charles diehl
figuri bizantine
* ★
TRADUCERE DE ILEANA **ZARA 19 6 9**
EDITURA PENTRU LITERATURA

FIGURI BIZANTINE
Partea I (Continuare)

Capitolul XI

O FAMILIE DE BURGHEZI IN BIZANŢUL SECOLUT UI
al Xl-lea

Aceea al cărei portret vreau să-l prezint acum, se deosebeşte prin două laturi esenţiale de femeile bizantine care ni se arată de obicei : e din burghezia mijlocie şi a fost o femeie cinstită. Şi dacă din această cauză, cercetându-i viaţa, ea este mai puţin pitorească decât Theophano, Zoe şi semenele lor, poate că de asemenea ea ne dă o idee mai exactă şi mai adevărată despre vremea în care a trăit, decât acele femei cam excepţionale. Ea se numea Teodota şi este mama acelui Mihail Psellos, despre ale cărui calităţi eminente am pomenit mai înainte şi ne este cunoscuta mulţumită unei cărţulii curioase pe care a scris'-o în cinstea ei acest fiu care o adora1. Desigur, ea n-a jucat niciun rol în evenimentele secolului in care s-a scurs viaţa sa ; nimic n-a fost mai uniform, mai liniştit, mai modest şi într-un oarecare sens mai banal decât existenţa ei : dar tocmai prin aceasta ea prezintă în ochii noştri un interes deosebit. Cu ajutorul ei noi pătrundem puţin în viaţa intimă şi familiară a acelei societăţi dispărute şi portretul său capătă o valoare oarecum reprezentativă. Ea ne oferă tipul

1 Textul a fost publicat în 1876 de Sathos în voi. V

din a sa *Bibliotheca graeca Medii Acvi* (n a).

acelor mii de burgheze bizantine, contemporane cu dânsa, care nu s-au ridicat mai mult decât ea în marea lumină a istoriei, dar care au trăit, ca şi ea, în credinţă, umil, demn, ca nişte femei serioase ce erau s şi astfel, printr-un exemplu particular, ea ne ajută să cunoaştem admirabil care erau ocupaţiile, grijile şi bucuriile unei familii de burghezi din Bizanţul secolului al Xl-lea.

I

Teodota se născuse la Constantinopol, în ultimii ani ai Secolului al X-lea, din părinţi modeşti, simpli şi virtuoşi. Ea era cea mai mare dintre mai mulţi copii şi în mediul foarte solidar în care a crescut, pare a fi fost foarte admirată şi iubită. Mică de tot, ea vădea o frumuseţe precoce ; ca tânără fată, era încântătoarc ; şi deşi averea nu-i permitea să aibă toaletele elegante, la care de altfel nu ţinea, prin graţia taliei sale bine făcute, frumuseţea părului, splendoarea tenului, strălucirea ochilor săi mândri, stârnea admiraţia tuturor celor care se apropiau de ea. „Era, spune Psellos, în cărticica pe care am citat-o, ca un trandafir care n^are nevoie de frumuseţe împrumutată“.

Din punct de vedere moral, avea un bun simţ, hotărâre, o minte deschisa, calităţi care se vădeau din felul liniştit şi cumpătat cu care vorbea. Ca toate fetele de felul ei, ea primi în casa părintească educaţia esenţială şi, după obiceiul timpului, aceasta nu însemna mare lucru. Fu învăţată cu lucrul casnic, să toarcă, să coasă, să ţească ; pe lângă aceasta i se dădură câteva noţiuni de cultură, pe care se sili să le completeze prin ca însăşi. Şi poate că în ce priveşte lucrurile intelectuale această femeie inteligentă ar fi dorit

mai mult : a regretat câteodată că nu-i bărbat şi că sexul ci îi interzice să frecventeze şcolile şi să se amestece în conversaţiile savanţilor. în sfârşit, era credincioasă şi se ducea cu plăcere la biserică, nutrind chiar de atunci, în sufletul ei tânăr şi curat, o credinţă

arzătoare şi mistică. Şi cu toate cuceririle pe care le făcea frumuseţea sa, ea părea puţin dispusă să se mărite şi asculta prea puţin de sugestiile pe care familia ci i le dădea în această privinţă. în sfârşit, tatăl ei uzân- du-şi zadarnic elocvenţa, luă hotărârea de a se supăra şi o ameninţă pe Teodota cu blestemul dacă nu-şi alege un soţ. Ea cedă şCprintre candidaţii îngrămădiţi în jurul său, dădu mâna aceluia care trebuia să fie tatăl lui Psellos.

Acesta era un om de familie destul de bună, care se lăuda că numără printre strămoşii săi patriei şi consuli ; dar era un nobil cam scăpătat. Din fericire pentru ai săi, pe atunci nu existau în Bizanţ prejudecăţile aristocratice ale societăţii noastre din occident. Acestui patrician nu-i fusese de loc ruşine să muncească pentru a trăi şi căutase mijlocul de a-şi hrăni familia prin comerţ. Ca fizic, era un băiat frumos, bine făcut, drept şi înalt „ca un chiparos falnic“ **5** sub sprâncene frumos desenate avea ochi deschişi şi veseli; o expresie drăgălaşă şi graţioasă era răspândită pe toată faţa. Ca moral, era un om cinstit şi simplu, cu o fire statornică şi blândâ, niciodată nu

l- a văzut nimeni mâniat, niciodată n-a lovit pe nimeni. Era activ, harnic : îi plăcea să facă singur lucrurile. Nu era, la drept vorbind, „prea uşor la vorbă“ j totuşi, când era nevoie vorbea şi nu fără oarecare plăcere. Intr-un cuvânt, era un suflet candid, un băiat bun, cam mediocru.

„Numai uitându-se la el, spune Psellos, înainte chiar de a**-1** auzi vorbind, oamenii care se laudă că sunt fizionomişti ar fi zis că păstra, în secolul nostru, ceva

din scânteia simplicităţii antice“. Acest om de treaba şi simplu avea să facă să se vorbească puţin despre el. „Străbătea viaţa, după expresia frumoasă a ţiului său, uşor şi fără să facă un pas greşit, cu un mers totdeauna egal, asemănător untdelemnului care curge fără zgomot“.

Soţia sa era altfel. Ea avea toate calităţile care

lipseau soţului său. El era timid, puţin apatic ; ea avea îndrăzneală şi iniţiativă pentru amândoi. Ea fu în adevăr bărbatul în casă. „Providenţa, spune Psellos, dăduse tatălui meu, prin ea, nu numai un ajutor şi o colaboratoare, ci şi un şef, un conducător care lua iniţiativa tuturor lucrurilor mari.“

Numai că, fiind toarte fină, Teodora nu era în stare să facă paradă, în faţa soţului ei slab, de influenţa adâncă pe care o exercita asupra lui. Se părea că-1 tratează cu foarte mult respect pe acest om cumsecade care nu inspira teamă nimănui; vorbea cu el ca o femeie inferioară, prefăcându-se că-i cere sfatul şi-l ascultă întru totul, „mai puţin, spune Psellos, din consideraţie pentru el, cât mai ales din respect pentru vechile tradiţii ale familiei“.

în orice caz, ea l-a făcut perfect fericit. Veselă din fire, cu faţa surâzătoare, totdeauna amabilă şi blinda, ea fu o femeie de interior admirabilă, conducându-şi cu înţelepciune casa şi făcând-o să prospere, conducându-şi servitoarele, ocupându-se de lucrările necesare şi de lucrurile mici care umpleau existenţa gine- ceului. Dar în ea existau şi calităţi mai înalte. Cu judecată, calmă, înţeleaptă, capabilă chiar de spirit critic, ea ştia să vorbească cu măsură şi să tacă atunci când trebuia. Mai ales ştia să se poarte şi să vrea : „mult mai hotărâtă decât bărbatul ei“ — aiirmă Psellos — ea avea în adevăr „un suflet bărbătesc“. Cu toate acestea, rămânea totuşi femeie. Era rezervată, modestă, de o graţie castă şi cuminte, încântătoare şi

bună cu toţi cei care o înconjurau. Pentru bătrânii săi părinţi, avea mii de atenţii delicate, îngrijindu-i când erau bolnavi, veghindu-i, mângâindu-i. Pentru copiii ei, cum se va vedea îndată, va fi o mamă incomparabilă. Cu toate că era frumoasă, nu iubea lumea. Luxul mesei, bogăţia mobilelor, splendoarea toaletelor în culori strălucitoare, toate acestea o lăsau absolut indiferentă. Trăind numai pentru ai săi, aproape nu se interesa de

rest,>**4**teştiind nimic din zgomotul oraşului şi al curţii, neocupându-se de trăncănelile cartierului, ignorând până şi dezordinile şi mişcările care tulburau capitala. „Nicio femeie din vremea sa, spune fiul ei, nu s-ar fi putut compara cu ea“. Burgheză ordonată, serioasă, cam metodică şi rigidă, ea inspira un fel de respect tuturor celor ce o vedeau şi alor săi. Era un fel al ei de a fi superioară şi în familie o numeau cu plăcere „legea vie“.

N-ar fi fost de tot perfectă dacă n-ar fi fost miloasă şi credincioasă. îi plăcea să-i primească pe săraci la masa ei, dar nu pentru a-şi iace o cinste din dărnicia ei şi pentru a-i umili pe cei cărora le dădea. Ştia cum să dea. Ea singură primea pe nenorociţii săi oaspeţi, le spăla picioarele, voia să-i servească ea însăşi, „ca şi cum ar fi fost mari seniori“ ; le aducea cu mâinile ei mâncarea şi le turna să bea. Citind *Sfintele Scripturi* fără încetare, adâncindu-se dimineaţa şi seara în rugăciuni călduroase, sufletul său zbura către Dumnezeu într-un extaz cucernic. îi plăcuse totdeauna viaţa mârfăstirească, zdrenţele de dimie ale singuraticilor, austeritatea ermiţilor; ar fi dorit „să trăiască pură pentru Dumnezeul purităţii“. Dar în această privinţă soţul ei era neînduplecat. „A mă despărţi de soţia mea, declara el, ar fi pentru mine mai rău decât a mă despărţi de Dumnezeu însuşi“. Teo- dota, silită să rămână în lume, mângâia pe călugări şi pe călugăriţe, culcându-se ca şi ei pe un pat tare, im-

punându-şi tot felul de chinuri trupeşti. Şi poate că această credinţă, cam exaltată, s-ar fi schimbat cu vremea în excese supărătoare, dacă femeia inteligentă şi înţeleaptă care era Teodota n-ar fi găsit un lucru care s-o ocupe în întregime, copiii săi de crescut şi de iubit.

II

Din căsătoria Teodotei se născuse mai întâi o fetiţă. Apoi veni un al doilea copil, tot o fetiţă. Aceasta, trebuie să mărturisim, fu primită de familie cu oarecare răceală : toată lumea dorea şi aştepta un băiat. El se născu, în

slârşit, în anul 1018 şi acesta fu Psel- los. Dorit cu înfocare, cerut de multe ori lui Dumnezeu în rugăciuni arzătoare, noul născut, care primi la botez numele de Constantin, intră în viaţă printre strigăte de bucurie şi cântece de triumf. Asupra capului său tânăr se concentrară toate speranţele alor săi şi mai ales ale mamei lui, care voi să-l alăpteze ea însăşi, şi concepu pentru viitorul acestui fiu iubit cele mai înalte ambiţii.

Teodota se ocupă cu atenţie de creşterea copiilor săi. „Ea nu căuta, zice Pscllos, ca cele mai multe femei, ocazia maternităţii pentru a se depărta de viaţa activă şi a duce o viaţă de lene. Mai mult întărită decât slăbită de acest eveniment, ea îşi organiza şi mai ho- tărât viaţa şi gândirea“. îşi împărţea îngrijirile între fiicele şi ţiul său, drăgăstoasă cu ei şi severă rând pe rând ; şi copiii săi care vedeau în ea modelul tuturor virtuţilor, îi arătau o admiraţie şi un respect fără margini. Totuşi, în adâncul inimii, Teodota avea oarecare preferinţă secretă pentru băiat, în care-şi punea atâtea speranţe strălucitoare şi mândre. Dar se ferea să-i arate o dragoste mai deosebită ; această femeie, puţin rigidă, ar fi considerat drept o slăbiciune

să lase să i se vadă afecţiunea. Ea îşi adora fiul : dat se stăpânea de teamă că arătându-se pica drăgăstoasă cu el să nu-**1** facă mai puţin supus şi mai puţin ascultător. Numai seara, cinci credea copilul adormit, îl lua încet în braţe, îl săruta cu dragoste şi-i vorbea astfel :

„Copilul meu dorit, cât de mult te iubesc şi nu pot totuşi să te sărut mai des“. E nevoie să adăugăm că în acele seri micul Psellos dormea numai cu un ochi ? El însuşi ne-a păstrat acest tablou frumos de intimitate familială.

Cu aceeaşi raţiune puternică Teodota călăuzi educaţia acestui fiu adorat. Ea nu voi să lase nimănui grija de a-i forma sufletul şi se trudi să facă din el încă din cea mai fragedă vârstă un copil cinstit, credincios şi

cu judecată. Astfel, pentru a-1 adormi seara nu înţelegea să-n spună poveşti care să-i umple capul de istorii prosteşti cu monştri şi cu demoni. Din contră, ea ii spunea poveşti pioase şi înălţătoare, îi recita istoria lui Isaac dus de tatăl său la sacrificiu şi supus cu totul voinţei părinteşti ; a lui Iacob, binecuvântat de tatăl său pentru ascultarea pe care o arăta mamei lui şi pe aceea a luj I lristos copil, supus la toate poruncile părinţilor săi; şi din aceste poveşti ea scotea o morală potrivită cu vârsta copilului. Dar şi mai mult se ocupă ea de educaţia lui intelectuală.

Micul Psellos era un băieţaş cuminte, silitor, extraordinar de inteligent. Copil fiind, el înţelegea şi reţinea tot ce se spunea în jurul lui ; adora munca şi studiul, plăcându-i mai mult să înveţe decât să se joace cu jocuri de' vârsta lui. Mama, care avusese ea însăşi plăcere pentru studii, avu grijă să nu neglijeze aceste fericite dispoziţii. De la cinci ani ea duse pe fiul ci la şcoală şi îndată el reuşi strălucit. Dar când ieşi din şcoala primară — el avea atunci opt ani — o întrebare mai gravă se puse : se cădea să-l lase să-şi urmeze studiile ? Părinţii şi rudele, adunaţi intr-un

fel de consiliu de familie, erau de părere să-l pună să înveţe vreun meşteşug şi să-i dea astfel — literatura neputând hrăni pe nimeni — un mijloc mai uşor şi mai sigur de a-şi câştiga viaţa. împotriva acestor păreri înţelepte, de o prudenţă cam banală, se ridică, cu vioiciune, Teodota şi motivele prin care ea con- vinse^pe ceilalţi sunt cu totul caracteristice pentru societatea acelor vremi.

Niciun popor n-a crezut mai mult ca bizantinii în valoarea viselor ca prevestiri pentru viitor. Psellos însuşi, care avea un spirit realist, nu credea de loc în astrologie şi ret uza net să admită „că soarta noastră e influenţată de mersul astrelor". Psellos care-şi bătea joc fără încetare de oamenii ce se laudă că prezic viitorul şi care tratează drept baliverne ridicole toate formulele şi toate

practicile magiei, Psellos credea în vise şi în virtutea lor revelatoare. Cu atât mai mult contemporanii Iui nu se îndoiesc de loc de însemnătatea profetică a viselor. De altfel, se văzuseră rea- lizându-se atâtea visuri. Când mama lui Vasile Macedoneanul visa că din sânul ei ieşea un arbore de aur care umbrea lumea întreagă, când stareţul ntânăstirii Slântul Dionted visa că omul care dormea la uşa bisericii lui era un viitor împărat, istoria nu justificase visurile lor aşezând pe tron pe fondatorul dinastiei macedonene ? înainte ca atâţia alţi parvenţi să se ridice la puterea supremă, nu le prevestiseră visurile viitoarea lor soartă ? Există o întreagă literatură specială, din care am păstrat mai multe monumente curioase, pentru interpretarea oracolelor şi viselor. înţelegem deci uşor că mama lui Psellos, ca o bună bizantină ce era, a găsit şi ea o garanţie pentru viitorul strălucit rezervat fiului ei.

Ea povesti consiliului de familie visurile pe care le avusese. Se discuta în faţa ei ce trebuiau să facă cu copilul şi zguduită de mustrările rudelor, era cit

pe ce să cedeze sfaturilor lor, când deodată văzu apă- rându-i un sfânt, care semăna cu sfântul loan Chrisostomul, sfântul elocinţei ; şi prelatul îi vorbi în aceşti termeni : „Femeie, nu te lăsa tulburată şi consacră, cu hotărâre, pe fiul tău literelor. Eu îl voi urmări ca educator al său şi ca profesor îl voi umple de ştiinţă“. în altă noapte visase că intra în biserica Sfinţii Apostoli, însoţită cu mult respect, ca o persoană sus pusă, de o mulţime de oameni pe care nu-i cunoştea. Ajunsă în faţa iconostasului, ea văzuse o femeie frumoasă venind în întâmpinarea ei şi aceasta îi poruncise s-o aştepte o clipă. Ea ascultă şi femeia, întoreându-se, spusese celor doi oameni care o întovărăşeau : „Umpleţi de ştiinţă pe fiul acestei femei, căci vedeţi ce mult mă iubeşte“. Atunci, uitându-se la cele două personaje cărora le vorbea femeia, Teodota recunoscuse fără greutate pe cei doi apostoli Petru şi Pavel şi în cea care vorbea pe

Theotokos, Fecioara Atotputernică, scumpă sufletului oricărui bizantin. Acestea erau visurile mamei lui Psellos. în faţa unor asemenea argumente, rudele, superstiţioase ca toţi oamenii din vremea lor, se închinară. Se hotărî ca copilul să-şi continue studiile.

Aci, el reuşi admirabil : el cel puţin ne-o spune, învăţă ortografia, ştiu pe dinafară *Iliada* întreagă şi în curând fu în stare să-i explice prozodia şi tropii, să simtă frumuseţea metaforelor şi armonia poeziei. Fu iniţiat de asemenea în retorică şi muzică. Avea atunci zece sau unsprezece ani. Mama urmărea cu sâr- guinţă progresele acestui copil precoce ; când sc întorcea de la şcoală, ea însăşi îi servea de repetitor. „O, mamă, scrie Psellos, tu nu erai lingă mine ca o sfătuitoare înţeleaptă, tu erai colaboratoarea şi inspiratoarea mea. Mă întrebai ce am făcut la şcoală, ce mă învăţaseră profesorii, ce învăţam de la camarazii

mei. Apoi, mă puneai să repet lecţiile şi s-ar fi zis că nimic nu era mai plăcut de ascultat decât o lecţie de ortografie sau de poezie, regulile de acord ale cuvintelor şi ale construcţiei. Te revăd încă, cu lacrimi de admiraţie, când împreună cu mine vegheai până noaptea târziu, căzând de somn, ascultându-mă recitind şi-mi insuflai curaj şi perseverenţă mai bine decât Minerva lui Diomede.“ **1**

Scena e încântătoare; ea devenea câteodată mişcătoare. Mama lui Psellos, după cum se ştie, nu făcuse prea multe studii şi greutăţi se iveau adeseori, când copilul se împiedeca şi nu mai înţelegea, când Teodota se căznea în zadar să-l facă să repete pasajul, fără să izbutească a-1 scoate din încurcătură. „Atunci, continuă Psellos, ridicând mâinile către Dumnezeu, lovindu-ţe cu pumnii în piept, tu cereai cerului, în rugăciunile tale, să rezolve, printr-o inspiraţie de sus, greutatea care mă încurca“. Şi cu dreptate a spus scriitorul că ea n-a fost numai mama lui trupească, dar în adevăr mama lui spirituală, care dădu minţii sale podoaba literelor. „Am

contractat, scrie el, o dublă datorie faţă de-tine ; tu nu numai că mi-ai dat viaţa, dar m-ai iluminat cu splendorile ştiinţei ; n-ai vrut să te laşi în nădejdea profesorilor ; tu singură ai vrut s-o semeni în mintea mea“. Acestea nu sunt, cum s-ar putea crede, exagerări de cuvântare funebră. Ana Com- nena, fiica savantă a împăratului Alexis, vorbeşte de mama lui Psellos într-un pasaj din istoria sa şi ne-o arată de asemenea devotată cu dragoste acestui fiu pe care**-1** adora, petrecând ore întregi îngenuncheată în biserici, rugânclu-se şi plângând pentru el.

De altfel, o foarte strânsă solidaritate lega pe toţi membrii familiei. Intre Psellos şi sora lui mai mare

1 Am citat acest pasaj după traducerea pe care a dat-o M. A. Rambaud într-un interesant articol despre Mihail Psellos *(Revue histouque,* 1877) (n.a.).

— cea mai mică se pare că n-a trăit — exista o prietenie vie şi adâncă. Aceasta era o fată încântătoare. Cu părul său frumos de aur, cu tenul deschis, fata era frumoasă ca şi mama ei, cu care semăna, pe când fratele ei, ca iizic semăna în partea tatălui. Ca şi mama, ea adora pe tânărul Psellos; în legătură intimă de idei cu el, ea de asemenea îl îndrumă cu grijă spre înţelepciune ; el o ascultă în toate lucrurile şi o respectă foarte mult. Şi acest copil-minune creştea încet, între sora lui atentă şi mama lui devotată.

în privinţa acestei surori aşa de iubită, Psellos ne povesteşte o frumoasă istorioară, ce ne arată care erau moravurile acestei credincioase şi cinstite familii. Aproape de locul unde locuiau părinţii lui Psellos, locuia o femeie foarte frumoasă, al cărei obraz fardat vorbea destul despre purtarea ei îndoielnică ; şi, în adevăr, avea amanţi cu duzina. Sora lui Psellos ii făcea morală şi se trudea s-o readucă pe drumul cel bun. Dar cealaltă se încăpăţâna şi la toate sfaturile bune care i se dădeau, ea opunea această candidă obiecţie : „Fără îndoială : dar dacă renunţ a face pe curtezana, cum voi trăi ?“ Miloasa

fată îi promise că va avea grijă să nu-i lipsească nimic şi se înţeleseră, una să nu se mai uite de acum înainte la bărbaţi, cealaltă să împartă cu pocăita ei casa, hrana, hainele şi toaletele. Şi ea se bucura foarte mult că a smuls diavolului un suflet. Familia o cam dezaproba pentru această faptă ; la toate observaţiile care i se tăceau, ea răspundea printr-un zâmbet şi-i lăsa să zică orice. Şi câtăva vreme în adevăr mica vecină se purtă foarte bine ; pleca ochii cu modestie, avea o înfăţişare cinstită, se ducea la biserică, îşi ascundea faţa sub un voal şi când o privea un bărbat, se înroşea foarte tare. Nici toalete, nici bijuterii, nici pantofi frumoşi, de culori strălucitoare : conversiunea părea definitivă.

Din nefericire, ea dură puţin. în vremea aceasta, sora lui Psellos se măritase ; ignorând că pocăita căzuse iar, deşi o pierduse puţin din vedere, continua să se ocupe de ea cu dragoste. O împrejurare destul de tragică avea să-i arate cât de rău îşi plasase bunăvoinţa. Tânăra femeie avea să devină mamă şi naşterea era grea. împreună cu alte femei, rude ale sale, asista şi Inimoasa ei prietenă şi bolnava părea că n-are ochi şi atenţii decât pentru ea. Aşa îneât până la sfârşit una din femei, nerăbdătoare şi puţin geloasă exclamă : „Nu-i de mirare că merge greu. O femeie însărcinată n-are dreptul să îngrijească de o lehuză. Aceasta e o lege a gineceului“. Mirată, sora lui Psellos întrebă cui i se adresează aluzia : i se arătă, într-un chip prea brutal ca să putem repeta — cât de greşit şi-a plasat prietenia. Dezamăgită, adânc mâhnită, ea alungă din laţa sa pe prietena nedemnă ; şi îndată naşterea se termină cât se poate de bine.

Cu toate micile tristeţi de acest fel, aceşti oameni erau într-un cuvânt fericiţi. Copiii crescuseră : fata era măritată, băiatul, care acum avea şaisprezece ani, găsise o slujbă în administraţie ; şi deşi simţea oarecare regret să-şi părăsească studiile lui dragi, el se bucura la gândul sa hoinărească prin lume. „Atunci, observă acest burghez din Bizanţ, ciudat de casnic, am ieşit pentru

prima dată în oraş şi-am văzut zidul înconjurător ; pentru prima dată descoperii câmpia“. O mare nenorocire avea să ruineze această fericire.[1]

tru ultima dată pe frumoasa moartă, culcată în podoaba minunatului ei păr de aur. Părinţii care cunoşteau dragostea adâncă pe care o avea pentru sora sa, temându-se ca vestea bruscă a nenorocirii care-i lovea să nu aducă poate o altă catastrofă, se hotărâră să cheme lingă ei pe tânăr sub un pretext oarecare, pentru a**-1** obişnui încet-încct cu această nenorocire şi a**-1** consola. îi scriseră deci să se întoarcă în Bizanţ, ca să-şi reia studiile întrerupte ; ca de obicei, scrisoarea îi dădea veşti bune despre sora lui. Intâmplarea avea să zădărnicească cu brutalitate toate aceste precauţi- uni afectuoase. Trebuie să dăm aici cuvântu! lui Psel- los, liindcă*se atlă în acest pasaj, cu siguranţă, una din cele mai frumoase părţi din elogiul funebru ; plin de o emoţie adevărată şi de o durere sinceră simţi o adevărată plăcere să recunoşti pe om în scriitor, să găseşti atâtea informaţii interesante despre moravurile bizantine, atit de pătrunse încă, cu tot creştinismul, de amintirile clasice şi păgâne.

„Trecusem de zidul înconjurător, spune Psellos, eram în oraş şi mă găseam lingă cimitirul în care se odihnea trupul sorci mele. Era tocmai a şaptea zi după înmormântare şi multe din rudele noastre se strânseseră acolo spre a o plânge pe moartă şi a o mângâia pe mama. Zării pe unul din ei, un om cumsecade şi lipsit de răutate, care nu cunoştea secretul pioasei minciuni de care se serviseră părinţii mei ca să mă cheme. îi ccrui veşti despre tata, mama şi câţiva dintre ai mei. El îmi răspunse sincer, fără ocoluri î „Tatăl tău plânge pe mormântul fiicei sale ; mama ta e lingă el, nemângâiată, cum ştii, de această nenorocire“. El spuse asta şi eu nu

1
Era în 1034. Sora lui Psellos se îmbolnăvi brusc şi muri în cîtcva zile, secerată în floarea vîrstci şi aşa de frumoasă chiar şi în moarte, înciît în calea cortegiului mortuar toată lumea se oprea pentru a privi pen-

mai ştiu ce-am simţit. Ca lovit de tulger, am căzut de pe cal, nemişcat şi fără glas. Zgomotul care se ridică în jurul meu ajunse la urechea părinţilor ; alte tânguiri izbucniră, bocetele reîncepură şi mai violente lângă mine, ca un cărbune

nestins, pe care îl aprinde vântul. Ei mă priviră cu o înfăţişare rătăcită şi pentru prima dată mama îndrăzni să-şi ridice voalul, fără teama de a-şi expune faţa privirilor oamenilor. Se plecau deasupra mea, fiecare se trudea să mă atingă, căutând să mă readucă la viaţă prin tânguiri. Mă ridicară pe jumătate mort şi mă duseră lingă mormântul sorei mele“.

Se vede tot ce rămăsese în acest Bizanţ creştin din secolul al Xl-lea, din vechile obiceiuri ale antichităţii elenice. Aceste rude care, după şapte zile de la înmormântare se adună pentru a plânge pe mormântul unei fiinţe iubite, înfăţişează aceeaşi scenă pe care o vedem reprezentată pe atâtea vase funerare antice şi nu e exclus să întâlnim pe urnele albe ale necropolelor ateniene chiar episodul pe care ni l-a descris Psellos : tânărul întoreându-se din străinătate, pe care vederea rudelor lui strânse în jurul unui mormânt îl vestesc deodată de nenorocirea care a lovit familia în lipsa sa. Povestirea scriitorului bizantin ne duce nu la porţile Constantinopolului, în timbra bisericilor din apropierea marelui zid ; ci mai curâncl în cimitirul admirabil şi melancolic al Ceramicii din Atena, printre înaltele stele sculptate, pe care supravieţuitorii vin să le împodobească cu panglici şi cu ghirlande de flori. Şi iată ce mai este încă antic : lamentaţia funebră pe care Psellos o improvizează pe mormântul sorei sale moarte, printre rudele adunate :

„Când am deschis ochii şi am văzut mormântul sorei mele, am înţeles toată grozăvia nenorocirii şi, revenindu-mi, vărsai pe cenuşa ei, ca nişte libaţiuni funerare, râul lacrimilor mele.“

„O, dulcea mea prietenă ! strigai — căci nu o

consideram numai ca o soră, ci o chemam cu numele cele mai dulci şi mai pline de dragoste — o, frumuseţe minunată, fiinţă incomparabilă, virtute fără seamăn, statuie frumoasă,, înzestrată cu suflet, sirenă a

cuvântului, graţie neînvinsă ! O, tu, care eşti totul pentru mine şi mai mult decât sufletul meu ! Cum ai plecat părăsindu-1 pe fratele tău? Cum ai putut să te smulgi de lângă cel care a crescut împreună cu tine ? Cum te-ai putut resemna la această despărţire crudă ? Dar spune-mi : cine te-a primit ? în ce locuinţă te odihneşti ? în mijlocul căror pajişti ? Care graţii, care grădini îţi desfată ochii ? Care este oare fericirea pe care ai preferat-o vederii mele ? Care Hori te incintă ? Care trandafir, care pârâu şoptitor ? Ce privighetori te farmecă cu cântecul lor dulce, ce greieri cu concertul lor? A mai rămas ceva din frumuseţea _ ta, ori moartea a şters totul ? S-a risipit strălucirea ochilor tăi, a dispărut floarea buzelor tale, sau mormântul păstrează frumuseţea ta ca pe un tezaur ?“

Părinţii plâng în jurul improvizatorului, mulţimea întovărăşeşte cu lacrimile sale jelania funebră. Şi fără îndoială există o parte de retorică în această bucată ; la moartea tatălui, la moartea mamei sale, Psellos îşi va exprima durerea în termeni destul de asemănători şi cu aceeaşi căutare de efect ; dar emoţia nu-i mai puţin sinceră şi câte trăsături interesante pentru istoria ideilor se pot desprinde din acest pasa). Psellos nu evocă aici, în faţa ochilor noştri, paradisul creştin : aceste grădini pline de umbră şi de flori, în care sufletele moarte rătăcesc printre eântecele păsărilor şi murmurul apelor curgătoare, sunt tot Câmpiile Elizee.

Dar iată apărând lingă amintirile păgânismului, Bizanţul creştin. Când părinţii smulg cu mare greutate pe **1** iul lor de pe mormânt, rugându**-1** să-i fie milă de propria lor durere, Psellos se uită deodată la mama lui şi emoţia sporeşte. Teodota e îmbrăcată cu mantia neagră, cu rochia întunecată a călugăriţelor ; părul îi e tăiat. La

căpătâiul fiicei sale gata să moară, în clipa chiar când tânăra femeie îşi dăduse sufletul, cu capul sprijinit uşor de sânul mamei, Teodota plângând,

după ce a închis ochii moartei, s-a hotărât să se consacre de acum înainte lui Dumnezeu. Lingă ea, soţul ei, doborât de durere, se jeluieşte şi geme ca un om slab ce e. Ea, dimpotrivă, îşi vine în fire, îl îndeamnă să-şi caute mângâierea în mânăstire împreună cu ea, îl sileşte să consimtă la dorinţa pe care o nutrea de atâta vreme. Lingă locul unde e îngropată fiica ei, se ridică o mânăstire de femei : ea se retrage acolo, ca să fie mai aproape de scumpa ei moartă şi de Dumnezeu. Renunţă la lume, la afecţiunile pământeşti şi, după exemplul ei, şi bărbatul său se refugie într-o mânăstire. Astfel de renunţări nu erau de loc lucru rar în Bizanţ. în această societate profund impregnată de misticism, mânăstirea era azilul obişnuit al durerilor mari, ca şi al marilor disgraţii. De altfel, ca să trăieşti acolo nu erai obligat să te călugăreşti, nici să faci jurăminte eterne. Despărţirea nu era de loc absolută între mânăstire şi lume, bariera nu era de loc de netrecut. După ce ai intrat în urma unei decepţii sau a unei nenorociri, puteai să ieşi fără prea multă greutate ; şi chiar din interiorul mânăstirii nu pierdeai orice contact cu viaţa clin afară. în retragerea ei, Teodota nu-şi părăsi fiul care-i mai rămânea şi pe care**-1** iubea aşa efe mult.[2]

pământul gol, postea, nu bea decât apă ; strict voalată ea petrecea ore întregi în rugăciune, sperând să găsească în aceste revărsări mistice un mijloc de a se apropia mai mult de divinitate ; şi Psellos ne-o

---

2
Care a fost în mînăstire, viaţa acestei femei credincioase şi cutremurată încă de o mare durere, nu e greu de ghicit. Ca toţi asceţii, prima ei grijă fu de a-şi stăpîni pornirile, „de a supune fiara“, după expresia lui Psellos, de a înfrîna în ea orice imaginaţie nepotrivită, orice gînduri zadarnice de glorie lumească, in sfîrşit orice sentirpent material, pentru a trăi aproape de Dumnezeu, ca un spirit pur. Se culca pe

zugrăveşte în astfel de momente răpită de extaz, nemişcându-se, ne- mişcând nici mâinile, nici picioarele, nici capul, asemănătoare cu icoanele încremenite care împodobeau pereţii bisericii, apropiindu-se de pământ numai prin lumina de viaţă care strălucea în ochii săi. Totuşi, ea se mai apropia de lume prin dragostea pe care o păstra fiului său. Aproape de cele două mânăstiri unde se retrăseseră părinţii săi, tânărul Psellos îşi continua studiile şi-l vedem făcându-le vizite dese, având cu ei lungi conversaţii filosofice sau religioase, căutând fără încetare, mai ales pe lingă Teodota, sfaturi şi mân- gâiere. Şi mânăstirea era aşa de puţin riguroasă, că adeseori tânărul venea să ia masa şi să-şi petreacă noaptea în acest adăpost de femei.

Şi astfel unitatea familiei, persistentă şi strânsă, cu toată despărţirea membrilor ei, se regăsea in toate împrejurările solemne sau dureroase. Dar iată că, într-o zi, tatăl lui Psellos căzu bolnav şi acest fiu, care se pare că spre sfârşit văzuse tot ce era bun şi simplu în acest om, alergă plângând lingă el. Dar şi Teodota era la căpătâiul muribundului; ea mângâie ultimele lui momente, primeşte ultimele lui staturi şi plânge pierderea soţului său cu o sinceră durere. Şi iată care sunt recomandaţii le supreme şi aşa de mişcătoare, pe care muribundul le adresează fiului său : „Copilul meu, eu plec în călătoria cea mare. Ai grijă să nu plângi prea mult şi mângâie pe mama ta.“ Şi lângă patul mortului, fiul şi mama cad unul în braţele celuilalt şi cu toată pietatea şi desprinderea sa de lucrurile pămân- teşti, Teodota îşi schimbă atitudinea şi plânge şi numai după multă frământare poate în sfârşit să se stăpî- nească. Atunci, fără îndoială, învăţămintele Bisericii

ii vin în minte ; ea se gândeşte la ele şi-şi spune că acum soţul său, în sfârşit desfăcut de legăturile lumii, este în adevăr liberat, explică fiului său că lacrimile pe care le varsă dovedesc că n-a scăpat din închisoarea pământească şi că n-a găsit portul, că rătăceşte încă pe

marea furtunoasă a vieţii. Dar aceasta e a doua atitudine şi nu-mi displace de loc să văd icoana cea nemişcată emoţionându-se mai întâi ca o femeie. Credinţa sa, oricât ar fi fost de mare, nu anihilase în ea orice alt sentiment.

După această nouă încercare, credinţa totuşi deveni şi mai arzătoare în acest suflet pasionat. în dorinţa de a suprima din viaţa ci orice era de prisos, ea suprima chiar ceea ce era necesar şi prin acest regim trupul ei devenea subţire, diafan, aproape aerian. Ai săi dezaprobau zadarnic excesele acestui ascetism ; zadarnic îi făcea bătrânul său tată reproşuri şi o silea să-şi schimbe viaţa. Dacă se lăsa câteodată înduplecată de aceste observaţii pline de dragoste, dacă pentru a le face plăcere se resemna să ia o masă mai copioasă, în clipa când să se aşeze la masă se răzgândea, simţea adâncimea păcatului pe care avea să-l săvârşcască şi repede poruncea să se caute pe drum vreo sărmană, care să mănânce în locul ci bucatele pregătite ; şi bucuroasă de a fi scăpat de ispită, ea numea pe invitata sa întâmplătoare binefăcătoare şi liberatoarea sa. Dar, din cauza acestui regim, ca slăbea din zi în zi ; acum, pentru a se duce la biserică şi pentru a se ţine în picioare in timpul slujbei, îi trebuiau două servitoare. Şi prin acestea Teodota dobândise o mare faimă de sfinţenie.

Totuşi, ea nu îmbrăcase haina călugărească, crezân- du-se, în modestia ei, nedemnă de o asemenea fericire şi cu toate acestea, simţindu-se aproape de moarte, ea aspira cu înfocare spre acest suprem bine. Şi de data aceasta, lucru curios, tot un vis determină ho-

târî rea. Una clin prietenele sale clin mânăstire avu un vis. 1 se păru că era în Hipodrom, în loja imperială şi că vedea în jurul unui misterios tron de aur, aşa de strălucitor că abia se putea uita la el, alte tronuri, tot de aur sau de fildeş, aşezate în semicerc ; printre ele, puţin mai la o parte, la dreapta, era aşezat un tron făcut dintr-o materie deosebită şi necunoscută, întunecos şi strălucitor în acelaşi timp. Şi cum ca întrebă cui era

destinat acest scaun frumos, o voce îi răspunse că era tronul Teodotei. „împăratul — înţelegeţi Regele Cerurilor — a poruncit să se pregătească, căci ea trebuie să vină în curând să se aşeze pe el“. Era vestirea morţii apropiate şi de asemenea anunţarea viitoarei ei sfinţenii. **Teodota** se hotărî să ia voalul călugăriei.

Fu o ceremonie solemnă şi mişcătoare. Biserica ntînăstirii era împodobită ca pentru sărbătoare ; călugăriţele umpleau absidele ; preotul era în altar, Psellos de asemenea era de faţă, în primul rând al mulţimii. în mirarea generală, Teodota, aşa de slăbită de obicei, aşa de slirşită că lumea se aştepta s-o vadă adusă în litieră, printr-un suprem elort de energie se ridică pentru această mare zi. Iluminată de o frumuseţe supranaturală, „ca o logodnică ce se duce către soţul ei“, ea apăru fără a fi susţinută de nimeni, înainta spre altar cu pas sigur şi cât ţinu slujba lungă a consacrării stătu în picioare lără să se clintească. Ea primi din miinile preotului inelul de aur, sandalele, crucea ; apoi se împărtăşi. Psellos, foarte mişcat, căzuse la picioarele sfintei femei. Atunci, întoreându-se către el, mama îi zise cu glas uşor : „Să. poţi şi tu, fiul meu, să întâlneşti într-o zi toată această fericire“, în acelaşi timp, ea se schimbă la faţă, o strălucire supranaturală se aprinse în ochii ci. Era sfârşitul. Voi să se odihnească o clipă şi se aşează pe un scăunel. Apoi, deodată, ca şi cîncl ar fi zărit Ia dreapta ceva

nevăzut pentru privirea oamenilor, avu o tresărire şi că/u leşinată. Când îşi’reveni, chemă pentru ultima dată pe fiul ei iubit, îl rechemă insistent şi muri încet, credincioasă până la sfârşit celor două sentimente care-i umpluseră şi-i dominaseră viaţa ; dragostea maternă şi dragostea de Dumnezeu.

Care a fost durerea lui Psellos, sosit prea târziu pentru a primi sărutarea supremă a mamei sale, se poate ghici şi ne-o spune el însuşi : „Căzui la pământ ca mort, scrie el, nemaiştiind nimic din ce se petrecea în jurul

meu, până în clipa când cei de faţă, aruneân- du-mi apă rece pe obraji şi făcându-mă să respir par- iumuri, mă readuseră la viaţă“. Trec peste lamentaţia funebră pe care o improviză cu uşurinţa obişnuită în faţa sicriului moartei. Merită mai mult să spunem ce funeralii făcu Constantinopolul Teodotei. Oraşul întreg luă parte, fiecare dorind să atingă pentru ultima V dată corpul, mâinile, faţa credincioasei femei. Cei prezenţi rupseră ultima rochie pe care o purtase şi-şi împărţiră bucăţile spre a le păstra ca relicve şi bătrânul tată al defunctei, în picioare lângă patul unde se odihnea cadavrul, putea să spună cu bună dreptate bă- trânei mame care plângea : „Crede-mă, femeie, ai dat viaţă unei sfinte şi unei martire"'“.[3]

decât cele care i-ar fi plăcut ei. Desigur, este ceva paradoxal că omul cumsecade a cărui viaţă se scurse „ca untdelemnul care curge fără zgomot“, că burghezul cu „vorba greoaie“ a avut ca fiu pe cel mai neastâm- părat, pe ccl mai activ, pe cel mai intrigant dintre curteni şi pe cel mai vorbăreţ dintre oratori şi că această mamă sfintă, moartă în parfum de sfinţenie, a dat viaţă spiritului cel mai liber, cel mai deschis, cel mai înclinat către ştiinţă din vremea lui. Psellos simţea bine contrastul şi cât de mult se deosebea de părinţii lui. Dar dragostea de ştiinţă era mai mare la el. „Ar trebui, zice el undeva, să mă gândesc numai la Dumnezeu. Dar caracterul meu şi puternica dorinţă pe care o simte sufletul meu pentru orice cunoştinţă, m-au dus spre ştiinţă“. Ce era această ştiinţă şi cât ’ era de vastă şi adâncă, el însuşi ne-a explicat-o cu bunăvoinţă : el ne spune cum la douăzeci şi

---

3
Totuşi, nu prin sfârşitul ei pios, prin ultimii ani ai vieţii sale credincioase, Teodota e aiît de interesantă. Ea e mai mult prin marea dragoste pe care a avut-o pentru fiul său. Toată viaţa lui, Pselios a rămas convins căr din înaltul cerului aceea care condusese tinereţea continua să vegheze cu dragoste asupra lui şi de multe ori lilozoful îşi reproşa de a li înşelat oarecum speranţele sfintei femei, îmbrăţişînd alte idei

cinci de ani ştia tot ce se poate şti, retorică şi fizică, ştiinţe oculte chiar şi cum de la neoplatonism şi de la „admirabilul Procus“, se ridicase încet-încct până la „lumina pură a lui Platon“. In fond, cu toate scrupulele pe care le încerca câteodată, acest spirit mare şi liber nu regreta de loc ştiinţa sa şi mama lui de asemenea, din înaltul cerului, trebuia să fie mulţumită de'el. Din pricină că era un savant eminent, acest om de litere aiunse la curte şi se înălţă până la postul de prim-mi- nistru ; şi astfel el realiză, deşi în alt fel, marile ambiţii şi visurile frumoase pe care mama lui le făcuse odinioară lingă leagănul său.

ANA DALASSENA

O familie ilin aristocraţia bizantină în secolul al Xl-lea

între marile familii feudale şi militare din aristocraţia bizantină, una din cele mai celebre, către jumătatea secolului al Xl-lea, era familia Comnenilor. Bogăţiei, întinderii vastelor sale domenii asiatice, numărului vasalilor şi clienţilor, se adăuga, spre a-i mări prestigiul, strălucirea serviciilor aduse de membrii săi : şelul ei, Isac, era pe atunci unul din cei mai iluştri generali ai monarhiei. Astfel, în anul 1057, când marii şefi ai armatei, dezgustaţi de abuzurile puterii civile, se hotărâră pentru un pronunciamento, intr-un acord unanim proclamară pe Comnen basi- leu al Romanilor. în felul acesta, Isac pregătea măreţia viitoare a casei sale.

Totuşi, abia după doi ani de la urcarea pe tron, noul prinţ, descurajat, neputând realiza binele pe care-1 visa şi pe deasupra bolnav, se hotărî să abdice. El se gândi un moment să lase puterea fratelui său Ioan, pe care îl şi ridicase la slujba înaltă de mareşal al curţii şi de mare logofăt; dar acesta, înspăi- mântat de greutatea sarcinii imperiale, refuză cu încăpăţânare. Soţia sa, Ana Dalassena încercă zadarnic să-i ridice curajul ; zadarnic îi arătă ea pericolul viitor la care expunea pe ai săi, care vor fi suspectaţi de orice guvernare ca nişte candidaţi

eventuali

la coroana ; zadarnic, amestccând lacrimile cu reproşurile, ea îşi batea joc, cu cuvinte amare, de dezinteresarea filosofică„$i de modestia lui periculoasă. Nu putu obţine nimic. La refuzul lui loan, tronul fu dat preşedintelui Senatului, Constantin Dukas. Dar toată viaţa sa Ana Dalassena trebuia să-şi aducă aminte clc aceste convorbiri tragice din luna noiembrie 1059. ba nu se mângâie niciodată de a li pierdut această diademă imperială pe care un singur cuvânt al soţului său putea să i-o pună pe cap ; niciodată ea nu**-1** iertă pe Dukas de a-i fi luat locul pe tronul pe care ea dorea să se aşeze. De aici înainte, ea nu mai avu clecât un singur scop în viaţă : de a regăsi ocazia pierdută, de a se răzbuna pe soartă, de a recuceri, pentru ai săi, puterea supremă pe care crezuse că o ţinea în mâini ; şi cum era îndemânatică şi încăpăţânată, pe cit era de ambiţioasă, Ana Dalassena izbuti. Lovitura de sat din 1081, care asigură pentru mai mult de un secol imperiul dinastiei Comnenilor, fu urmarea indirectă, dar sigură şi logică a energiei sale tenace, a grijii pasionate pe care o avea pentru gloria casei, a devotamentului matern, adânc, nezdruncinat, pe care**-1** arată în orice împrejurare copiilor săi. [4]

în lume avea o înfăţişare severă şi gravă, care inspira uşuraticilor un respect amestecat cu teamă. Ca şi aceea ea adăuga acestei iubiri arzătoare de Dumnezeu, o dragoste pasionată pentru copiii săi. într-un act oficial, fiul său, împăratul Alexe, i-a adus mai târziu o mărturie pe care trebuie s-o ’citäm : „Nimic nu se poate compara, scrie basileul, cu o mamă duioasă şi care-şi iubeşte

---

4

Dacă facem abstracţie de deosebirea condiţiilor sociale, marca doamnă care era Ana Dalassena semăna foarte mult cu burgheza care fu mama lui Psellos. Ca şi aceea, ea era credincioasă, miloasă, virtuoasă s ca şi aceea, se simţea bine în societatea preoţilor şi a călugărilor şi visa să-şi sfîrşească zilele în vreo mî- năstire ; ca şi aceea, petrecea o bună parte din noapte veghind, altcrnînd rugăciunile cu cîntarea psalmilor şi

copiii. Nu există în lume sprijin mai puternic, fie că un pericol se ridică la orizont, fie că o supărare e de temut. Dacă îţi dă un sfat, sfatul său e bun ; dacă se roagă, rugăciunea ei atotputernică asigură celor pentru care se roagă un sprijin de neînvins. Astfel mi-a apărut, din vârsta cea mai fragedă, mama şi suverana mea venerată, care a fost pentru mine, în orice împrejurare, învăţător şi călăuză. Nu eram decât un suflet în două trupuri şi, prin graţia lui Dumnezeu, această frumoasă şi strânsă înţelegere durează încă şi astăzi“.

Este sigur că Ana Dalassena exercită asupra fiilor săi o influenţă adâncă şi decisivă. Ca şi familia lui Psellos, ea era, în palatul Comnenilor, bărbatul în casă ; şi când în 1067 moartea soţului ei o lasă văduvă cu opt copii, cinci băieţi şi trei fete, rolul ei mare şi până acum, nu făcu decât să crească. Ea este aceea care-i crescu în adevăr pe toţî ai săi, care tăcu din ei oamenii remarcabili care au fost, în stare să îndeplinească înaltele destine pe care le visa pentru ei şi spre care i-a îndrumat. Ea asculta bucuroasă, de altfel, pe cei care-i promiteau imperiul pentru fiii săi, dar mai ales n-a cruţat nimic spre a face o realitate din aceste profeţii. „Rugăciunile sale sunt acelea, mai scrie fiul ei Alexe, care ridieându-se fără încetare până la urechile Domnului, ne-au inalţat pe culmea puterii supreme !“ Şi cu bună dreptate o numeşte „mama Comnenilor“. _

Singura deosebire care există între aceste două mame la fel de pasionate, mama lui Psellos şi aceea a Comnenilor, este că Ana Dalassena datora naşterii sale, bogăţiei, prestigiului numelui, putinţa de a pune în serviciul ambiţiei sale mijloace de acţiune pe care nu Ie avea burgheza Teodota. Născută dintr-o mare lamilie, fiica unui tată care îndeplinise funcţii înalte în provinciile Italiei, aparţinând prin mama sa ilustrei case a Dalassenilor, al cărui renume îngrijorase pe mai mulţi împăraţi, măritată cu un Comnen, înrudită cu tot ce aristocraţia bizantină socotea mai vestit, ea trăise

totdeauna în lume şi la curte şi învăţase acolo arta intrigilor, pe care o practica cu o dibăcie extraordinară, punând o îndentânare minunată în a se juca cu orice dificultate, o măiestrie fără pereche în a se strecura printre situaţiile cele mai periculoase.

La aceste iscusinţi preţioase, dar cam de a doua mină, Ana adăuga de altfel calităţi de spirit excelente. Fiul său Alexe şi nepoata sa Ana Comncna nu vorbesc niciodată de ea decât cu o admiraţie fără margini. Avea o inteligenţă de primul ordin, „un spirit puternic, în adevăr regal şi demn de tron“. Din tinereţe, ea arătase o voinţă energică şi puternică, un bun simţ hotărât ; în creierul ei lucid şi bine ordonat, un gând activ era neîncetat în mişcare. „Lra o minune, scrie Ana Comnena, găsind în acel trup de le- tneie tânără înţelepciunea unui bătrân şi era de ajuns s-o priveşti pentru a descoperi tot ce era în ea serios şi de merit.“ Avea un suflet de om de Stat. Stăpânea o admirabilă experienţă a atacerilor, o cunoaştere aprofundată a chestiunilor politice, ; ar ii fost în stare să guverneze lumea. în sfârşit. era ajutată de daruri naturale remarcabile, o vorbire uşoară, concisă, găsind cuvântul potrivit şi ridieându-se fără sforţare până la elocvenţă. „Fără inteligenţa şi ra-

ţiunea ei, a spus despre dânsa fiul său, monarhia ar fi fost pierdută“. Şi Ana Comnena o socoteşte superioară tuturor oamenilor de stat din vremea sa. „Err, mai scrie ea, cinstea sexului său, gloria naturii omeneşti“. Pe lingă acestea, curajoasă, plină de îndrăzneală mândră, în stare pentru fiul său de orice devotament, şi de orice dibăcie, intr-un cuvânt, era o femeie superioară care, prin înaltele sale calităţi, justifica ambiţiile imense pe care le nutrea ; poruncitoare şi intrigantă rând pe rând, pricepută şi suplă când trebuia, îndrăzneaţă şi bună când era nevoie, şi mereu extrem de inteligentă, ea este desigur aceea care a creat grandoarea familiei sale şi văzând-o astfel se înţelege influenţa prodigioasă pe care o păstră până la moarte asupra fiului său recunoscător.

II

In anul 1067, când moartea soţului său iăcea din Ana Dalassena şefa familiei, trei din fiii săi erau acum mari. Manuel, cel mai în vârstă, servea în armata imperială ; Isac şi Alexe erau nişte tineri de nouăsprezece-douăzeci de ani; numai Adrian şi Ni- chifor erau tot copii. De asemenea, din cele trei fete două erau măritate cu oameni de familie nobilă ; una se căsători cu Mihail Taronitul, cealaltă cu Nichifor Melissenul. A sfârşi educaţia celor mai mici, a asigura cariera celorlalţi, acesta a fost scopul dublu pe care şi-l propusese mama de aici înainte.

împrejurările îi ajutară de minune. în acest timp, tronul Bizanţului era încă o dată ocupat de o femeie, Evdochia, văduva lui Constantin Dukas, care exercita regenţa în numele tânărului său fiu, Mihail al VH-lea. Aceasta era o prinţesă inteligentă, instruită,

învăţată chiar ; deşi i s-a atribuit pe nedrept compunerea poemului mitologic intitulat *Violarum* sau *Clmpul cu violete,* este sigur că-i plăcea să scrie ; ea este autoarea mai multor bucăţi în versuri, despre părul Arianei, despre ocupaţiile pe care trebuie să le aibă o prinţesă şi a unui tratat despre viaţa rnona- hică, toate suficiente pentru a dovedi gusturile şi pretenţiile sale literare. Dar mai mult decât atât, era o femeie energica, ambiţioasă, dornică de a guverna : „înţeleg, spunea ea, să mor pe tron“. Astfel, bărbatul său, care-i aprecia calităţile, înainte de a muri, îi asigurase printr-un act anume puterea supremă, nu fără a-i lua în schimb, printr-o precauţiune de soţ îndrăgostit şi gelos, angajamentul scris de a nu se mai mărita niciodată. Evdochia consimţise şi promisiunea semnată de ea fusese solemn încredinţată în păstrarea patriarhului Ioan Xiphilin.

Din nenorocire pentru ultimele dorinţi ale basileu- lui Constantin al X-lea, situaţia în care se zbătea imperiul era deosebit de grea pentru o lemeie, nevoia unei mâini

de bărbat se făcea neapărat simţită ; şi apoi, pe de altă parte, Evdochia, deşi atingea patruzeci de ani, era o persoană cu temperament care suporta cu greu văduvia. Ea tocmai se îndrăgostise cu pasiune de frumosul Roman Diogene, un general care la moartea suveranului încercase o răscoală militară : învins, adus prizonier la Constantinopol, el aştepta judecata, când, spre marea mirare a celor de la curte, împărăteasa îi acordă iertarea ; şi în curând ea nu se mai gândi la altceva decât să se căsătorească cu el. Un lucru o împiedica totuşi : nenorocitul document aflat în mâinile patriarhului. Gu foarte multă dibăcie, regenta înşelă pe prelat ; ea se prefăcu că simte o violentă dragoste pentru fratele lui Xiphilin ; şi acesta, ca o rudă bună, consimţi să restituie Evdochiei hârtia care conţinea fagăduiala ei. O

dată intrată în posesia angajamentului său, basilissa îşi aruncă masca şi se mărită cu Roman Diogene.

„Omul, spune cu filosofie Psellos, povestind aceasta întâmplare, e un animal schimbător, mai ales când găseşte pretexte speciale pentru schimbările lui.“ Dar nu toata lumea judecă faptul cu atâta filosofie. Cezarul Ioan Dukas. tratele împăratului răposat, care se vedea îndepărtat din arenă, patriarhul Xiphilin, furios de a ti fost înşelat, nu-şi ascunseră nemulţumirea şi însuşi Psellos, care fusese ministrul tavorit al lui Constantin al X-lea şi care era preceptorul tî- nărului Mihail al \ ll-lea. sfârşi prin a nu-i mai plăcea noua politică ce se inaugura.’ân adevăr, urcarea pe tron a lui Roman asigură triumful armatei şi partidul civil, îngrijorat, exasperat, făcea o opoziţie făţişă unui prinţ care ameninţa să-i răpească influenţa.

Acest lapt apropie pe Comneni de curte. în aiară de faptul că Evdochia era puţin rudă cu ei, prin numele şi amintirea împăratului Isac. unchiul lor, ei erau consideraţi ca reprezentanţii cei mai iluştri şi partizanii

cei mai hotărâţi ai -ideilor de reorganizare militară şi ele acţiune energică, pe care o simboliza ridicarea lui Roman ; de alttel. Ana Dalassena era prea ineântată de căderea Dukaşilor, duşmanii ei, pentru a precupeţi concursul şt a refuza simpatia noului regim. Toată lamilia se găsi deci în mare favoare la palat. Ana Dalassena işi mărita ultima fiică cu Constantin Diogene, rudă apropiată a basileului; pentru fiul său Manuel, -obţinu cele mai înalte demnităţi. El primi comandamentul armatei din orient şi în fruntea trupelor se distinse prin fapte strălucite. Mulţumită lui, numele Comneniloi devenea iar popular în tabere şi Ana Dalassena suridea speranţelor sale. când deodată tânărul general căzu greu bolnav în Bitinia.

La aceasta veste, mama înspăimântată alergă în grabă la căpătâiul fiului ,său ; printr-o supremă sforţare de voinţă, Manuel, aproape mort, se ridică din pat spre a o primi ; se aruncă în braţele ei, abia având puterea să spună câteva cuvinte ; apoi căzu şi, după ce-şi exprimă dorinţa de a fi îngropat în acelaşi mormânt în care se va odihni într-o zi mama lui iubită, leşină, apoi muri. Nimic nu dovedeşte mai bine ca această întâmplare respectul profund şi afecţiunea duioasă pe care această femeie ştiuse s-o inspire copiilor săi ; de asemenea, nimic nu arată mai bine energia rară a sufletului său decât cele ce urmară. Moartea lui Manuel era mai mult decât un doliu crud, era ruina tuturor speranţelor pe care ea le pusese în această tânără glorie. Cu toată gravitatea pierderii şi a disperării sale, totuşi Ana Dalassena îşi reveni din lovitura caţe o copleşea. Un Comnen dispărea : trebuia ca un altul să continue tradiţia şi să asigure gloria rasei. Ea hotărî să trimită, fără întârziere, armatei pe cel de al treilea fiu, tânărul Alexe. Dar împăratul se arătă mai milos decât mama. Când Comnen veni să-i ceară îngăduinţa de a pleca : „Nu trebuie, îi răspunse el, ca mama ta să rămână singură în asemenea momente de tristeţe şi să adauge la pierderea unui fiu îndepărtarea

altuia“. Şi el trimise pe tânăr la Ana Dalassena.

Revoluţia din 1071 distruse dintr-o dată opera pe care Ana o clădea cu răbdare. Se ştie că înfrângerea lui Roman al IV-lea, bătut la Mantzikiert de către turci şi căzut în mâinile sultanului, dezlănţui la curte toată ura strânsă de multă vreme împotriva nenorocitului suveran şi cum partidul Dukaşilor, după ce proclamase căderea lui, nu ezită, atunci când basileul fu scăpat din captivitate, să-i declare război, ca unui duşman. Cu curajul său obişnuit, Ana Dalassena rămase, cu încăpăţânare, credincioasă acestui împărat izgonit din ţară. Ea nu întârzie de a fi acuzată că e

în corespondenţă secretă cu el ••fu citată înaintea unui tribunal ; condamnarea ei părea sigură dinainte. Atunci, această femeie hotărâtă şi mândră, scoase deodată de sub mantie un crucifix şi învârtindu**-1** în faţa judecătorilor zăpăciţi : „Iată, zise ea, judecătorul meu şi al vostru. Gândiţi-vă la ei înainte de a da sentinţa şi luaţi seama să lie demnă de Judecătorul Suprem care vede secretele inimilor“. La această ieşire neaşteptată, tribunalul îşi pierdu cumpătul. Câţiva înclinau spre achitare ; cei mai mulţi totuşi se temură de mânia noului stăpân. Ei ieşiră din încurcătură printr-o laşitate, pe care prietenii Comne- nilor o asemănară, cu un cuvânt potrivit, cu „judecata lui Caia!a“. Ana Dalassena fu condamnată la exil împreună cu fiii săi şi trimisă într-una din insulele arhipelagului Prinkipo.

III

Totuşi, disgraţia Comnenilor fu scurtă. Marele lor adversar, Cezarul Ioan Dukas, care înlocuise pe Roman şi pe Evdochia la guvernare, nu întârzie de a se certa cu nepotul său Mihail al Yll-lea şi trebui sa părăsească curtea spre a se retrage pe proprietăţile sale din Asia. Comncnii erau, cu toată căderea lor, seniori prea puternici pentru ca noii miniştri să nu simtă în această împrejurare interesul pe care**-1** aveau de a se împăca cu ci şi de a-şi asigura sprijinul lor. Fură rechemaţi din exil.

în curând, pentru a-şi asigura şi mai bine concursul lor, căsătoriră pc Isac, şeful casei, cu o vară a împărătesei, Maria de Alania şi puţin după aceea i se dădu comanda supremă a armatei din orient, pc care odinioară o avusese fratele său Manuel. Plecând, Isac luă cu el în tabără pe fratele mai mic,

Alexe. De acum înainte, norocul familiei nu va mai înceta să crească.

Alexe Comnenul, viitorul împărat, avea atunci douăzeci şi trei sau douăzeci şi patru de ani ; Isac era puţin mai în vârstă. Amândoi erau soldaţi admirabili, pasionaţi de probleme de război şi de o bravură care, la cel mai mare, mergea adeseori până la cea mai nebunească îndrăzneală. Era atunci văzut aruncându-se asupra duşmanului „ca fulgerul“ şi de mai multe ori, din cauza imprudenţei, căzu în mâinile necredincioşilor. Alexe, deşi era tot aşa ele curajos, era mai cumpănit şi mai calm. Ca fizic, era un om de statură obişnuită, dar solid construit şi foarte voinic ; cu tenul său ars de soare, cu părul negru, ochii întunecaţi şi seânteietori, el avea o înfăţişare foarte plăcută şi un aer cu .totul seducător. Obişnuit cu toate exerciţiile corporale, era mare vânător, călăreţ elegant şi neobosit, dornic de mişcare şi de aventuri războinice. Dar la această activitate fizică el adăuga, ca moral, o rară stăpânire de sine şi o ciudată dibăcie în intrigă. Inteligent, instruit, bun vorbitor, ascundea în sufletul său o voinţă tenace şi hotărâtă ; numai, cum era hlând de la natură, îi plăcea mai mult să-şi ajungă scopul prin dibăcie decât prin violenţă. Foarte adine ataşat, ca toţi fraţii, de mama sa, el era obiectul preferinţelor secrete ale Anei Dalassena; îl credea în adevăr mai capabil decât pe ceilalţi să realizeze ambiţioasele sale speranţe şi de aceea, foarte devreme, ea îl împinsese spre cariera armelor şi-l dăduse apoi ca locotenent fratelui mai mare, Isac. în toate acestea, Ana Dalassena vedea just. în puţin timp, prin bravura lor strălucitoare şi prin faptele lor, ei îşi acope- riră numele

de o faimă incomparabilă.

Către anii 1072—1073, situaţia imperiului era de o gravitate extremă. La frontiera Asiei, turcii erau ameninţători ; la această primejdie, revolta unui şef de

mercenari, normandul Roussel de Bailleul adăuga o complicaţie în plus. Siliţi să susţină lupta împotriva necredincioşilor cu forţe foarte micşorate din cauza acestei revolte, cei doi fraţi făcură totuşi minuni. Dacă e să credem cronicile de familie, care celebrează cu un entuziasm, fără îndoială puţin parţial, bravura *şi strânsa lor prietenie — erau uniţi, ¡spune Ana Comnena, ca Oreste şi Pilade — isprăvile lor se aseamănă cu cele ale paladinilor. intr-o zi, în timpul unei lupte, calul lui Isac lu ucis şi el căzu în mâinile turcilor. Alexe se trudea, cu mare greutate, să salveze armata şi să acopere retragerea, când, cuprinse de panică, trupele se risipiră, lăsându**-1** pe tinărul general aproape singur. Silit să fuga, strâns de aproape de musulmani, Alexe nu scapă decât prin minune de cei care-1 urmăreau ; şi după o scurtă şedere intr-un sat pierdut, în sfârşit, împreună cu câţiva oameni reuşeşte să ajungă la Ancyra. Neavând atunci decât un gând. să-şi elibereze cât mai repede fratele iubit, el alergă la Constantinopol să strângă preţul necesar răscumpărării ; la întoarcere are surpriza să-l găsească pe Isac liber ; nobilimea din Capadocia contribuise cu generozitate pentru a-1 răscumpăra pe moştenitorul unui nume atât de mare. împreună, cei doi fraţi iau atunci drumul capitalei. Din nou, în preajma Nicomediei, sunt asaltaţi de un grup de turci şi împresuraţi. Ei işi deschid drum cu lovituri de sabie, săvârşind isprăvi prodigioase în această luptă, în sfârşit scapă şi deşi sunt urmăriţi cu înverşunare, duc oastea intactă intr-un loc sigur. După această cavalcadă epică, atunci când intrară în Constantinopol, mulţimea entuziastă le făcu o primire triumfală şi mişcaţi şi fermecaţi toţi îl contemplau pe acela pe care**-1** numeau cu dragoste „frumosul tânăr aurit“ (o *hrysous neanias*

Alexios).

Un renume aşa de strălucit trebuia cu siguranţă să producă îngrijorare în locurile înalte ; se trudiră deci

să scape de «ceşti tineri prea populari. Isac, ca duce de Antiohia, fu trimis la hotarele îndepărtatei Sirii ; Alexe, ridicat la rangul de stratopedarc, primi misiunea de a lupta şi de a distruge pe Roussel de Bailleul. Dar, pentru această întreprindere grea i se dădură puţini soldaţi şi bani de loc. Cu toată împotrivirea mamei sale, care se temea să nu**-1** vadă compromiţându-şi proaspăta glorie, condamnată la un insucces, Alexe primi totuşi comanda ce i se oferea. Şi aşa de mare lu dibăcia tacticii şi indemânarea diplomaţiei sale, incit el găsi mijlocul de a se ridica şi mai mult, într-o treabă în care se părea că are să se piardă. El începu prin a tăia posibilitatea de hrană a rebelului, apoi ştiu, printr-o trădare aranjată cu subtilitate, să-l prindă şi-l aduse la Constantinopol în triumf pe acest adversar atât de temut. împăratul Mihail al VU-lea il primi pe tânărul erou cu o bunăvoinţă extraordinară : „Fii binevenit, ii zise el, tu care după Dumnezeu eşti braţul nostru drept“. în acel moment, în 1074, Alexe era unul din personajele cele mai binevăzute din Bizanţ.

Or, tocmai la acea dată se ridica împotriva basileului o nemulţumire generală. Lăcomia neruşinată a primului ministru secătuia finanţele şi provoca foamete în imperiu ; armata, care nu-şi mai primi solda, se răzvrăti.. Mulţi ambiţioşi profitau de neorânduiala în care se zbătea guvernarea slabă a lui Mihail ; în Europa, Nichifor Brycnne se proclamă împărat ; în Asia, Nichifor Botaniatul îmbrăca purpura, susţinut de marea nobilime feudală şi chiar de o parte din Senat. între guvern şi pretendenţii rivali, Alexe Cont- nenul se strecura cu dibăcie şi neluând partea nimănui, îşi consolida propria lui situaţie; în curând el ajunse atât de indispensabil, incit toate partidele ii solicitau alianţa şi se trudeau să-l cucerească. Alexe profită, cu

îndemânare, de aceste evenimente şi-şi consolida viitorul.

Cu puţin înainte, Alexe îşi pierduse soţia. Pentru a o înlocui, i se propuneau două partide tot atât de strălucite şi de utile. împărăteasa îi oferea mina sorei sale Zoe, Cezarul Ioan Dukas se gândea jă-i dea în căsătorie pe nepoata lui Irina. Având de ales între aceste două alianţe, Corn nenul înţelese, tără greutate, avantajele celei de a doua care, confundând interesele a două din cele mai ilustre familii ale aristocraţiei bizantine, asigura ambiţiilor sale viitoare un sprijin nepreţuit. El se hotărî deci pentru Dukas. Dar proiectul întilni din unele părţi o opoziţie violentă. împăratul, jignit de a vedea că i se refuză alianţa, se arătă absolut ostil ; lucru şi mai extraordinar, Ana Dalasscna însăşi rezista acum la dorinţa fiului său : vechea ură adâncă pe care o păstra familiei Dukas întuneca atunci obişnuita claritate a judecăţii ei şi o făcea sa uite interesul evident al casei sale. Aici apăru simţul politic şi siguranţa dibace a lui Alexe. Mărturisind că niciodată nu va iace nimic împotriva voinţei mamei sale, el se păzi de a ceda insistenţelor ei ; cu răbdare, cu subtilitate, încercă să o tacă să revină asupra ideilor ei şi ajutat şi de diplomaţia viitoarei lui soacre, sfârşi prin a înlătura toate dificultăţile. Ana Dalassena îşi dădu consimţământul, nu iară greutate ; el smulse de asemenea încuviinţarea basileului şi, la sfârşitul lui 1077, căsătoria iu celebrată. Se va- vedea mai departe că Ana Dalassena avea să păstreze nurorei sale o antipatie încăpăţânată şi cu atât mai vie, fără îndoială, cu cit în această împrejurare ea trebuise să-şi plece voinţa ’ân (aţa dorinţei fiului său, pentru prima dată în viaţă.

Irebuie totuşi să mărturisim că în această problemă Alexe avea dreptate : evenimentele ce au urmat aveau s-o dovedească. Alianţa cu Dukas era, pentru interesele sale, un sprijin formidabil ; între partidele care

se înfruntau, această alianţă îi permise să-şi dea

concursul acolo unde avea mai multe avantaje şi sa devină stăpânul adevărat al situaţiei. Mai întâi, ci rămase credincios guvernului; la începutul anului 1078, bătu pe Nichifor Bryenne în Macedonia. Dar puţin după aceea, când Botaniatul îl detrona pe Mihail al VH-lea. Comnenul crezu că e mai de folos să treacă de partea noului regim. O adeziune aşa de preţioasă primi recompensa pe care o merita : Alexe obţinu slujba de mareşal al palatului, titlul de nobilissim şi fu în adevăr apărătorul şi cel mai bun sprijin al basi- leului. însă îndată el provocă la luptă pe Nichifor Bryenne, apoi strivi pe un alt pretendent, Basilaces, şi-i aduse pe amândoi prizonieri la picioarele împăratului. Fu plătit pentru acest succes cu o nouă demnitate : fu numit proedru. Dar mai ales popularitatea sa crescu considerabil. Prin strălucirea victoriilor sale, el era idolul soldaţilor, care îl aclamau în orice împrejurare şi nu voiau alt şef dccât pe el. Prin căsătorie, el îşi apropiase cea mai mare parte din aristocraţia feudală, ale cărei revendicări le reprezenta şi pe lingă aceasta câştigase şi sprijinul patriarhului, devotat orbeşte familiei Dukas. în sfârşit, prin înfăţişarea lui frumoasă, el plăcea teribil mulţimii. Alexe Comnenul avea dreptul să nădăjduiască totul. [5]

sătulă de guvernul slab care conducea statul, se supăra că e neglijată, rău plătită, fără încetare sacrificată intereselor administraţiei civile. Regimentele din Asia murmurau ; în capitală, Varengii, aceia dintre soldaţii gărzii care păreau cei mai siguri, se revoltară şi ei ; insurecţia lor greu putea fi potolită ; pe deasupra, Botaniatul era bătrân, tără energie şi cam ridicol. Din toate părţile se cerea o dinastie nouă şi revolta lui Nichifor Melissenul, care îmbrăcă purpura în Asia, era semnul

---

5
Or, chiar în acea vreme, Nichifor Botaniatul devenea din ce în ce mai nepopular. Miniştrii săi, precum făceau odinioară cei ai lui Mihail al Vll-lea, risipeau banii strînşi cu multă trudă şi strîmtorare tezaurului fiind extremă, abuzurile birocraţiei imperiale sporeau şi mai mult nemulţumirea. Armata, din ce în ce mai

evident al crizei ameninţătoare şi apropiate.

Natural, partidul civil era foarte îngrijorat de această situaţie şi şefii lui, miniştrii, erau toarte preocupaţi de popularitatea Comnenilor, care apăreau ca şefii hotărâţi ai partidului militar şi feudal. Ei şi arătaseră lui Alexe neîncrederea lor, interzieându-i, după victoria asupra lui Bryenne, să intre, în triumf, în capitală. Acum, ei se trudeau să-l compromită în faţa împăratului, arătând Botaniatului că pretendentul asiatic era chiar cumnatul Comnenilor, amintind că Alexe— de altfel cu multă prudenţă — refuzase comanda trupelor trimise împotriva rudei sale, silindu-se să-l arate înţeles cu uzurpatorul şi să-l compromită definitiv. Dar Alexe, precum se ştie, era maestru în jocul subtil al intrigii ; la uneltirile duşmanilor, el răspunse prin alte uneltiri şi găsi mijlocul de a-şi asigura un sprijin atotputernic chiar în palat, unde se punea la cale ruina sa.

Pe când Mihail al VJI-lea era încă împărat, el se căsătorise cu prinţesa Maria de Alania. Aceasta era o femeie foarte frumoasă, înaltă, elegantă, cu obrazul de zăpadă, cu ochii luminoşi şi îneântători, de o graţie şi o seducţie fără pereche. „Nici Apclles, nici Fidias, spune Ana Comnena, n-au făcut ceva care să fie aşa de frumos ca ea“. „Era, citim în altă parte, o statuie vie, pe care cei care iuheau frumosul nu se săturau

admirmd-o sau mai curând era însăşi dragostea încarnată şi coborâtă pe pământ“. Această frumoasă persoană, cum se înţelege de la sine, provocase în jurul ei pasiuni olari. Nichifor Botaniatul însuşi, când se urcă pe tron, nu fusese nesimţitor la larmeccle ei şi deşi nu mai era tânăr şi fusese văduv de două ori, îşi pusese în gând s-o ia de soţie. Exista însă o dificultate : bărbatul tinerei femei, împăratul detronat Mihail al VH-lea, trăia încă ; dar iusese silit să intre într-o mânăstire şi putea fi considerat ca mort pentru lume, iar căsătoria sa desfăcută. Totuşi Nichifor ezită un moment şi cum înainte de toate dorea să-şi legitimeze uzurparea printr-o

alianţă imperială, se gândi să ia de soţie pe văduva lui Constantin al X-lea şi a lui Roman Diogene, Evdochia, care ar fi primit cu bucurie să împartă puterea cu el. Aceasta era o căsătorie raţională, toarte potrivită ca vârstă ; dar Maria era frumoasă şi seducătoare : Botaniatul nu rezistă. Cu toată împotrivirea Bisericii de a sancţiona această însoţire de două ori incorectă, basileul tăcu pasul pentru a treia nuntă şi se căsători cu soţia predecesorului său.

Maria de Alania consimţise, fără entuziasm, la dorinţa lui Nichifor, numai pentru a salva interesele fiului ei Constantin, atunci în vârstă de patru ani ; dar ea nu putea iubi pe soţul bătrân care o voise. Alexe Comnen, dimpotrivă, era, precum se ştie, toarte seducător ; se pare că împărăteasa nu întârzie să simtă pentru el un sentiment foarte duios şi în curând se duse vestea în capitală că erau în termenii cei mai buni. Eaptul pare destul de verosimil ; în orice caz, este sigur că basilissa luă partea Comnenilor şi le acordă toată favoarea sa. De altfel, prin căsătoria ve- rişoarei sale cu Isac, şeful familiei, era puţin rudă ou ei } şi mulţumită acestei alianţe, Isac, care atunci era la Constantinopol, avea intrarea liberă la suverană. El profită de aceasta pentru a-l ajuta pe fratele său

ca să-i asigure bunăvoinţa gineceului, unde toată lumea lucra pentru el ; şi Ana Dalassena însăşi, din ură pentru nora ei Irina Dukas, privea cu plăcere legătura lui Alexe şi ajuta din toate puterile manevrele fiilor săi. Toate aceste intrigi ajunseră la un rezultat destul «le neprevăzut : Maria de Alania adoptă pe Alcxe Comnenul. Prin aceasta, el intra în familia imperială şi, olicial admis în intimitatea palatului, el fu pus şi mai uşor la curent cu ceea ce se urzea împotriva lui.

Amăgit de miniştrii săi, împăratul luase o hotărâre gravă : el indicase ca succesor pe nepotul său Syna- denos. Când Maria de Alania află de această alegere, care nesocotea atât de brutal drepturile la tron ale fiului

său, mânia sa nu mai cunoscu margini : vestiţi îndată de ca, Comnenii, îndemnaţi de mama lor, se străduiră să-i sporească această indignare. Consilierii împăratului se hotărâră atunci să facă un act decisiv : pentru a sfârşi cu ei, hotărâră să scoată ochii ambilor fraţi. Dar de multă vreme Isac şi Alexe bănuiau ¿eva, aşa incit se zice că avură precauţia să nu se afle în palat amândoi în acelaşi timp. înştiinţaţi, fără îndoială de împărătească de ceea ce se pregătea, ei forţară lucrurile şi jucară ultima carte.

în noaptea de 14 februarie 1081, Isac şi Alexe, întovărăşiţi de principalii lor partizani, fugiră din capitală şi având grijă să pună mina pe caii din grajdurile imperiale, ajunseră, fără a fi urmăriţi, în taberele armatei din Tracia. Plecarea lor fu aşa de grăbită şi fuga lor aşa de rapidă, că trebuiră să lase în urmă toate femeile din familia lor. îndată Ana Dalassena îşi regăsi toată energia ei obişnuită. Ca femeie inteligentă ce era, ea alergă dis-de-dimineaţă să se refugieze în azilul inviolabil al Sfintei Sofii, luând cu ea pe fiii, fiicele, nurorile şi nepoţii ei **5** şi când Nichifor Bota-

niatul o sumă să vină în Palatul Sacru, ca refuză hotarât şi agăţându-se de iconostas declară că ar trebui să i se taie mâinile pentru a o lua de acolo. împotriva unei astfel de tării, împăratul nu îndrăzni să întrebuinţeze forţa ; el negocie şi la sfârşit promise viaţa, orice ar fi, rudelor rebelilor, (ia precauţie, se mulţumi să le închidă într-o mânăstire din Petrion, unde nora Cezarului Ioan Dukas, soacra lui Alexe Comnenul, nu întârzie să vină să le însoţească. Şi cu mare îngrijorare toate aceste femei aşteptară sfârşitul evenimentelor.

Iile nu avură de aşteptat multă vreme. Conjuraţii, cărora Cezarul Ioan Dukas le adusese sprijinul numelui şi averilor sale, se pregătea să le elibereze. Fără întârziere, ei proclamară, in tabăra de la Schiza, pe Alexe Comnen împărat, în favoarea căruia fratele mai mare, Isac, renunţase cu generozitate ; apoi, înarmaţi, merseră asupra capitalei. în acest timp, neputinciosul

Botaniat se lăsă în voia soartei : ezita, nu lua nicio măsură utilă ; el sc resemna dinainte în faţa soartei. Trădarea unui mercenar lăsă în mâinile rebelilor una din porţile oraşului. Totuşi, nimic nu era încă hotărât. Trebuiră să se bată pe străzi şi Constantinopolul cunoscu toată oroarea unei luări cu asalt. Poate că în această luptă dezordonată, Botaniatul ar li putut învinge, dacă ar li încercat o opoziţie mai puternică **5** el nu voi sau nu îndrăzni acest lucru. Trădarea flotei, care se declară de partea Comneriilor, sfirşi prin a-1 doborî. Pentru a opri vărsarea inutilă de sânge, ba- sileul, la stăruinţele patriarhului, se hotărî să abdice. F,1 intră într-o mânăstire şi nu găsi să spună decât acest cuvânt : „Ce mă plictiseşte este că nu voi mânca carne. în al ară de aceasta, tot restul mi e indiferent“.

Ana Dalassena puiea ii fericită : fiul ei era împărat. Şi precum ea era aceea care-i pregătise calea tronului, tot aşa influenţa ei se simţi puternic în instalarea noii dinastii.

Alexe Comnenul avea un foarte dezvoltat spirit de familie. îndată ce lu stăpân pe putere, cea dinţii grijă a lui iu de a copleşi cu onoruri pe toate rudele sale ; pentru I raţii, pentrti cumnaţii săi, el a creat demnităţi noi şi răsunătoare şi a împărţit între ei cele mai înalte slujbe de stat. Pentru mama sa făcu şi mai mult. Din cea mai fragedă vârstă el avusese pentru dânsa un respect adânc şi în orice împrejurare luase obiceiul să se conducă după sfaturile sale : devenit basilcu, el voi ş-o consulte în toate hotărârile pe care urma să le ia. Ii decernă titlul de împărătească, o puse în curent cu toate afacerile, o consultă în toate. Pentru a fi pe placul acestei femei credincioase, el îşi impuse, spre a ispăşi jefuirea capitalei, o penitenţă de patruzeci de zile, pe care toţi ai săi trebuiră s-o împărtăşească. Ba pentru a-i ti şi mai mult pe plac, se gândi să ia o ho- tărâre foarte gravă : să divorţeze.

Cu toată căderea lui Nichifor Botaniatul,

împărăteasa Maria rămase în Palatul Sacru împreună cu fiul ei Constantin ; despre această favoare se vorbea mult în Constantinopol. Părea că se confirmă zvonurile care de multă vreme circulau asupra legăturilor intime ale lui Alexe cu frumoasa prinţesă ; ea oterea mai ales un ciudat contrast cu felul în care, chiar în acea vreme, basileul se purta faţă de soţia sa legitimă. Pe când noul suveran se instalase în palatul de sus al Bucoleonului, împreună cu mama şi cu rudele lui, Irina, cu mama, surorile şi bunicul ei fuseseră invitaţi

să locuiască în palatul de jos, ca şi cum ar fi voit să se facă o deosebire între Comneni şi Dukas şi să pregătească o ruptură apropiată. La curte şi în oraş se comenta foarte mult această despărţire şi mulţi erau îngrijoraţi. Nimeni nu ignora faptul că Ana Dalassena îl ura pe Dukas, că ea nu aprobase niciodată, din adâncul inimii, căsătoria fiului său cu lrina. Şi cum era văzută exercitând asupra lui Alexe o influenţă atotputernică, cum împăratul nu ascundea câtuşi de puţin îndepărtarea de soţia lui, circulă în curând zvonul că divorţul imperial era aproape şi că Ana Dalassena îl îndemna cu toată puterea la aceasta, liste sigur că împărăteasa-mamă stăruia pe lângă patriarhul Cosmas şi se trudea să-l înverşuneze împotriva norei sale, e sigur de asemenea că văzându**-1** credincios partidului Dukas, ea se gândea să-l înlăture şi să pună în locul lui un prelat mai îngăduitor şi mai suplu. Un ultim incident sfârşi prin a tulbura spiritele. Alexe se înco- ronă singur, fără a asocia pe lrina la ceremonie. Toate acestea păreau semnificative şi erau foarte îngrijoraţi.

în realitate, Alexe Comnenul era foarte încurcat neştiind pe care din cele trei femei care**-1** înconjurau s-o aleagă. Maria de Alania îi plăcea grozav ; el n-o iubise niciodată prea mult pe lrina, pe care o luase mai ales din motive politice ; şi sentimentele sale personale se potriveau foarte bine cu sfaturile unei mame voluntare, pe care de mult se obişnuise s-o asculte. Dar pe de altă

parte, era un pericol serios să se înstrăineze de Dukas : partizanii lor erau numeroşi şi declarau sus şi tare că în lovitura de stat ei lucraseră mai mult pentru lrina decât pentru Alexe. Patriarhul Cosmas nu se exprima în termeni mai puţin energici : „Nu mă voi coborî de pe tronul patriarhal, spunea el, jnainte de a fi încoronat cu aceste mâini pe lrina“. Şi de astă dată Alexe arătă superioritatea geniului său politic :

el îşi ascunse simpatiile secrete şi făcu să tacă pasiunile maniei sale ; şi înaintea acestei voinţe ferme, înaintea acestui bun simţ practic, toată lumea cedă. El acordă familiei Dukas satisfacţia care garanta înţelegerea lor : şapte zile după soţul ei, Jrina fu încoronată basilissă a Romanilor.

Pentru Maria de Alania, acesta era sfârşitul speranţelor sale : ea se retrase în palatul Mangan, după ce făcuse să se recunoască, printr-un act solemn, drepturile la tron ale fiului său Constantin. Pentru Ana Da- lassena era de asemenea o dezamăgire şi o înfrângere. Mul său o mângâie, dându-i, în locul răzbunării, plenitudinea puterii. El îi satisfăcu dorinţa de a-1 disgraţia pe patriarh, care îndrăznise să-i reziste ; îi făcu, în guvern, un loc din ce în ce mai marc. Când în luna august 1081 el trebui să părăsească Constantinopolul pentru a pleca să se lupte în lliria cu normanzii lui Robert Guiscard, Alexe încredinţa mamei sale, prin- ţr-o bulă de aur solemnă autoritatea absolută în timpul absenţei sale.

Ana Comnena ne-a păstrat textul acestui preţios document ; nu există dovadă mai strălucită de recunoştinţa pe care Alexe o păstra mamei sale şi de influenţa adâncă pe care o exercita asupra lui. După ce aminteşte, în termenii pe care i-am citat, tot ce-i datorează, prinţul încredinţează „sfintei şi veneratei sale mame“ grija administraţiei imperiului : justiţie, finanţe, guvernarea provinciilor, numirea în servicii şi în toate demnităţile, totul e supus controlului său şi lăsat la

hotărârea sa. „Tot ce va ordona, spune împăratul, în scris sau verbal, va trebui executat“. Ea avu sceptrul său, care a ajuns până la noi şi pe care se citeşte : „Doamne, protejează pe Ana I Dalassena, mama basileului“. Şi aşa de mare fu puterea sa, încât, după spusele Anei Comnena, „împăratul părea că renunţă la frânele puterii şi aleargă oarecum pe lingă

carul imperial în care ea era aşezată, mulţumindu-se mimai cu titlul de basileu“. Şi prinţesa se miră respectuos că s-a putut acorda gineceului atâta loc în stat şi atita influenţă : „Ea poruncea, scrie ilinsa, şi fiul său asculta ca un sclav, iii avea aparenţele puterii : dar ca poseda autoritatea“.

Aceasta era pentru Ana Dalasscna o revanşă frumoasă pentru decepţia crudă pe care o încercase în 1059. Ha se mângâiase atunci cu speranţa de a ii împărătească ; acum îşi realiza visul. Timp de aproape douăzeci de ani ea rămase asociată la imperiu prin voinţa fiului său şi trebuie să recunoaştem că guvernă bine. Puse ordine în toate, atentă să urmărească şi să organizeze detaliile celor mai neînsemnate chestiuni. Reformă moravurile cam slobode ale Palatului Sacru şi-i impuse atmosfera austeră şi decentă a unei mânăs- tiri. De acum înainte, un program sever determina orele de masă, de lucru şi toată lumea trebui să asculte de regulile prescrise de ea. Ea însăşi dădea exemplu. Ana Comnerx nc-a povestit cum îşi întrebuinţa bunica ei zilele. O parte din noapte trecea în rugăciuni pioase ; apoi dimineaţa era consacrată atidiat- ţelor şi semnării actelor ; după prânz, se ducea la capela Sfânta Tecla spre a urmări slujba sfântă şi din nou, până seara, se ocupa de afacerile publice.

în toate acestea, o singură grijă o preocupa. Absolut devotată fiuluj său, ea nu se gândea decât să asigure prosperitatea şi gloria domniei lui ; dar cum înaintând în vârstă devenea mai autoritară şi mai încăpăţânată ca oricând, slârşi prin a lace să se simtă

cam mult greutatea tutelei sale şi se pare că Alexe de mai multe ori şi-a arătat nemulţumirea. Ea avea de altfel mina prea aspră, pentru a nu deveni repede loarte nepopulară. Bătrâna prinţesă avu inteligenţa să înţeleagă, după

aceste simptome, că sfârşitul puterii sale era aproape, ha nu aşteptă să fie îndepărtată brutal de la putere : de bună voie. către 1103, se retrase în mânăstirea Pantepopt. Acolo către 1105 muri destul de trist, lă- sând tuturor celor care se apropiaseră de ea amintirea unei femei excepţionale şi fiilor săi amintirea unei mame admirabile.

FIGURI BIZANTINE

Partea a **Il-a**

PREFAŢĂ

în capitolele precedente am încercat să arăt, într-o serie de portrete, ce a fost societatea bizantină înainte de cruciade. Aş vrea să expun aici, în acelaşi ţel, ce a fost aceeaşi societate în timpul cruciadelor şi după aceea. în această perioadă, care ţine de la sfârşitul secolului al X 1-lea şi până la jumătatea celui de al XV-lea, se pune, după cum se va vedea, o problemă istorică şi psihologică de mare importanţă, aceea de a şti în ce măsură, în acest contact mereu reînnoit care se produsese atunci între greci şi latini, occidentul a pătruns şi a transformat sufletele bizantine, ce schimburi de idei şi de moravuri s-au făcut între două civilizaţii multă vreme străine şi fundajniental ostile una alteia. Pentru a elucida această problemă, cred că nu s-ar putea găsi nicăieri un mai bun teren de studii şi de experienţe ca în aceste mlădioase şi delicate suflete de femei, oricând gata, în complexitatea lor, să primească toate influenţele, să reflecteze toate tendinţele în mijlocul cărora s-a scurs viaţa lor.

Şi de aceea „figurile bizantine“, pe care va încerca să le reprezinte această carte, vor fi şi de data aceasta mai ales figuri de femei. Şi în această galerie se vor

intâlni tipurile cele mai diferite: femei cinstite şi altele care au fost mai puţin, spirite remarcabile şi suflete mediocre, mari ambiţioase şi fiinţe pioase, pline de sfinţenie şi de evlavie. O Ana Comnena, o ¡rina Dukas şi tot cortegiul de femei frumoase, pe care le-a ‘dus după

el acest Don Juan bizantin care a fost An- dronic Comnenul, altele încă, prinţese sau burgheze, vor arăta mai întâi aspectele diferite pe care le oferea în secolul al Xll-lea, la curte şi în oraş, în palat şi în mănăstiri, în lumea Uterelor şi în anturajul oamenilor de stat, această societate plină de intrigi, de revoluţii, de aventuri, care a fost contemporană cu cruciadele. Dar mai ales se vor studia cu atenţie figurile care ne lasă să întrevedem ce efect a produs contactul dintre greci şi latini, prinţese din Bizanţ care adeseori — de altfel destul de rar — au părăsit capitala Bosforului ca să se urce pe vreun tron din occident, acelea mai numeroase care din Germania, din Franţa şi din Italia veniră să se aşeze pe tronul Cezarilor, prinţese din Siria, ieşite din mari familii franceze transplantate în orient şi care mai mult decât o data au umplut lumea bizantină cu strălucirea răsunătoarelor lor aventuri. Se va găsi aici o întreagă serie — care nu e de loc lipsită de interes pentru istorie —- de existenţe romantice, melancolice sau tragice, care simbolizează şi explică destul de bine neînţelegerea fundamentală şi eternă care, cu toată truda lor de a se apropia şi a se înţelege, a despărţit totdeauna doua lumi ostile şi rivale. Şi pentru a termina, poate nu va fi lipsit de interes să completăm informaţiile pe care ni le dă realitatea istoriei, cu învăţămintele pe care ni le aduc ficţiunile romanului. Şi acolo se va vedea care a fost, în societatea cavalerească a acelei vremi, locul oferit femeii şi prin câte trăsături această socic- ta te s-a modelat după moravurile curtenitoare din occident. Şi în felul acesta, înviind câteva din figurile uitate din epoca Comnenilor şi Paleologilor, se va aduce, nădăjduiesc, o contribuţie utila la istoria civilizaţiei bizantine, aruncând oarecare lumină asupra evoluţiei lumii orientale, aşa cum s-a transformat după contactul cu latinii.

Capitolul 1

BIZANŢUL Şl OCCIDENTUL IN EPOCA CRUCIADEI OK

I

Atunci cinci, în ultimii ani ai secolului al Xl-lca, ’ cea dinţii cruciadă puse, pentru prima data, în contact direct şi imediat orientul bizantin şi occidentul latin, contrastul era mare şi deosebirea adâncă între cele două civilizaţii sau, mat bine zis, între cele două lumi ce se întâlneau.

în momentul în care bandele nedisciplinate ale cruciadei vărsau asupra imperiului grec valul lor de năvălitori, Constantinopol era încă una din cele mai admirabile cetăţi ale universului. Re piaţa sa, adevăratul centru al lumii civilizate, se îngrămădeau şi se schimbau bogăţii din toate părţile pământului. Din mâinile artiştilor săi ieşea tot ce Evul Mediu a cunoscut în materie de lux preţios şi rafinat. Pe străzile sale circula o mulţime pestriţă şi zgomotoasă, în costume somptuoase şi pitoreşti, aşa de măreţe incit, după expresia unui contemporan, „păreau toţi nişte copii ai lui Isis“. In pieţele sale, încadrate de palate şi de portice, se înşirau capodoperele artei clasice. în bisericile cu cupole colosale, mozaicurile aruncau fulgere de aur printre mulţimea porfirelor şi a marmorelor. în vastele palate imperiale Buco- leon şi Blacherne, aşa de mari incit păreau nişte oraşe în oraş, şirul lung de apartamente desfăşura un lux nemaiauzit. Călătorii care au vizitat Constantino- polul în cursul secolului al Xll-lea, pelerinii cruciadei care s-au trudit să noteze, în limbajul lor naiv, impresiile pe care le-au simţit — Benjamin de ludele ca şi Edrisi, Villehardouin, ca şi Robert de Clari, — descriind acest oraş incomparabil nu pot să-şi reţină admiraţia. Trubadurii din occident, până la care ajunsese vestea acestor splendori, vorbesc de Con- stantinopol ca de o ţară de vis, întrevăzută într-o oglindire de aur. Alţi scriitori enumeră cu grijă relicvele preţioase, care umpleau bisericile Bizanţului. Dar toţi au fost la fel izbiţi de un lucru : de prodigioasa şi nemăsurata bogăţie a acestui oraş, care, după spusele lui Villehardouin, „era

suveranul celorlalte“.

Dar nu e numai atât. în Europa secolului al Xl-lea, Constantinopol era în adevăr regina eleganţei. în timp ce cavalerii aspri ai occidentului nu aveau altă grijă şi altă distracţie decât vânătoarea’ şi războiul, ■viaţa bizantină era extraordinar de rafinată şi de luxoasă; distincţia manierelor, căutarea plăcerilor delicate, gustul pentru litere şi arte era răspândit peste tot. Dar poate că mai mult decât de prosperitatea materială a acestei măreţe capitale, baronii cruciadei fură uimiţi de pompa minunată a ceremonialului care înconjura persoana împăratului, de acele complicaţii ale etichetei care săpau o prăpastie între mân- drul suveran al Bizanţului şi restul omenirii, de acele apoteoze teatrale. în care basilcul apărea ca reprezentantul sau mai curând ca emanaţia însăşi a divinităţii.

în această societate elegantă, în această curte ceremonioasă a ierarhiei stricte -şi minuţioase, cruciaţii din occident apărură ca nişte bădărani prost crescuţi, ca nişte nepoftiţi supărători. Aşa îneât, plini de dispreţ profund pentru aceşti greci schismatici, incapabili în aspra lor mgâmfare să înţeleagă ceva din atâta rafinament şi atâtea nuanţe de politeţe şi sim- ţindu-se jigniţi în amorul lor propriu ca de o lipsă de atenţie, în sfârşit şi mai ales foarte impresionaţi de aceasta prodigioasă desfăşurare de bogăţie, latinii nu făcură nimic pentru a-şi schimba moravurile şi se purtară, „ca nişte hoţi şi tilhari“, după spusele unuia din şefii lor, ale lui Petre Ermitul însuşi. Trebuie să vedem în scriitorii timpului impresia de îngrijorare şi de mirare pe care o făcu asupra grecilor sosirea neaşteptată a acestei mulţimi înarmate, care se răs- pândi dintr-o dată pe teritoriul bizantin. „Trecerea francilor, scrie un martor ocular, ne-a speriat atât de rău, că nu mai ştiam ce-să-facem." „Şi în faţa acestor mulţimi, mai numeroase, spune Anna Comnena, decât stelele cerului şi decât nisipul mării", în faţa acestor mari seniori ambiţioşi,

„care visau imperiul Bizanţului“, se înţelege de ce fiica lui Alexe Comncnul ne-a arătat pe tatăl său împăratul înecat intr-o mare de griji.

Astfel, de la cel dinţii contact, latinii şi grecii se priviră cu neîncredere şi antagonismul fundamental care despărţea cele două civilizaţii se manifestă prin bănuieli reciproce, prin greutăţi continui, conflicte neîncetate, acuzaţii reciproce de violenţă şi de trădare, împăratul era îngrijorat — şi nu fără motiv — de venirea acestor cruciaţi, pe care el nu-i chemase de loc. Neînţelegând nimic din marea mişcare de entuziasm care la glasul lui Urban al lf-lea împingea occidentul să libereze Sfântul Mormânt, el nu vedea în cruciadă decât o întreprindere pur politică. El cunoştea pe latini mai ales din planurile ambiţioase pe care le făcuse Ro- bert Guiscard împotriva imperiului grec ; şi când vedea printre şefii cruciadei pe fiul însuşi al vechiului său adversar, Bohemond, Alexe nu putea să-şi ascundă teama de o lovitură împotriva Constantinopolului şi se înfricoşa de toate poftele pe care le bănuia sau le ghicea. Cruciaţii, pe de altă parte, nu făcură nimic spre a micşora grijile împăratului. Mulţi dintre marii baroni uitară repede partea religioasă a întreprinderii, spre a nu se mai gândi decât la interesele loi pămân- teşti. însuşi anturajul lui Godcfroy de Bouulon, se gândi un moment să ia cu asalt Constantinopolul. Şi pe lingă aceasta, laţă de Alexe se arătară plini de reavoinţa, de pretenţii, de irul ie şi de obrăznicie.

Două istorioare elocvente, pe care le povesteşte Ana Comnena, ilustrează în mod curios starea sufletească a celor două partide.

Când Bohemond din Tarent sosi la Constantinopol, el găsi, în palatul pe care împăratul poruncise să-i lie pregătit ca locuinţă, masa pusă şi bogat servită. Dar prudentul normand îşi amintea prea biiie că fusese odinioară duşmanul basileului, spre a nu păstra oarecare neîncredere în adâncul sufletului. Astfel, el nu voi nici să

guste, nici chiar să atingă bucatele pregătite, ci puse să i se gătească masa după obiceiul ţării lui, de către propriii lui bucătari. Şi cum voia să cunoască adevăratele intenţii ale împăratului, imaginä o experienţă ingenioasă. F.l împărţi cu dărnicie tovarăşilor săi bucăţile de carne pe care i le trimisese Alexe şi a doua zi întrebă, cu multă grijă, pe prietenii lui despre sănătate. Ei îi răspunseră că se simţeau foarte bine şi că nu avuseseră nicio supărare. Atunci Bohemond le spuse cu candoare : „Cu atât mai bine ! JPar eu care-mi aminteam neînţelegerile de altădată, mă temeam puţin să nu fi amestecat vreo otravă în aceste bucate, ca să mă omoare“.

Se vede că ospitalitatea grecească nu inspira cruciaţilor o încredere prea mare. Pe de altă parte, trebuie să mărturisim că latinii erau nişte oaspeţi foarte incomozi. Trebuie să vezi cu ce ton vorbesc cronicarii bizantini de „aceşti baroni francezi neruşinaţi şi obraznici, lacomi dc bani şi incapabili să reziste vreuneia din fanteziile lor şi pe deasupra flecari mai mult decât toţi oamenii de pe pământ“ şi cum de dimineaţă aceşti vizitatori indiscreţi năvăleau în palat, fără nitfi o grijă de etichetă, plictisind pe împărat cu discursuri nesfârşite, intrând la el cu suita lor chiar fără să se anunţe, vorbind familiar cu el, fără chiar să-i lase timpul să ia masa şi seara, tirmându-1 până la uşa camerei dc dormit, ca să-i ceară bani, favoruri, sfaturi sau pur şi simplu pentru a mai flecări niţel. Curtenii erau scandalizaţi de această nesocotire a etichetei. Dar Alexe, prinţ cuminte şi care cunoştea de altfel firea supărăcioasă a oaspeţilor săi, le ierta toate nesocotinţele, îngrijindu-se înainte de toate de a evita un conflict. Astfel, se puteau adeseori vedea scene destul dc ciudate. într-o zi, în timpul unei audienţe solemne, un baron latin merse cu obrăznicia până acolo că se aşează chiar pe tronul basileului. Şi când contele dc Baudouin îl trase de mânecă spre a-1 face să se ridice, spunându-i că în Bizanţ, nu e obiceiul să stai jos în prezenţa împăratului şi că atunci când eşti în străinătate

trebuie să te conformezi obiceiurilor ţării, celalalt, uitându-se chiorâş la Alexe, începu să mormăie printre dinţi ; „Iii bine, iată un bădăran care stă jos, în vreme ce atâţia căpitani mari stau în picioare !“ Alexe, „care cunoştea demult sufletul trufaş al latinilor“, se făcu a nu observa nimic ; dar puse să i se traducă răspunsul cavalerului şi la sfârşitul audienţei, chemându-1 lingă dânsul îl întrebă cine era şi din ce ţară. „Sunt un francez pur, spuse acesta şi de rasă nobilă şi iată ce ştiu eu. Există în ţara mea o răspântie, unde se află o capelă veche ; oricine are poftă să se lupte cu un adversar, vine acolo, imploră ajutorul lui Dumnezeu şi aşteaptă pe acela care va îndrăzni să se măsoare cu el. Eu m-am dus adeseori acolo şi niciodată n-a venit nimeni“. Se înţelege eâtă răbdare a trebuit să desfăşoare împăratul, câtă bunăvoinţă şi dibăcie, pentru a se acomoda cu nişte oameni aşa de bătăioşi ; şi dacă până la sfârşit el reuşi să încheie cu ei un acord, putem ghici că în aceste condiţii acordul nu puica fi din ambele părţi nici prea sincer şi nici prea durabil.

în urmă, occidentalii s-au plâns mult de ingratitudinea, de perficlia, de trădarea împăratului grec şi a supuşilor lui şi au făcut numai pe Alexe răspunzător de toate înfrângcrile ulterioare ale cruciadei, în realitate, aceasta e o curată legendă, întreţinută cu grijă de toţi duşmanii monarhiei bizantine şi al cărei ecou, transmis din epocă în epocă, explică atî- tea prejudecăţi nedrepte şi înrădăcinate care încă şi astăzi persistă în mod inconştient, împotriva Bizanţului De fapt, odată ce Aâexe tratase cu cruciaţii, el se arătă credincios cuvântului dat şi dacă se produse ruptura, cauza ei trebuie căutată mai ales în reaua credinţă a prinţilor latini. Dar trebuie de asemenea să recunoaştem că între aceşti oameni, de mentalitate aşa de deosebită, ruptura era imposibil de evitat. Alexe se purta ca un basileu, îngrijindu-se mai ales de interesele monarhiei ; în aceşti cruciaţi, pe care el nu-i chemase, nu vedea decât nişte mercenari, ale

căror servicii era gata să le folosească şi să le plătească, dar cărora în schimb el înţelegea să îe impună jurămintul de credinţă şi obligaţia de a restitui imperiului toate teritoriile odinioară bizantine, pe care ar putea să le recucerească. Pe de altă parte prinţii latini, primind exigenţele imperiale, deoarece simţeau că sprijinul grecilor le era indispensabil. erau ambiţioşi pentru ei înşişi, geloşi de orice autoritate, doritori de a-şi crea în Asia principate independente. Atunci când, în conformitate cu aceste idei, ei dădură întreaga suveranitate a Antiohiei lui Bohemond, împăratul putu, cu bună dreptate să se simtă dezamăgit şi să se creadă insultat. De atunci înainte, ruptura era fatală. Trebuie însă să remarcăm, că dacă Alexe purtă război cu Bohemond, el rămase până la sfârşit în bune relaţii cu ceilalţi prinţi ai cruciadei. Şi avu în aceasta oarecare merit, ca şi odinioară când evitase conflictul care ameninţa zidurile Constantinopolului. >

S-ar putea crede că înmulţindu-se, raporturile intre Orient şi Occident se îmbunătăţiră. Dimpotrivă. In tot cursul secolului al Xll-lea, atunci când a doua, apoi a treia cruciadă aduseră din nou în contact pe bizantini cu latinii, s-au văzut apărând aceleaşi semne de antagonism, mai mare şi mai aprig la iiecare în- tâlnire nouă. Aceeaşi neîncredere, aceleaşi acuzaţii, aceeaşi neînţelegere fundamentală din partea ambelor părţi. Din partea războinicilor nedisciplinaţi ai cruciadei, aceleaşi jafuri, aceleaşi violenţe, aceleaşi cereri imperioase ; din partea grecilor, aceleaşi mijloace, adeseori destul de necinstite — şi pe care cronicarii bizantini le mărturisesc formal şi le recomandă folosirea — pentru a scăpa de vizitatorii nedoriţi şi a le lua pofta de a mai reveni. între împărat şi regii latini sunt aceleaşi dificultăţi de etichetă ; şi din ce în ce mai mult în capetele occidentalilor îşi face loc ideea că spre a sfârşi cu aceşti aliaţi puţin siguri, cu acest imperiu grec, mai mult dăunător decât util cruciadei, nu există decât un mijloc :

să recurgă la forţă. în tabăra lui Ludovic al VlI-lea ca şi în cea a lui Barbă Roşie, cruciaţii se gândiră serios să cucerească Constantinopolul ; spre jumătatea secolului al Xll-lea, se pregăti un plan de cruciadă, nu împotriva necredincioşilor, ci împotriva bizantinilor. Şi, în sfârşit, când dezastrele succesive ale expediţiilor sfinte înrădăcinară încet-încet în tot occidentul legenda ostilă imperiului grec, când vechilor uri sporite li se adăugii conştiinţa, din ce în cc mai clară, a bogăţiei şi în acelaşi timp a slăbiciunii Bizanţului, latinii nu mai rezistară ispitei. Baronii din a patra cruciadă, plecaţi spre a libera Sfântul Mormânt, sfârşiră prin a lua Constantinopolul şi a răsturna tronul basileilor, cu complicitatea tacită a papei şi în aplauzele universale ale creştinităţii.

Stabilirea unui imperiu latin pe ruinele monarhiei lui Constantin ofensa prea grav patriotismul bizantin, pentru ca această soluţie brutală să poată linişti vechile duşmănii şi să potolească antagonismul dintre cele două lumi. Abia după o jumătate de secol de existenţă, căderea acestui stat slab şi efemer sapa şi mai adâncă prăpastia între Bizanţ şi învingătorii săi. De acum înainte, prinţii temporari ai occidentului. lie ei un Hohenstaufen ca Manfred sau un francez ca Charles d’Anjou, avură ambiţia statornică a reconstituirii cu orice preţ şi prin torţă a imperiului latin distrus. Şefii spirituali ai creştinătăţii, papii, nu avură de asemenea decât un gând : să profite de strâmtoarea şi de primejdia în care se atlau basi- leii, pentru a le impune unirea cu Roma şi supunerea bisericii greceşti papalităţii. Şi bizantinii, adversari unirii bisericilor, nu se înşelau de loc atunci când spuneau că sub ostilitatea făţişă, ca şi sub aparenţele dezinteresate, occidentul nu urmărea de fapt decât acelaşi scop : ,,distrugerea oraşului, a rasei şi a numelui grecesc“. Dacă la sfârşit, cu toate satisfacţiile momentane din partea bizantinilor, cu tot ajutorul neputincios şi întârziat din partea latinilor, creştinătatea a lăsat Constantinopolul să cadă sub loviturile turcilor în

secolul al XV-lea, cauza esenţială trebuie căutată în vechile antipatii, în deosebirea radicală, care făcea imposibilă orice înţelegere intre orientul grec şi occidentul latin.' Dacă creştinătatea a lăsat Bizanţul să cadă, este pentru că ura

în el duşmani neîmpăcaţi, schismatici şi perfizi, cărora li se lăcea dubla imputare de a fi contribuit la nereuşita cruciadelor şi de a fi refuzat totdeauna să intre cu sinceritate în sinul catolicismului.

Astfel, în ziua în care, la sfârşitul secolului al Xl-lea, cruciadele apropiară pentru întâia oară pe latini de greci, o problemă se ivi, care domină până în secolul al XV-lea o mare parte din problemele europene şi care lu în adevăr *problema orientului* în Evul Mediu. Stabilirea unui *rnodus vivendi* între occident şi orient fu de acum înainte — şi pentru trei secole şi jumătate — pentru imperiul bizantin problema vitală, iar pentru Europa creştină una din cele mai grave dificultăţi. Cu toate soluţiile diferite încercate spre a rezolva această problemă, din aceste eforturi nu ieşi nimic bun,' nici din punct de vedere politic, nici din punct de vedere religios. Dar din acest contact prelungit între cele două civilizaţii, din aceste legături, adeseori rele, dar Irecvente şi strânse, rezultară pentru Bizanţ consecinţe sociale importante. Societatea bizantină, aşa de refractară până atunci in- fluenţelor latine, se transformă profund prin ele în cursul acestei perioade. Cum s-a săvârşit această pătrundere a ideilor, a moravurilor occidentale în Bizanţ ? Cum şi în ce măsură, de asemenea, lumea grecească, aşa de retractară în aparenţă, lua un nou aspect din acest contact ? Este ceea ce trebuie să explicăm acum pe scurt. [6]

gatul Ierusalimului, principatul Antiohiei, comitatul

6
Se ştie cum aproape fiecare cruciadă avu drept consecinţă fondarea unui stat latin în orient. în Siria, recucerită la sfîrşitul secolului al Xl-lea, apărură ca prin farmec, o sumedenie de seniorii feudale, re-

Edessei şi Tripoli, litra a mai vorbi de baronii mai mici. La sfârşitul secolului al XH-lea, a treia cruciadă luă în trecere Cipru şi Lusignanii fundară acolo un regat, care timp de două secole fu cel mai bogat şi mai prosper din toate statele orientului latin. A patra cruciadă făcu şi mai mult: la Bizanţ, ea aşeză un împărat latin pe tronul Cezarilor; schimbă în principate feudale Grecia şi insulele Arhipelagului, în timp ce tui conte de Elandra îmbrăca purpura basileilor, un marchiz de Monferrat era proclamat rege în Tesalonic ; burgunzii se făceau duci la Atena, Champenois prinţi în Moreea. Veneţienii deveneau mari duci de Lemnos, marchizi de Cerigo, duci de Naxox şi de Păros, genovezii prinţi de Chios şi Matelin ; Rodos devenea capitala cavalerilor Ospitalieri şi Creta o colonie a Veneţiei. Şi în toate aceste aşezări latine, născute pe pământul Siriei sau al Ela- dei, noii veniţi aduseră cu ei legile, obiceiurile şi moravurile din occident. A fost ca o bucată din Europa feudală transportată sub cerul orientului. Şi astăzi încă pe munţii Siriei, ca şi pe munţii Arcadiei sau ai Argolidei, pe pantele Taigetului, ca şi pe culmile Libanului, chiar şi mai departe, în plin deşert, pierdute dincolo de Marea Moartă, călătorul mirat întââneşte admirabile fortăreţe feudale, încoronând cu turnurile lor masive şi cu zidurile lor crenelate crestele colinelor. în Cipru, edificii aproape intacte, citadele mândre, mânăstiri singuratice pierdute în adâncul văilor pustii, minunate catedrale gotice păstrează splendorile artei franceze din secolele al XlII-lea şi al XlV-lea. Şi cu meterezele sale formidabile, cu vechile sale turnuri, cu casele vechi din strada Cavalerilor, Rodos oferă spectacolul rar şi aproape unic al unei cetăţi franceze din secolul al XV-lea, păstrată cu toate monumentele ei. în adevăr, cum spunea

— Figuri bizantine, voi. ***11***

un papă, cruciada a făcut să răsară în orient „o nouă Franţă“. Şi dacă, aşa cum se întâmplă întotdeauna când două civilizaţii neegale se găsesc laţă în faţă, cea

mai puţin dezvoltată din cele două — pe atunci cea occidentală — şuieră puternic influenţa civilizaţiilor superioare : arabă, siriană, bizantină cu care sine în atingere, totuşi, primind mult, ea dete de asemenea mult. De la această lume feudală şi franceză, care înflori în Cipru, în Siria. în M ore ea, orientul luă ceva ; şi dacă în faţa noutăţilor şi a prestigiului Islamului sau Bizanţului, latinii învăţată să reflecteze asupra multor lucruri pe care abia le bănuiau, societatea orientală se transformă de asemenea în acest contact zilnic.

Adăugaţi că pe lingă baronii ambiţioşi, care deveniră împăraţi în orient, regi sau prinţi, pe lingă voluntarii tlin familii nobile te veniseră în aceste state noi spre a căuta o seniorie sau o avere, cruciadele aduseră în Levant şi alţi latini. Marile oraşe comerciale din Italia : Veneţia, Genova, Pisa, înţeleseră repede importanţa afacerilor bogate care se deschideau pentru întreprinderile lor. îndată după prima cruciada, contoarele lor populară porturile de pe coasta siriană şi o mare mişcare colonizatoare şi comercială înlocui repede, cu preocupări mai materiale, entuziasmul religios al primelor cruciade. în curând toate ţărmurile Mcditeranei orientale şi toate oraşele mari ale lumii bizantine se acoperită de aşezări veneţicne sau genoveze. Pentru a administra şi a exploata această lume nouă, se constituiră societăţi puternice,, asociaţii politice şi neguţătoreşti în acelaşi timp, aşa cum va fi mai târziu Compania luciii lor. Veneţia monopoliza comerţul Arhipelagului, Genova cel din Marca Neagra şi amândouă se certau pentru Constantinopol, unde fiecare din cele două republici rivale îşi avea cartierul său, privilegiile, organizaţia

sa speciala, recunoscută şi sancţionată de bulele împăraţilor bizantini. Şi prin acest fapt, prin contactul neîncetat al celor două rase în târguri, în bănci, în birourile de schimb, în prăvăliile negustorilor, ceva din occidentul latin pătrunse în mod natural în lumea

bizantină.

Aceasta nu e totul. Către acest orient minunat şi bogat, în care atâţia latini îşi găsiseră norocul, către acest Bizanţ incomparabil care apărea imaginaţiei într-o strălucire de aur, un curent continuu aducea pe toţi aventurierii din occident. Scandinavi şi an- glo-saxoni, normanzi din Italia şi francezi din Franţa erau fericiţi să capete servicii în regimentele gardei imperiale, în nodurile acelor faimoşi Varengi, a căror armă favorită era securea grea cu două tăişuri. Toţi ^condotierii fără ocupaţie se îngrămădeau să-şi vândă spada Şasileului care plătea bine. Şi e o poveste care ţine aproape de roman aceea a marei companii catalane care, în primii ani ai secolului al XlV-lea, plimbă prin tot imperiul, de pe ţărmurile Helespontului pe malurile Aticei, eroica şi sânge* roasa sa odisee. Andronic Paleologul luă în serviciul său şase mii de soldaţi catalani şi basci, împotriva turcilor. în fruntea lor se afla un cavaler templier, Roger de Fior, pe care împăratul îl făcu mare duce bizantin, şi-l însură cu o prinţesă din familia imperială. Dar ce auxiliari supărători în acelaşi timp, cu toată solda ridicată şi privilegiile cu care-i copleşi, cu tot titlul de Cezar pe care sfârşi prin a-1 conferi şefului lor! Trebuie să citim în povestirea pitorească a lui Roman Muntaner, unul din actorii principali şi istoriograful acestei expediţii, cum bandele catalane tratară imperiul ca pe o ţară cucerită, cerând bani de răscumpărare basileului şi blocând capitala, organizându-se într-un fel de republică militară, „armata francilor care guvernează regatul Ma- cedonici“, al cărui şef se întitula „prin graţia lui Dumnezeu megaduc al României, senior al Anato- liei şi al insulelor imperiului“. De la ţărmurile Mc- andrului până la marginile Propontidei, de la Gali- poli la Salonic şi până la Athos, din Thesalia până la Attica, timp de şapte ani, ei merseră devastând, masacrând totul şi în sfârşit terminară aventura prin întemeierea unui ducat catalan în oraşul Iui Pericle. Poveştile ciudate care

circulau ne arata atracţia pe care o exercita orientul grecesc asupra sufletelor occidentale şi cum prin averile prodigioase care se puteau face acolo se deştepta fără încetare pofta altor mulţi aventurieri.

Pe lingă laici, Biserica întindea asupra lumii bizantine acţiunea clerului său. în noul imperiu latin născut din. a patra cruciadă, Inocenţiu al lll-lca putu să instaleze un patriarh şi episcopi occidentali, să întemeieze mănăstiri latine, să se laude un moment, cu toată împotrivirea şi ostilitatea grecească, de a aduce orientul sub primatul roman. Şi atunci, deşi această încercare a dat greş, timp de doua sute de ani Roma întreţinu legături constante cu Constan- tinopol. în acest continuu schimb de ambasade şi de idei, nu era posibil ca nimic din occident să nu ajungă în Bizanţ. i [7]

Fără îndoială, am şi observat ca din contactul celor două civilizaţii, francii împrumutară mult din lumea nouă în care se găseau aruncaţi şi pecetea cu care Bizanţul însemnă principalele latine din Levant o o dovadă destul de evidentă de puterea de asimilare pe care o păstra încă imperiul grec în plin secol aî Xll-lea. Dar a existat de asemenea o acţiune contrară a occidentului asupra lumii orientale, care se manifestă în problemele politice, ca şi în cele religioase, mai puternic încă în organismul social şi până şi în producţiile literaturii.

Din anul 800, când Carol cel Mare reconstituise imperiul roman din occident şi chiar de mai înainte, Bizanţul încetase din ce în ,ce mai mult de a mai fi o putere europeană, pentru a deveni un stat esciţ-ţiaâmente oriental. în secolul al Xll-lea, el ocupă un loc însemnat în toate problemele mari ale Europei şi ale creştinătăţii. Ca şi altădată Justinian, Manuel Comnenul

---

7
împreuna cu toţi aceşti oameni de calitate aşa de deosebită, mari baroni feudali, negustori din Veneţia şi din Genova, negociatori pontificali, aventurieri din lumea întreagă, ideile şi moravurile latinilor pătrundeau în adevăr în orientul grec şi-l transformau pe nesimţite.

visa să restaureze imperiul universal. Politica lui ambiţioasă şi activă, trecind dincolo de marginile strimte ale peninsulei Balcanice, se întindea până în Ungaria, pe malurile orientale ale Adriaticii, ridica pretenţii asupra stăpânirii Italici, contesta lui Frederic Barbă roşie însuşi titlul imperial. Diplomaţia lui lucra la Geţiova, la Pisa, la Ancona, la Veneţia; emisarii săi intrigau în Germania şi în Italia; ambasadorii lui negociau la curtea Franţei şi la curtea pontificală. Şi dacă planurile lui vaste rămaseră până la urmă fără rezultat, nu e mai puţin adevărat că în tot decursul secolului al Xll-lea, Constantinopolul fu unul din centrele principale ale marii politici europene.

Problema unirii bisericilor, visul şi dorinţa constantă a papalităţii, amestecă foarte activ Bizanţul în afacerile occidentului, în secolul al XllI-lea şi al XlV-lea. Oricât de slab era atunci imperiul grec, alianţa lui nu părea totuşi de loc de dispreţuit. Adversarii Romei, ca Frcderic al II-lea, o căutară împotriva suveranului pontif ; papii, la rândul lor, recurseseră la ea, pentru a pune friu ambiţiilor regilor angevini din Ncapole. Obiect al lăcomiei prinţilor latini ca şi al scopurilor interesate ale papilor, Bizanţul Paleologilor avu, ca şi cel al Comnenilor, ochii întorşi fără încetare — şi nu fără îngrijorare — către occident.

Dar mai ales în domeniul fenomenelor sociale se manifestă influenţa latinilor asupra lumii greceşti. La curţile occidentului, în Germania, în Italia, în Franţa, basileii îşi căutară atunci de cele mai multe ori soţiile pe care le asociară majcstăţii lor. Manuel Comnenul se căsătoreşte cu o germană, contesa Bertha de Sulzbach, cumnată a regelui Conrad al III-lea şi după moartea acestei prinţese, tot la latini o va găsi şi pe cea de a doua soţie ; după ce se gân- dise la Melisanda de Tripoli, el o alese în sfârşit pe Maria de Antiohia, frumuseţea cea mai vestită din toată Siria Irancă. Fiul lui Manuel, Alese al II-lea se însoară cu o soră a lui Filip-August, Agnes de Franţa. Mai târziu, Ioan Yatatzes ia de soţie pe

Constance de I Iohenstaufen. Andronic al fl-lea se căsătoreşte cu Yolanda de Montferrat, Andronic al III-Ica se însoară succesiv cu Agnes de Brunswick, apoi cu Ana de Savoia ; Ioan al VIII-lea are ca primă soţie o prinţesă italiană. Şi de asemenea suveranii franci din Siria sau clin Elada se căsătoresc bucu roşi cu prinţese din familia imperială, a Comnenilor sau a Paleologilor. Imitând aceste exemple ilustre, cei mai neînsemnaţi seniori, cavalerii, burghezii fac la fel şi în tot orientul latin se întemeiază o rasă amestecată, jumătate greacă, jumătate latină, care se numeşte *Gasmules* şi care formează o trăsătură de unire ; între cele două civilizaţii.

Trebuie oare să mai vorbim de călătoriile care aduc pe latini în Bizanţ sau care fac pe basilei să iasă din capitala lor pentru a se duce in occident ? La sfârşitul secolului al XlV-lea, Ioan al V-lea vizitează Italia şi Franţa şi fiul său Manuel al Il-lea puţin mai târz.iu se duce la Veneţia, Paris şi Londra ; în secolul al XV-lea, Ioan al VlII-lea se duce la Veneţia şi la Florenţa. Dar mai ales curtea bizantină se transformă din acest contact neîncetat: alte moravuri, alte plăceri, alte serbări, o înfăţişare mai cavalerească fac din greci emulii războinicilor din occident. Pentru a nu cita dccât un exemplu, priviţi ce este un Manuel Comnenul. El are vitejia nebună şi îndrăzneala neînfricată a baronilor latini ; ca şi ei, iubeşte sporturile violente, vâtiătoarea, concursurile militare şi-i face plăcere să se ia la întrecere cu cei mai buni cavaleri franci. Ca un adevărat paladin, el vrea să merite dragostea frumoasei sale prin lovituri de spadă şi un cronicar grec povesteşte că aceasta declara cu plăcere că deşi e născută într-o ţară în care toţi se pricepeau la acte de vitejie, niciodată totuşi nu în- tâlnise un cavaler mai desăvârşit dccât soţul său. Când, în 1159, Manuel veni în Antiohia, el minună pe toţi baronii latini prin înfăţişarea lui înaltă, forţa herculeană, dibăcia mânuirii armelor şi splendoarea armurilor sale. în întrecerile militare care se desfă- şurară pe ţărmurile

orientului timp de opt zile, nobilimea bizantină se luă la întrecere cu nobilimea francă în vitejie şi în eleganţă marţială. împăratul însuşi, încălecat pe un cal măreţ, împodobit cu aur, apăru în arenă in mijlocul strălucirii suliţelor, în fâlfâirea steagurilor duse în galop de alergători, „în aceste jocuri, cum spune un cronicar, în care era atâta varietate şi eleganţă îneât credeai că vezi pe

Venus întovărăşind pe Marte şi pe Bellona asociată cu graţiile, „prinţul răsturnă cu o singură lovitură pe doi clin cei mai buni cavaleri latini. Curselor din Hipodrom, care odinioară pasionau Constantinopp- lul, le succedaseră acum turnirurile, după cum în echipamentul armatelor bizantine se introduseseră hainele de război din occident. S-au păstrat descrieri de întreceri, executate sub ochii frumoaselor doamne de la curte şi care se datoresc condeiului însuşi al lui Ma- nuel. Şi printre consilierii latini de care se înconjura cu plăcere, în mijlocul soldaţilor recrutaţi în occident, în curtea sa plină de serbări şi de distracţii latine, Manuel Comnenul părea în adevăr un suveran din ţara francilor. Cronicarii latini din Siria, care spre a-1 lăuda nu găseau cuvinte destul de entuziaste, au recunoscut în cl pe unul din ai lor ; şi iată o trăsătură frumoasă şi cavalerească, ce arată tot ce învăţase ba- sileul bizantin din contactul cu lumea occidentală. Chiar în timpul acestei călătorii în Siria, regele Bau- douin al Ierusalimului, într-o partidă de vânătoare, căzu dc pc cal şi-şi scrânti braţul. Atunci lumea văzu — şi trebuie să te gândeşti, pentru a aprecia aceasta, la toată eticheta care înconjura cele mai neînsemnate acte ale împăratului egal cu Dumnezeu — pe Manuel dcscălecând, îngenunchind lingă regele latin şi cum avea unele cunoştinţe de chirurgie, punându-i el însuşi prima legătură ; şi cât timp regele fu bolnav, în fiecare zi împăratul îl pansă cu propriile lui mâini, spre mirarea curtenilor care nu puteau crede într-o astfel de nesocotire a ceremonialului.

S-ar putea cita încă multe obiceiuri din occident care se introduseseră paralel în datinele şi până şi în moravurile judiciare ale Bizanţului. în această ţară în care de atâtea secole tribunalele nu judecau dccât după legea scrisă şi nu admiteau decât procedura cu martori, se vede în secolul al XlII-lea duelul judiciar servind, ca şi la latini, a dovedi sau a respinge o acuzaţie şi proba focului propusă acuzaţilor spre a se justifica de o crimă publică sau particulară. Un soţ gelos face apel la judecata lui Dumnezeu, nu la codul lui Justinian, câncl vrea să dovedească adulterul soţiei sale ; la aceeaşi probă a focului este invitat Mihail Pal'eologul, după ce campionul său a fost întins într-o luptă singulară de acuzatorul lui, pentru a se curăţi de crima de înaltă trădare, care i se reproşează. Tot la judecata lui Dumnezeu fac apel şefii armatelor gata de luptă, când îşi aruncă unul altuia sfidarea şi cer să se lupte în câinp închis a- mândoi. Şi dacă vrem să judecăm şi prin alte exemple cât a fost de adâncă influenţa acestor moravuri cavalereşti, vom găsi dovezi izbitoare în operele literaturii populare.

Bizantinii din secolele al XlII-lea şi al XlV-lea par a fi avut un gust foarte mare pentru romanele de aventuri. Or, printre aceste lucrări, multe se inspiră fără îndoială din unele teme binecunoscute ale literaturii occidentale, şi chiar acelea care sunt de o- rigine pur orientală au căpătat o culoare cu totul latină din contactul cu francii. Se va vedea mai departe, studiind câteva din aceste producţii curioase, *Bclthan- dros şi Cbrysantza, Lybistros şi Rbodumneu,* urmele sigure ale acestei influenţe. Sunt povestiri despre cavaleri rătăcitori şi prinţese frumoase, toate pline de întreceri şi de lovituri de spade ; ca la trubaduri sau la Minnesänger-i, omagiul feudal este legătura necesară a societăţii, „serviciul de dragoste", prima datorie a paladinului. Nicăieri nu se poate vedea mai bine amestecul de mode, de moravuri, de obiceiuri care se să- vârşi atunci în orient şi care dădu acestei

societăţi o înfăţişare aşa de pitorească şi de ciudată. Dar iată un fapt şi mai important. Sub această influenţă, în acest Bizanţ plin de tradiţii antice, chiar şi eroii Ili- adei se transformă în paladini. Ca şi în cântecele noastre eroice, Ahille devine un cavaler frumos, străbătând lumea cu cei doisprezece tovarăşi în căutarea aventurilor, un erou de întrecere, un îndrăgostit de prinţese frumoase, un paladin creştin, care moare, asasinat mişeleşte de Paris în biserica din Troia.

IV

Am putea spune că aporturile celor două civilizaţii, legăturile născute din cruciade au şters sau au atenuat neînţelegerea radicală şi adincă semnalată mai înainte ? De loc.

De altfel, numai elita socială se pătrunsese de moravurile occidentale. Masa populaţiei rămăsese neschimbată şi biserica greacă de asemenea. în vreme ce din interes sau de plăcere, politicienii, diplomaţii, marii seniori se apropiará de latini, poporul care avea mai mult de suferit din invazia violentă a străinilor şi din exploatarea fără scrupule a negustorilor din Italia, clerul care se înspăimânta şi se scandaliza de posibilitatea unei apropieri de Roma, simţea, dimpotrivă, mărindu-se reaua lor voinţă. îngrijorări politice, rivalităţi comerciale, dificultăţi religioase, totul se aduna spre a înăspri o neînţelegere seculară, pentru a face şi mai iraţionale, şi mai fanatice vechile uri. Aceasta se vede bine, când se observă exploziile neaşteptate de ură, izbucnirile de pasiune furioasă care de cele mai multe ori aruncară asupra latinilor detestaţi populaţia capitalei bizantine şi mai ales acea tragică zi de 2 mai 1182, in

care cartierul italian din Constantinopol fu trecut prin foc şi prin sânge de mulţimea exasperata, când clerici şi laici, femei şi copii, bătrâni şi chiar bolnavii din spitale fură masacraţi fără milă de o mulţime în delir, fericită să răzbune într-o zi atâţia ani de suferinţă ascunsă, de gelozii întunecate şi de ură neîmpăcată.

Î»î problemele religioase, sentimentale se manifestau cu tot atâta violenţă. Atunci când în 1439, prelaţii care înfăptuiseră unirea cu Roma din ordinul lui loan al VLII-lea, la conciliul din Florenţa, se întoarseră la Constantinopol, poporul îi primi cu insulte şi cu huiduieli. Ei fură acuzaţi pe faţă că s-au lăsat corupţi şi că pentru câţiva bani şi-au vândut Biserica şi ţara. Şi când basileul, credincios promisiunilor, voi să pună în vigoare acordul jurat, populaţia răzvrătită alungă pe patriarhul prieten cu Roma şi răscoala tuna sub cupolele Sfintei Sofii. în faţa turcilor ameninţători, ura împotriva occidentului înflăcără mai ales sufletele bizantinilor; şi oricât de arzătoare şi de pasionată era, aceasta nu era o ură oarbă. în clipa chiar în care Bizanţul se apropia de ceasul suprem, prinţii din occident se g înde au mai puţin să-l apere decât să-l cucerească.

în sfârşit, în problemele sociale se întâlneşte la mulţi greci aceeaşi neînţelegere a obiceiurilor venite din occident. Aici poate că apare mai clar deosebirea de mentalitate între cele două rase. Este vorba de acele sfidări cavalereşti pe care şeful unei armate le adresează adversarului său ? Bunul simţ bizantin răspunde că „ar fi considerat drept un idiot fierarul care putând scoate cu cleştele fiorul înroşit, ar întrebuinţa mâna şi că de asemenea şi-ar bare joc de generalul care având o armată bună şi numeroasă s-ar duce să-şi expună propria lui persoană“. E vorba de proba focului ? La propunerea care i se face, Mihail Paleologul răspunde ironic : „Voiţi să fac o minune. Ei bine ! eu nu sunt în stare să îndeplinesc un miracol. Când un fier înroşit cade pe mâna unui om viu, nu văd cum ar putea să nu se ardă, dacă nu cumva acel om ar fi tăiat din marmora lui Fidias sau a lui Praxitele sau turnat în bronz“. Şi Acropolit, care reproduce aceste cuvinte, adaugă : „Iată ce spunea şi, jur pe Themis, că avea grozavă dreptate“. Şi iată urmarea povestirii, care e ciudat de semnificativă. Mitropolitul din Filadclfia, căruia Paleologul îi propune

glumind, să încerce experienţa în locul său, sub motiv că numai un om al lui Dumnezeu ca el are oarecare speranţă să reuşească, obiectează acestea : „Acest obicei, dragul meu, nu există în codul nostru, al romanilor, nici în tradiţia ecleziastică ; el nu e stabilit nici de legea civilă, nici de canoanele sfinte şi divine. E un obicei barbar *«barbáricos the o tropas»“.* Şi subliniind şi mai tare opoziţia celor doua rase, Mihail adaugă la rân- dul său : „Bacă m-aş fi născut barbar, şi dacă aş fi fost crescut după obiceiurile barbarilor şi m-aş fi hrănit în legea lor, aş putea consimţi să mă justific după moda barbară. Dar roman, născut din romani, după legile romane şi după procedura scrisă trebuie judecat procesul meu“.

Cu greu am putea găsi o povestire mai semnificativă. Ea arată în acelaşi timp scepticismul absolut pe care îl opunea bunul simţ grecesc în faţa acestor mijloace de justiţie naive şi brutale pe care le imaginase occidentul şi mândria nemăsurată pe care o aveau bizantinii simţind în urma lor o lungă tradiţie de civilizaţie, a nu fi de loc, spre a spune totul, „barbari“. Acesta este cuvântul decisiv, acela care explică totul. între „romanii, fii de romani“ şi latinii „barbari“, nu e posibilă o înţelegere : legile care se potrivesc, cu brutalitatea, unora, nu se vor putea potrivi cu cultura rafinată a celorlalţi, empirismul grosolan al justiţiei lor nu se va putea compara cu sistemul de legislaţie elaborat în mod savant de jurisconsulţii Constantinopolului. Grecii vor putea de nevoie să se apropie de ‘oamenii din occident, vor putea, din capriciu, sa adopte o modă sau alta de la ei. Sub alianţele trecătoare, sub împrumuturile momentane, subsistă dispreţul fundamental în conştiinţa clară a superiorităţii strălucitoare a „romanului“ asupra „barbarului“. Prin unele trăsături cu totul exterioare, Bizanţul a putut părea că se transformă în contact cu latinii. în fond, el a rămas neschimbat în mândria să tradiţională şi nedorind să înţeleagă nimic din spiritul

nou care sufla dinspre occident.

Capitolul II
ANA COMNENA

I

în luna decembrie 1083, împărăteasa Irina Dukas, soţia lui Alexe Comnenul, aştepta să nască în apartamentul Palatului Sacru, care se numea „Camera Purpurei" şi în care o veche tradiţie voia să vină pe lume copiii imperiali, cei care pentru acest motiv erau numiţi „porfirogeneţi“. Momentul era aproape, dar basi- leul, reţinut de războiul împotriva normanzilor, era absent din Constantinopol, Atunci tânăra femeie avu un gest frumos; cum simţi primele dureri, făcu semnul crucii peste pântece : „Mai aşteaptă, copilaşule, până ce se va întoarce tatăl tău". Mama Irinei, femeie înţeleaptă şi cu judecată, auzind aceste cuvinte, se mânie foarte tare : „Şi dacă bărbatul nu ţi se întoarce decit peste o lună ? Ştii tu ceva despre asta ? Şi cum ai să faci ca să înduri suferinţele" ? Intâmplarea dădu totuşi dreptate tinerei femei. După trei zile, Alexe se întorcea în capitală, tocmai la timp, pentru a primi în braţe pe fiica ce i se năştea. Şi astfel intră în lume, cu ceva minunat chiar de la naştere, Ana Comnena, una din cele mai celebre, una din cele mai remarcabile dintre prinţesele care trăiră la curtea Bizanţului.

Naşterea acestui copil al miracolului fu primită cu o bucurie extremă. în afară de faptul că dădea o moştenitoare tronului, evenimentul cimenta în chip strălucitor căsătoria, foarte mult politică şi de loc sentimentală, care cu şase ani mai înainte unise pe Alexe cu Lina şi prin aceasta consolida influenţa tinerei suverane la curte, influenţă foarte nesigură până atunci. Astfel, părinţii Irinei, „nebuni de bucurie“, îşi arătară pe faţa satisfacţia în ceremoniile oficiale prin care era obiceiul să se sărbătorească naşterea copiilor imperiali, ca şi prin cadourile care se făcură Senatului şi Armatei cu această ocazie ; o desfăşurare de lux neobişnuită

dovedi mulţumirea generală. Din leagăn se puse pe capul micei prinţese diadema imperială ; numele sau figura în aclamaţiile rituale cu care se salutau suveranii în Bizanţ ; în acelaşi timp, o logodeau cu tânărul Constantin Dukas, fiul împăratului detronat Mihail al Vll-lca, căruia Alexe Comnenul, uzurpându-i puterea, trebuise, din respect pentru dreptul iegitim, sa se angajeze a-i respecta drepturile eventuale. Şi astfel, din cea mai fragedă vârstă Ana Comtiena, născută în purpură, putu visa că într-o zi se va aşeza, ca împărătească, pe tronul măreţ al Cezarilor.

Copilul fu crescut între mama sa Irina şi viitoarea soacră, basilissa Maria de Alania şi toată viaţa ca păstră amintirea radioasă a acestor primi ani, care i se părură mai târziu, cei mai fericiţi din toată existenţa sa. O adora pe mama sa, care din parte-i arătă fiicei sale mai mari o predilecţie deosebită : ea simţea o admiraţie adâncă pentru femeia frumoasă, cu talia elegantă, cu tenul de zăpadă, cu îneântători ochi albaştri care era împărăteasa Maria şi-şi amintea cu emoţie, cu mulţi ani inai târziu, ce afecţiune îi arătase această prinţesă delicioasă, demnă de dalta lui Fidias şi de penelul lui Apclle şi aşa de frumoasă, că oricine o vedea, cădea în extaz. „Niciodată, scrie Ana Com- nena, nu s-a văzut o mai perfectă armonie a proporţiilor într-un trup omenesc. Era o statuie însufleţită, un--obiect de admiraţie pentru orice bărbat care are simţul frumosului, sau mai curând era Dragostea întrupată şi coborâtă pe pământ“. Fetiţa nu iubea mai puţin pe viitorul ei soţ, tânărul Constantin. El avea cu nouă ani mai mult ca ea şi era atunci un băieţaş încântător, blond şi roz, cu ochi admirabili, „care străluceau sub sprânccne ca nişte bijuterii de aur“. „Frumuseţea lui, spune în altă parte Ana Comnena, părea dht cer, nu de pe pământ“. Şi în adevăr, el trebuia să moară prematur, în vârstă de abia douăzeci de ani, înainte de a fi realizat căsătoria pe care mica lui logodnică clădea atâtea speranţe ambiţioase. Toată viaţa

sa Ana Comnena păstră amintirea emoţionantă a acestui tânpr, pe care împăratul Alexe îl iubea ca pe propriul său fiu şi pe care ea însăşi îl adorase cu o pasiune de copil ; şi cu mulţi ani mai târziu, gân- dindu-se la Constantin Dukas, „minune a naturii, capodoperă creată de mina lui Dumnezeu şi care părea o mlădiţă din acea vârstă de aur pe care o celebrau grecii“, lacrimile inundau ochii bătrânei prinţese şi cu greu îşi stăpânea emoţia.

In acest mediu afectuos şi duios în care era iubită şi îngrijită cu dragoste, fu crescută Ana Comnena şi poate, pentru a înţelege ce a fost ea, n-ar fi inutil să examinăm ce însemna, la slârşitul secolului al Xl-lea, educaţia unei prinţese bizantine.

Rareori dragostea pentru literatură şi mai ales pentru literatura antică a fost mai universal răspânditâ decât în Bizanţul Comnenilor. E vremea în care un Tzetzes comentează cu o erudiţie prodigioasă poemele lui Hesiod şi ale lui Homer, în care un Ioan Italos, spre marele scandal al bisericii ortodoxe, reia împreună cu Psellos studiul doctrinelor lui Platon, în care cei mai buni scriitori ai epocii, pătrunşi cu totul de modelele antice, se grăbesc să imite în operele lor pe cei mai iluştri autori ai Greciei, în care limba chiar se rafinează şi se sileşte, prin purismul său puţin cam manierat, să reţiroducă graţia sobra a aticismului. în mijlocul unei astfel de renaşteri a culturii clasice, o prinţesă imperială, mai ales când era, ca Ana Com- netia, de o inteligenţă remarcabilă, nu se mai putea mulţumi cu educaţia cam sumară, care se dădea odinioară femeilor bizantine. Ea avu cei mai buni profesori şi profită de lecţiile lor. învăţă tot ce se putea învăţa in vremea sa, retorica şi filosofia, istoria şi literatura, geografia şi mitologia, medicina şi ştiinţele. Citi pe marii poeţi ai antichităţii, pe Homer şi pe lirici, pe tragici şi pe Aristofan, istorici ca Tucidide şi Poly- biu, oratori ca Socrate şi Demostene ; citi tratatele lui Aristot şi dialogurile lui Platon şi în contact cu aceşti scriitori vestiţi, învăţă arta de a vorbi frumos şi „tine- ţea

elenismului". Ea. fu in stare să reproducă cu uşurinţă pe Orfeu şi Timotei, pe Sapho şi pe Pindar, pe Porphyr şi Produs, pe Portic şi Academia. Artele quadriviului nu mai avură pentru dânsa nicio taină : ea cunoscu geometria, matematicile, muzica, astrologia. Marii z.ei ai păgânismului, frumoasele legende ale Pleiadei deveniră familiare minţii sale ; Heracles şi Atena, Cadmos şi Niobe se prezentară în mod natural sub pana sa. Ea cunoscu de asemenea istoria şi geografia Bizanţului şi se interesă de monumentele antice ; mai mult, când i se prezentă ocazia, ea ştiu să discute probleme militare şi să vorbească cu medicii despre cel mai bun tratament care trebuie prescris. în sfârşit, se pare că această bizantină — lucru destul de rar încă în orientul vremii sale — cunoscuse chiar şi limba latină.

Nu era numai o femeie cultă : era o femeie savantă. Contemporanii sini de acord să-i laude eleganţa stilului antic, puterea şi aptitudinea minţii de a descurca problemele cele mai obscure, superioritatea geniului său natural şi priceperea cu care şi-a cultivat darurile, gustul pe care l-a avut totdeauna pentru cărţi şi pentru conversaţiile savante, în sfârşit, universalitatea cunoştinţelor ci. De altfel, e de ajuns să aruncam o privire asupra operei sale *Alexiada,* pentru a găsi dovada strălucită a înaltelor sale calităţi. Cu toate că se pot observa artiticii în stil, purism manierat şi voit în limba, cu tot pedantismul şi pretenţia ce se întâinesc uneori, se simte în ea femeia superioară, scriitorul de real talent, care, a fost, fără îndoială, Ana Comnena. Toate acestea se observară încă de la început în copil. Ca orice bizantină, ea cunoştea foarte bine problemele religioase şi se pricepea să întrebuinţeze cărţile sacre. Totuşi, spiritul ei o ducea mai repede către ştiinţă de- cât spre credinţă. Arăta o marc stimă pentru literatură, pentru istorie, convinsă că numai prin ele’pot fi scoase din uitare numele cele mai ilustre. Raţiunea sa puternică dispreţuia pc de altă parte supranaturalul, cercetările

neînsemnate ale astrologilor, prezicerile false ale ghicitorilor. Ea voise să guste din pretinsa lor ştiinţă aşa cum gusta din orice lucru, dar mai ales pentru a se convinge de prostia şi zădărnicia lor. Şi, oricât de credincioasă ar li lost, îi plăceau puţin discuţiile teologice, ale căror subtilităţi te socotea de prisos. Mai mult decât orice o atrăgea istoria, prin ceea ce are ea serios şi auster şi prin măreţia datoriilor care se impun istoricului.

Aceasta fu educaţia intelectuală pe care o primi Ana Comnena. Structura sa morală nu fu mai puţin atent supravegheată. Sub influenţa severă a Anei Dalassena, mama împăratului, curtea bizantină se schimbase foarte mult în câţiva ani. Această prinţesă cu înfăţişare serioasă şi cu moravuri rigide, pusese, cu hotărâre, capăt intrigilor gincceului, scandaloaselor amoruri care odinioară, în vremea Zoei Porfirogeneta, şi a lui Constantin Monomac umpleau Palatul Sacru cu zarva lor. Pusese ordine peste tot cu o mână hotărâtă şi sub supravegherea ei severă, reşedinţa imperială luase înfă-

ţişarca unei mânăstiri. Sc auzeau răsunând cântecele imnurilor pioase, se ducea o viaţă corectă şi ord nara metodic. Fără îndoială că basileul Alexe, care nu-şi iubea soţia, nu-şi făcea de loc scrupule pentru unele ştrengării neînsemnate ; dar el salva cu grijă aparenţele, ar fi roşit dacă ar fi instalat vreo amantă pe faţă şi tonul general al curţii era de o decenţă incomparabilă.’ântr-un astfel de mediu şi sub influenţa unei bunici pe care o admira foarte mult, Ana Comnena deveni, în mod firesc, o tânără iată binecrescută, serioasă, castă, cu grijă de bunacuviinţă, cu o ţinută şi o vorbă absolut ireproşabile.

Totuşi, ar însemna să ne facem despre ea o idee destul de incompletă, dacă n-am vedea în această prinţesă dccât o femeie inteligentă, instruită şi binecrescută. Era prea conştientă de rangul ei, de originea sa nobilă, ca şi de superioritatea sa intelectuală,

pentru a nu fi o marc ambiţioasă. Şi de altfel avea cu cine semăna. Bunica ei Ana Dalassena, care printr-o energie tenace îşi instalase familia pe tron, împăratul Alexe, tatăl ei. aşa de abil, de şiret, de perseverent, mama sa Irina, cu o fire atât de bărbătească, intrigantă şi curajoasă în acelaşi timp, toţi erau nişte mari ambiţioşi ; şi Ana îi înconjura pe toţi cu o admiraţie prea adâncă pentru a nu urma orbeşte lecţiile pe care viaţa lor însăşi le oferea tânărului ei suflet. De altfel, foarte mândră de a se fi născut în purpură, foarte mândră de a fi cea mai mare dintre copiii lui Alexe şi ai Irinei, foarte mândră de titlul imperial cu care fusese împodobită din leagăn, ea nu putea pune nimic mai presus de această demnitate covârşitoare de „porfirogenetă". Mândria pe care o avea despre ea însăşi, despre rasa sa, despre ţara sa, era nemăsurată. în ochii săi Bizanţul era şi acum stăpânul lumii şi toate celelalte naţiuni trebuiau să fie vasalele sale foarte umile, iar tronul său cel mai frumos clin tronurile universului. Trebuie să vezi cu ce dispreţ vorbeşte despre cruciaţi această prinţesă bizantină, despre aceşti barbari prost crescuţi, cerând iertare că introduce asemenea nume grosolane în istoria sa, jignită în amorul său propriu literar, de a simţi ritmul frazei sale rupt de aceste vocabule străine şi în orgoliul său imperial, de a trebui să-şi piardă vremea ocupându-se de aceşti oameni care o dezgustă şi o plictisesc. Ana Comnena era o adevărată prinţesă şi lumea ceremonioasă în care sc scursese viaţa ci nu putuse decât să întărească în ea aceste dispoziţii naturale. Şi in sufletul ei voluntar, autoritar şi ambiţios, sentimentul pe carc-1 avea despre valoarea şi rangul sau trebuia să-i procure nişte stări sufleteşti ciudate.

Cu. toate acestea, nu era un suflet rece. Se surprinde la această femeie savantă şi ambiţioasă o trăsătură de sensibilitate, de sentimentalitate chiar, care câteodată e amuzantă şi mişcătoare. Nu înţeleg să vorbesc aici numai de afecţiunea foarte mare pe care o

avu pentru părinţii săi. ba însăşi aminteşte glumind, vorbind de miracolul care însemna naşterea sa, cum a fost, chiar din sânul mamei sale, un copil ascultător şi supus. în altă parte declară că pentru aceşti părinţi atât de iubiţi ea nu ezită să se supună la cele mai mari neplăceri, la cele mai mari primejdii, ,,riscându-şi pentru ei situaţia, averea şi chiar viaţa“ şi că dragostea cu totul deosebită pe care o avu pentru tatăl său Alexe deveni pentru ea izvorul multor nenorociri. Acestea sunt sentimente de familie foarte respectabile şi pe care Ana Comnena, cum se va vedea, nu crezu de altfel de loc util să le extindă asupra tuturor celor din jurul său. Dar ceea ce c mai interesant, şi alte afecţiuni găseau loc în această inimă ; ca şi Arsinoe a lui Moliere, această preţioasă, această prefăcută, această pedantă nutrea „dragoste pentru realităţi“. Ea însăşi ne povesteşte cum, către anul 1106 — la această dată ea era măritată de câţiva ani — se găsea intr-o zi Ia ferestrele palatului cu surorile ei, când trecu un cortegiu, care ducea la moarte pe un conspirator, Mihail Anemas. La vederea acestui soldat frumos, aşa de seducător şi aşa de nenorocit, ea se simţi atât de emoţionată, încât nu mai avu linişte până ce nu smulse de la împărat, tatăl ei, iertarea ; şi se pasionă într-atât pentru acest lucru încât îndrăzni, ea care respecta aşa de mult eticheta şi bunacuviinţă, să vină să-l tulbure, pe Alexe până şi în oratoriu, la picioarele sfintelor altare, unde-şi făcea rugăciunile. Cu zece ani mai înainte, fiind încă o fetiţă — avea atunci paisprezece ani — ea simţise altă emoţie de acelaşi fel şi mai adâncă. Aceasta se întâmpla în 1097, când debarcă în Bizanţ unul din şefii celei dintâi cruciade, strălucitul Bohemond, principe de Tarent. Trebuie să citeşti în *Alexiada* portretul entuziast pe care Ana Comnena l-a făcut acestui uriaş roşcat, cu talia subţire, cu umerii largi, cu pielea albă, cu ochii albaştri strălucitori, cu râsul răsunător şi teribil, portretul acestui erou de temut şi seducător în acelaşi timp, atât de bine făcut încât

părea construit după „canonul“ lui Polyeuct, iar ca moral, atât de maleabil, de dibaci, de bun vorbitor. „Nu exista, scrie ea, în tot imperiul roman un om care să se poată compara cu el, grec sau barbar. Părea că poartă într-însul vitejia şi dragostea şi numai tatăl meu, împăratul, îl întrecea în elocvenţă şi în celelalte daruri cu care îl copleşise natura“. Astfel vorbeşte despre barbarul din occident această prinţesă bizantină, după mai mult de patruzeci de ani din ziua în care Bohemond îi apăruse pentru prima dată ca o lumină; nu există în toată *Alexiada,* făcând excepţie doar basileul Alexe, un om căruia Ana Comnena să-i fi făcut onoarea unui portret mai perfect şi mai măgulitor.

Trebuie să adăugam fără întârziere că dacă Ana Comnena se uita şi-i plăceau bărbaţii frumoşi, o făcea fără gânduri ascunse, ca o doamnă castă şi cinstită, cum era. Dar desigur că în adincul sufletului avea comori de afecţiune, care nu cereau dccât să se răspân- dească. Ea a plâns toată viaţa pe logodnicul copilăriei sale, pe acel tânăr Constantin, aşa de timpuriu dispărut şi a cărui moarte, trebuie s-o spunem, dădu — cum se va vedea îndată — o lovitură crudă vastelor ambiţii ale Anei Comnena. în siirşit, când în 1097 ea fu căsătorită cu marele senior, Nichifor Bryenne, din această căsătorie pur politică sufletul ci sensibil şi duios ştiu să facă repede o căsătorie din dragoste. Trebuie de altfel să recunoaştem că acesta era soţul care-i trebuia. Ca şi ea, Bryenne era cult ; ca şi ei, îi plăcea literatura ; „Citise toate cărţile, cunoştea bine ştiinţele“ ; ca şi ei, în sfârşit, îi plăcea să scrie şi scria bine. Apoi era un om frumos, de o graţie mai mult decât regală, „de o prestanţă aproape divină“, un soldat măreţ, un diplomat priceput, un orator elocvent. Ana Comnena adoră pe Cezarul său şi nu se mângâie niciodată de pierderea lui. Când în 1136, Brvenne se întoarse la Constantinopol foarte grav bolnav, ea îl îngriji cu un devotament admirabil ; puţin după aceea, când el muri, ea primi ca o moştenire pioasă grija

de a continua istoria pe care mina lui n-o putuse termina ; şi cum îmbătrânind devenise cam slabă şi suferindă, ea nu mai putu întâlni de aci înainte, sub pana sa, numele acestui soţ adorat şi pierdut, fără a-1 stropi cu ■multe lacrimi. Moartea lui Bryenne, fu, dacă e să o credem, marca nenorocire a vieţii sale, rana sângerândă care o apropie cu încetul de mormânt. Este adevărat că atâta vreme cit trăi soţul său, ambiţioasa prinţesă puse totul în joc spre a-1 împinge — şi pe ea o dată cu el — spre onorurile supreme şi pierzându-1, ea pierdu ultima speranţă care-i rămânca de a se răzbuna

pe soartă. Dar dacă cruzimea regretelor sale conţinea ceva din amărăciunea decepţiilor, lacrimile ei erau sincere. Această prinţesă cultiva în inima ei o floricică de duioşie sentimentală. Ea o păstră neatinsă chiar şi în uscăciunea politică. Şi nu e o trăsătură indiferentă a fizionomiei sale că această femeie savantă, această ambiţioasă a fost şi o femeie cinstită, care şi-a iubit *a* mult bărbatul.

Dacă încercăm să coordonăm detaliile împrăştiate pe care le ştim despre ea şi să ne-o închipuim aşa cum a fost în adevăr, iată cam ce se poate cunoaşte despre această prinţesă bizantină. Ca fizic, semăna cu tatăl său Alexe şi fără îndoială era ca şi el de talie mijlocie, foarte brună, cu ochi frumoşi şi mobili, strălucitori şi îndrăzneţi. Ca moral, era remarcabil de inteligentă şi avea conştiinţa şi orgoliul superiorităţii sale intelectuale ; era admirabil de cultă, îi plăceau cărţile, savanţii, avea predilecţie pentru toate problemele spirituale şi când începu să scrie, o făcu cu un talent incontestabil. Dar şi mai mult, sufletul ei ambiţios şi dornic de puterea supremă, trebuia să-i domine destinul. Precum a scris ca însăşi undeva, avea „un suflet de diamant“, în stare să înfrunte toate disgraţiile fără să se lase înfrântă, incapabilă de asemenea să renunţe Ia vreunul din planurile făcute înainte, la vreunul din visurile pe care le mângâiase. Obişnuită devreme cu ’

activitatea — în adevăr nu fusese crescută ca o stă- până în lux şi lenevie — energică, tenace, îndrăzneaţă, ea nu se dădu niciodată îndărăt în faţa unui obstacol pentru a-şi atinge scopul propus şi i se întâmplă adeseori să uite în timpul afacerilor, inspiraţiile acelei duioşii a inimii, cu care se lăuda cu plăcere. Pe deasupra, ea fu cinstită, afectuoasă şi bună soţie ; dar mai ales fiind născută în purpură, împărătească din leagăn, ea fu foarte mult prinţesă. Ambiţia umplu jumătate din viaţa ei ; literatura consolă restul, de altfel destul

de imperfect, căci decepţiile şi pisma o făcură profund nefericită. Şi tocmai această trăsătură formează originalitatea şi interesul figurii Anei Comnena, de a fi fost, în acelaşi timp, în Bizanţul complex în care a trăit, o femeie politică şi o femeie de litere.

II

„Nu aveam opt ani, a scris Ana Comnena, când începură nenorocirile melc“, lira în 1091 şi iată ce se întâmplase. Fiică mai marc a împăratului Alexe, logodnica lui Constantin Dukas, moştenitorul imperiului, Ana Comnena se credea sigura pe tron, când, în 1088, împărăteasa Irina dădu soţului un fiu. Bucuria lui Alcxc de a avea în sfârşit un coborâtor bărbătesc din rasa lui fu extremă şi, natural, din acea zi ordinea succesiunii fu modificată. Basileul, aşa de atent odinioară cu mama lui Constantin Dukas, aşa de doritor să-i placă în toate, se răci faţă de ea ; fără îndoială, credincios promisiunilor făcute nu voia să schimbe nimic din proiectul de căsătorie schiţat între cei doi copii princiari ; dar crezu de cuviinţa să ia pe mica Ana Comnena din mâinile viitoarei sale soacre şi această despărţire fu pentru copil cea dimii durere mare. Câteva luni mai târziu, se întâmplă un eveniment mai grav. Fiul lui Alexe, Ioan, în vârstă de trei ani, fu solemn asociat la imperiu. Aceasta însemna ruina tuturor speranţelor pe care le putea concepe sora sa mai mare. Ana Comnena îşi păstra logodnicul, dar acest logodnic îşi pierdea dreptul la

coroană şi se afla într-o poziţie inferioară. De asemenea, după ce tânărui Constantin muri către 1094, şi prinţesa fu căsătorită, în 1097, cu Nichifor Bryenne, ginerele basileului, cu

tot titlul de Cezar ce i se acordă, lua loc după moştenitor şi cu el şi soţia sa.

Astfel, naşterea unui frate fu pentru Ana Comnena marea nefericire a vieţii sale. Ea păstră cu atâta dragoste amintirea lui Constantin Dukas. pentru că visase sa se aşeze pe tron împreună cu el. Pentru că venise să ruineze brusc ambiţiile sale, ea jură o ură feroce „micului băieţaş negricios, cu fruntea largă, cu obrajii uscaţi“, care era acest frate urâv. Ea iubise atâta pe Nichifor Bryenne, pentru că spera că prin el şi împreună cu el să recucerească tronul şi în sfârşit crezând că prin dreptul său de copil mai mare avea calitatea să domnească, ţesu intrigi în tot timpul vieţii lui Alexe, se mişcă, împinse pe soţul ei Nichifor cu toată influenţa, ca să pună mina pe puterea de la care se credea exclusă pe nedrept. Acesta fu obiectul constant al ambiţiei sale, raţiunea de a fi a tuturor actelor ci; şi acest vis unic şi tenace îi umplu toată existenţa — şi o explică — până în ziua când pierzând definitiv speranţa, ea înţelese dintr-o dată că-şi pierduse zadarnic viaţa.

La această luptă pentru coroană, angajată între Ana şi fratele ei, luă parte toată familia imperială. Andronic, unul din fiii basileului, ţinea cu sora sa ; celălalt, lsac, cu fratele său ; cât despre manta lor, Irina, ca îl ura într-un mod ciudat pe fiul ei loan. îl credea uşuratic, cu moravuri corupte, dezechilibrat; de altfel, n-avea dreptate. Dimpotrivă, avea o vie admiraţie pentru înalta inteligenţă a fiicei sale, îi cerea sfatul în orice împrejurare şi primea părerile ei ca pe nişte oracole. Mai mult — lucru rar, îl adora pe ginerele ei. 11 găsea elocvent, instruit, înzestrat cu toate calităţile care trebuie unui om de stat şi unui suveran. Spre a înlătura pe moştenitorul legitim, cele două femei se aliară cu

hotărâre : şi cum Irina exercita acum o mare influenţă asupra împăratului îmbătrânit şi bolnav, ele

putură spera că planul lor va reuşi. In curând, graţie intrigilor sale, Brycnne deveni atotputernic în palat şi circula peste tot zvonul că nimic nu se făcea fără el. Curtenii prevăzători se grăbeau să-i fie pe plac | cu ocazia logodnei fiului său mai mare, Alcxe, cu fiica unui prinţ din Abasgia, oratori oficiali celebrau cu epitete pompoase calităţile acestui tânăr, care părea destinat pentru imperiu şi pentru gloria părinţilor lui. Se nota cu bunăvoinţă asemăharea izbitoare pe care prinţul o avea cu basileul, bunicul lui, al cărui nume îl purta ; lăudau educaţia pe care o primise, împreună cu fratele său Io an Dukas, sub supravegherea excelentei mame pe care le-o dăduse cerul. Pe scurt, totul părea că merge după dorinţă şi Ana Comnena atingea culmea speranţelor sale. Totuşi împăratul păstra pentru el hotărârea finală şi lucrurile ajunseseră aici, când, în cursul anului 1118 Alexe căzu grav bolnav. Atunci o dramă cumplită se jucă în jurul acestei agonii.

Dacă citim în *Alexiada* povestirea acestei zile din august 1118, în care împăratul trăgea să moară, nu vom găsi în aceste pagini foarte frumoase, vibrând de o sinceră emoţie, aproape nicio urmă a pretenţiilor la tron dezlănţuite şi a pasiunilor arzătoare care se izbeau la căpătâiul muribundului. Vedem doctori neputincioşi care se agită zadarnic în jurul bolnavului şi care nu vorbesc, ca şi doctorii lui Molière, decât de purgative şi de lăsare de singe. Vom vedea femei întristate care se vaită şi plâng şi care se trudesc inutil să uşureze ultimele clipe ale muribundului. Fiii împăratului, soţia Iui, înconjură patul. Maria încearcă să verse puţină apă pe gâtul umflat al bolnavului şi când pare că leşină, ea îl trezeşte dându-i să respire esenţe de trandafiri. Irina plânge cu hohote, pierzând toată energia care o susţinea la începutul crizei ; îngrijorată, disperată, ea întreabă pe doctori, întreabă pe fiica sa Ana şi s-ar părea, uitându-te la ea, că

abia va putea supravieţui morţii soţului ei. Ana, copleşita de,durere, observa cu tristeţe bătăile pulsului care slăbeşte. Şi iată momentul suprem. Pentru a ascunde Irinei ultimele spasme ale agoniei, Maria se aşază discret între ea şi împărat ; şi deodată Ana simte că pulsul a încetat de a mai bate şi mai întâi rămâne mută, cu capul plecat, apoi, acoperindu-şi faţa cu amândouă mâi- nile, începe să plângă cu suspine. Irina, înţelegând, scoate un strigăt de disperare ; aruncă jos coroana imperială şi, apucând un cuţit, îşi taie părul aproape piuă la rădăcină, aruncă cât colo pantolii de purpură şi încalţă ghetele negre, împrumută din garderoba fiicei sale Evdochia, de curbul văduvă, haine de doliu şi voalul negru cu care îşi înfăşoară capul. Povestind această zi tragică, Ana Comnena, cu mulţi ani mai târziu, se întreabă dacă n-a fost jucăria unui vis îngrozitor şi de ce n-a murit o dată cu acest tata adorat şi de ce nu s-a sinucis în ziua în care s-a stins „această făclie a lumii, Alexe cel Mare“, în ziua în care, cum spune ea „a apus soarele său“.

în această frumoasă povestire nu se află un cuvânt care să lase să se bănuiască măcar intrigile şi ambiţiile care se agitau în această cameră a bolnavului. Irina, în disperarea ei, nu se mai îngrijeşte de diademă şi de putere ; Ana, lângă ea, dispreţuieşte toate gloriile lumii. Niciun cuvânt nu aminteşte de succesiunea dorită cu lăcomie, nici de sforţările supreme care se încearcă pentru a strica ordinea stabilită. Abia se aruncă o aluzie discretă la graba cu care Ioan Com- nenul, moştenitorul tronului, părăsi patul muribundului, pentru a pune mina pe palatul cel mare ; abia în trecere se aminteşte de tulburarea care domnea în capitală. Şi aceasta e totul. Trebuie să cercetăm pe ceilalţi cronicari ai epocii, spre a vedea tot ce se ascunde sub lamentările femeilor, asaltul dat de Irina împăratului muribund spre a-1 decide să desmoşte- nească pe fiul lui în folosul lui Bryenne şi furia împărătesei, atunci când Ioan Comnenul, smulgând din mâna celui în agonie sau, mai de crezut, primind de la el

inelul imperial, se proclamă în mare grabă împărat în Sfânta Sofia şi pune stăpânire pe palatul cel mare. Atunci toate aceste femei ambiţioase dădură drumul unei furii nebune. Irina îndemnă pe Bryenne să se proclame şi el împărat şi să meargă împotriva cumnatului său cu arma în mână. Apoi se aruncă peste trupul împăratului muribund ; ea îi strigă spunându-i că deşi el trăieşte, fiul lui i-a furat tronul ; îl roagă să recunoască, în sfârşit, drepturile lui Bryenne la coroană. Dar Alexe, fără a răspunde, ridică mâinile către cer cu un gest vag şi zâmbeşte. Irina disperată izbucneşte atunci în reproşuri : „Toată viaţa, îi strigă ea în faţă, n-ai făcut altceva decât să înşeli şi ţi-ai întrebuinţat cuvântul spre a-ţi ascunde gândul ; eşti acelaşi până şi pe patul morţii“. In acest timp, Ioan Comnenul se întreba de partea sa cum se va purta cu mama, cu surorile sale, cu Bryenne, din partea căruia se temea de o lovitură de stat. Şi când, în sfârşit, către seară, Alexe muri, între toate aceste ambiţii îngrijorate nimeni nu găsi timpul să se ocupe de mort. Cadavrul său rămase aproape părăsit şi a doua zi, devreme, fu înmormântat în grabă, fără nimic din pompa strălucită a funeraliilor imperiale.

Intrigile Anei nu reuşiseră : fratele ei era împărat. Pentru orgolioasa prinţesă, aceasta fu o lovitura teribilă şi neaşteptată. De atâţia ani ea spera imperiul, considera tronul ca un bun al său legitim şi necesar, se credea superioară acestui frate urât. Acum tot visul său se dărâma. îndrăzneala lui Ioan Comnenul, ezitările lui Bryenne, prăbuşeau dintr-o singură lovitură edificiul uneltirilor atât de savant construit de Ana şi de Irina. Fiica lui Alexe nu se consolă de loc şi ambiţia sa dezamăgită întunecând orice alt sentiment în ea, ii aprinse în inimă furii de Medee. Nici nu trecuse anul şi ea încercă, printr-un. complot, să pună mina pe putere : nu era vorba nici mai mult nici mai puţin decât de asasinarea împăratului Ioan, fratele ei. Dar, în ultimul moment, Bryenne, cam molatic din fire şi de altfel nu

prea ambiţios, ezită : se pare că avea oarecare îndoieli asupra legitimităţii pretenţiilor soţiei sale şi declară pe faţă că Ioan avea toate drepturile la tron. Scrupulele şi slăbiciunea lui paralizară zelul celorlalţi conjuraţi ; mulţumită acestei amânări, conspiraţia fu descoperită. De altfel, împăratul fu iertător : nu voi să ordone nicio execuţie .şi se mulţumi să confişte bunurile conspiratorilor. După câtva timp chiar, după sfaturile primului său ministru, marele logofăt Axouch, el restituia sorci sale Ana toată averea : umilinţă supremă pentru mân- dra prinţesă, căreia fratele ei îi amintea astfel, cu o mărinimie puţin dispreţuitoare, legăturile şi afecţiunile de familie, pe care intr-un moment de nebunie ea le uitase cu totul.

întâmplarea povestită de cronicarul Nicetas ne arată şi mai bine mânia furioasă pe care o simţi Ana Com- nena în urma acestei ultime înfrângeri. Când văzu că din cauza ezitărilor lui Bryenne toată întreprinderea dăduse greş, ea, aşa de castă, de corectă, se înfurie pe bărbatul ei şi-l apostrofă cu cuvinte grele. Blestemând laşitatea Cezarului, ea declara că natura făcuse pe dos lucrurile, punând într-un trup de femeie sufletul tare pe care-1 simţea în ea şi într-un trup de bărbat sufletul timid şi nehotărât al lui Bryenne. Din decenţă, trebuie să parafrazez cuvintele de care se folosi şi care sunt, în redactarea lor originală, de o energie extrem de brutală. Dar, desigur, trebuia ca Ana Comnena să se fi simţit foarte crunt lovită pentru ca ea, aşa de binecrescută, şi de cultă, să se coboare până la epitete atât de grosolane.

Ana Comnena avea abia treizeci şi şase de ani, dar viaţa ei era sfârşită. Supravieţui douăzeci şi nouă de ani prăbuşirii marilor sale ambiţii, consacrându-se în întregime, după cum spune undeva, „cărţilor şi lui Dumnezeu“. Şi acest lung sfârşit fu pentru ea trist de moarte. Rând pe rând o copleşiră doliu după doliu. După

Alexe, tatăl său, a cărui moarte, înţelegea destul de bine, fusese pentru ea sfârşitul a toate, văzu murind unul după altul pe mama sa Irina, „gloria orientului şi a occidentului“, pe fratele său preferat Andronic şi, în sfârşit, în 1136, pe soţul ei Nichifor Bryenne ; şi iiccare din aceste dureri o coborî cu o treaptă spre decădere.

De la nereuşita ultimei sale conspiraţii, ea trăia retrasă, departe de curte, într-o semi-disgraţie, adeseori închisă în mânăstirea pe care mama ei o întemeiase în onoarea Fecioarei Graţiilor. Foştii obişnuiţi ai tatălui său, curtenii care odinioară se grăbeau să-i laude norocul, acum se îndepărtau de ea de teamă să nu displacă noului stăpân ; ea făcea cu tristeţe socoteala ingraţilor pe care-i întâlnea în cale. In acelaşi timp, vedea consolidându-se pe tron acest frate pe care-1 ura. Şi toate acestea îi înăspreau sufletul. Totuşi, atâta vreme cât trăi soţul ei, căruia împăratul îi păstrase încrederea şi-i dăduse un rol important în stat, Ana Comnena tot mai nădăjduise ceva ; dar după moartea lui Bryenne şi mai ales sub domnia nepotului său Ma- nuel, în jurul ei începu să se facă linişte şi ea suferi cumplit din această cauză. Caracterul ei deveni din zi în zi mai trist şi mai ursuz ; se convinse din ce în ce mai mult că era o victimă a destinului nedrept. In fiecare pagină din cartea sa vorbeşte de nenorocirile care i-au umplut viaţa, aproape din ziua în care se năştea în purpură. Zadarnic se prefăcea că se ridică în- tr-o atitudine frumoasă şi repeta, ca şi poetul, la fiecare nouă lovitură a soartei : „Rabdă inima mea ; tu ai suportat rele .şi mai mari“. în fond, nu putea să se resemneze. Cind bătrâna prinţesă chema în amintire începuturile strălucite ale vieţii sale, speranţele sale imperiale, anii delicioşi ai tinereţii ; când evoca toate fantomele, care tăcuseră parte din fericirea ei, tânărul Constantin Dukas, logodnicul ei, frumoasa împărătească Maria, incomparabilul Alexe, tatăl său, Irina mama ei, şi atâţia alţii ; când compara această glorie dispăruta cu singurătatea de acum, ingraţii care o uitau, vechii

prieteni care o neglijau, rudele apropiate care o tratau rău şi o bârteau peste tot, nu putea să-şi stăpinească lacrimile. Sutlctul ei rănit, plin de ură, se simţea bine amintindu-şi nenorocirile. „Din leagăn, scrie ea, jur pe Dumnezeu şi pe divina mea mamă, m-au copleşit disgraţiile şi nenorocirile continuu. Durerile trupeşti nu le voi spune ; le las în grija servitorilor gineceului. Dar pentru a enumera toate relele care mă năpădiră de la vârsta de nouă ani, toţi duşmanii pe care mi i-a făcut răutatea oamenilor, rni-ar trebui uşurinţa lui Isocrat, elocvenţa lui Pindar, vehemenţa lui Polemon, muza lui Homer, lira lui Sapho. Nu există nenorocire, mică sau mare, care să nu se fi abătut asupra mea. Mereu, atunci ca şi acum, valul furtunii m-a strivit şi chiar în momentul în care scriu această carte, o mare de nefericiri mă copleşeşte şi valuri v in după valuri“. Apoi, sini aluzii răutăcioase şi transparente la „puternicii zilei“ care o lasă să trăiască „intr-un colţ“, care nu permit nici celor mai neînsemnaţi s-o viziteze. „Tată treizeci de ani, jur pe sufletul prea fericit al împăraţilor răposaţi, de când n-am văzut şi n-ani primit pe niciunul din prietenii tatălui meu ; mulţi au murit, mulţi s-au îndepărtat de teamă, in urma schimbărilor politice“. în altă parte declară că nenorocirile ei ar putea mişca nu numai orice fiinţă simţitoare, dar chiar şi lucrurile neînsufleţite ; şi înfăşurându-se în durerea sa, pozând în mare victimă, ,«i se miră că atâtea nenorociri adunate n-au schimbat-o într-un obiect nesimţitor, ca pe nefericiţii celebri din mitologia păgână : evocând figura tragică a Niobei antice, ea crede că mai mult decât aceasta ar fi meritat să fie transformată într-o stâncă neînsufleţită.

Trebuie să mărturisim că e oarecare exagerare în aceste lacrimi şi că, oricât de sincere ar putea fi, sfârşesc prin a ne cam plictisi. De altfel, avem dreptul să credem că în povestirea nenorocirilor sale ca şi in atâtea chestiuni care ating persoana sa, Ana Comnena, conştient sau nu, a exagerat puţin lucrurile şi a pre-

zentauevenimentele într-o lumină mai tragică decât în realitate. Se poate ca în ultimii ani această prinţesă bătrână, supravieţuitoare a unei epoci dispărute, care avea mereu pe buze numele marelui Alexe, tatăl său, să fi părut cam supărătoare şi plictisitoare tânărului său nepot, împăratul Manuel şi strălucitilor curteni care-1 înconjurau. Dar poate că n-ar fi atârnat decât de ea să trăiască în bună înţelegere cu fratele ei, împăratul Ioan. Acest prinţ iertător şi blând am văzut că nu păstră de loc ura soţului sorei sale de a fi fost instrumentul proiectelor ambiţioase ale Anei Comnena ; el tratá cu aceeaşi bunăvoinţă pe fiii acestei surori şi chiar a doua zi după intrigile ţesute de dânsa împotriva lui, el celebră, în palatul imperial, cu o măreţie extraordinară, căsătoria acestor doi tineri. Se ştie de asemenea cum o iertă pe Ana Comnena de a fi conspirat împotriva vieţii lui, socotind că această mărinimie ar deştepta oarecare regrete în acest suflet tulburat şi ar reaprinde puţină afecţiune. In orice caz, chiar în retragerea sa, viaţa prinţesei fu mai puţin izolată decât îi place să spună : lumea solicita protecţia ei, ceea ce face să se creadă că avea influenţă. Şi, în sfârşit, oricât de trişti şi de melancolici ar fi pu-

tut fi ultimii ani ai Anei Comnena, nu trebuie să uităm că în definitiv trebuia să caute sprijinul în ea însăşi, nu în soartă. Desigur, trebuie să fi fost pentru ea un lucru deosebit de greu să poarte până la vârsta de şaizeci şi cinci de ani ura înfrângerii; trebuie să fi fost pentru această femeie ambiţioasă o suferinţă teribilă văzând triumful adversarilor săi şi simţind, timp de treizeci de ani, că orice rol era sfârşit pentru ea. Dar ca însăşi voise aceasta.

Literele pe care le iubise în tinereţe fură suprema consolare în izolarea ei. Ea avu o curte mică de savanţi, de grămătici, de călugări şi-şi vărsă în frumoasa sa carte, *Alexiada,* toate tristeţile, toate regretele, toate urile, toate amintirile.

După cele ce cunoaştem despre autoare, putem şti cu uşurinţă ce a însemnat această operă. Fără îndoială, Ana Comnena îşi asumă cu plăcere mari pretenţii la imparţialitatea senină a istoricului; ea declară undeva că „oricine încearcă să scrie istorie trebuie să dea la o parte pasiunea şi ura, să ştie a lăuda pe duşmani, când purtarea lor o cere şi a dezaproba rudele cele mai apropiate, când greşelile lor sunt evidente“. Ea nu face mai puţin caz de grija pe care pretinde a o avea de adevăr. „Se va spune poate citindu-mă, scrie ea, că expunerea mea a fost influenţată de afecţiunile mele naturale. Dar jur pe primejdiile pe care le-a înfruntat tatăl meu pentru fericirea romanilor, pe faptele pe care le-a săvârşit, pe tot ce a suferit pentru poporul lui Hristos, că nu scriu această carte pentru a-1 lăuda pe tatăl meu. Ori de câte ori îl voi găsi vinovat, voi îndepărta cu hotărâre inspiraţiile legii naturale, spre a mă apropia de adevăr. Iubesc pe tata, dar iubesc şi mai mult adevărul“. De asemenea, ea a avut grijă să ne informeze în amănunt despre diferitele izvoare din care a scos materia istoriei sale ; a consultat amintirile vechilor tovarăşi de arme ai tatălui său, a răsfoit

7 — Figuri bizantine, voi. n

memoriile simple şi veridice în care, fără nicio grijă de ai tă şi de retorică, ci povestiseră vitejiile lor şi ale împăratului, stăpinul lor ; ea a adăugat la acestea tot ce a văzut ea însăşi, tot ce adunase din gura tatălui, a mamei, a unchilor ci, tot ceea ce ii povestiseră marii generali ai lui Alexe, actori şi martori ai gloriei domniei lui ; şi ea insistă cu plăcere asupra coincidenţei tuturor acestor mărturii şi asupra sincerităţii evidente pe care ele o oferă, „acum când orice linguşire şi orice minciună a dispărut o dată cu moartea lui Alexe şi când oamenii, neavind altă grijă decit să linguşească pe stăpinul actual şi nemaipreocupindu-sc să flateze pe stăpinul dispărui, prezintă lucrurile în goliciunea lor şi povestesc evenimentele aşa cum s-au petrecut“. Şi este adevărat că

Ana Comnena a avut o preocupare reală şi sinceră de a aduna informaţii exacte şi amănunţite. Pe lingă tradiţiile orale, a consultat arhivele imperiului şi a copiat documentele de importanţă capitală ; a transcris in cartea sa textul autentic al unor acte diplomatice, al unor piese de corespondenţă particulară şi a dus aşa de departe grija de documente incit, pentru a povesti istoria lui Robert Guiscard, a întrebuinţat un izvor latin, astăzi pierdui.

(iu toate acestea, *Alexiada* Anei Comnena inspiră cititorului îngrijorare şi neîncredere. Această pretinsa carte de istorie e in întregul ei un panegiric şi un pamflet. Şi acest lucru se inţelege fără greutate. Când după moartea lui Brycnne, prinţesa îşi luă însărcinarea să continue opera istorică începută de soţul său şi să povestească posterităţii domnia lui Alexe, ea iu ispitită, in mod natural, să împodobească cu culori strălucitoare epoca în care lusese fericită, în care – spera, în care îi surâdea viitorul. Ridicând in slavă marca figură a lui Alexe, i-a făcut plăcere, pe de altă parte, să micşoreze puţin, printr-o comparaţie inevitabilă, pe succesorii celui dinţii Comnen. Şi însemna,

nu fără oarecare satisfacţie secretă, simptomele pe care credea că le observă, despre decadenţa iremediabilă şi rapidă. „Astăzi, scrie undeva această femeie de litere, sunt dispreţuiţi, ca ceva inutil, istoricii şi poeţii şi lecţiile care se pot învăţa de la ei. Zarurile şi alte distracţii de acest fel, iată grija tea mare“. Cu totul altfel se petreceau altădată lucrurile la" curtea lui Alexe, a piosului şi ilustrului împărat, pe care fiica sa nu ezită să-l proclame mai mare decit Constantin şi să-l aşeze în grupul sfânt al apostolilor lui Hrâstos. însuşi excesul acestui fel de a vorbi arată destul de bine tendinţa-cărţii, căreia Ana Comnena i-a dat acest titlu semnificativ : *Alexiada,* adevărat titlu de poem epic în onoarea unui erou de legendă.

Trebuie să mai amintim că Ana Comnena era foarte

mult prinţesă, toarte bizantină, incapabilă prin aceasta să înţeleagă bine evenimentele timpului său şi să judece imparţial atâţia oameni ? Am şi spus ce prejudecăţi, ce ostilitate preconcepută simte — şi trebuie să simtă — în privinţa cruciaţilor, singur Bohe- mond făcând' excepţie. E nevoie să adăugăm că era femeie şi că prin urmare avea oarecare gust pentru decor, pentru pompa exterioară, care-i ascundea adeseori fondul adevărat al lucrurilor, că era o femeie pasionată, plină de invidie şi de ură şi în sfârşit o femeie savantă, îngrijindu-se de stilul frumos şi de fraza elegantă ? Toate acestea, care micşorează fără îndoială valoarea propriu-zis istorică a operei Anei Comnena, nu-i micşorează de loc interesul. Pentru psihologia personajului, *Alexiada* rămâne un document de primă importanţă ; şi dintr-un punct de vedere mai general, este o carte absolut remarcabilă. în sfârşit, o trăsătură care nu e lipsită de oarecare grandoare, este că această femeie politică, ce a fost şi o femeie de litere, a avut ca ambiţie supremă să dăinuiască dincolo de moarte,

prin ce credea că are mai bun în ea; prin spiritul şi gândirea sa.

Ana Comncna muri în 1148, în vârstă dc şaizeci şi cinci de ani. Un contemporan, care a cunoscut-o bine, a lăudat ochii ei mari şi neastâmpăraţi, care arătau activitatea gândirii, adâncimea cunoştinţelor ei filosofice, superioritatea, cu adevărat imperiala, a spiritului său şi "a sfârşit cu o trăsătură spirituală, spunând că dacă Grecia antică ar fi cunoscut-o, ca ar îi adăugat „o a patra Graţie grupului Oraţiilor, o a zecea Muză numărului Muzelor“. în genere, a fost o femeie cu totul remarcabilă, unul din cele mai alese spirite feminine pe care le-a produs Bizanţul şi cu mult superioară celor mai mulţi bărbaţi din vremea sa. Şi orice s-ar putea gândi despre caracterul ci, există totuşi o oarecare melancolic în existenţa acestei prinţese cu drept cuvânt ambiţioasă şi care şi-a ratat aşa de crud viaţa.

Capitolul III

ÎMPĂRĂTEASA IRINA DUKAS

Către sfârşitul anului 1077, Alexe Comnenul, viitorul împărat, care nu era pe atunci decât un mare senior foarte ambiţios, se gândi că pentru a ajunge la tronul spre care aspira, nimic nu i-ar fi mai folositor decât să facă o căsătorie frumoasă. Or, printre marile familii ale aristocraţiei bizantine nu exista atunci niciuna mai ilustră decât familia Dukas. Genealogiştii duceau originea ei până pe vremea lui Constantin cel Mare şi afirmau că strămoşul rasei, înrudit cu primul împărat creştin, primise de la el însărcinarea şi titlul de „duce“ de Constantinopol şi că de aici venea numele purtat de urmaşii lui. Orice am putea gândi despre această etilomogie şi despre aceste pretenţii, este sigur că, spre sfârşitul secolului al Xl-lea, familia Dukas, prin averea, prin puterea, prin consideraţia care o înconjura, era una din cele mai vestite din monarhie : ea dăduse mai mulţi împăraţi Bizanţului şi acum unul din membrii săi, Mihail al VlI-lea, ocupa tronul. Tocmai pentru acest motiv Comnenii şi Dukas nu se iubeau de loc, cel dintâi basileu din familia Comnenilor, Isac, având ca succesor un Dukas şi egalitatea ambiţiilor şi a drepturilor lor la coroană aprin- zând în consecinţă ura cea mai violentă între cele două rase rivale. Tuturor celor sincer îngrijoraţi de liniştea publică li se păru deci că ar fi un aranjament foarte avantajos unind printr-o căsătorie cele două familii duşmane şi confundând astlcl pe viitor pretenţiile şi interesele lor. Pe de altă parte, politicianul subtil care era Alexe Comnenul înţelese fără greutate ce sprijin formidabil ar oferi o asemenea alianţă ambiţiilor sale viitoare. De aceea, cu toată împotrivirea mamei sale, el se căsători, în ultimele luni ale anului 1077, cu tânăra Irina Dukas, iiica lui Andronic Dukas, protovestiar, protopoedru, mare-duce al gărzilor din Anatolia şi nepoata Cezarului Ioan Dukas. Şi tot de aceea, când în 1081 Alexe detrona pe Nichifor Botaniatul, toţi avură

impresia că revoluţia aristocratică şi militară care aducea pe tron pe noul împărat, „nu ieşea din legalitate, pentru a repeta un cu- vânt celebru, dccât pentru a reintra în drepturile sale“. Comnen prin naştere, unit prin căsătorie cu Dukas, Alexe, chiar revendicând cu armele coroana imperială, nu lăcea de fapt decât să-şi revendice drepturile naturale, al căroY reprezentant era el, după cum spune un cronicar al vremii, revoltându-se împotriva suveranului său, „nu numai că nu merita nicio dezaprobare, dar îndeplinea un act demn de laudele tuturor oamenilor care gândeau“.

Din căsătoria esenţialmente politică pe care o încheiase, Alexe trăsese toate foloasele pe care le putea spera : era împărat. Se pare că n-a crezut necesar să arate prea mare recunoştinţă unei prinţese pe care n-o iubea de loc. Foarte îndrăgostit, după cum spune cronica, de soţia predecesorului său, frumoasa împărătească Maria de Alania, îndemnat de mamă-sa care ura cumplit pe Dukas, se pare că a doua zi după victorie Comnenul se gândise să scape de soţia lui printr-un divorţ. Pentru ca în aclamaţiile imperiale numele Iri- nei să fie asociat cu al său, a trebuit ca amiralul Gheorghe Paleologul să declare cu o sinceritate brutală: **„Nu pentru voi, Comnenii,** ci pentru Irina am lucrat“ şi să ordone marinarilor săi să aclame numele tinerei prinţese. Pentru ca Alexe să se hotărască să încoroneze solemn pe Irina ca împărătească, şapte zile după ce el însuşi primise miruirea sfântă, a fost nevoie de toată înverşunarea tenace a patriarhului, devotat casei Dukas. Prin aceste detalii se poate ghici uşor ce a trebuit să fie, în asemenea condiţii, această căsnicie imperială, ce raporturi încordate şi dificile trebuie să fi existat între aceşti doi soţi ostili, reprezentanţi asociaţi a două familii rivale şi amândoi conştienţi de ambiţiile duşmane pe care le simbolizau.

Cum s-a născut încet-încet, din această ostilitate «urdă relaţii mai prietenoase între Alexe şi soţia sa ; cum

a ajuns pe nesimţite tânăra împărătească, dispreţuită mai întâi şi ţinută la o parte, să exercite asupra soţului ei o influenţă hotărâtoare, aceasta e o problema de psihologie istorică, care merită interesul de a încerca s-o rezolvăm. îşi dacă adăugăm că experienţa îrinei Dukas oferă pe de altă parte ocazia să întrevedem ce era viaţa religioasă şi monastică în acest îndepărtat secol al XI 1-lea bizantin, poate vom ajunge la concluzia că merită truda de a încerca să reînviem figura acestei femei, în aparenţă ştearsă şi discretă, dar care s-a dovedit o intrigantă dibace şi ambiţioasă — până în ziua în care trebuia să-şi caute în mjnăstire, după cum fiica sa căuta în literatură, consolarea ambiţiilor sale spulberate.

T

Atunci cind, în luna aprilie a anului 1081, Irina Dukas devenea împărătească a Bizanţului, ea nu împlinise cincisprezece ani. Nu pare să fi fost frumoasă de lop. Ana Comnena, care mărturiseşte pentru mama sa

o foarte vie admiraţie, cu toată dorinţă pe care o are de a o arăta în culorile cele mai ademenitoare, n-a putut să ne-o reprezinte ca pe o frumuseţe desăvârşită. Era înaltă, bine făcută ;' avea în toate mişcările o armonie incomparabilă ; avea braţe frumoase de fildeş, pe care-i plăcea să le arate şi ochi încântători, de o nuanţă verde ca marea. Dar avea tenul prea colorat şi rozul obrajilor săi se observa de departe : „figura ei care strălucea ca lumina lunii, nu era — spune Ana Comnena — rotundă ca cea a asirienilor, nici prelungă ca a femeilor scite ; ea se deosebea puţin de un oval perfect". Altul din pancgirişţii săi declară că frumuseţea ci era mai curând interioară. Dacă adăugăm pe lingă acestea faptul că Irina avea puţin gust ••entru toalete, că-i plăcea mai puţin, după spusele unui contemporan, „să se împodobească cu haine brodate cu aur, decât să strălucească de lumina virtuţilor sale", că nu întrebuinţa niciun artificiu pentru a-şi mări farmecul, „cum fac femeile uşuratice, insultând .astfel pe divinul Creator" şi

că, în sfârşit, „arta cosmeticilor scumpă Cleopatrci“ i se părea un lucru inutil şi zadarnic, se înţelege că Alexe Comnenul, cu temperamentul lui uşuratic, n-a avut motive prea puternice spre a rămânc legat de soţia sa şi că, deşi a avut de la ea şapte copii, trei băieţi şi patru fete, el a nutrit pentru dânsa oarecare indiferenţă, consolân- du-sc cu numeroase aventuri, care se parc că aţâţau foarte mult gelozia tinerei împărătesc.

Irina nu iubea lumea mai mult decât toaletele. îi era silă să se producă în public, în marele aparat al ceremoniilor imperiale şi se arăta foarte jenată şi ruşinată când rangul ci o silea sa apară. Nu-i plăcea să vorbească şi petrecea în serbările de la curte tăcută, cu buzele strânse, rece şi misterioasă ca o statuie dc marmoră (comparaţia este a Anei Comnena). Ea ne apare ca o persoană discretă, modestă, puţin timidă, puţin tainică de asemenea, natură multă vreme comprimată între un soţ indiferent şi o soacră ostilă şi autoritară.

în sfârşit, Irina nu simţea nicio plăcere să se înconjoare de servitori mulţi: gusturile ei erau simple ; echipajele somptuoase, parada, pompa, îi făceau o silă adâncă. Trăia de preferinţă in apartamentele ei particulare, puţin aplecată asupra ci însăşi şi-şi petrecea zilele citind şi meditând. Panegiriştii ei o compară când cu Atena, „coborâtă din cer splendidă şi inaccesibilă“, când cu-Jfemeia perfectă de care vorbeşte Solomon ; ci adaugă apoi că ca cultiva foarte mult înţelepciunea „pe care Platon o numeşte singura frumuseţe a sufletului“. în adevăr, viaţa sa intimă se împărţea între două ocupaţii esenţiale : citirea Sfintelor Scripturi şi datoriile ele milostenie. Lucrările Părinţilor Bisericii o îneântau cu deosebire ; nu rareori se întâmpla să fie văzută venind la masă ţinârid în mână cartea pioasă care o pasiona ; şi atunci când fiica sa Ana Comncna, mult mai atrasă către ştiinţe decât către teologie, o întreba cu oarecare mirare ce interes aşa dc mare găsea în aceste lecturi, ce plăcere putea să-i dea aceste teorii abstracte şi subtile, „care,

spunea ea — te ameţesc“, Irina îi răspundea zâmbind : „Ca şi ţie, mi-e teamă câteodată de aceste cărţi şi totuşi nu mă pot lipsi dc ele. De altfel, aşteaptă puţin : după ce vei fi gustat din celelalte cărţi, vei simţi farmecul acestora". De altfel foarte inteligentă şi remarcabil de cultă, împărăteasa nu se mărginea la lecturile sfinte ; îi plăcea de asemenea literatura profană şi proteja pe literaţi. Dar mai ales credinţa sa era marc şi binefacerea neobosita. Foarte milostivă, cu deosebire faţă de călugări, pe care-i iubea, avea totdeauna mina deschisă, „această mână cheltuitoare de bogăţii“ pe care o celebrează unul din panegiriştii săi. Ea dădea tuturor, cu foarte mare dărnicie, cerşetorilor, pă- duchioşilor, nenorociţilor pe care-i întâlnea în calea sa. Şi atunci pentru aceşti umili, această femeie de obicei rezervată şi cam distantă, devenea uşor accesibilă ; faţă de ei, timiditatea îi dispărea, limba i se dezlega ; an astfel de ocazii, devenea chiar puţin moralistă. Ea vorbea cu plăcere despre ridicarea prin muncă, sfătuia pe protejaţii săi să nu se dedea lenii, „să nu se târască din uşă în uşă cerând de pomană“ ; foarte bună, ea făcea astfel mai preţioase dărniciile prin felul în care le împărţea.

În această izolare pe jumătate voită în care se mărgini, Irina Dukas petrecu douăzeci de ani din viaţa «a şi se poate crede că a suferit adeseori din pricina situaţiei cam şterse ce i se crease : căci ea iubea pe acest soţ care o neglija şi pe de altă parte simţea în ea calităţi destul de înalte spre a merita un rol mai însemnat. Fiica sa a spus despre ea că avea un suflet bărbătesc, curaj, inteligenţă, sânge rece, spirit de aia- ceri. Alt contemporan laudă puterea ei de gândire, în- demânarea suplă a minţii sale şi mâi ales curajul, „prin care întrecea toate sufletele bărbaţilor şi care era singurul punct prin care işi renega sexul, spre a înclina spre virtuţi mai bărbăteşti“. Trebuie, în sfirşit, să spunem că era foarte mândră de naşterea sa, de faimă familiei, de drepturile care-i aparţineau : se va înţelege fără greutate că fiind

astfel, atunci când se prezentă ocazia, Irina se descoperi brusc femeie politică şi marc ambiţioasă.

în adevăr, pe nesimţite situaţia tinerei impărătesc se consolida la curte. Dând împăratului moştenitori pentru tron, îşi întărise poziţia ; mai târziu, căsătoria fetelor sale contribui de asemenea să-i asigure oarecare influenţă, prin acţiunea pe care o exercită cel puţin asupra unuia din gineri. Apoi, retragerea Anei Dalassena liberând pe basileu din tutela în care-I ţinea de atâta vreme împărăteasa mamă, lăsă locul liber pentru alte persoane. în sfârşit, încet-încet, pe măsură ce înainta în vârstă, Alexe însuşi revenea către Irina. Acum pasiunile sale se liniştiseră, dragostea de aventură aproape se stinsese. Ue altfel, el suferea deseori de gută şi în acele crize teribile numai basilissa ştia să-l îngrijească cum trebuie şi să-i potolească puţin durerile prin lricţiuni îndemânatice. Atunci sună pentru Irina ora aşteptată cu răbdare.

în curând, Alexe nu se mai putu lipsi de ea. Lua obiceiul s-o ducă peste tot cu el, în călătorii, în expediţiile militare chiar, atât pentru îngrijirea ci afectuoasă, cit şi pentru bunele sfaturi de guvernare pe care ştia să i le dea, poate de asemenea puţin pentru că se temea de spiritul ei intrigant şi credea înţelept să n-o lase, departe de el, în scama sugestiilor unor ambiţii pe care ea nu le mai ascundea. Iubind în adevăr foarte sincer pe soţul ei, împăratul, Irina, conştientă de influenţa ei, aspira acum mai sus. Ea se gândea, pentru prezent, să împartă puterea, să guverneze după propriile ei vederi ; se gândea mai ales pentru viitor să aranjeze succesiunea după dorinţa ei şi pretindea să transmită tronul, în detrimentul fiului său loan, moştenitorul legitim, fiicei sale preferate, Ana Comnena şi soţului acesteia, Nichifor Bryenne, a cărui inteligenţă, elocvenţă, spirit cultivat şi calităţi literare le aprecia foarte mult. Este probabil că asupra acestei chestiuni izbucneau adesea furtuni în căsnicia imperială şi Irina se

plângea uneori că e acum silită să întovărăşească prea des şi peste tot pe bărbatul ei. Dar Alexe nu voia să audă nimic : şi cum pe deasupra supravegherea pricepută cu care îl înconjura împărăteasa îl apăra pe prinţ, mai bine decât orice alte precauţiuni împotriva comploturilor care-1 pândeau, cu niciun preţ nu consimţea să îndepărteze de el pe „aceasta păzitoare totdeauna trează, pe acest ochi mereu deschis asupra intrigilor".

Zadarnic duşmanii politici ai Irinei glumeau pe socoteala dragostei conjugale pe care împăratul o avea acum pentru soţia Iui, Până şi în cort, până şi la masă, Alexe găsea fiţuici injurioase, în care era sfătuit să trimită în gineceu pe această suverană a cărei prezenţă încurca taberele. Nimic nu-1 convingea. Din zi în zi prinţul suferea tot mai mult influenţa Irinei. Aceasta pentru că, aşa cum spune Ana Comnena, „ea era gata să deosebească ce era bun în orice împrejurare, gata mai ales să descopere intrigile duşmanilor. Şi astfel, adaugă imperiala cronicăreasă, mama mea era pentru basileu, tatăl meu, un ochi deschis în timpul nopţii, o păzitoare incomparabilă în timpul zilei, cel mai bun antidot împotriva primejdiilor mesei, remediul salvator împotriva pericolelor care se nasc din mâncare“. în acest rol, ea păstra de altfel rezerva fină şi prudentă din anii ei tineri : o simţeai aproape, dar n-o vedeai, nici n-o auzeai vreodată. Numai o litieră trasă de doi catâri, deasupra căreia fâlfâia steagul imperial, arăta prezenţa ei lingă armată, „trupul ei divin“ rămânea invizibil şi, mai mult decât în Pa- ••latul Sacru, acţiunea ei devenea în- mod voit misterioasă.

Totuşi, când era nevoie, nu se temea să „înfrunte privirea bărbaţilor“ ; în împrejurările grele ea ştia să dea dovadă de curaj, de sânge rece şi de hotărâre. în- tr-o zi, pe când armata imperială îşi aşezase tabăra în Asia-Mică, de dimineaţă se aduse vestea că turcii erau aproape. Dar Alexe se odihnea încă : pentru a nu-i tulbura somnul, Irina porunci emisarului să tacă şi

sculându-se, ea se prefăcu, cu toată îngrijorarea, că-şi vede de ocupaţiile obişnuite. In curând, alt mesager anunţă că barbarii înaintează ; cu toată teama care o cuprindea, împărăteasa îşi ia răspunderea şi rămâne liniştită lingă împărat. Fără grijă de pericol, suveranii se aşază la masă, când deodată un om plin de sânge vine să cadă La picioarele lui Alexe, arătând primejdia apropiată şi pe duşmani la uşă. Chiar şi atunci Irina ră- mâne rece, „ca femeia curajoasa de care vorbeşte *Scriptura" ;* dacă-i era teamă, îi era numai pentru împărat. Când, în sfârşit, cu mare greutate, e convinsă să aibă grijă de propria-i siguranţă şi să se depărteze de bătălia ameninţătoare, ea pleacă cu regret „întor- cându-se mereu şi privind către soţul ei". Asticl, nu fără dreptate, Alexe o numea acum „sufletul lui iubit, confidenta planurilor sale, consolatoarea durerilor lui". .Şi astfel, încet-încet, ea devenea atotputernică.

Am văzut mai înainte cum încercă ambiţioasa prinţesă să tragă folos din influenţa ci şi ce complot se urzi în jurul lui Alexe în agonie. Am văzut de asemenea cu ce stăruinţă îngriji Irina până la sfârşit pe muribund. cum pentru a obţine de la Dumnezeu vindecarea, ea înmulţi în jurul ei pomana şi rugăciunile, de ce curaj bărbătesc a dat dovadă în acele zile triste, „luptând ca un atlet din Olimp cu toată durerea care o copleşea", ce tenacitate arata de asemenea spre a-şi ajunge scopurile şi care au fost, în sfârşit, disperarea şi mânia ei când văzu pierdute iremediabil speranţele pe care le nutrise. Totuşi, în faţa inevitabilului, ea ştiu să se resemneze mai bine decât fiica sa Ana Com- nena. Nu luă de loc parte la conspiraţia pe care aceasta o urzi împotriva fratelui său Ioan şi în această împrejurare spunea, nu fără oarecare ironie : „Trebuie să cauţi un împărat când tronul e gol. Dar o dată ce există un suveran, nu trebuie să-l înlături". \ Astfel, mai fericiră în această privinţă decât fiica sa, după ce a rămas retrasă la început, Irina gustă timp de zece ani întregi bucuriile puterii supreme. Şi

când, după moartea lui Alexe, ea se retrase într-o mănăstire, când, după expresia unui contemporan, „ca un vultur cu aripile de aur zbură spre sferele cereşti“, ea putea să-şi spună în definitiv că nu trăise zadarnic.

In vremea când exercita asupra lui Alexe Comnenul o influenţă atotputernică, Irina se asociase soţului ei pentru a întemeia un aşezământ cucernic. în partea occidentală a Constantinopolului, în cartierul Deuteron, nu departe de locul actual al celor Şapte Turnuri, cei doi soţi puseseră să se construiască două mânăstiri vecine, una pentru bărbaţi sub patronajul lui Hristos, „care iubeşte omenirea“"^Philanthropos), cealaltă pentru femei, sub protecţia Fecioarei „plină de graţii“. Motive destul de deosebite hotărâseră pe împărăteasă să clădească această sfântă casă. Ea voia mai întâi să-şi arate astfel recunoştinţa în faţa Madonei care, spunea ea, toată viaţa o copleşise cu darurile sale şi o ocrotise cu protecţia saj o făcuse să se nască „dintr-o rasă credincioasă şi pornită spre virtute“ ; îi asigurase binefacerile unei educaţii admirabile, care în urmă o ridicase pe tron, „această culme a fericirii omeneşti“ ; în sfârşit, întinsese mina sa divină asupra tuturor celor pe care Irina îi iubea, asupra soţului, copiilor, nepoţilor săi, acordând basilcului în războaiele împotriva barbarilor victorii mari şi fructuoase, membrilor familiei suverane vindecări miraculoase în bolile lor, imperiului un sprijin sfătornic şi o prosperitate fără pereche. De altfel, ca toţi bizantinii, Irina atribuia o putere deosebită rugăciunilor care se ridicau din gura călugărilor către Dumnezeu şi în consecinţă ea aştepta de la aşezământul său tot felul de avantaje pentru buna guvernare a monarhiei şi pentru pacea creştinătăţii.

Dar la aceste motive de ordin spiritual se adăugau şi consideraţii mai omeneşti. Una din fetele împărătesei, Evdochia, făcuse o căsătorie destul de nefericită.

Bărbatul ei, fără niciun respect pentru naşterea imperială a tinerei femei, o trata foarte dispreţuitor ; el nu

HO

se arăta mai delicat faţă ele basilissa, soacra sa ; aşa incit, Evdochia îmbplnăvindu-sc, fusese nevoie sa se desfacă această căsnicie‘nepotrivită. Bărbatul fusese dat afară din palat, soţia se lăcuse călugăriţă. Or, noua mânăstirc era tocmai destinată a oferi imperialei schimnice un azil demn de rangul său. în sfârşit, în acest Bizanţ aşa de rodnic în revoluţii, nimeni, precum se ştie, nu putea fi sigur de ziua de mâine. Prinţese din familia Irinei puteau avea nevoie cândva să caute în mânăstire un refugiu împotriva furtunilor vieţii, dacă împăratul murea înaintea ei. De aceea, lingă mânăstire ea puse să se clădească construcţii mai confortabile şi mai somptuoase, pentru nevoile femeilor din casa imperială. lira aşa numita „casă a stăpânilor“ sau „locuinţa prinţilor“. Ridicate în afară de zidul mânăstirii şi independente de aceasta, clădirile comunicau totuşi uşor cu mânăstirea şi aveau caracterul lor de sfinţenie. Astfel. în timp ce Alexe pregătea în mânăstirea lui 1 Iristos un mormânt pentru trupul lui muritor, Irina îşi pregătea un azil pentru bătrâneţe, lingă mânăstirea Fecioarei.

Aici se retrase după moartea soţului ei. Atunci importanţa locuinţei pe care şi-o pregătise împărăteasa crescu. Pra un adevărat palat, cu curţi întinse, porticuri, mai multe instalaţii de băi, o biserică specială, consacrată sfanţului Dumitru. Irina veni să se instaleze aici întovărăşită de o suita numeroasă de servitori şi de femei. Ea dădu de asemenea ospitalitate fiicei sale preferate, Ana Comnena, care ocupă un apartament cu vederea spre grădina mânăstirii lui Hristos şi fiicei acesteia, rămasă văduvă tânără de tot şi care ca şi ca se numea Jrina Dukas. Acolo, între copiii ei, bătrâna împărătească trăi până la moarte, care pare a se fi întâmplat în 1123, în vecinătatea călugărilor pe carc-i iubise

totdeauna şi în atmosfera de credinţă care învăluise tinereţea sa. Totuşi, ca nu murise cu totul pentru

IU

lume. Primea cu plăcere, întreţinea în jurul ei o curte de oameni de litere, care-i celebrau gloria sau îi mân- gâiau tristeţea şi doliul. Continua să se intereseze de problemele spirituale şi încuraja ai deosebire pe ginerele său Nichifor Bryennc, al cărui talent literar îl apreciase totdeauna, să scrie istoria marelui Alexe Comnenul, soţul ei regretat. Această lucrare, precum se ştie, a ajuns până la noi ; în prefaţă Bryenne laudă „mintea foarte înţeleaptă“ care i-a impus această sarcină grea, „forţa hercnleană“ care i-a constrâns modestia să primească. Se pare că Irina se complăcea în rolul acesta de inspiratoare, prin care îşi satisfăcea dorinţa de a ridica în slavă în acelaşi timp gloria Com- nenilor şi a familiei Dukas. Contemporanii o numesc cu plăcere, chiar şi în prezenta ei, „sirena lui Cezar“ şi putem crede că acest compliment nu-i era neplăcut.

III

Biblioteca Naţională a păstrat, semnat cu cerneală de purpură de propria mână a Irinei, „împărătească a Romanilor, credincioasă lui Hristos Dumnezeul nostru“, actul de fundaţie, *typikon*-ul, pe care prinţesa l-a întocmit pentru mânăstirea sa. Ea a enumerat pe larg clădirile pe care le-a construit, veniturile cu care a înzestrat-o. A explicat cu de-amănuntul datoriile multiple pe care le prescrie călugăriţelor, regula pe care vor trebui s-o urmeze, disciplina aspră la care vor fi con- strânse. A determinat, în sfârşit, cu o precizie exactă şi cu un spirit extrem de autoritar, tot ce privea administrarea bunurilor mânăstirii şi apărarea independenţei ei. Documentul, care nu conţine mai puţin de şaizeci de pagini tipărite, este deci foarte curios, atât pentru ce ne arată despre psihologia Irinei Dukas, cât şi prin ce ne lasă să întrevedem din viaţa monastică a timpului său.

Ceea ce izbeşte mai întâi, este un amestec ciudat de frazeologie plictisitoare şi de spirit practic, de exaltare mistică şi de precizie administrativă, imperioasă, minuţioasă şi seacă. Este acelaşi contrast pe care l-am în- tâlnit şi în sufletul împărătesei, credincioasă până la pasiune şi moralistă, aşa de lucidă totuşi şi aşa de curajoasă în conducerea vieţii şi în realizarea ambiţiilor ei.

Cea dintâi preocupare a fondatoarei este de a asigura în mânăstire respectarea scrupuloasă a moralei. în adevăr, la începutul secolului al XlI-lea viaţa interioară a mănăstirilor avea mare nevoie de a fi reformată şi nu fără motive se temea Irina „ca şarpele, vechiul corupător să nu găsească în casa pioasă o nouă Evă, la urechea căreia să şoptească sofisme mortale şi pe care s-o târască în mrejele iadului“. Ea se roagă deci fierbinte Fecioarei să apere pe călugăriţe de ispite „şi să dea acestor suflete de femei virtuţi bărbăteşti“. Dar ea luă cu prudenţă toate măsurile necesare spre a înlătura primejdia. Mânăstirea va fi închisă cu severitate pentru tot ceea ce vine din afară. Niciun bărbat nu va fi admis, niciun ochi străin nu va putea surprinde piosul mister al intimităţii monastice. împărăteasa interzice, cu grijă, construirea de terase în apropierea sfintei case, de unde privirile indiscrete s-ar opri în curtea mânăstirii ; interzice ca în suita doamnelor din aristocraţie, admise să viziteze mânăstirea, vreun bărbat, fie chiar şi eunuc, să treacă zidul protector. Pentru mai multă siguranţă, chiar şi cântăreţii sunt excluşi din această mânăstire-model : cel mult, deoarece trebuie, vor fi toleraţi doi preoţi şi de asemenea confesorul şi economul comunităţii vor trebui să aparţină acestei singure categorii de persoane.

Aceasta în ce priveşte interiorul. Irina orânduise nu mai puţin sever legăturile pe care călugăriţele le pu-

tcau avea cu lumea clin al ară. Asupra acestui punct, doctrina Bisericii era grozav de aspră. „Călugărul,

spuneau Părinţii, nu trebuie să mai aibă familie pe pământ“. Totuşi, în practica, erau necesare unele concesii „slăbiciunii omeneşti“. Ca urtnarc, o dată sau de două ori pe an, mama, sora, cumnata călugăriţei erau autorizate să vină în mânăstire, spre a lua o masă împreună cu surorile; şi dacă persoana cu care erau rudă se întâmpla să fie bolnavă, se tolera ca vizitatoarele să stea două zile întregi în mânăstire. Cât despre bărbaţi, tată, irate, cumnat, ei nu puteau să-şi vadă rudele decât la poarta exterioară a mânăstirii şi încă în prezenţa unei respectabile surori în vârstă şi pentru foarte puţină vreme. Dacă vreo călugăriţă era bolnavă, spre a-şi putea vedea rudele era transportată cu targa la poarta cea mare: dar, sub niciun motiv un bărbat nu trebuia să treacă zidul. Invers, dacă una din surori avea în oraş vreo rudă grav bolnavă, ea putea s-o viziteze, dar întovărăşită de două surori de vârstă şi de ţinută respectabilă şi cu niciun preţ nu trebuia să petreacă noaptea afară din mânăstire. De altfel, pentru a evita orice ieşire sau intrare suspectă, călugăriţa portăreasă, femeie în vârstă şi virtuoasă, veghea la poartă; şi pentru şi mai multă siguranţă, în fiecare seară ea preda cheile în mina superioarei. De altfel nu se făcea nimic în casă fără autorizarea acesteia: ceea ce nu însemnează că ca era scutită de disciplina comună. Gând trebuia să trateze alaccrile mânăstirii, când avea de primit pe administratorii sau fermierii bunurilor comunităţii, ea se ducea la poarta interioară a mânăstirii, escortată de două sau trei surori în vârstă, care erau martorii discuţiilor. De altfel, se sileau să primească în interiorul zidurilor cât mai puţini străini. Cel mult se permitea vizita femeilor pe care le atrăgea reputaţia de sfinţenie a casei; asupra acestei chestiuni, fondatoarea lăsa la aprecierea supe

rioarei, însă adăugind că aceste vizitatoare trebuiau să fie totdeauna persoane de o moralitate recunoscută şi limitând la cel mult două zile durata

şederii lor. Chiar prinţesele din familia imperială, care patronau mânăstirea, nu puteau să intre oricând şi în genere nu trebuiau să rămână acolo mult timp.

Comunitatea instituită de Irina nu trebuia să fie prea numeroasă, în intenţiile fondatoarei mulţimea riscând să împiedice exacta aplicare a ordinei. Ea cuprindea numai optzeci de călugăriţe şi zece .servitoare şi în niciun caz numărul surorilor nu trebuia să treacă peste patruzeci. în fruntea casei era pusă o superioară. Felul în care era numită aceasta e foarte curios. Călugăriţele se înţelegeau să propună trei nume, între care alegerea definitivă se făcea în felul următor: cele. trei nume erau scrise pe trei foi de hârtie asemănătoare, cu formula aceasta: „Doamne, Isuse Hristoase, tu care cunoşti inimile, prin ajutorul Fecioarei imaculate, plină de graţii, arată-ne nouă, umilele tale servitoare, dacă crezi demnă de demnitatea de stareţa pe cutare şi pe cutare“. Hârtiile, îndoite cu grijă, erau aşezate pe altar sâmbătă seară; comunitatea petrecea noaptea în rugăciuni şi a doua zi, după slujbă, preotul lua una din hârtii de pe altar şi judecata lin Dumnezeu.arăta astfel pe aceea care va conduce mânăstirea. O dată instalată, ea exercita o autoritate absolută asupra lucrurilor materiale ca şi asupra celor spirituale şi drepturile sale mergeau până la a exclude tară explicaţii, dacă credea de cuviinţă, pe o călugăriţă din comunitate. Ea însăşi nu dădea socoteală nimănui şi nu putea fi înlocuită decât dacă călca grav vreuna din datoriile ei. în acest caz, prinţesa imperială, protectoarea mî- năstirii şi care în această calitate prezidase alegerea, intervenea şi destituia pe stareţă. Dar acesta era un eveniment cu totul excepţional.

Pentru *a* ajuta pe superioară in administraţie, erau

o întreagă scrie de asistente, pe care stareţa le numea şi le destitui a când voia : *skenohfylakissa* avea grija tezaurului şi a arhivei şi *ecclesiarhissa* avea grija bisericii, supraveghea aprinderea luminărilor şi buna

execuţie a cântărilor sfinte. O soră era însărcinată ou primirea proviziilor, alia ou paza vinului ; econoama păstra produsele domeniilor mânăstirii ; *trapezaria* se ocupa cu menţinerea ondinei în sala de mine are; *episte-monarhissa* avea drept serviciu asigurarea disciplinei comunităţii şi rolul său consta mai ales în a interzice conversaţiile uşuratice şi a pedepsi lenevia, „care sunt începutul oricărui rău“. Două *ergosotriai* împărţeau lucrul; două *doheairiai* se ocupau de veşmintele şi de hanii comunităţii; în sfârşit, sora portărească era însărcinata cu paza ¡porţii. Fiecare din aceste funcţionare îşi avea însărcinarea ei proprie şi fondatoarea a trasat fiecăreia cu precizie datoria pe care o arc. Peste tot apare de asemenea grija unei contabilităţi precise şi exacte: starea lucrurilor in momentul luării în primire, mişcarea intrărilor şi ieşirilor, totul trabuia să fie precizat cu o atenţie meticuloasă. în sfârşit, tuturor lrina le recomandă cea mai severa economie şi unele pasaje curioase arată până unde ducea ea aceste griji de buna gospodărire. Dacă c vorba să se cumpere stofe pentru comunitate, sc va alege momentul în care sunt multe pe piaţă şi când nu sunt scumpe. Şi când în zilele de sărbătoare se împodobesc candelabrele cu luminări noi. şe vor păstra cu grijă cele începute, spre a le arde din nou în zilele obişnuite.

In toate aceste detalii administrative nu intră absolut nicio preocupare spirituală; şi trăsătura caracteristică este tocmai aceasta lipsă de exaltare mistică, ce se observă în fiecare rând al documentului. Irina avea un spirit esenţial practic, cu grija de a crea înainte de toate o casă bine condusă şi bine organizată;

restul o interesa mai puţin. Găsim despre aceasta o ’dovadă foarte curioasă în grija pe care o pune de a linişti scrupulele acelora dintre călugăriţe care ar putea găsi cam prea pământeşti ocupaţiile pe care le prescrie şi s-ar teme să nu-şi compromită mântuirea veşnică ocupindu-.se mereu de ele şi neglijând slujbele.

„Rugăciunea, le spune ea, e un lucru frumos, un lucru foarte frumos, căci ne ajută să vorbim de Dumnezeu şi ne ridică de pe pământ pe cer. Dar milostenia e cu mult superioară şi cu mult mai bună“. Or, înseamnă, a face operă de milostenie muncind pentru binele material al comunităţii. „Ne e teamă, ziceţi voi, dacă neglijăm slujbele. Nu vă fie teamă. O mărturisire sinceră vă va asigura totdeauna iertarea acestei greşeli, cu singura condiţie ca neglijenţa voastră să nu aibă drept cauză lenea. Iată de ce trebuie să vă temeţi şi la ce trebuie să vegheaţi. Dacă n-aţi greşit din lene, fiţi fericite să vă consacraţi serviciilor ce vă sunt încredinţate“.

în condiţiile acestea, nil va fi de mirare că regulamentul slujbelor religioase ţine aşa de puţin loc în dispoziţiile fondatoarei. Detaliile de ordin material o preocupă mult mai mult. Pentru menţinerea regimului vieţii călugăreşti, care e şi trebuie să rămână totdeauna regula mânăstirii, dormitorul şi sala de mâncare vor fi comune tuturor călugăriţelor; lucrările manuale se vor face în comun, sub supravegherea superioarei, în timp ce una din surori va face o lectură cucernică, „ce înlătură gândurile uşoare, inutile şi vinovate“. Pentru a asigura o disciplină riguroasă, nimic nu-i lăsat la întâmplare. Irina fixează numărul şi forma închinăciunilor, care se vor face în biserică, ordinea în care vor urma cântecele sfinte, la semnul unei *eccleziarbissa.* Ea porunceşte ca în refectoriu, în care comunitatea intră cântând psalmi, niciuna să nu deschidă gura, decât spre a răspunde la o întrebare a superioarei şi

toate urechile să fie atente la lectura cucernică „ce bucură şi hrăneşte sufletele“ ; *trapezaria* are grijă să nu se producă vreo neregulă. Daca o călugăriţă se mişcă sau vorbeşte, ea o ceartă sever; în caz de recidivă, vinovata este alungată de la masă. Este interzis să , ceară ceva vecinei, nici chiar apă; este interzis să ceară o favoare oarecare, „de teama vanităţii“. Peste tot se găseşte aceeaşi severitate disciplinară. Sunt oprite conversaţiile

particulare, hoinărelile leneşe, rivalităţile ori certurile, prieteniile prea intime mai ales şi întâl- nirile clandestine. Irina a prevăzut totul, a ordonat ••otul, a oprit orice.

Regimul mesei însăşi a fost fixat prin grija ei. Mâncărurilc de altfel nu sint de loc îmbelşugate. Marţea, ••oia, sâmbăta şi dumineca se vor servi călugăriţelor două feluri de mâncare cu peşte şi brânz.ă. Lunea vor mânca legume uscate, prăjite cu untdelemn şi scoici; miercurea şi vinerea li se vor da legume uscate fierte în apă şi câteva legume proaspete. Carnea nu figurează niciodată pe masa mânăstirii. în schimb, vinul e distribuit cu destulă dărnicie: el serveşte pentru a întări pe surorile obosite de veghile din postul mare, a înviora trupurile slăbite în anotimpul cald şi în acest scop pivniţa mânăstirii conţine chiar vin vechi. în afară de aceasta, se permitea ca oamenii credincioşi „care iubesc pe Hristos" să trimită câteva dulciuri, pentru a îmbunătăţi masa obişnuită din mânăstire. Regimul celor trei posturi &te, desigur, mai aspru şi orânduit cu minuţiozitate. O prescripţie mai ales revine fără încetare: este interzis de a mânca ceva în afară de orele mesei: „Hrana oprită este aceea, scrie Irina, care odinioară ne-a supus morţii şi ne-a lipsit de paradis şi diavolul, autorul răului, este acela care a introdus-o în lume“.

Totuşi, şi aici se fac unele concesii slăbiciunii omeneşti. împărăteasa nu vrea sa obosească prea mult călugăriţele printr-un exces de veghe istovitoare. Ea prescrie un regim special pentru bolnave, care vor trebui să aibă o chilie particulară şi o masă mai bună. în acelaşi timp, li se recomandă să nu profite de starea sănătăţii lor, pentru a avea pretenţii indiscrete şi pentru a cere lucruri extraordinare, „mâncăruri de care poate n-au auzit niciodată vorbind şi cu atât mai mult n-au văzut, nici n-au mincat“.

Nu vom insista asupra detaliilor amănunţite cu care este fixat ceremonialul sărbătorilor mari şi hotărât

numărul luminărilor şi candelabrelor care vor mări strălucirea solemnităţii. Printre aceste sărbători, mai ales una e celebrată cu deosebit 1 ast. aceea a morţii sau, cum spun bizantinii, a Adormirii Fecioarei. Prefer să mai amintesc câteva trăsături caracteristice, care tac cinste spiritului practic al fondatoarei. Pe lingă mânâstire este ataşat un doctor, cu toată teama pe care o inspiră împărătesei orice prezenţă masculină ; pe de altă parte, mânăstirea este înzestrată cu instalaţii care aduc apă din belşug şi cel puţin o dată pe luna călugăriţele vor trebui să facă o baie. în această grijă de igienă, destul de rară în mânăstirile Evului Mediu, se vede, ca peste ţot, spiritul practic, lipsit total de misticism, spirit care a stat la baza fondaţiei.

Totuşi, în general, atâtea obligaţii impuse, o ordine aşa de severă puteau părea prea grele multor suflete. Astfel, prinţesa a crezut necesar să îndemne pe călugăriţe să-şi accepte sarcina fără a se descuraja, ci mai cu- rând să se bucure, gândindu-se că prin înţeleaptă prevedere a fondatoarei, ele erau în definitiv scutite de orice preocupare materială.

în timp ce orânduia viaţa morala a călugăriţelor, împărăteasa se îngrijea să asigure viitorul operei sale.

Mânăstirilc bizantine, la începutul secolului al ’Xll-lea erau expuse la accidente destul de supărătoare. Se întâmpla adeseori că pentru a răsplăti servicii politice sau militare, puterea laică le dădea în folosinţă vreunui personaj puternic, în detrimentul prosperităţii materiale şi al bunei sănătăţi morale a acestor căsc cucernice. Beneficiarul, în adevăr, instalându-se în mânăstire „ca în propria lui locuinţă“, cheltuind veniturile în folosul lui, neglijând lucrurile sfinte, ruina în puţină vreme averea, ca şi disciplina mânăstirii ; împreuna cu el viaţa mondena pătrundea în aceste aziluri sfinte; se primeau vizite, se cântau cântece profane şi mai cu seamă în mânăstirilc de femei, prezenţa unei beneficiare laice, fără încetare în discuţii cu superioara,fără încetare

preocupată de evenimentele secolului, era o cauză de democratizare permanentă.

Trina cunoştea aceste primejdii, soţul său făcând mai mult ca oricare altul astfel de donaţii şi ca ţinea foarte mult să-şi păstreze aşezământul. înţelegea sa păstreze mai întâi pentru ca averea cu aţrc înzestra mânăstirea şi să-i ocrotească independenţa împotriva oricărei încercări de uzurpare. Astfel, ea oprise cu desăvârşire sa se dăruiască, să se vândă sau să se schimbe vreunul din bunurile aparţinând mânăstirii ; cel mult, în unele cazuri determinate se puteau înstrăina unele ’obiecte mobiliare pentru nevoi curente de bani. dar sc ■luau mii de măsuri pentru a împiedica orice abuz şi orice neregulă. De asemenea, împărăteasa recomanda supravegherea atentă a tot ce privea administrarea bunurilor mânăstirii. Un econom era însărcinat cu aceasta, al cărui rol era să viziteze diferitele proprietăţi, sa cerceteze socotelile funcţionarilor inferiori şi

ale fermierilor, să supravegheze ca să fie exacte veniturile în natură şi in bani şi pentru orice lucru să raporteze superioarei. în ultimă instanţă, ea guverna materia ca şi spiritul. Numea şi destituia pe funcţionarii însărcinaţi cu administrarea domeniului, îi primea, în persoană, pentru a asculta expunerea gestiunii lor, examina împreună cu economul şi viza contabilitatea lor. în adevăr, mânăstirea era bogată şi făcea chiar economii, care se strângeau într-o cutie de rezervă. Dar, natural, donaţiile noi erau bine văzute şi încurajate, fie ele venite de la călugăriţe, care in- trând în mânăstire aduceau ca dar o sumă oarecare, ’fie efectul dărniciei laicilor credincioşi. Irina prevedea aceste daruri şi hotăra cum să fie folosite. Ele nu trebuiau risipite în cheltuieli inutile, de exemplu pentru a îmbunătăţi hrana, oi trebuiau să servească mai ales spre a mări distribuţia de alimente şi bani, care în fiecare zi trebuia făcută săracilor la poarta mănăstirii. Asupra acestei chestiuni

particulare, ca şi asupra tuturor celorlalte, Irina nu voise să lase nimic la întâmplare. în zilele obişnuite, ea prescria să se împartă cerşetorilor pâine şi resturile de la masă ; în zilele de sărbătoare şi mai ales în zilele în care sărbătorea aniversarea, *nemosina* cum se spune, a vreunuia din înalţii protectori ai mânăstirii, darurile erau mai în- beljtigate şi la pâine se adăuga vin şi bani.

’’irina luase şi alte măsuri spre a asigura independenţa fundaţiei sale. Ea interzicea formal ca minăs- tirca ei să fie dată, sub vreun motiv, în beneficiul vreunui particular, anexată altei mânăstiri sau vreunui aşezământ de milostenie, supusă vreunei autorităţi ecleziastice sau laice : ea trebuia să rămână pe vecie „liberă şi independentă“. „Dacă vreodată, scrie fondatoarea, şi în vreun fel oarecare, cineva ar pretinde să supună mânăstirea pe care o întemeiem şi să o dea pe mâini străine, fie unui împărat, patriarh sau chiar stăreţiei, să fie afurisit“. Multe mănăstiri, cum s-a văzut, erau in această epocă înstrăinate de la prima lor destinaţie. Pentru a înlătura această primejdie, împărăteasa notează că numai stareţa are calitatea de a exercita autoritatea ^supra comunităţii; şi pentru a asigura şi mai mult autonomia cucernicei sale case, mânăstirea e pusă sub patronajul special al unei prinţese din lamilia imperială.

La început, această protecţie fu încredinţată prinţesei Evdochia, acea fiică a Irinei care intrase la călugărie. Dar ea muri de timpuru, în 1120. Atunci, însăşi Irina se însărcina să exercite acest drept de patronaj, care, după moartea ei fu dat pe rând mai întâi fiicei sale preierate, Ana, apoi celei de a doua fiice, Maria, şi nepoatei sale, Irina Dukas, ca pe urmă să se transmită din generaţie in generaţie in descendenţa feminină a Anei Comnea. Dar asigurând mânăstirii această protecţie, împărăteasa înţelegea de asemenea s-o apere împotriva oricărei veleităţi de uzurpare a protectoarei. Puterile acesteia fură orânduite în conse-

cinţă cu multă grijă. Nu i se permise sub niciun motiv să intervină în administrarea interioară a mânăstirii şi *typikon*-ul stabileşte în amănunt limita acestor drepturi. Prinţesa protectoare veghează la alegerea stareţei, eventual ea poate s-o destituie, are însărcinarea să potolească scandalurile care ar veni să tulbure pacea comunităţii, dar mai ales datoria ei este de a menţine prerogativele şi privilegiile mânăstirii împotriva lumii din atară. Pentru a evita orice încercare de a-interveni în lucruri care n-o priveşc de loc, Irina ordonă că ea nu va putea intra cutii va voi şi la orice oră în minăstire. împărăteasa nu lace excepţie de la această regulă decât pentru „fiicele sale iubite, porfirogentele, doamna Ana şi doamna Maria şi pentru nepoata sa scumpă doamna Irina Dukas“. Acestea vor pătrunde cind vor dori în mănăstire, chiar pentru a lua masa cu călugăriţele; totuşi, ele nu vor putea fi întovărăşite decât de două sau trei din femeile lor. De asemenea, printro toleranţă excepţională, fiii şi ginerii Irinei vor putea, în unele împrejurări, să fie admişi în mânăs- tire. în acest caz, ei vor sta, în timpul slujbei, în nartexul exterior al bisericii; după ce comunitatea se va fi retras, oi vor putea pătrunde în interior şi chiar să vorbească cu superioara, în prezenţa a două sau trei surori în vârstă şi să se închine Fecioarei cea plină de graţie. Aceasta ne duce în mod firesc la informaţiile foarte curioase pe care *typikon*-ul ni le oferă asupra persoanei împărătesei şi în privinţa sentimentelor faţă de ai săi.

V

întemeindu-şi mânăstirca, Irina Dukas pare sa fi avut în vedere mai ales serviciile eventuale pe care ar fi putut să le aducă familiei sale şi această trăsătură dă fundaţiei un caracter destul de special. împărăteasa a prevăzut cazul în care vocaţia mistică sau revoluţia ar aduce în mânăstire pe ’ vreunele din prinţesele imperiale şi în privinţa lor a luat unele dispoziţii deosebite. Dacă, după „viaţa mai strălucită“ pe care au dus-o în lume,

existenţa comună cu celelalte maici li s-ar părea prea austeră şi aspră, ele vor expune cazul confesorului comunităţii şi se va introduce în viaţa lor uşurarea datorită rangului. In loc de dormitorul comun, ele vor avea un apartament particular, mai larg şi mai confortabil; în loc de masa comună, ele vor mânca acasă şi masa lor va fi mai îngrijită; ele vor putea avea de asemenea două cameriste spre a fi servite. Pe deasupra, vor putea când vor dori, să primească rude de sex masculin, sub singura

rezervă ca aceste întrevederi să aibă loc în aleea care duce la poarta cea mare şi vor putea să iasă în oraş când vor dori, numai să fie întovărăşite de o soră în vârstă; vor putea chiar să fie autorizate să petreacă două sau trei zile în afară de mânăstire şi dacă au o rudă grav bolnavă, să stea lângă dânsa până în ultima clipă. Aceleaşi îngăduiri sunt admise şi pentru femeile nobile care ar dori să se retragă în mânăstire ; ele vor putea avea de asemenea un apartament particular şi o servitoare. Totuşi, dacă abuzează de aceste înlesniri spre a provoca vreun scandal, dacă mai primesc la ele călugăriţe sau tulbură comunitatea cu flecăreli, aceste pensionare vor fi izgonite fără milă.

Este curios să vedem cum motive particulare, dorinţa de a acomoda viaţa monastică cu gusturile persoanelor care nu sunt făcute pentru ea, îndemnaseră pe fondatoare să îndulcească asprimea regulei şi să transforme mânăstirea într-un fel de „societate nobilă“, cu un caracter destul de particular. Aceeaşi grijă pentru familia sa imperială apare pe fiecare pagină a documentului şi unele pasaje aruncă o lumină interesantă asupra iubirii pe care o nutrea Irina pentru ai săi.

Mai întâi, prinţesa se gândeşte mult la ea însăşi; ea recomandă să se spună mereu rugăciuni pentru dânsa, să se comemoreze ziua în care va părăsi lumea. N-are mai puţină grijă de împăratul Alexe, soţul său, care o

••întovărăşise în cucernica ei faptă. Ea îi doreşte ai dragoste să trăiască încă mulţi ani, să câştige victorii glorioase asupra duşmanilor; întreţine cu el legături intime aşa de pline de încredere, îneât ţine să-l facă să participe la conducerea şi la patronarea mânăstirii. „Unui om extraordinar, scrie dânsa vorbind despre el, trebuie să-i facem onoruri extraordinare“. Un alt pasaj e şi mai curios pentru aprecierea sentimentelor intime ■ale Irinei şi ierarhia afecţiunilor ei.

în Biserica greaca era obiceiul, ca în zilele de aniversare a morţii protectorilor unei comunităţi religioase, să se oficieze în onoarea lor o ceremonie comemorativă, *nemosina.* în biserica măreţ luminată, se făcea o slujbă specială şi se spuneau rugăciuni pentru cei răposaţi, apoi se servea comunităţii o masă mai îmbelşugată şi mai îngrijită şi la poarta mânăstirii se împărţea pomană săracilor. Irina a indicat cu grijă pe toţi ai săi pentru care va trebui să se execute comemorarea. Nu numai că s-a îngrijit de părinţii ei morţi, de tatăl şi de mama sa, de socrul şi ac soacra sa, dai a hotărât de asemenea oe trebuie făcut într-o zi pentru ea însăşi şi pentru ai săi, când va veni ultima lor zi. Pentru fiecare caz a dat dispoziţii precise, gradând pentru fiecare onorurile şi importanţa cheltuielilor şi această deosebire de tratament este instructivă şi nostimă. "*■

Pentru dânsa şi pentru Alexe ca vrea ca lucrurile să fie foarte bine făcute. Distribuţia la săraci va cuprinde pâine făcută cu zece *modii* de gnu plus opt măsuri de vin şi douăsprezece *nomismata* sau bani de argint. Pentru fiii şi fiicele sale, Irina reduce la jumătate cheltuiala ; pentru cea din urmă fiică. Teodora, o reduce aproape cu trei sferturi. Aceasta, din cauză că Teodora făcuse o căsătorie destul de proastă ; ca se măritase cu Constantin Angelo, un băiat frumos, de neam destul de modest, a cărui avere fusese doar frumuseţea şi fără îndoială împărăteasa era puţin supărată pe fiica ei pentru acest fel de mezalianţă. Printre ginerii [rinei, Nichifor Bryenne, bărbatul Anei

Comnena, ca şi soţul Măriei Comnena, sunt trataţi ca nişte fii ; dar soţul Teodorei, ca şi soţia lui, nu vor primi decât onoruri de a doua mină ; pentru el, ca şi pentru cele două surori ale lui, soţiile sebastocratorului Andronic şi Cezarului Isac, irina reduce cu trei sferturi cheltuiala prescrisă pentru ca şi pentru Alexe. Bărbatul

«

Evdochiei e, desigur, omis de pe listă. Printre nepoatele basilissei, una singură figurează în această nomenclatură : este Irina Dukas, fiica Anei Comnena, favorita bunicii sale. Astfel, peste tot apare predilecţia vizibilă pe care prinţesa o are pentru fiica ei mai mare Ană Comnena şi pentru ai săi. Ei îi lasă palatul pe care şi-l clădise alături de mânăstire şi după moartea Anei îl va moşteni fiica ei, Irina. Ana şi Irina vor urma împărătesei la patronarea mână- stirii. în clipa când murea Alexe, basilissa nu izbutise să-i asigure tronul fiicei sale preferate. Ea se trudea cel puţin să-i mângxie amărăciunea prin aceste dovezi de dragoste deosebită.

Astfel, până şi în refugiul ei, se manifestă sufletul voluntar al Irinei Dukas. Şi alte trăsături ale operei mărturisesc caracterul imperios al naturii sale. în tot ceea ce priveşte întemeierea mânăstirii, ea şi-a rezervat o autoritate absolută. Ea însăşi a numit pe stareţă şi pe econom, şi-a atribuit pentru toată viaţa patronajul mânăstirii şi dreptul de a porunci ca o stupină. în calitatea sa de fondatoare spre a compensa banii cheltuiţi, pretinde, pentru prezent şi viitor, să dispună de toate după bunul plac şi uzează de această prerogativă. Interzice să se schimbe ceva în construcţiile pe care le-a ridicat, nici măcar pentru a face îmbunătăţiri; interzice să i se închirieze sau să se înstrăineze palatul ce serveşte de reşedinţă prinţeselor imperiale; interzice modificarea ordinei pe care a stabilit-o : în fiecare lună se va citi *typikon*-ul, pentru ca toate să-l cunoască şi iiecare il va respecta „ca pe legile divine“.

La siârşitul regulamentului elaborat, Irina

adresează călugăriţelor sale o predică lungă, în care le recomandă să respecte ordinea, credinţa, supunerea, înţelegerea, dispreţul bogăţiilor, efortul continuu spre bine. „Nu pentru odihnă şi pentru lux, spune ea, aţi părăsit lumea, ci pentru a câştiga, luptând din toate puterile

voastre, binele promis de *Evanghelie".* Apoi, în aparenţă cu destulă umilinţă, ca cere surorilor să-i acorde ajutorul rugăciunilor lor, spre a merita, ca o răsplată pentru fapta sa, mila lui Dumnezeu şi mântuirea veşnică. Pină şi în această cerere se manifestă sufletul voluntar al Irinei. „Chiar dacă nu mai sintem prezente material, scrie ea, gândiţi-vă că vom fi acolo ca spirit".

Asttcl până in ultima sa zi, ea ne apare aşa cum a iost toată viaţa, pe tron ca şi în izolare, credincioasă, liberală, iubind pe călugări şi având o deosebită încredere în rugăciunile lor, dar foarte prinţesă, autoritară şi imperioasă, cu grijă de a-şi impune voinţa în -lucrurile trecătoare ca şi în cele spirituale. Şi se înţelege atunci mai bine cum tânăra femeie, ştearsă în aparenţă şi timidă, pe care o luase în căsătorie Alexe Comnenul, a slârşit prin a cuceri pe scena lumii influenţa pe care o meritau calităţile şi pe care o visa condiţia sa. în afară de aceasta, ea ne prezintă un tip interesant de prinţesă bizantină din secolul al Xll-lea, de lemeie politică şi de femeie învăţată în acelaşi aimp, cam austeră, cam gravă, dar de o impecabilă ţinută morală şi de o graţie serioasă, care nu e lipsită de frumuseţe.

Capitolul IV

AVENTURILE ROMANŢIOASE ALE LUI ANDRONIC COMNENUL

Către mijlocul secolului al XII-lea, curtea Bizanţului, aşa de austeră şi de gravă în vremea primilor Comneni, îşi schimbase înfăţişarea. împăratul Manuel era un tânăr de douăzeci şi opt de ani, căruia îi plăceau luxul, distracţiile, serbările, cu o pasiune cu atât mai înflăcărată, cu cât aceste distracţii nu erau decât un

intermediu între expediţiile războinice şi loviturile de spadă cu care se făIea vitejia lui de paladin. Astfel, în palatul Blacherne, în marile săli decorate cu mozaicuri de aur, în vilele din Propontida, unde-i plăcea să-şi petreacă vara, nu erau decât ospeţe somptuoase, concerte, serbări şi întreceri cavalereşti. în jurul prinţului, o întreagă pleiadă de femei tinere, vioaie, frumoase şi cochete, îşi desfăşurau graţiile şi ofereau curţii o atracţie fără seamăn. Desigur că străbunica lui Manuel, bătrâna Ana Dalassena, care odinioară se trudise atâta să dea palatului imperial aspectul decent şi moralitatea severă a unei mânăstiri, ar fi fost profund scandalizată dacă ar fi putut vedea aceste schimbări.

Ca şi ruda lor Ana Comnena, Manuel şi prinţii din familia sa iubeau literele şi protejau pe scriitori. Dar spiritul lor se liberase de ideile cucernice care animau pe părinţii lor şi care odinioară inspirau hotărârile unei

Irina Dukas. Sub respectul întreţinut cu grijă al formelor exterioare, se ascundea o reală indiferenţă. Prin tradiţie, împăratul voia totdeauna să pară un zelos apărător al ortodoxiei; în realitate, nu-şi făcea niciun scrupul din a întreţine cu necredincioşii legăturile cele mai cordiale; şi raţiunea de stat, mai puternică decât respectul pentru biserică, făceau suspecţi, în ochii săi, pe acei călugări prea puternici şi prea bogaţi, pe care bunica lui ii iubea atâta.

Cu cât oamenii se arătau mai indiferenţi sau mai sceptici iaţă de credinţă, cu atât erau mai creduli iaţă de toate superstiţiile. Astrologia, practica magiei găseau o încredere universală; vrajile, liltrele de dragoste erau întrebuinţate de o mulţime de oameni. Multe persoane, chiar din clasele cele mai înalte, erau con- viiisc că întrebând „cartea lui Solomon“ ar putea să cheme, după plac, diavolii şi să-i supună poruncilor lor. i?i dacă unele spirite mai tari se îndoiau de rezultatul acestor vrăji, mulţimea credea adine in minuni.

în această societate iară directive morale, intriga şi

dragostea ocupau un loc esenţial. Puţine familii au fost mai sfâşiate ele rivalităţi ambiţioase, ca aceea a Comnenilor. Manucl şi-a petrecut viaţa păzindu-sc de verii şi nepoţii săi şi domnia lui e plină de disgraţiile răsunătoare ale rudelor. Aventurile galante umpleau timpul pe care nu**-1** petreceau conspirând şi împăratul era cel dinţii care dădea exemplul. în 1146 se* căsătorise cu o germană, contesa Bertha de Sulzbach, care, urcându-se pe tronul orientului luă pronumele bizantin de Irina; cu toate virtuţile ei, cu toată strădania de *a* se pune de acord cu curtea în care trăia, tânăra femeie nu putu ţine multă vreme lingă ea pe nestatornicul ei soţ. Ctirând Manuel o neglija pentru alte aventuri. Mai întâi îl distrară unele simple capricii. Apoi se îndrăgosti mai serios de foarte frumoasa lui nepoată Teo- [8]

dora şi nu întârzie de a o declara pc faţă ca amantă.

■Acestei persoane mândre şi trufaşe îi acordă toate onorurile exterioare ale puterii : îi dădu o gardă ca unei suverane, îi dădu voie să poarte un costum aproape la fel cu acela al împărătesei ; pentru ea, pentru fiul care i se născu şi a cărui venire pe lume spori trecerea favoritei, risipa lui fu nesfârşită. Se pare că favoarea acestei „Pompadour cu piciorul mic“, cum a fost numită Teodora, dură destul de mult; în orice caz ca era în stare să şi-o apere. într-o zi, din gelozie, ea puse să tie asasinată o rivală care râvnea la inima lui Manuel şi s-a păstrat o scrisoare foarte curioasă prin care unul din familiarii ei se trudea să-i potolească rentuşcările pc care după mulţi ani ea le ••imţea pentru această crimă pasională.

De altfel, această legătură nu-1 împiedică de loc ■pe Manuel, când în 1159 îşi pierdu soţia, să se gândească a se recăsători îndată. Din prima căsătorie nu avea decât o fată şi era cu drept cuvânt preocupat ■să asigure dinastiei un moştenitor legitim. De data aceasta, căută pe viitoarea împărătească printre prinţesele din

8 — Figuri bizantine, voi. II

Siria francă. El se gândi mai întâi la contesa Melisanda de Tripoli şi, după raportul ambasadorilor însărcinaţi să se ducă s-o vadă pe tânăra fată, logodna fu încheiată. Mari pregătiri fuseseră făcute de fratele Melisandei, spre a trimite pe sora sa la Constantinopol cu o pompă demnă de o suverană, când, în momentul plecării la drum, o boală misterioasă şi ciudată o atinse pc tânăra fată. Frumuseţea ••a aşa de lăudată pierea văzând cu ochii : trimişii imperiului se hotărâră deci să rupă înţelegerea şi să caute în altă parte o soţie pentru stăpânul lor. Or,- în acea vreme, trăia în Antiohia fiica prinţesei Constanţa, ••aria: era minunea orientului latin. ,,Niciodată, spu- neâ în calea ei poporul Bizanţului, niciodată vremea noastră n-a văzut o asemenea frumuseţe“. „Era fru-

moaşă, scrie un cronicar grec contemporan, mai mult decât frumoasă şi de o frumuseţe aşa de remarcabilă încât pe lingă ea păreau pură legendă toate povestirile despre Afrodita cea cu zâmbetul dulce, şi cu părul de aur, despre Junona cu braţele albe, cu ochii mari, despre Elena cu gâtul mlădios, cu picioarele încântătoare, şi despre toate femeile frumoase pe care antichitatea le-a pus, pentru frumuseţea lor, alături de zei“. împăratul se hotărî să obţină mina acestei perfecţiuni şi la sfârşitul anului 1161, el se căsători cu ea în Sfânta Sofia. Serbări somptuoase întovărăşiră căsătoria imperială, banchete la palat, daruri în bani poporului la răspântiile capitalei, cadouri măreţe bisericilor, curse şi întreceri cavalereşti : mulţimea, fermecată de graţia noii sale suverane, o primea cu aplauze entuziaste. Ca atâtea alte prinţese latine urcate pe tronul Bizanţului, Maria de Antiohia trebuia să aibă o soartă tragică. „Străina“, cum o supranumi poporul Constantinopolului, trebuia, douăzeci de ani mai târziu, să ispăşească crunt primirea care i se făcuse.

Se vede ce loc important ocupau femeile în această curte a Comnenilor. Până şi pe patul de moarte Ma- nuel s-a gândit la ele. Avea febră mare ; toată lumea din jurul

lui îl socotea pierdut; patriarhul îl îndemnă să se gândească la starea lui şi să asigure soarta fiului minor pe care-1 lăsa. El răspundea liniştit că nu era nicio grabă ; ştia că mai are de trăit patrusprezece ani şi că astrologii îl asigurau că în curând, complet însănătoşit, îşi va relua aventurile amoroase.

Dar în această societate strălucită, sceptică şi coruptă, figura cea mai caracteristică este desigur vărul împăratului Manuel, teribilul şi seducătorul Andro- nic Comnenul.

Antifonic Comnenui era tipul perfect al bizantinului din secolul al Xll-lca, cu toate calităţile şi toate viciile. De statură înaltă (se spune că măsura mai mult de şase picioare), de o forţă herculeană şi de o eleganţă incomparabilă, el avea „o frumuseţe, după spusele unui cronicar, care părea demnă de tron“. Cronicarul Nicetas, care l-a cunoscut bine, a lăsat undeva despre el o schiţă frumoasă şi fină, în care ni-l arată îmbrăcat într-o lungă mantie violetă, cu capul acoperit cu o bonetă ascuţită de culoare cenuşie, mângâindu-şi, cu un gest care-i era familiar când era emoţionat sau mâniat, barba neagră şi creaţă. Puternic, admirabil antrenat în toate exerciţiile trupului, întreţinând printr-o cumpătare atentă echilibrul perfect al sănătăţii şi graţia robustă a formelor, imun la boli, el era un cavaler desăvârşit, arbitrul modei. La război, isprăvile sale erau acelea ale unui paladin. A alerga singur la duşman, împrumutând scutul şi lancea celui clintii soldat întâlnit, provocând pe şeful grupului advers mcrgând piuă în mijlocul armatei lui, trântindu**-1** de pe cal cu o singură lovitură de lance şi întorcându-se teafăr in rândurile bizantine, toate acestea nu erau decât o jucărie pentru el : după cum spune un scriitor al vremii, „el nu respira decât lupte“. Bun general, când voia să-şi dea osteneala, se arăta plin de experienţă şi de iniţiativă. în război era idolul soldaţilor, în oraş idolul tinerilor nobili.

O inteligenţă de prim rang însufleţea acest trup de

atlet şi de războinic. „Pe lingă el, spune un istoric, ceilalţi oameni păreau nişte brute“. Unei culturi foarte întinse şi foarte variate, el adăuga o elocvenţă naturală şi discursurile lui aveau o putere de convingere aproape de neînvins. Era vesel, spiritual, cu un spirit batjocoritor, care nu cruţa pe nimeni. Gata să ob-

serve tot ce era ridicol, el se întrecea în a->i bate joc de oameni şi de lucruri cât se poate de caraghios; vorbirea lui sinceră era tot atât de celebră la curte pe cât era de temută. Cu mult sânge rece, era îndemânatic şi se pricepea să iasă din orice încurcătură ; comedian admirabil, ştia să joace toate rolurile şi să plângă atunci când voia ; aşa îneât contemporanii îl numeau „cameleonul schimbător, Proteu cel cu multe forme’*, în sfârşit, când îşi dădea osteneala, era foarte seducător. Nimeni nu-i rezista : de douăzeci de ori vărul sau Manuel îi iertă cele mai rele nebunii *;* cu toate viciile, cronicarii vremii au lost indulgenţi cu el şi soţia lui, pe care o înşela mereu, îl adora.

Dar la toate aceste calităţi el adăuga un suflet nelinişţit şi tulbure, violent, îndrăzneţ, pasionat. Avea cu cine semăna : tatăl său Isac, care conspirase de mai multe ori împotriva basileului loan, fratele sau, petrecuse o mare parte din viaţă la curtea sultanului din Iconium; fratele lui mai mare se căsătorise cu l iica unui emir musulman. Ca şi ei, Androide era indiferent la religie ; contrar celor mai mulţi dintre bizantini, el simţea o insuportabilă plictiseală pentru discuţiile teologilor; netemându-se nici de Dumnezeu, nici de diavol — deşi era destul de superstiţios — n-avea nici principii, nici scrupule. Avea o dorinţă, vreo ambiţie, vreun capriciu în cap ? Nimic nu-1 reţinea, nici grija de morala comună, nici sentimentul datoriei sau al recunoştinţei. A conspira, a trăda, a jura strâmb, era un joc pentru el. Conştient de

meritele sale, mândru de originea lui, el hrănea ambiţii arzătoare, nemăsurate. Tânăr, el visă tronul ; toată viaţa nu avu linişte până nu se ridică la imperiu. Pentru a răsturna pe Manuel, ca şi pentru a detrona mai tirziu pe tânărul Alexe, toate mijloacele erau bune : sabia şi otrava, intriga şi violenţa, perfidia şi cruzimea. Pasiunile însă aveau să-l piardă. „Ca un cal aprig“,

el se arunca în toate aventurile, cu o îndrăzneală sigură şi un mare dispreţ pentru opinia publică şi convenţiile sociale. Găsea în calea lui o persoană frumoasă sau numai auzea vorbindu-se despre ea ? Repede se îndrăgostea şi pentru a o cuceri, punea totul în mişcare. Şi cum era un vrăjitor, se pare că niciodată n-a întâlnit femei prea crude. Prin numărul şi varietatea pitorească a aventurilor sale amoroase, Andronic te face să te gândeşti la Don Juan şi prin trăsătura cu care amesteca cele mai multe din aventurile lui, el realizează destul de bine tipul „marelui senior rău“. Totuşi, în unele ocazii, acest căutător de senzaţii noi, schimbător, uşuratic şi înşelător, era capabil de statornicie şi de fidelitate.

îmbătrânind, el sfirşi prin a deveni teribil. Când fu vorba să păstreze pentru el puterea pe care o cucerise, cind simţi nevoia să-şi deştepte pasiunile puţin amorţite de vârstă, se dovedi crud şi desfrânat; dar chiar şi atunci, până şi în viciu şi crimă, el păstră o măreţie întunecată. Natură genială, el ar fi putut fi salvatorul, regeneratorul imperiului bizantin istovit; pentru aceasta, poate că n-a lipsit decât puţin simţ moral. Din nenorocire, el nu întrebuinţă calităţile sale înalte decât pentru a-şi satisface viciile, ambiţiile, pasiunile. Este în sufletul lui Andronic Comnenul ceva din sufletul lui Cezar Borgia.

Ii

Timp de treizeci de ani, Andronic umplu oraşul şi curtea cu zgomotul şi scandalul aventurilor sale.

Văr primar cu Manuel şi aproape de aceeaşi vârstă

cu el*(amândoi se născuseră în preajma anului **1120**), Andronic fusese crescut împreună cu viitorul moşte-

nitor al tronului. Şi din comunitatea gusturilor lor sportive şi a aventurilor de dragoste, se formase o intimitate strânsă între cei doi tineri. Manuel avu multă vreme pentru Andronic o afecţiune adâncă; chiar mai târziu, când rivalitatea ambiţiilor lor şi calomniile duşmanilor lui Andronic îi despărţiră definitiv, împăratul păstră totdeauna pentru vărul lui o secretă indulgenţă. 'v

Cu toate acestea, un om ca Andronic era făcut să îngrijoreze pe un împărat; şi deşi Manuel oferi mari distincţii vărului său, îl folosi în războaie şi-l tratã ca pe un prieten, o neînţelegere surdă se născu în cu- rând între ei. Andronic păstra oarecare supărare faţă de Manuel, de a-1 fi lăsat să cadă în miinile turcilor atunci când, tânăr împărat, alerga la Constantinopol să pună mina pe tron, fără să facă nimic spre a**-1** libera, fericit poate de a scăpa, în această împrejurare, de un personaj aşa de îngrijorător şi de neastâmpărat. Deşi de atunci Manuel îi rămase în aparenţă foarte apropiat — până la a-şi expune viaţa spre a scăpa pe Andronic într-o ceartă de beţivi — acesta se plângea totuşi că nu i se dădea în Stat locul pe care-1 merita şi că împăratul acorda altora, cu deosebire nepotului său Ioan, pe care Andronic îl ura, demnităţile de care el ar fi lost mult mai demn. Din partea sa, Manuel era preocupat de calităţile prea strălucite ale rudei sale, de ambiţiile lui secrete, de vorba lui prea liberă. O întâmplare cu nişte femei, exploatată ingenios de duşmanii lui Andronic, sfârşi prin a-i învrăjbi pe cei doi veri.

Era prin 1151. Andronic avea aproape treizeci de ani; era însurat, soţia lui îl iubea foarte mult şi avea de la ea un fiu, Manuel ; ceea ce nu-1 împiedica de loc să fie în cei mai buni termeni cu una din veri- şoarele lui, Evdochia Comnena.

Această Evdochia era chiar sora Teodorei, care în acea vreme era amanta oficială a împăratului.

Cum ti nara femeie era văduvă, ea avusese mai puţine scrupule decât oricare alta cedând frumosului ei văr şi se arătă cu el în public. Legătura făcea mare scandal la curte, mai ales din cauza ap'ropiatei rudenii a celor doi amanţi; familia Evdochiei, cu deosebire 1 ratele şi cumnatul ei, erau foarte mâhniţi. Dar, la toate observaţiile ce i se făceau, Andronic răspundea cu glume şi făcând, cu obrăznicie, aluzie la intriga lui Manuel cu Teodora : „Trebuie, zice el râzând, ca supuşii să urmeze exemplul stăpânului şi operele care ies din aceeaşi fabrică (Evdochia şi Teodora erau surori), merită să placă la fel". Altă dată el explica celor care**-1** certau, că era mai puţin grav cazul său decât acela al împăratului : „El are legături cu fiica fratelui său (Andronic spunea aceasta mai brutal) ; eu numai cu fiica vărului meu". Se înţelege că astfel dc vorbe supărau pe împărat şi măreau furia rudelor Evdochiei. Manuel, crezând că pentru a pune capăt tuturor neplăcerilor trebuia să îndepărteze pe Andronic de la curte, îl trimise în 1152 în Cilicia, spre a lupta împotriva prinţului armean Thoros. Dar Andronic, nemulţumit de acest exil, îşi îndeplini foarte superficial sarcina ; lăsă să-i scape duşmanul, se lăsă bătut, nu fără a se fi purtat vitejeşte în luptă ; în sfirşit, trebui să evacueze ţara şi să fugă până în Antiohia. Fu chemat la Constantinopol ; totuşi, Manuel, ca un prinţ bun, se mulţumi doar să-l certe între patru ochi; după care îi încredinţă, tot departe de curte, unde părea supărător, un mare comandament la frontiera Ungariei, cu titlul de duce de Belgrad şi dc Branitzova.

Chiar în timpul misiunii sale în Cilicia, Andronic întreţinuse legături cam suspecte cu regele Ierusalimului şi cu sultanul din Iconium. în noul său post, el se grăbi să lege intrigi asemănătoare cu regele Un- gariei, în scopul dc a**-1** detrona pe împărat, după cum

se spune. Dar corespondenţa fu interceptată şi pusa sub ochii basilcului. îşi de data aceasta Mantiei, indulgent, se mulţumi a**-1** destitui pe trădător din

ducatul lui şi-l trimise în tabăra din Pelagonia, în Macedonia, unde se afla atunci curtea, spre a**-1** avea aproape şi a-i supraveghea mişcările. în anturajul prinţului, Andronic o regăsi pe Evdochia, cu care de altiel, de la întoarcerea din Cilicia, îşi rcluase legătura amoroasă. îneântat de acest noroc, fără să se sinchisească de cursele pe care i le întindeau rudele tinerei femei, el reîncepu legătura, „judecind, cum spune un cronicar al vremii, că dragostea Evdochiei era o recompensă suficientă pentru toate primejdiile care puteau veni“. în acelaşi timp Ioan, tratele Evdochiei şi Ioan Cantacuzin, cumnatul ei, ponegreau pe Andronic în faţa împăratului şi încercau chiar să scape de el printr-un asasinat.

într-o zi, după obicei, Andronic se dusese în cortul pe care**-1** ocupa amanta lui. înştiinţate de întâl- nire, rudele Evdochiei pregătiră o ascunzătoare şi puseră oameni înarmaţi în vecinătatea pavilionului, pentru a-1 omorî pe duşman, când va ieşi. Dar Evdochia era o persoană prevăzătoare ; nu se ştie cum, ea mirosise complotul. „Deşi, spune cronicarul, ea avea în acel moment mintea în altă parte“, băgă de seamă că se înconjura cortul şi înştiinţa pe amantul ei. îndată, Andronic.îşi scoase sabia cea lungă şi se pregăti să-şi vândă scump viaţa. Dar Evdochia avu altă idee. Ea propuse amantului său să îmbrace haine de femeie; după aceasta, strigă foarte tare, ca să fie auzită de afară, pe una din servitoare, spre a aduce lumină ; şi Andronic ieşind apoi din cort, în locul cameristei, ar putea, astfel deghizat, să scape fără a atrage atenţia. Dar tânărul nici nu vru să audă. Te- mându-se de ridicol, dacă ar fi iost recunoscut, el declară că preferă să moară decât să se dezonoreze prin această deghizare; şi deodată, tăind cu o lovitură de

sabie pinza cortului, dintr-o săritură trecu pe deasupra sforilor, parilor şi zidului lingă care era adăpostit cortul, spre adânca consternare a oamenilor

înarmaţi carc**-1** pândeau şi pe care această apariţie neprevăzută îi paralizase.

Alt cronicar adaugă că, nemulţumit de această întâmplare, Andronic încercă în două rânduri să asasineze pe împărat, în tabăra de la Pelagonia şi că Manuel nu fu salvat decât mulţumită grijii nepotului său protosebastul Ioan. Dar, cum între acest personaj, care era fratele Evdochiei şi Andronic exista o ură feroce, ne putem întreba dacă spre a pierde pe un duşman detestat protosebastul n-a calomniat oarecum pe adversarul lui. în orice caz, este sigur că exasperat de intrigile pe care le simţea in jurul lui, Andronic se gândea să răspundă prin una din acele violenţe cu care era obişnuit. într-o zi, văzându**-1** mân- gâindu-şi calul, împăratul îl întrebă de ce îşi îngrijeşte astfel animalul: „Pentru a fugi de aici, răspunse el, după ce voi face să sară capul celui mai mare duşman“. Un astfel de om devenea cu totul periculos. De altfel, uneltirile cu ungurii şi scandalul aventurii lui cu Evdochia erau motive suficiente împotriva Iui. Manuel se lasă convins că ar ii cuminte să-l aresteze pe Andronic. Fu prins deci, trimis la Constantinopol şi închis, cu lanţuri la picioare şi sub o pază severă, într-unul din turnurile palatului cel mare.

i III

El lâncezi acolo nouă ani, din 1155 până în 1164, în care timp dădu mult de lucru călăilor şi împăratului. Din ziua în care se văzu în închisoare, Andronic n-avu decât un gând, să scape **5** şi cum avea în minte tot atâta ingeniozitate ca şi îndrăzneală, iată ce imaginä : observă un vechi canal părăsit^ care trecea pe sub turnul in care fusese închis. Făcând o deschizătură în podeaua celulei, se strecură în canal şi se ascunse acolo, având grijă să acopere bine trecerea prin care pătrunsese. La ora mesei, gărzile de serviciu văzură că prizonierul zburase. Fu o emoţie mare în fortăreaţă. Fără îndoială, se ştia că Andronic e mai ingenios decât Ulise şi că din partea lui puteau să se aştepte la orice. Dar o inspecţie amănunţită

arăta că în celula captivului totul era intact, uşa, acoperişul, ferestrele zăbrelite des: nu puteau înţelege pe undS trecuse. Foarte încurcaţi şi îngrijoraţi de responsabilitatea grea care apăsa asupra lor, paznicii se hotărâră să vestească pe împărătească; împăratul lipsea atunci din Constan- tinopol şi se lupta în Cilicia.

Vestea pricinui la curte o tulburare de necrezut. îndată se închid toate porţile oraşului, se scotocesc vasele ancorate în port, se percheziţionează toată capitala ; se lansează mandate de aducere în toate direcţiile, soţia lui Andronic e arestată ca o complice probabilă a evadării şi închisă în celula unde fusese deţinut bărbatul ei. „Nimeni nu ştia, spune cronicarul, că-1 aveau încă pe Andronic“. El rămăsese pitit în subterana în care se ascunsese. Ieşi de acolo la căderea nopţii şi intrând în celulă, apăru în faţa soţiei sale care, înspăimântată, îl crezu mai întâi o stafie. El îi dovedi îndată că nu era o fantomă : ca în toate împrejurările cele mai grele, acest om priceput nu-şi pierdea niciodată sângele rece şi găsi ocazia ca în această întâlnire neprevăzută să se împace cu soţia lui: din această împăcare trebuia să se nască, nouă luni mai târziu, un fiu, Ioan. El petrecu astfel o săptămână, ziua ascunzându-se în subterană, noaptea revenind lângă soţia sa ; şi ceea ce prevăzuse nu întârzie să se în umple. Supravegherea prizonierei slăbi repede: aşa incit în nasul temnicerilor, Andronic putu ieşi din ascunzătoare, fugind din fortăreaţă şi ajungând în Asia Mică. Atinsese malurile fluviului Sangarios, se putea crede salvat, când asprimea frigului — era în luna decembrie 1158 — îl sili să ceară adăpost unor ţărani. Fu recunoscut, cu toate protestările lui, adus iar la Constantinopol şi închis din nou, punându-i-se ca precauţie fiare de două ori mai grele.

De data aceasta, el rămase aproape şase ani în temniţele imperiale ; totuşi, din nou reuşi să evadeze în 1164. Cu vremea regimul la care era supus se măi

îmbunătăţise ; avea voie să i se aducă de acasă vin pentru masă şi sub motiv că era bolnav, obţinuse să fie servit de un servitor, care circula liber prin fortăreaţă, intrând şi ieşind la orice oră. Andronic profită de aceste împrejurări. El puse pe servitorul său să fure cheile turnului în care era închis în vreme ce gărzile dormeau şi reuşi să ia un tipar de ceară. Acest tipar fu dus soţiei lui Andronic şi fiului său, care puseră să se facă chei false ; în acelaşi timp, cu ajutorul amiorelor în care i se aducea vinul, i se trimise prizonierului o frânghie lungă ; într-o seară, la căderea nopţii, în timp ce soldaţii din gardă erau la masă, servitorul credincios deschise închisoarea stăpânului său, cu ajutorul cheilor false.

Turnul dădea într-o curte interioară a palatului, ale cărei terase dominau de sus marea de Marmara ; cum nu trecea nimeni pe acolo, ea era plină de ierburi înalte: Andronic se pitulă mai întâi în desiş, „ca un iepure“, şi aşteptă momentul potrivit spre a se servi de frânghiile ce luase cu el. Ca un om priceput ce era, ieşind din celulă el avusese grijă să închidă uşa în urma lui. Astfel, când ofiţerul de serviciu făcu rondul de seară, nu observă nimic neobişnuit : după ce puse sentinelele fiecare la locul ei, el se culcă liniştit. Atunci, în plină noapte, Andronic legă frân- ghiilc de crenelurile zidului exterior şi se lăsă să alunece iară zgomot pe mal. O barcă îl aştepta şi se credea în afară de primejdie, când se ivi o întâmplare supărătoare. Din ziua în care, cu două secole mai înainte, Ioan Tzimisces asasinase pe împăratul Nichifor Fo- cas, se înfiinţară posturi de supraveghere pe toată suprafaţa dinspre mare a palatului, însărcinate să împiedice bărcile de a trece noaptea pe lingă zidul reşedinţei imperiale. Fugarul uitase acest amănunt; fu zărit de soldaţii gărzii, prins, întrebat şi se gândca să se omoare mai curând decât să se întoarcă în celulă, când deodată avu o inspiraţie genială. „Sunt un sclav scăpat din închisoare, zise el. Vă rog să nu mă lăsaţi să cad din nou în mâinile stăpânului, care mă va pune să plătesc

scump fuga“. Avea lanţurile la picioare, vorbea o grecească barbară : fu crezut, cu atât mai mult cu cât stăpânul bărcii, înţelegând înşelătoria, cerea, strigând, pe fugar ca şi când i-ar fi aparţinut. Soldaţii, găsind gluma foarte caraghioasă, restituiră, râzând, pe pretinsul sclav pretinsului stăpân.

De data aceasta, Andronic era salvat. Vâslind’el ajunse la casa sa din Vlanga, nu departe de ţărm ; părinţii lui **¡1** aşteptau. îndată îşi scoate lanţurile, ia din nou barca, vâslcşte pe lângă ziduri, trece dincolo de castelul celor Şapte Turnuri ; în câmp, zăreşte caii pregătiţi ; se depărtează în goană mare şi ajunge la Anchialos, pe Marea Neagră. Are norocul să întâl- nească în acest oraş un guvernator căruia îi făcuse bine odinioară şi care nu crezu de cuviinţă să fie ingrat faţă de un proscris. îi dădu bani, călăuze, spre a putea fugi, după cum dorea, la prinţul rus Iaroslav, care domnea la Flaliciu, pe Nistru ; Andronic atingea frontiera şi se credea scăpat de oamenii care**-1** urmăreau, când fu recunoscut de câţiva păstori valahi şi dat pe mina oamenilor împăratului.

Oricine în locul lui Andronic ar fi fost disperat : singur, fără prieteni, fără complici, el găsi şi de data aceasta mijlocul de a scăpa. Se prefăcu a fi apucat de dureri violente şi fără încetare cerea păzitorilor voie să coboare de pe cal, spre a se depărta un moment de drum. Când veni noaptea, el înmulţi aceste opriri şi în vreme ce soldaţii îl aşteptau răbdători, în drum, el, în umbra desişului în care se adăpostea, înfige bastonul în pământ, îl acoperă cu mantia, pune peste ea pălăria, îi dă înfăţişarea unui om stând pe vine ; după aceea, târându- se pe pământ, se depărtează cât poate de repede. Când gărzile, găsind că stă prea mult, veniră să vadă mai de aproape ce era, prizonierul ajunsese departe. El reuşi să ajungă la Haliciu şi ademeni aşa de bine pe Iaroslav, înêât acesta iăcu din el tovarăşul şi sfetnicul lui preferat: nemaipu- tându-se lipsi de tovărăşia lui, îşi împărţea cu

el casa şi masa.

Pentru împărat era oarecare primejdie- să lase la ruşi, mai ales în momentul în care reîncepea războiul cu Ungaria, un adversar aşa de temut, care intriga şi recruta un corp de cavalerie pentru a invada imperiul bizantin. Manuel crezu deci cuminte să-l ierte pe vărul său. De altfel, Evdochia se măritase; în nouă ani, ea avusese timp să-şi uite amantul de altădată ; din partea aceasta, niciun scandal nu mai era de temut. împăratul vesti pe proscris că dacă se întoarce i se garantează libertatea şi siguranţa. Andronic primi iertarea, se întoarse şi servi chiar cu vitejie în asediul oraşului Zeugmin. Dar la el supunerea nu era niciodată de lungă durată ; avea în sufletul lui aprig o pornire neînvinsă spre opoziţie. Când Manuel, neavând niciun fiu, se hotărî să recunoască drept moştenitoare a tronului pe fiica sa Maria şi pe viitorul soţ al acestei prinţese, Andronic refuză net de a depune jurămân- tul de credinţă pe care împăratul îl cerea nobililor,

faţă de noii prinţi. El obiectă mai întâi că era un jură- tnânt inutil, deoarece împăratul era la vârsta la care încă mai poate avea un copil de sex bărbătesc şi apoi că ar fi ruşinos pentru romani să fie guvernaţi de un străin (logodnicul Măriei era de origine ungară). Manuel, tot indulgent, lăsă pe aprigul său văr să spună ce vrea; dar cum cuvintele lui găseau ecou la ceilalţi seniori, se hotărî să-l îndepărteze din nou de la curte şi în 1166 îl trimise în Cilicia, însărcinat cu un important comandament militar.

IV

Ca şi în 1152, el avu misiunea de a învinge rezistenţa armeanului Thoros; ca şi în 1152, îşi îndeplini superficial însărcinarea şi se lăsă să fie bătut, de altfel luptându-se vitejeşte. Aceasta, din cauză că mintea îi era în altă parte. în Cipru, în Cilicia, nu se vorbea atunci decât de minunata frumuseţe a prinţesei Filipa de Antiohia ; doar auzind de farmecele sale, Comnenul se

îndrăgosti de ea de la distanţă şi-şi puse în minte s-o cucerească. Nu este inutil să adăugăm că Filipa era chiar sora împărătesei Maria şi în brusca pasiune a lui Andronic intra fără îndoială oarecare dorinţă răutăcioasă de a se răzbuna pe Ma- nuel şi pe soţia lui, pe care o ura, seducând-o pe tânăra fată.

Fl alergă la Antiohia şi ca un tânăr începu să defileze pe sub fereastra prinţesei, în costume somptuoase, escortat măreţ de paji frumoşi şi blonzi care purtau arcuri de argint. El însuşi, mereu voinic şi frumos, deşi avea patruzeci şi şase de ani, era îmbrăcat cu o eleganţă supremă; purta pantaloni lipiţi de pulpe, o tunică scurtă, strânsă în talie, tot ceea ce artistul dlm el, în privinţa toaletelor, putea să scoată în evidenţă ţinuta mândră şi să-i înfrumuseţeze înfăţişarea. Era aşa de mulţumit de sine, aşa de fericit de succesul pe care**-1** întrevedea, incit figura îi strălucea şi chiar ridurile păreau că dispărură; Filipa avea douăzeci şi unu de ani : ea se lăsă repede sedusă de acest strălucit cavaler şi se oferi lui Andronic, care-i promise să o ia în căsătorie.

Când aceste veşti ajunseră la Constantinopol, Mămici fu cuprins de o mânie violentă şi îndată expedie în Cilicia un alt guvernator, însărcinat să înlocuiască pe Andronic la comandă şi să-! înlocuiască de asemenea, dacă se putea, în inima Filipei. Dar tânăra fată nu voi să audă nimic. Când ofiţerul imperial se prezentă în Antiohia, ea nu binevoi nici măcar să se uite la acest nou suspinător ; şi când consimţi, în slir- şit, să observe atenţiile lui, o făcu spre a-şi bate joc de el, şi a râde de statura lui mică. Ea îl întrebă, cu ironie, dacă împăratul o crede aşa de proastă ca să-l părăsească pe Andronic, un erou, a cărui familie era ilustră şi care avea o faimă universală, ca să se mărite cu un biet om fără origine şi lără renunţe. Concediat astfel, ambasadorul n-avea nimic altceva de făcut decât să plece cit mai repede: coca cc şi făcu. Eilipa, din ce în ce mai îndrăgostită, nu mai vedea decât pe Andronic pe lume. El se satură cel dintâi : fie că

se temu de răzbunarea lui Manuel, fie că era sătul de amanta lui, el o părăsi destul de josnic şi plecă la Ierusalim, ducând cu el banii cc-i strinsese în Cilicia şi Cipru pentru împărat. Filipa, astfel părăsită, trebuia să aibă un sfârşit destul de trist. Zece ani mai târziu ca se mărită cu Humfroy de Toron, conetabil al regatului Ierusalim, mult mai în vârstă decât ea şi bolnav ; muri la puţin timp după aceea, la treizeci şi unu de ani abia, dc o boală provenită din lincc- zeală, nemângâiată fără îndoială do trista aventura pc care o avusese cu Andronic.

în această vreme, eroul nostru îşi continua cursul succeselor amoroase. Foarte bine primit de latinii din regatul Ierusalimului, fericiţi, în lipsa regelui lor Amaurym de ajutorul pe care li-1 aducea un cavaler aşa de capabil, el nu întârzie de a le răsplăti destul de rău ospitalitatea, „ca un şarpe care se strecoară în sânul binefăcătorului său“. în regatul franc trăia o prinţesă bizantină, Teodora, verişoară şi nepoată a împăratului Manuel. Măritată la treisprezece ani cu regele Ierusalimului Boudouin al III-lea, era văduvă din 1162 şi locuia în oraşul Acra, care era moştenirea sa. Avea atunci douăzeci şi doi de ani şi era îneânta- toare. Andronic se aprinse dintr-o dată după ea, deşi era, ca şi Evdochia, ca şi Filipa, ruda sa foarte apropiată ; se pare că Comnenul găsea o plăcere perversă în a brava, în amorurile lui, legile civile şi legile Bisericii.

Teodora primi pe vărul ei la Acra şi-l tratâ foarte bine ; apoi se duse să-i întoarcă vizita la Beyruth, oraş pe care regele Amaury îl dăduse ca vasal prinţului grec, pentru a**-1** răsplăti pentru bunele lui servicii şi în curind ea se află în cele mai bune relaţii cu el. între timp, la Constaniinopol, Manuel, întărâtat mereu de aventura Filipei, fulgera împotriva seducătorului şi trimitea tuturor ofiţerilor şi vasalilor ordinul să-l prindă oriunde l-ar găsi şi să-i scoată ochii „pentru a**-1** pedepsi de răscoalele lui şi de purtarea imorală faţă de familie“.

Spre norocul vinovatului, un exemplar din ordinul imperial ajunse în mâinile reginei Teodora : ea îl înştiinţa pe Andronic de primejdia ce**-1** ameninţa şi cei doi amanţi, clocit să se despartă, hotărâră să fugă împreună. Prin această răpire, Comnenul îşi arăta nerecunoştinţa faţă de buna primire pe care o găsise la franci ; arătând, după spusele Iui Guilkume de Tyr, cât de adevărat este mereu versul lui Vergiliu :

Timeo Danaos, et dona ferentes [9]

Răpirea se făcu după toate regulile artei. Andronic îşi anunţă plecarea ; Teodora se prefăcu a dori sa-1 întovărăşească ipână la oarecare distanţă de Beyruth, spre a-i face cinste şi a-şi lua rămas bun puţin mai târziu. Numai că ea nu se mai întoarse. Cu sprijinul sultanului Nureddin, cei doi fugari ajunseră la Damasc, apoi la Harran, unde se opriră cit va timp pentru ca ti nara femeie să nască, apoi la Bagdad, foarte bine primiţi la curtea suveranilor musulmani. Lucru remarcabil : cu toată nesiguranţa acestei vieţi rătăcitoare, cu toată disgraţia ce**-1** copleşea, niciodată Andronic, aşa de nestatornic de obicei, nu se gândi să părăsească pe Teodora. Legătura cu regina Ierusalimului a fost în adevăr marea pasiune a vieţii lui. Timp de mai mulţi ani aceşti doi amanţi îşi purtată v.iaţa aventuroasă prin orientul musulman, ducând cu ei pe fitâL legitim al lui Andronic, micul Ioan, care avea atunci vreo zece ani şi pe cei doi copii, Alexe şi Irina, pe care Comnenul îi avu pe rând de la amanta lui. De altfel, primind u-i bine, nimeni nu-i ţinea nicăieri prea mult timp, de teama m iniei împăratului. Fură expulzaţi din Mardin : primiţi la Erzerum, făcură un scurt popas în Ibcria ; în sfârşit, după multe peripeţii, ei ajunseră în mâinile unui emir turc din provincia Ghaldeea, pe ţărmurile Mării Negre, Sal- tuch (acesta era numele emirului), care dărui lui

---

9 Mă tem de greci chiar cind aduc daruri (lat.). Cuvinte pe care Vergiliu Ie pune în gura marelui preot Laocoon, pentru a determina pe troieni să nu introducă faimosul cal de lemn în cetate *(Eneida,* II, 49).

Andronic o citadelă puternică în ţara Coloneei, foarte aproape de frontiera bizantină. Comnenul se stabili

acolo cu familia, du-când o existenţă de cavaler-tâlhar, bântuind, cu invaziile lui, teritoriul imperial şi vânzând turcilor pe prizonierii prinşi, excomunicat desigur de biserică pentru legăturile cu verişoara lui, ca şi pentru şederea sa la necredincioşi şi nepăsându-i deoât foarte puţin de aceasta.

Manuel, înfruntat astfel, era furios. Zadarnic încerca el prin fel de fel de mijloace să prindă pe Andronic ; acesta ii scăpa totdeauna. Ducele de Trebizonda, Nichifor Paleologul, fu mai fericit; el reuşi să captureze, în lipsa prinţului, pe Teodora şi pe cei doi copii ai Săi. Aceasta sfărâmă sufletul neîmblânzit al rebelului. El îşi adora amanta, nu putea trăi fără ea şi regreta tot atât de adine pierderea copiilor. Se hotărî să ceară iertare. Manuel, prea fericit de a aduce pe calea cea bună pe un adversar aşa de periculos, se grăbi, cu indulgenţa sa obişnuită, să promită vărului său toate asigurările dorite şi după aceste garanţii, An- dronic reapăru la Constantinopol.

Ca un comediant priceput ce era, el voi să facă un adevărat teatru din reîntoarcerea şi supunerea lui. înfăşură în jurul trupului, ascunzându**-1** sub haine, un lanţ lung de fier, care îi cădea de la gât până la picioare; şi când fu introdus în palatul Blacheme înaintea lui Manuel, înaintea întregii curţi adunate, el se aruncă cu faţa la pământ, plângând cu lacrimi calde şi implorând iertarea. Manuel, foarte mişcat de această atitudine patetică, plângea şi el şi invita pe vărul său să se ridice. Dar celălalt se încăpăţâna să stea lungit jos şi desfăcând lanţul de fier, declara că voia să fie târât ca un prizonier până la picioarele tronului imperial, drept pedeapsă pentru crimele lui. După aceasta, fu tratat cu măreţie „cum se cuvenea, spune cronicarul, pentru un astfel de om întors după o lipsă aşa de lungă“. Totuşi, împăratul crezu imprudent să ţină în capitală pe acest nou fiu

rătăcitor ; de altfel, Andronk şi Manuel simţeau că trăind unul lingă altul vechile lor nctnulţumiri nu vor întârzia să se. deştepte iar. Se hotărî deci Comncnului un exil onorabil în oraşul Ocnaion, pe coasta Pontului şi trăi acolo „departe de Jupiter şi de fulger“, de altfel foarte bine tratat de dărnicia lui Manuel şi odihnin- du-se de aventurile lui trecute în această izolare calmă şi splendidă. Este probabil că Teodora îl întovărăşi în această reşedinţă ; câţiva ani mai târziu legătura lor tot mai dura.

Andronic părea a fi renunţat la toate ambiţiile trecutului. Supunându-se, el jurase solemn credinţă împăratului şi fiului său Alexe. Cuminţit şi liniştit, părea a fi uitat toate vechile aspiraţii la tron ; sufletul lui furtunos părea să se fi potolit definitiv. Avea aproape şaizeci de ani. In adăpostul lui liniştit şi măreţ, îi plăcea să-şi povestească aventurile, comparân- du-se cu plăcere, cu lipsa lui de respect pentru lucrurile religioase ce-i era obişnuită, cu David, care şi el avusese de suferit din cauza invidiei şi trebuise să fugă din faţa duşmanilor, adăugind nu fără ironie, că văzuse cu totul alţi inamici decât sfântul rege profet... Dar sub capul cărunt, trupul lui rămânea voinic, faţa tânără, mintea sprintenă şi înflăcărată. O ocazie ar fi fost de ajuns spre a redeştepta ambiţiile şi a aprinde iar dorinţa lui de putere.

vânătoare şi care, aauiral, lipsit de orice experienţă, nu putea şti încă ce era viaţa. Mama lui, care exercita regenţa, era acea încântătoare Maria de Antiohia, aşa de frumoasă, aşa de graţioasă ; dar nici ca n-avea de loc pricepere în afaceri şi mai ales era prea seducătoare, pentru a nu da repede ocazii la calomnii, în această coruptă curte. De la începutul domniei sale, fu în jurul ei o defilare curioasă de oameni grăbiţi să-i cucerească bunăvoinţa şi care, punân- du-şi pe faţă candidatura la favorurile ei, rivalizau în eleganţă, pentru a-i plăcea. Izolată într-o lume străină, simţindu-se înconjurată de intrigi şi de ură, tânăra femeie at u

proasta inspiraţie de a tace o alegere printre cei care-i făceau curte şi greşeala şi mai gravă încă dc a alege rău. Protosebastul Alexe, un nepot al lui Manuel, căruia îi arăta preferinţă, era un om frumos, puţin afemeiat, un cavaler strălucit, care petrecea ziua dormind şi noaptea făcând chefuri; el n-avea de loc energia necesară spre a ii un sprijin solid şi sigur. Singurul efect al preferinţei declarate pe care i-o acordă regenta fu acela de a supăra pe mulţi oameni, nemulţumiţi de a fi înlăturaţi şi a da naştere la tot felul de zvonuri supărătoare. In curând se puse pe scama protosebastului intenţia de a uzurpa tronul şi de a se însura cu împărăteasa şi pe seama acesteia o îngăduinţă secretă pentru planurile favoritului ei.

Altă cauză sfârşi prin a compromite noua guvernare. „Sub domnia împăratului Manuel, iubit de Dumnezeu, poporul latin, cum scrie Guillaume din Tyr, găsise în preajma lui preţul just al credinţii şi valorii sale. împăratul dispreţuia pe greoişorii lui, ca pe nişte oameni molatici şi afemeiaţi şi având el însuşi mărinimie sufletească şi o bravură incomparabilă, nu încredinţă decât latinilor grija celor mai însemnate afaceri, încrezându-se, pe bună dreptate, în devotamentul şi puterea lor. Cum erau foarte bine trataţi de el şi nu înceta să risipească mărturiile extraordinarei lui dărnicii, nobili şi oameni de rând alergau din toate colţurile lumii spre acela care se arăta cel mai mare binefăcător al lor“. Curtea, administraţia, diplomaţia, regimentele de gardă, se umpluseră de occidentali. Coloniile comerciale ale Veneţiei, Genovei, Pisei, pe de altă parte, populaseră cu latini un întreg cartier al capitalei. Maria de Antiohia, din înclinare naturală, protosebastul, din motive politice, crezură că fac bine căutând, ca şi Mantiei, sprijinul in această parte. Aceasta era o gravă imprudenţă. Populaţia turbulentă a Constantinopolului şi clerul care o conducea nutreau împotriva latinilor, de aproape un secol, uri violente, întreţinute fără încetare, trebuie s-o spunem, de

obrăznicia baronilor şi de lăcomia negustorilor din occident. Sentimentele inspirate de aliaţii pe care-i alesese, fură îndreptate asupra regentei şi în curând împărăteasa Maria, aşa de sărbătorită odinioară şi aşa de populară, nu mai fu, pentru plebea odioasă a Bizanţului decât „străina“. Astfel se va spune şi la noi mai târziu despre Maria Antoaneta „Austriaca“.

Nemulţumirea generală se manifestă în curând prin fapte. Maria, fiica lui Mantiei din prima căsătorie, ura pe faţă pe mama ei vitregă. Aceasta era o femeie energică, îndrăzneaţă, violentă ; ea conspiră. Dar complotul fu descoperit. Atunci, împreună cu tânărul ei soţ, Cezarul Renier de Montferrat şi principalii lor partizani, ea se adăposti în Sfânta Sofia şi transformând basilica în fortăreaţă, adunând pe oamenii de arme în jurul ci, se pregăti să reziste eu hotărire şi dădu guvernului un adevărat ultimatum. Era în mai 1182. Ceea ce agrava situaţia era că poporul se ridica în favoarea conjuraţilor şi clerului, şi chiar patriarhul trecu pe faţă de partea lor. Spre a sfârşi, trebuiră să dea asalt marei biserici ; se bătură până sub porţile sfintei clădiri şi patriarhul trebui să intervină el însuşi spre a despărţi pe luptători. Natural, în capitala credincioasă izbucni un mare scandal şi profanarea unui templu aşa de venerabil făcu şi mai puţin popular guvernul care o poruncise. Dar pe deasupra, fusese un scandal inutil : până la urmă, regenta şi ministrul ei trebuiră să se hotărască a amnestia pe rebeli şi a da astfel tuturor o dovadă evidentă de slăbiciune. Mai rămânea o greşeală de săvârşit. Cu o stângăcie nemaipomenită, protosebastul voi să pedepsească pe patriarh pentru rolul pe care-**1** jucase in răscoală şi-l exilă într-o mânăstire. Manifestaţii strălucite în favoarea prelatului, arătară repede şefului puterii greşeala lui. Oraşul întreg readuse în triumf pe patriarh în Sfânta Sofia, pe străzile pline de parfumuri şi de tămâie şi răsunând de zgomotul aclamaţiilor. Era o nouă înfrângere pentru guvern.

Aceste incidente serveau de minune intereselor lui Andronic. împotriva unui regim urât de toţi, toată lumea căuta un salvator şi-şi întorcea privirile către strălucitul văr al răposatului împărat. De altfel, profeţii răspândite pretutindeni îi promiteau tronul ; toată lumea din Bizanţ credea în aceste preziceri şi însuşi Comnenul nu putea face altceva decât sa le creadă. Dar lumea ştia mai ales că el reprezintă în iaţa „străinei“ dinastia şi tradiţia naţională. în această capitală arzătoare şi pasionată, contactul prea mult prelungit cu latinii, amintirea obrăzniciilor răbdate în tăcere, ura amorului propriu jignit şi mai ales nemulţumirea intereselor economice vătămate, pregăteau din ce în ce mai mult o deşteptare formidabila a naţionalismului bizantin. Andronic fu eroul. Prinţesa Maria, în momentul răscoalei îi scrisese, rugându-1 să intervină ; de atunci cele mai ilustre personaje ale imperiului nu mai încetau copleşindu**-1** cu cererile lor şi asigurându**-1** că dacă se va pronunţa, toată lumea va fi de partea lui. Şi el, la aceste sugestii, la aceste veşti,

simţea reaprinzându-i-se vechea ambiţie. Pentru a-şi pregăti calea., se prefăcu, cu dibăcie, că e foarte preocupat de soarta ce ameninţa pe tânărul împărat, foarte îngrijorat de planurile ce se atribuiau protosebastului şi cu deosebire scandalizat de zvonurile rele care circulau asupra regentei. Lăsă pe cei doi fii ai săi să se angajeze în complotul prinţesei Maria, dâncl astfel speranţe şi garanţii nemulţumiţilor ; iar el aştepta ora hotărâtă. Ea sună către jumătatea anului 1182. Fiica lui, Maria, alergă atunci la Oenaion, pentru a-1 înştiinţa că venise momentul să intre în luptă. Andronic se hotărî şi plecă la Constaminopol.

Cu dibăcia lui obişnuită, „subtilul Proteu“, cum îl numeşte un contemporan, ştiu să-şi coloreze atitudinea cu pretextele cele mai plauzibile şi să-şi justi- lice cât mai bine rebeliunea. Declarând buna-credinţă a intenţiilor sale, amintind chiar jurământul pe care**-1** făcuse

odinioară lui Mantiei, el spunea că n-are alt scop decât să libereze pe tânărul împărat din manile sfetnicilor săi detestabili. în faţa unui guvern incapabil, susţinut de străini, el se prezenta de altfel ca singurul om cu grijă faţă de interesele imperiului, ca singurul „prieten al romanilor“ *(filoromihos),* ca singurul, de asemenea, care prin vârsta şi experienţa ala- cerilor, ar fi putut menţine monarhia pe panta de pe care aluneca spre prăpastie. Şi populaţia încântată, îl primea cu entuziasm în lungul drumului. Guvernatorii *tbemelor* asiatice, rămaşi credincioşi regentei, încercară zadarnic să-l oprească; zadarnic încercă Andronic Anghelos, trimis cu trupe, să lupte cu el. Rău susţinut de soldaţii lui, acest general fu bătut şi temându-se pentru viaţa sa de urmările acestei înfrângeri, el dădu exemplul dezertării şi merse să îngroaşe forţele rebelului. Şi acesta, care era totdeauna gata să râdă, zicea glumind, primind pe noul partizan : „Iată cuvântul *Evangheliei:* «îţi voi trimite îngerul meu, care va pregăti drumul înaintea ta». în adevăr, Andronic' Anghclos găsi imitatori. Cind trupele Comnenului ajunseră în laţa Constantinopolului, pe malul asiatic al Bosforului, liota însărcinată să apere trecerea strâm- torilor dezerta, lără măcar a încerca un simulacru de rezistenţă şi din tabăra sa din Calcedonia, Andronic adresă palatului un ultimatum trufaş cerând destituirea protosebastului, retragerea regentei într-o mi- năstire, lăsarea puterii în mâinile tânărului împărat. De altfel, în capitală, toată lumea făcea urări noului stăpân şi alerga la picioarele lui. Oamenii din popor şi mulţi de la curte alergau zilnic în Calcedonia spre a**-1** vedea ; ei ii admirau înfăţişarea niândră, vorba elocventă şi se întorceau veseli, spune istoricul Nice- tas, „ca şi cum ar fi vizitat insulele fericite şi ar fi stat la masă cu soarele“.

Cu toate aceste avantaje reunite în mâinile răsculatului, un ministru energic s-ar fi apărat. Protosebastul Alexe avea bani, precum şi sprijinul credincios şi puternic al latinilor; putea să reziste. în loc

de aceasta el pierdu curajul, se lăsă prins în palat şi fu predat lui Andronic, care puse să i se scoată ochii. Totuşi, nimic nu era încă făcut şi Andronic ştia bine aceasta, atâta vreme cit regimentele de mercenari latini şi coloniile occidentale ocupau capitala. Pentru a scăpa de ei, el exploată vechile uri*naţionaliste. Se răspândi zvonul, uşor de crezut, că străinii se gândcau să năvălească asupra grecilor şi sub acest pretext slobozi asupra lor toată gloata Constantinopolului. Cartierul latin fu luat cu asalt, o mulţime furioasă jefui şi arse tot. Femeile,-copiii, bătrânii, bolnavii din spitale chiar, fură masacraţi. într-o zi, fanatismul naţional al bizantinilor potoli o sută de ani de ură adunată. Puţinii latini care scăpară, fugiră în grabă : Andronic putea acum să intre în capitală fără primejdii. El apăru în mijlocul entuziasmului general, salutat de toţi ca salvatorul şi liberatorul imperiului, ca „lampa strălucind în întuneric, ca astrul radios“. Numai câţiva oameni pricepuţi înţeleseră tot ce se ascundea sub declaraţiile de afecţiune pe care le făcea relativ la basileul Alexe; patriarhul Teodosie fu printre aceştia. Cum Andronic se plângea în faţa lui că e singur spre a veghea la soarta micului prinţ, că nu avea niciun colaborator care să-l ajute în greaua lui sarcină, niciun sprijin, prelatul, pe un ton cu două înţelesuri, din care nu lipsea oarecare curaj, îi răspunse că din ziua în care intrase în Constantinopol şi luase puterea în miini, el îl considerase, lără ezitare, mort pe tânărul împărat.

Patriarhul Teodosie avea dreptate. în sufletul Comnenului se redeşteptase ambiţia : pentru a o satisfaci, el avea să se arate capabil de orice.

înainte chiar de a intra în capitală, el luase o măsură semnificativă. Din ordinul său, regenta şi fiul ei fuseseră îndepărtaţi din palat şi duşi, aproape ca nişte prizonieri, în vila imperială de la Philopation. Andronic se duse acolo să-i vadă şi aici de asemenea atitudinea lui fu destul de puţin îngrijorătoare. El arătă în adevăr mult

respect tânărului împărat, dar abia o salută pe împărătească şi spune tare că se mira s-o găsească acolo. în urmă, se duse la Sfinţii Apostoli, să viziteze mormântul vărului său Manuel. Ca un bun comediant, el plânse mult în faţa sarcofagului şi prin durerea lui prefăcută edifică pe toţi cei de faţă. După care, rugă pe toată lumea să se depărteze, spre a**-1** lăsa un moment să vorbească singur cu mortul. Şi răutăcioşii glumeţi, foarte amuzaţi de această intimitate, puneau în gura lui Andronic cuvintele următoare : „Te am în mână acum, pe tine care m-ai persecutat şi m-ai făcut să rătăcesc în toată lumea ; această piatră grea te închide într-o închisoare veşnică şi numai trompeta Judecăţii te va deştepta din somnul tău adânc. Şi eu mă voi răzbuna pe familia ta şi-i voi face pe ai tăi să-mi plătească tot răul ce mi-ai făcut“.

Răutăcioşii glumeţi nu se înşelau de loc. Unele după altele, rudele lui Manuel aveau să dispară, victime ale teribilei ambiţii a lui Andronic. De fapt, stăpân peste toate, el administra imperiul ca un adevărat suveran : adversarii săi politici, mai ales şefii marilor familii aristocratice, erau îndepărtaţi fără mila şi loviţi ; în toate locurile îşi instala oamenii săi. Dar, pentru a deveni în adevăr împărat, trebuia să suprime mai întâi pe cele trei persoane ce**-1** despărţeau de tron, adică pe văduva şi pe copiii lui Manuel. Fiica cea mai mare dispăru cea dintâi ; ea muri subit împreună cu soţul ei Cezarul Renier şi nimeni nu se îndoi că fuseseră otrăviţi. Pentru a o pierde pe împărâteasa-re- gentă, Andronic lucră mai pe ocolite. El o ura, precum se ştie, de multă vreme ; îi plăcu însă să-şi rafineze răzbunarea. începu prin a se plânge violent de ea, pretextând că-i făcea o surdă opoziţie, dăunătoare intereselor statului şi declară că dacă această femeie periculoasă nu era îndepărtată din afaceri, el va părăsi puterea Prin aceste declaraţii, răsculă, fără greutate, populaţia, foarte pornită împotriva străinei şi, cu manifestaţii zgomotoase, mulţimea se duse să-l silească pe patriarh să uzeze de autoritatea lui spre a îndepărta

din palat pe suverană. Terenul era pregătit : cu toată rezistenţa unor oameni cinstiţi, se pregăti pe ascuns împotriva nefericitei Maria de Antiohia cea mai cumplită comedie judiciară. Andronic o acuză formal că pactizase cu străinii ; pe acest motiv, ea fu arestată, aruncată în închisoare, părăsită în voia insultelor şi răului tratament al temnicerilor. Aceasta nu era de ajuns. O aduseră în faţa unui tribunal, care pronunţă împotriva ei pedeapsa cu moartea. Tânărul Alexe certifică sentinţa, punând pe decretul ce o condamna pe manta Iui semnătura cu cerneală roşie, „ca o picătură de sângc“. Maria de Antiohia fu sugrumată în celula sa : avea doar treizeci şi cinci de ani. Ura lui Andronic nu se mulţumi numai cu acest asasinat juridic ; el se înverşuna până şi împotriva imaginilor care o reprezentau pe nenorocita prinţesă. Puse să le distrugă sau să le mutileze, de teamă ca radioasa ei frumuseţe să nu deştepte prea multă compătimire pentru soarta sa tragică.

„Grădina imperială, cum spunea Nicetas, se despuia de arborii săi“. în curând în septembrie 1183, un mare consiliu de coroană, dresat dinainte, emise părerea că ar fi util şi potrivit ca Andronic să fie oficial asociat la tron. Când această hotărî re fu cunoscută, în capitală se produse o bucurie nebună. Poporul, cuprins de delir la vestea ridicării apropiate a favoritului său, dansa pe străzi, cânta, bătea din palme. Palatul Blacherne fu invadat şi, în faţa mulţimii ameninţătoare, tânărul împărat cedă. Dar atunci se petrecu o scenă curioasă şi neaşteptată. Andronic, care pregătise totul, se prefăcea că ezită şi refuză puterea. Trebui să fie aşezat cu forţa pe tron, să i se pună aproape iăra voia lui mitra roşie pe cap, să fie îmbrăcat cu mantia imperială. în sfârşit, el consimţi să se încline în faţa voinţei populare şi, după câteva z.ile, când fu încoronat în Sfânta Solia, el auzi cu plăcere numele său figurind înaintea celui al lui Alexe, în aclamaţiile oficiale. „Atunci, spune un cronicar, pentru prima dată el se arătă vesel ; privirea lui aspră se îndulci

şi făgădui că acum, fiind împărat, lucrurile aveau să se îmbunătăţească“. A-l îndepărta pe bietul său asociat fu pentru el o chestiune de moment. Jurase solemn, la picioarele sfintelor altare, că nu primea puterea decit spre a-l ajuta pe nepotul său Alexe. Dar o luna mai târziu, după instigaţiile lui, senatul hotărî că nu era nevoie decât de un singur şef în fruntea monarhici şi că trebuia prin urmare să fie înlăturat Alexe. Câteva zile mai târziu, în noiembrie 11S3, tânărul prinţ era sugrumat în apartamentul său. Cadavrul fu aruncat la picioarele lui Andronic ; el îl dădu la o parte cu o lovitură de picior, insultându-1 : „Tatăl tău era un sperjur, mama ta o femeie pierdută“ şi porunci să se arunce trupul în Bosfor. După aceea, cu tot dispreţul pentru opinia publică, el se însură cu logodnica mortului, Ana dc Franţa, fiica lui Ludovic al Vil-lca, care n-avea nici unsprezece ani şi ceru unui cler docil să fie eliberat de jurământul de credinţă pe care-1 făcuse odinioară lui Manuel. La vârsta de şaizeci şi trei dc ani, Andronic Comnenul devenea împărat al Bizanţului.

VI

Trebuie să mărturisim că prin înaltele sale calităţi, se arătă demn de tronul pe care-1 uzurpa. „Dacă ar fi fost mai puţin crud, scrie un contemporan, el n-ar li fost cel mai neînsemnat dintre împăraţii din familia Comnenilor sau, mai bine zis, ar li fost egal cu cei mai mari“. El aducea, în înalta sa situaţie, un sentiment foarte conştient despre datoriile lui. „Nu există nimic, zicea el, pe care un prinţ să nu**-1** poată îndrepta, niciun rău al cărui remediu să fie deasupra puterilor lui“. El îşi pune în minte, cu hotărâre, să restabilească ordinea în stat. Supuşii erau striviţi de funcţionari, chinuiţi de marii seniori feudali : el îi apără cu putere împotriva asupritorilor. Administraţia iu reformată. Guvernatorii provinciilor, bine aleşi, bine plătiţi, nu mai trebuiră să-şi cumpere slujbele şi să stoarcă oamenii spre a-şi scoate banii. Strângătorii impozitelor fură supravegheaţi cu

atenţie ; o justiţie bună şi rapidă fu asigurată tuturor, chiar împotriva celor puternici. în sfârşit, şefii aristocraţiei, adversarii obişnuiţi ai absolutismului imperial, fură loviţi cu o asprime deosebită. în adevăr, în aceste chestiuni, Andronic, care-şi bătea joc uşor de lucrurile cele mai grave, înceta de a mai glumi. Autoritar, aspru, imperios, el înţelegea să fie ascultat orbeşte. „Ceea ce spun eu, afirma într-o zi celor din jurul lui, nu sunt vorbe spuse în vânt. Daca poruncile mele nu sunt executate la vreme, temeţi-vă de mânia mea : grea, neiertătoare, ea va cădea asupra celor care vor lucra împotriva voinţei mele şi nu vor urma întrutotul instrucţiunile mele imperiale.“ El spunea încă : „Nu degeaba poartă un împărat sabia" şi declara deschis funcţionarilor săi : „Trebuie să alegeţi : ori să încetaţi de a fi nedrepţi, ori să încetaţi de a trăi“.

Sub această mână puternică, ordinea se restabili, prosperitatea reapăru. Provinciile pustii se populară iar, agricultura înflori din nou. „După vorba profetului, scrie istoricul Nieetas, fiecare se odihnea la umbra arborilor şi după ce a strâns rodul viei şi a băgat în hambare produsele pământului, mânca vesel şi dormea în pace, nemaiavind a se teme de ameninţarea agenţilor fiscului, nici să se tulbure gândindu-se la strângătorul de impozite pretenţios şi lacom, neavând de dat Cezarului dccât ce este al Cezarului. Si astfel, mulţi oameni, pe care mizeria publică îi redusese la neant, ca şi cum trompeta îngerului suna în urechile lor, îşi scuturau lunga lor amorţire şi renăşteau la o viaţă nouă“.

Aceasta nu era totul. în plin secol al XH-lea, acest suveran, aşa de crud de altfel, suprimă odiosul drept de a-şi însuşi lucrurile de pripas. Acest prinţ priceput ştiu să încurajeze lucrările publice, şi îngriji să fie aprovizionată din belşug capitala cu apa necesară. în sfârşit, acest prinţ inteligent protejă literele şi artele. Se interesa de scriitori, avea mai ales «preferinţă pentru jurişti, dintre care se gândea, fără îndoială, să recruteze pe cei mai

buni funcţionari. îi plăceau, în sfâr- şit, clădirile. Puse să se decoreze splendid biserica Celor Patruzeci de Mucenici şi într-una clin clădirile pe oare le construi, el puse să se reprezinte, într-o -serie de fresce, care trebuie să fi fost cu deosebire interesante, episoadele principale din aventurile lui trecute. Şi dacă ne gândim că toate acestea au fost realizate în mai puţin de doi ani, trebuie să recunoaştem că Andro- nic ar fi fost în stare s'ă redea imperiului zdruncinat strălucirea şi puterea, dacă ar fi avut mai mult timp la dispoziţie, mai multă atenţie şi, de asemenea, mai puţine vicii.

Din nenorocire, ureându-se pe tron, Andronic îşi păstrează toate pasiunile, toate slăbiciunile, toate cususurile, care în timpul vieţii îi întunecaseră cele mai înalte calităţi. Prin tenacitate şi crime, îşi realizase visul ambiţios : deţinea puterea. Nimic nu-1 costase prea scump spre a o cuceri ; nimic nu**-1** costă de asemenea prea scump pentru a o păstra. Şi cum, aproape a doua zi după urcarea pe tron, se izbi de opoziţia formală a marilor familii aristocratice, cum, abia împărat, văzu partidul feudal urzind neîncetate comploturi împotriva lui şi provocând chiar o răscoală pe faţă în Bitinia, teama de a nu fi răsturnat îl făcu îngrozitor de crud. Ca şi Tiberiu, cu care seamănă şi care de asemenea fusese un împărat bun pentru provincii, el fu teribil pentru oamenii de familie nobilă, care încercară să lupte împotriva lui. Oricine rezistă, oricine conspiră, fu doborât fără milă şi chiar cele mai apropiate rude nu fură cruţate. Cruzimea lui înnăscută se dezvoltase încă prin şederea îndelungată între popoarele barbare : ea se arătă cumplită.

Un regim de spionaj, de denunţări, de teroare se abătu asupra capitalei şi asupra imperiului. Familiile cele mai ilustre ale aristocraţiei bizantine, Comnenii,

Anghelii, Cantacuzinii, (îontostephanii, fură lovite fără milă. în execuţiile, în răzbunările lui, Andronic aducea, de altfel, rafinamente dc cruzime nemaipomenite. Pentru a potoli revolta din Bitinia, înecă

Brussa şi Niceea în sângc. „l'.l lăsă, spune un contemporan, viile din ţara Brussei încărcate, în loc de struguri, cu cadavre de spânzuraţi şi opri să lie îngropaţi, voind ca uscaţi de soare, legănaţi de vânturi, să lie ca acele sperietori care se aşază în livezi pentru a face ¡lăsările să fugă". Rugurile se aprinseră în Hipodrom şi, pentru a-şi înspăimânta duşmanii, imaginaţia lui Andronic visa chinuri şi mai îngrozitoare : ca în ziua in care spre a pedepsi pe un nenorocit a cărui singură crimă era aceea de a li vorbit rău despre împărat, se gândi să-l pună în Irigare şi să-l frigă la un loc domol şi să pună să se servească aceste bucate de un nou gen, la masa propriei soţii a nenorocitului. Prietenii şi chiar rudele lui nu erau la adăpost de întunecata lui neîncredere, ginerele şi fiica sa căzură în disgraţie, deoarece îngrijorau absolutismul lui gelos. Astfel, în groaza generală, fiecare tremura pentru capul său : orice linişte dispăruse. Şi Andronic, îmbătat de nelegiuirile lui, declara că-şi pierduse ziua, dacă nu pusese să se execute sau să se orbească vreun mare senior sau cel puţin să li terorizat pe vreunul din duşmani cu privirea lin formidabilă de tiran. Judecător după bunul plac, duşman neînduplecat al feudalităţii turbulente, al cărui pericol pentru imperiu îl simţea, exasperat de orice rezistenţă, surdă sau pe iaţa, pe care o alia încă în jurul lui, Andronic călca vesel prin sângc.

împreună cu ambiţia şi efectele teribile pe care aceasta le producea, Andronic păstrase şi cealaltă pasiune dominantă : femeile. Deşi era chel acum pe frunte şi tâmplele îi ¡nălbiseră, avea încă înfăţişarea tinără ; mereu sănătos, mlădios şi voinic, îşi păstra

firea mândră şi prestanţa eroică. Deci, nu dezarma de loc. Trăia cu plăcere în societatea curtezanelor şi cântătoarelor din flaut şi în tovărăşia lor se ducea adeseori să petreacă la ţara, petreceri care scandalizau pe oamenii cinstiţi din Con stan tmopol. „Ca un cocoş în iruntea găinilor sau ca un berbec urmat dc capre sau mai

bine zis ca Dionisos cu cortegiul lui dc thyadc şi bacante, aşa îşi ducea cu cl amantele“; Şi pe cind cei mai intimi prieteni ai lui nu ajungeau să-l vadă decât cu mare greutate, pentru frumoasele lui prietene era, dimpotrivă, el, aşa de neîncrezător de obicei, foarte amabil, mereu accesibil, mereu zâmbitor. Aceasta, pentru că la şaizeci şi trei de ani împliniţi, el iubea încă dragostea, aşa cum o iubise toata viaţa. Mereu puternic, se lăuda că reia aventurile amoroase ale lui Hercule şi trebuie să citeşti în grecească lui Nicetas prin ce mijloace izbutea să egaleze isprăvile eroice ale semizeului antic. întreţinea o amantă oficială, cântăreaţa din flaut Marap- tooa, o femeie frumoasă, de care era ioarte mândru ; în afară de aceasta îşi permitea la curte şi în oraş un număr foarte respectabil de capricii. Şi cum avea un spirit caustic şi batjocoritor, găsise foarte caraghios să atârne sub porticcle Forului coarnele celor mai frumoşi cerbi pe care-i ucisese la vânătoare, „în aparenţă, spune Nicetas’, ca un trofeu al isprăvilor sale, în realitate spre a-şi bate joc de burghezii cumsecade din capitală şi spre a lace aluzie la aventurile nevestelor lor“.

Astfel, Andronic întăritâ prin cruzime şi scandaliza prin vicii. Duşmanii aruncau împotriva lui cele mai îngrozitoare injurii. Măcelar, câine, însetat de sânge, bătrân ramolit, plagă a omenirii, desfrânat, acestea erau epitetele obişnuite cu care-1 numeau. Andronic lăsa lumea să vorbească, sigur de el, absolut .convins că va trăi foarte mult şi va muri liniştit în patul Iui.

J1 — Figuri bizantine, voi. II

Cit despre aceasta, se înşela.

în luna august 1.185, flota normandă, trimisă de regele Guillaume al Siciliei, spre a răzbuna masacrul din 1182, punea mina pe Tesalonic şi armata de uscat mergea împotriva Constantinopolului. Andronic, ca un bun împărat, luă mai întâi împotriva năvălitorilor măsurile cerute de împrejurări : zidurile capitalei fură puse în stare de apărare, flota separată şi reorganizată ;

în acelaşi timp prinţul se trudea să potolească îngrijorarea populaţiei prin discursuri meşteşugite. Dar, ca odinioară în Cilicia, el s'e sătură repede de această ocupaţie şi neglijând totul, se mulţumi să filosofeze asupra evenimentelor ce se desfăşurau. Această aparentă indiferenţă provoca la Constantinopol o vie nemulţumire ; poporul însuşi, care până atunci îşi adorase orbeşte favoritul, începea, sub ameninţarea fricii, să se depărteze de el şi să vorbească deschis. începu să spună că victoriile normande erau poate o pedeapsă pentru crimele lui Andronic, dovadă vizibilă că Dumnezeu îl părăsise ; îşi dădu părerea că moartea tiranului ar fi cel mai bun leac împotriva nenorocirilor abătute asupra imperiului.

îngrijorat pe drept cuvint de această schimbare a opiniei publice, împăratul îşi dublă asprimea. Fură poruncite arestări numeroase ; închisorile gemeau de pretinşi vinovaţi ; şi pentru a garanta credinţa celor lăsaţi liberi, fură siliţi, ca nişte oameni suspecţi, să găsească garanţii printre prietenii lor. în acelaşi timp, bas'ileul înmulţea măsurile pentru siguranţa lui : se înconjura de gărzi, era întovărăşit de un câine formidabil, în stare să lupte corrtra unui leu şi să doboare un cal cu călăreţ cu tot: noaptea, acest animal teribil păzea la uşa camerei imperiale şi la cel mai mic zgomot lătra sălbatic. Dar simţind crescând primejdia în

jurul lui, Andronic simţea crescând de asemenea în sufletul lui o energie teribilă de a se apăra. „Pe părul alb pe care-! vedeţi, declara el, duşmanii lui Andronic nu se vor putea bucura. Dacă soarta vrea ca Andronic să se coboare în HadeS, ei vor trece înainte şi-i vor deschide calea. Andronic nu va merge decât după ei“. Amintindu-şi, în acea oră decisivă, de sprijinul pe care**-1** găsise odinioară la naţionalismul bizantin, din nou avu ideea de a reaprinde acest foc încă nestins. El puse să se răspândească zvonul că Succesele normanzilor nu se datorau decât agitaţiilor trădătorilor vin- duţi străinilor şi

se gândi, cu această ocazie, să proscrie în masă pe toţi cei ce erau împotriva lui, pe prizonierii ţinuţi în închisori, pe rudele lor, chiar pe prietenii lor care păreau ostili politicii sale. Se spune că Se pregătise lista victimelor destinate acestui masacru şi fu nevoie de opoziţia violentă a însuşi fiului lui Andronic, spre a**-1** face pe împărat să renunţe la execuţia groaznică pe care o visa.

Cu toate acestea, cu toată încrederea în el însuşi, Andronic îşi simţea puterea zdruncinată. Consulta, cu mare îngrijorare, pe ghicitori, observa semnele, se temea de lacrimile care izvorau dintr-o icoană a Sfân- tului Pavel, pentru care avea un cult special şi în care vedea pe protectorul lui particular. Apoi deodată căpătă curaj. El făcu chiar imprudenţa, atât de mult credea din nou în autoritatea lui, să părăsească capitala în fierbere, spre a se duce cu soţia şi amanta sa să petreacă câteva zile într-una din casele sale de la ţară. în timpul absenţei, excesul de zel al unui prieten era gata să precipite criza care ameninţa.

Printre marile personaje pe care Andronic le pusese Sub supravegherea poliţiei, unul din cei mai iluştri era Isac Anghelos. Era un om de o inteligenţă mediocră, cu o fire molatică, nul ca voinţă ; de aceea, cu toate revoltele la care luase parte, basileul îl lăsase să tră-

ll*

iască, mulţumindu-se să-l interneze în palatul său. în- grijat de agitaţia capitalei, ministrul poliţiei, Hagiochristoforitul, crezu necesar să aresteze pe acest şef eventual al unei răscoale populare. Dar frica dădu curaj lui Isac : el se apără, doborând cu o lovitură de sabie pe principalul adversar, sări pe un cal şi în galop, ţi- nând în mână încă spada însângerată, alergă să se refugieze în azilul inviolabil al Sfintei Sofii. La vestea atentatului, poporul răzvrătit se mişcă şi toţi cei ce se temeau pentru

viaţa lor asociindu-se la revolta ce începu, răzvrătirea câştigă repede teren în lipsa lui An- dronic şi în zăpăceala miniştrilor. O mulţime enormă se adună în jurul Sfintei Sofii ; toată noaptea mulţimea făcu de strajă în jurul bazilicii, pentru a nu lăsa să fie răpit fugarul. Dimineaţa, propuseră să-l facă împărat pe Isac.

înştiinţat, Andronic se întoarse în grabă. Dar era prea târziu : revolta s'e preiăcu în revoluţie. Acum populaţia forţa închisorile, punea în libertate pe şefii opoziţiei şi, sub conducerea lor, se organiza şi se înarma. Isac Anghelos, fără voia lui, erâ proclamat basileu şi, dus în Sfânta Sofia, primea coroana din mina patriarhului. în sfârşit, mulţimea se pregătea să ia palatul cu asalt. Tot curajos, tot neîmblânzit, Andronic încercă să reziste. Puse să se tragă asupra poporului şi el însuşi, de pe înălţimea crenelurilor, aruncă primele săgeţi. Dar nici această desfăşurare de forţe, nici cuvintele frumoase prin care încercă apoi să potolească mulţimea ameninţătoare, nu avură succes. Sub loviturile asediatorilor, porţile reşedinţei imperiale cedară. Nu rămânea împăratului altceva de făcut decât să fugă.

Dezbrăcând în grabă costumul imperial, aruneând pantofii de purpură şi până şi crucea pe care o purta de ani de zile la gât, ca un semn al protecţiei divine, în cap cu o bonetă ascuţită, după moda barbară, Andro-

••

ic fugi şi in vreme ce prostimea înveselită prăda palatul, el împreună cu soţia şi cu amanta lui, ajunge într-un mic port de mare, la extremitatea orientală a Bosforului. Mereu poruncitor şi mândru, până şi în disperare, ceru şi obţinu să i se dea o corabie, cu care se gândea să fugă în Rusia. Dar un vânt din acelea violente, aşa de frecvente în Marea Neagră, îl aruncă pe mal ; el se izbi de emisarii trimişi în urmărirea lui. Îl prinseră şi-l puseră în lanţuri. „Dar şi atunci, spune Nicctas, rămânea subtilul şi ingeniosul Andronic“. Incomparabilul comedian care era, juca ultimul lui rol. „începu,

povesteşte istoricul, o jelanie lamentabilă şi patetică, atingând, ca un muzicant dibaci, toate coardele instrumentului. Amintea din ce familie vestită se născuse, din ce rasă superioară tuturor celorlalte se trăgea şi cit îi fusese norocul de favorabil altădată, chiar când era departe de cămin, prin lume ; cât de demnă de a fi trăită fusese viaţa lui şi cât de mult nenorocirea care-
1 copleşea acum merita să trezească mila. Şi cele două femei carc-l întovărăşeau rcluau jelania şi o făceau şi mai lamentabilă. Iii dădea tonul ; ele dădeau răspunsul şi astfel continuau muzica“. Totul fu în zadar. Poate că pentru prima dată în viaţă elocvenţa lui Andronic nu mai fu ascultată şi dibăcia sa rămase iAră rezultat. Fu dus la Constantinopol : acolo avea să moară.

Prin grozăvia s’a tragică, moartea lui Andronic fu demnă de viaţa lui. Trebuie să citim în istoria lui Nicetas povestirea acestui ultim act al dramei, una din paginile cele mai teribile şi mai mişcătoare care se în- tilnesc în analele Bizanţului. Conduseră mai întâi pe împăratul detronat, încărcat de lanţuri, în faţa fericitului său rival, Isac Anghelos şi timp de mai multe ceasuri fu lăsat sub toate insultele populaţiei ; ii rup- seră dinţii, îi smulseră barba şi părul şi mai ales’ fome- ile se înverşunau cu lovituri de pumn asupra nenorocitului, spre a răzbuna cruzimile pe care le poruncise

odinioară împotriva rudelor lui. După aceasta, îi tăiară mina dreaptă şi-l aruncară într-o carceră, unde fu lăsat mai multe zile fără îngrijiri, fără hrană, fără o picătură de apă măcar. Acesta nu era decât începutul lungii sale agonii. După câteva zile îl luară, i se scoase un ochi şi cu capul gol, sub arşiţa soarelui, acoperit cu o tunică în zdrenţe, fu plimbat, aşezat pe o cămilă râioasă, pe străzile capitalei. Acest s’pectacol cumplit, „care ar fi trebuit să stoarcă valuri de lacrimi din orice ochi omenesc“, nu mişcă de loc plebea îngrozitoare a Gonstantinopolului. Tot ce aveau mai josnic şi mai brutal fundăturile marei cetăţi, tăbăcari, cârnăţari, negustori

din bazar, clienţi ai cârciumilor suspecte, uitând cum salutaseră odinioară, cu aclamaţii, pe Andronic, ca pe un salvator, veni să adauge câte ceva la tortura nefericitului. „Unii îl loveau în cap, alţii îi puneau murdării pe nări ; unii, cu nişte bureţi, îi aruncau excremente pe faţă ; alţii insultau cu cuvinte obscene pe mama şi pe rudele lui. Unii îl înţepau cu cârligele în coaste ; alţii aruncau cu pietre ; şi o curtezană, luând dintr-o bucătărie un vas' plin cu apă clocotită, îi aruncă conţinutul în obraz". în sfârşit, printre huiduieli şi râsete, îngrozitorul cortegiu ajunse la Hipodrom. Atunci trag jos pe nenorocit de pe cămilă, îl leagă de picioare, cu capul în jos de o grindă pusă pe două coloane şi oribila sărbătoare reîncepe. Andronic suferea cu stoicism, fără un vaiet; câteodată numai îi scăpau de pe buze câteva cuvinte : „Doamne fie-ţi milă de mine" şi încă : „De ce vă înverşunaţi împotriva unei trestii rupte ?" dar mulţimea, în delir, nu auzea nimic. Atunci i se rupse tunica şi bărbaţii se distrau prin atingeri obscene. Un spectator, băgându-i sabia în gură, i-o împins'e, sforţându-se, până în adân- cul măruntaielor. Câţiva latini, amintindu-şi de masacrul ordonat odinioară împotriva compatrioţilor lor, se distrau încercând pe muribund tăişul săbiilor, ca să

vadă care loveşte mai bine. El muri în sfârşit şi populaţia, observând că într-o ultimă convulsiune dusese la gură mina dreaptă tăiată, nu omise să remarce cu ironie că până la ultima suflare Andronic era însetat de sânge omenesc.

în stupida lui furie, poporul Se înverşună chiar şi împotriva imaginilor nenorocitului suveran şi cadavrul lui mutilat, părăsit mai întâi, ca un hoit, sub o boltă a circului, abia după câteva zile avu pomana unei înmormântări mizerabile.

Astfel muri, în luna septembrie 1185, în vârstă de şaizeci şi cinci de ani, împăratul Andronic Comnenul, după ce umpluse tot secolul al Xll-lea cu zgomotul aventurilor, cu strălucirea înaltelor calităţi şi cu

scandalul viciilor lui. Viaţa lui fantastică, asemenea unui roman, este una din cele mai pitoreşti care se întâlnesc în istoria Bizanţului. Prin măsuri necugetate şi prin loviturile Spadei lui, prin evadările şi amorurile lui, prin disgraţiile şi revenirile norocului, acest aventurier prodigios, adevărat tip al „supra-omului‘‘, seduce încă posteritatea, cum sedusese pe contemporanii săi. Dar puternica lui figură oferă şi altceva decât un interes anecdotic : ea este deosebit de caracteristică şi de reprezentativă. în viaţa acestui prinţ genial şi corupt, tiran groaznic şi om de stat superior, care ar fi putut Salva imperiul şi care n-a făcut decât să-i grăbească ruina, se găsesc adunate, în adevăr, ca într-o miniatură grandioasă, toate trăsăturile esenţiale, roate contrastele acestei societăţi bizantine, amestec aşa de ciudat de bine şi de rău, crudă, atroce, decadentă, dar capabilă de asemenea de măreţie, energie şi efort şi care în timpul atî- tor secole, în toate clipele tulburi ale istoriei, a ştiut să găsească întotdeauna în ea însăsi resursele necesare spre a trăi şi a dura glorios.

Capitolul V

UN POET DE CURTE ÎN SECOLUL COMNENILOR

în cea clintii jumătate a secolului al Xll-lea, trăia la Constantinopol un biet om de litere, care se numea Teodor Prodromul». El însuşi îşi zicea „Ptocjoprodromul“, adică sărmanul Prodromul ; şi, în adevăr, rareori se întâlni literat mai nevoiaş, mai flă- mând, mai cerşetor. Şi-a petrecut toată viaţa căutând protectori puternici, stăruind pe lingă împărat, prinţi, prinţese, marii seniori şi marii demnitari, văitându-se, spre a-i înduioşa de sărăcia lui, de nenorocirea lui, de sănătatea, batrâneţea lui, cerându-le în schimbul complimentelor, poemelor, condoleanţclor, bani, slujbe sau măcar un pat în spital. Cerşetor şi vanitos totdeodată, foarte mândru de familia lui, de educaţia, de talentul lui şi pe lingă aceasta în stare de orice josnicie, cl oferă un tip curios al omului de litere din Bizanţ, în

acel secol al Comnenilor, care se lăuda că iubeşte şi protejează pe scriitori. lui : şi numai în aceşti din urmă ani o critică mai atentă a încercat să descurce şi să clasiiice puţin această grămadă de texte, dintre care multe sunt încă inedite. Fără a intra în adâncul unei probleme care e departe de a fi rezolvată definitiv, mă voi mulţumi să amintesc că lucrările cele mai recente asupra acestei chestiuni par a dovedi că au existat cel puţin doi Pro- dromi : unul, a cărui viaţă pare a se situa între 1096 şi 1152, al cărui tată era un om cult şi binecrescut, al cărui unchi, Christos, ajunsese la înalta demnitate de arhiepiscop de Kiev, la sfârşitul secolului al XI-lea şi în onoarea căruia Nicetas Eugcnianos compusese o cuvântare funebră, în care se găsesc unele detalii destul de precise asupra vieţii personajului; celălalt, ale cărui numeroase opere poetice sunt cuprinse mai ales într-un manuscris celebru din biblioteca Marciană din Veneţia şi care pare a fi trăit cel puţin piuă în anul 1166. Trebuie să mărturisim că prin multe laturi, cel de-al doilea seamănă cu cel dinţii ca un frate; amândoi şi-au petrecut viaţa ccrând de la cei mari, văitân- duse de bolile şi mizeria lor, amândoi şi-au isprăvit viaţa la spital, unde perseverenţa lor sfârşise prin a căpăta un adăpost. Şi cum se pare că poetul anonim al manuscrisului din Veneţia, după titlul uneia din poeziile lui, a purtat numele de Prodromul, am fi ispitiţi, fără îndoială — cum s-a făcut multă vreme — să confundăm în unul singur două personaje, care adeseori au avut aceiaşi protectori şi care au dus aproape întotdeauna o existenţă asemănătoare — dacă n-am şti, pe de altă parte că unul muri relativ tânăr, pe când celălalt se plânge fără încetare de sarcina bătrî- neţii, dacă mai ales cel de al doilea, acela cu manuscrisul de la Marciana, într-un poem compus în 1153, n-ar fi numit pe „prietenul şi precursorul“ său Prodromul „scriitor vestit şi lăudat, rândunică armonioasă, limbă aşa de elocventă“, ca fiind mort în mo-

mentul în care el însuşi adresa aceste versuri împăratului Manuel. între aceşti doi omonimi, care poate au fost rude, cum să împărţim enormul bagaj literar care ni s-a păstrat sub numele lor ? Căruia dintre cei doi să-i facem onoarea de a-i atribui acele poeme curioase, în greaca vulgară, despre care vom vorbi mai departe şi despre care s-a crezut uneori, fără dreptate, după mine, că nu aparţin nici unuia, nici altuia ? Acestea sunt însă probleme de erudiţie pură, pe care nu-i locul să le examinăm aici. Pentru ceea ce-şi propune acest studiu, adică de a arăta ce era un poet de curte în secolul Comnenilor şi de a examina natura relaţiilor pe care le întreţinea cu puternicii săi protectori, va li fără îndoială legitim să căutăm informaţii în operele celor doi bărbaţi, care au fost aproape contemporani şi care au cunoscut o soartă aproape asemănătoare — fiind un lucru bine înţeles că nu ignorăm de loc starea actuală a problemei, că admitem deosebirea între cei doi Prodromi şi că este vorba aici numai de a descrie un chip general, care era obişnuit în secolul al XH-lea [10].

II

Cu toată renaşterea literară care înseamnă epoca Comnenilor, în acea vreme'literele nu hrăneau pe nimeni. Se arăta cel mai mare respect pentru literatură,

dar literaţii cerşeau. Fără îndoială, în unele zile rare dc mândrie, Prodromul, cu toată mizeria lui, se felicita că este aşa şi că sărăcia întovărăşeşte totdeauna talentul ; se bucura că providenţa nu-i dăduse „acele grămezi de aur, care corup spiritul filosofic“ şi declara, cu o frumoasă detaşare de bunurile ' lumii : „Dacă nu pot fi în acelaşi timp filosof şi bogat, prefer să rămân sărac cu cărţile mele“. Dar aceste accese de stoicism mândru

10 Asupra chestiunilor foarte delicate, indicate acolo, se va putea consulta cartea (în ruseşte) lui Papadimitriu, *Teodor Prodromul* (1906) împreună cu excelenta dare de seamă făcută de Kurtz în *Byzantinische Zeitschrift*| t. XIII, 1907 şi articolul aceluiaşi autor în *Vizantijskii Vremelnik,* t. X, 1902. în tomul IX al aceleiaşi reviste, P. Petit a publicat monodia lui Nicetas Eugcnianos.
E util să se revină la cartea lui C. Ncumann, *Greich. Geschichtschreiber it. Geschichtsquellen im XII. Jabrt,* 1888 (n.a.).

durau puţin. De cele mai multe ori, poetul observa cu o tristeţe profundă că totdeauna „sărăcia întovărăşeşte ştiinţa“. In acele clipe se gândea să arunce cărţile pe fereastră, să lase la o parte pe Aristot şi Platon, Democrit şi Homer, să părăsească retorica şi filosofia, toate lucruri zadarnice, pentru care în vremea tinereţii se trudise degeaba şi care nu-i aduseseră decât mizerii. „Lasă la o parte, scria el atunci, cărţile, discursurile, grijile care rod. Du-te la spectacole, la circ, la comedieni. Iată ce place imbecililor, nu ştiinţa“. Atunci, amintindu-şi de zilele copilăriei, de educaţia strălucită pe care familia lui i-o dăduse inutil, el adresa unuia din protectorii săi versurile acestea glumeţe şi melancolice : „Când eram mic, bătrânul meu tată îmi spunea: «Copilul meu, învaţă literele cât vei putea. Vezi pe cutare, copilul meu ? El mergea desculţ şi acum are un cal frumos şi se plimbă pe un măgar gras. Când studia, n-avea încălţăminte şi acum, vezi, poartă pantofi cu vârful lung. Când studia nu se pieptăna niciodată şi acum e un cavaler frumos, cu părul bine îngrijit. Pe când studia, nu văzuse niciodată uşa unei băi şi acum se îmbăiază de trei ori pe săptămână. Urmează deci sfaturile bătrî- nului tău tată şi consacră-te în întregime studiului literaturii». Şi învăţai literele cu multă greutate. Dar de când am devenit lucrător în literatură, doresc pâi- nea şi miezul pâinii. Insult literatura şi spun cu lacrimi : «O, Hristoase, fie blestemate literele şi blestemat cel ce le cultivă ! Fie blestemată vremea şi ziua în care mă trimiseră la şcoală spre a învăţa literele şi a trăi clin ele». Dacă ar fi făcut atunci din mine un lucrător cusător cu fire de aur, unul din aceia care-şi câştigă viaţa confecţionând haine brodate, aş deschide dulapul şi aş găsi din belşug pâine şi vin, lacherdă şi scrumbii, pe când, acum când îl deschid, oricât aş privi toate poliţele, nu văd decât saci de hârtie, plini de hârtii. Deschid valiza, caut în pungă, o pipăi, ca să văd dacă nu are bani şi ea e burduşită cu hârtii. Atunci inima mea încetează să mai bată şi cad de

foame. Şi în momentele de foamete şi de disperare, prefer literelor şi gramaticii meseria de cusător“. Şi multă vreme continuă astfel şi poetul regretă rând pe rând de a nu fi cizmar sau croitor, vopsitor sau brutar, negustor de lapte sau hamal, toate meserii cu ajutorul cărora poţi mânca, pe când lui fiecare-i spune cu ironie : „Mănâncă-ţi cărţile, viteazule ! Cărţile să te hrănească, sărmanulc !“ [11]

Câteodată se gândea mai serios — era către 1140 — să părăsească acest Bizanţ, în care clericii ca şi laicii dispreţuiau lucrurile spirituale şi în care împăratul nu plătea, după valoarea lor, poemele cu care îl copleşea. El se gândea să întovărăşească în îndepărtata Tre- binzonda pe mitropolitul Ştefan Skylitzes, care ştia să distingă şi să protejeze talentul nevoiaş şi care onora pe poet cu prietenia lui. Apoi, cu tot ce îndura, nu putea să se hotărască să părăsească totuşi capitala, în care spera, într-o zi sau alta, să obţină răsplata dorită şi venitul care l-ar scăpa de nevoi. Şi până atunci, spre a putea trăi, el făcea orice, frecventând anticamerele celor puternici, în care servitorii cu aer măreţ măsoară şi-şi bat joc de clienţii prost îmbrăcaţi şi prost încălţaţi, asistând la ceremonii, căsătorii, înmormântări, pompe triumfale, spre a găsi materia vreunei poeme bănoase, lăudând cât putea, trist şi în acelaşi timp vrednic de milă în efortul lui de a distra şi a face pe alţii să râdă. „Cufundat în lacrimi, spunea unuia din protectorii lui, în vaiete şi lamentări, scriu versuri seânteietoare de bucurie şi de bună dispoziţie. Dacă fac aceasta, nu o fac de loc pentru plăcerea mea. Ci din cauza disperării în care am căzut, din cauza acestei curse pe jos pe care trebuie s-o -fac, vai ! spre a mă duce la palat sau la biserică, vreau să vă spun încă o dată lucrurile aşa cum sunt“.

Astlel vegeta la Constantinopol un întreg

---

11 Am împrumutat pentru acest pasaj, ca şi pentru altele ce vor urma, traducerea lui Millcr, *Poemes vulgaires de Tbcodore Prodrom* (în *Mclanges de pbilologie et d’epigraphie)* (n.a.).'

proletariat al literelor, compus din oameni inteligenţi, instruiţi, distinşi chiar, dar pe care viaţa cu lipsurile ei îi înjosise în mod ciudat, fără a socoti viciul care, adăugându-se mizeriei, îi făcuse să se rătăcească şi-i declasase. „Citeodată am deviat de la linia dreaptă“, mărturiseşte unul din aceşti scriitori. „înflorisem, citim la altul, în grădina Sfintelor Scripturi şi împletisem coroana de trandafiri a diferitelor ştiinţe. Dar arsura mizeriei şi ghimpele durerii, stricăciunile cu mii de capete ale băuturii şi himera cărnii, acest animal îngrozitor între toate, m-au transformat în mod ruşinos şi m-au făcut să-mi pierd demnitatea mea de om“. Un al treilea, însurat cu o femeie arţăgoasă şi certăreaţă, era înjurat, batjocorit, dat pe uşă afară, când se întorcea acasă puţin ameţit şi în nenorocirile lui familiale vedea mai ales un subiect nostim spre a distra pe unul din protectorii săi. Pentru toţi aceşti nenorociţi, marca problemă era să poată trăi şi tot restul le era indiferent. „Mă preocupă alacerile politice, spune Tzezes, cum preocupă pe gaiţe regalitatea şi pe vulturi legile lui Platon“. Altui rezumă astfel politica lui: „Un împărat trebuie să ajute pe cei ce-1 solicită, să mân- gâie pe cei necăjiţi, să aibă grijă de nenorociţi“ ; şi adaugă cu o candidă lipsă de pudoare : „De ce să te trudeşti dacă nu câştigi nimic, să faci o lucrare care nu-i decât o lucrare ? Dacă solicitatorul rămâne fără răsplată, ce folos are dacă cere ? La ce bun să scrii, dacă scriitorul rămâne necunoscut, iar opera este ignorată de acela pentru care autorul, în speranţa câştigu- lui, s-a trudit ?“

Teodor Progromul gândea la fel. Pentru a plăcea, pentru a reuşi, precum îşi îndeplinea toate obligaţiile mondene, tot astfel făcea toate lucrările literare. I se atribuie romane în versuri şi compoziţii burleşti, satire şi poeme astrologice, poezii religioase şi eseuri filosofice, scrisori şi cuvântări funebre, o grămadă de piese de ocazie, mai ales asupra evenimentelor însemnate de la curte şi din oraş, victorii şi nunţi, naşteri şi doliuri, în

care totdeauna, prin mii de tertipuri ingenioase, apărea mâna întinsă. El nu scrie numai pe contul lui : condeiul şi verva sa sunt în serviciul celui care plăteşte, spre a redacta o jalbă, o laudă sau o plângere. Mereu în* căutarea unei ocazii potrivite, acest poet nu e în realitate decât un servitor la curte : şi semenii lui sunt ca şi el, mai mult de plâns de altfel decât de dezaprobat şi prea fericiţi dacă după multe solicitări, piedici, disgraţii, găsesc în sfârşit, la capătul vieţii o izolare liniştită în vreo casă cucernică. Teodor Prodromul obţinu aceasta către 1144 în azilul de bătrâni Sfântul Pavel; poetul anonim al manuscrisului de la Veneţia, o întâlni către 1156, în mânăstirca Sfântul Gheorghe din Mangan, după o existenţă aventuroasă, care merită să fie povestită, căci nu e lipsită de interes pentru istoria societăţii din epoca Comnenilor.

Printre prinţesele bizantine din prima jumătate **a** secolului al XH-lea nu există una pe care Teodor Prodromul sau omonimul lui din manuscrisul de la Veneţia să n-o fi copleşit în poemele lor. Cel dintâi a plâns, pentru Irina Dukas, văduva marelui Alexe Comnenul, în proză şi în versuri, moartea fiului său Andronic. Pentru Ana Comnena a celebrat în versuri, într-un epitalam măreţ căsătoria celor doi fii ai săi. A cântat pe Irina din Ungaria, care a fost soţia lui Ioan Comnenul şi pe Irina din Germania, cea dintâi nevastă a lui Manuel. Celalalt a. lăudat pe toate persoanele frumoase care se învârteau în anturajul imperial, pe nepoatele şi verişoarele basileului. Dar, printre aceste ilustre protectoare, există mai ales una, al cărei nume şi familie apar necontenit în manuscrisul din Veneţia şi al doilea Prodrom pare a fi fost poetul ei obişnuit; este sebastocratorissa Irina, cumnata împăratului Manuel.

Ea era soţia sebastocratorului Andronic, al doilea! îu al basileului Ioan Comnenul şi era, ca cea mai mare parte din doamnele mari din acea vreme, o femeie foarte cultă şi căreia îi plăceau literele. A fost în legături cu

câţiva dintre cei mai vestiţi scriitori din vremea sa. La cererea ei şi pentru ea Constantin Ma- nasses a scris cronica în versuri şi în prologul acestei lucrări autorul a preamărit cum se cuvenea pe prinţesă, „mare prietenă a literelor“ *(filologotate)* totdeauna doritoare de a-şi mări întinderea cunoştinţelor, pasionată pentru cărţi, f< rventă admiratoare a elocvenţei şi care consacra ştiinţei esenţialul vieţii ei. El a lăudat de asemenea hărnicia sa şi nenumăratele daruri care, întocmai ca rouă, veneau necontenit să odihnească oboseala scriitorilor, care lucrau pentru dânsa : şi trebuie să adăugăm, căci acest lucru e rar în acea

epocă, a adresat protectoarei sale laude cu o sobrietate şi o discreţie pe care el însuşi a avut grijă s-o sublinieze : „Mă opresc, scrie el, de teamă ca unii sa nu găsească discursul meu prea impregnat de laude“ : aluzie evidentă la adulaţiile nesfârşite ale unui Teodor Prodromul şi ale semenilor lui, în care se manifestă în acelaşi timp părerea, cam dispreţuitoare, pe care o aveâu despre aceşti poeţi curteni, oamenii din vremea lor.

Culta şi darnică, Irina avea în jurul ei un mic cerc de oameni de litere. După cum îi cerea lui Manasscs s-o înveţe istorie, tot astfel însărcina pe Ioan Tzet- zes să comenteze pentru ea Teogonia lui Ilesiod şi poemele lui I lomer; şi pentru dânsa, cum făcuse odinioară pentru împărăteasa Irina, eruditul grama- tician compunea, cum spunea el, o nouă carte „pentru femei“ *(gynaibcia biblos),* în fruntea căreia amintea binefacerile cu care Irina copleşise sărăcia lui şi spunea ce plăcere simţea să lucreze pentru ea. Şi el, de altfel ca toţi oamenii de litere, se arăta foarte grăbit să solicite, în proză şi în versuri, bunăvoinţa şi darurile protectoarei sale şi se plângea citeodatâ că secretarii prinţesei nu pun destul zel în a îndeplini cu dărnicie intenţiile sale şi că reaua lor voinţă îi lipsea de roadele lucrului său.De asemenea, Irina întreţinea o corespondenţă foarte curioasă cu un

oarecare călugăr lacob, care pare să fi fost unul din familiarii ei ; şi în aceste scrisori, pe lingă istoria nenorocirilor sale, se allă menţionate gusturile sale literare pentru „limb? atică“ şi dragostea pentru versurile lui Ilomer, „scumpul tău Homer“ *(ho sos Ilorneros)* cum se exprimă corespondentul prinţesei. Este posibil, în slârşit, ca Teodor Prodromul să fi lucrat pentru ea, deşi mi se pare îndoielnic că ar trebui să i se atribuie in realitate toate poemele adresate sebastocratorissei şi care s-au păstrat sub numele lui. Dar, în orice caz, ea avu în serviciul său, mulţi ani, pe poetul manuscrisului din Veneţia şi numeroasele bucăţi pe care lc-a dedicat ei şi rudelor sale aruncă o lumină curioasă asupra existenţei omului de litere, care a fost curteanul şi servitorul său credincios.

Se pare că poetul frecventase încă de la început pe scbastocratorul Andronic. „V-am aparţinut, spune el undeva protectoarei sale încă din sinul mamei mele“. De multe ori găsise în prinţ pe confidentul nenorocirilor sale, descriindu-i existenţa lamentabilă a unor oameni sărmani ca el „care au avut drept moştenire sărăcia, care au multe cheltuieli şi puţine venituri“ ; şi fă- cându-i confidenţa burlescă a disperării sale, încercase să-l înduioşeze de mizeria lui şi să obţină o mărire a pensiei pe care i-o servea Andronic. în acelaşi timp, făcea versuri uşoare pentru soţia lui, destinate să întovărăşească darurile cucernice pe care aceasta Ie ol crea bisericilor ; dedica prinţesei un poem astrologie şi din acel moment era de-ai casei. Astfel, când în 1143, în timpul campaniei din Cilicia, prinţul muri de friguri în Attalia, lăsându-şi soţia văduvă cu cinci copii, sebastocratorissa însărcina tot pe poetul nostru să compună lunga ci jelanie, în care Irina îşi exprima durerea şi în care, cu toată vorbăria plictisitoare, se simte uneori un accent sincer de durere. Din acea clipă cl rămase mulţi ani ataşat credincios al protectoarei sale.

Manuscrisul din Veneţia cuprinde aproape cincizeci

de poeme relative la ea şi la ai săi şi formează un total de aproape 7000 de versuri. Sint când bucăţi mici, destinate să întovărăşească ofrandele, ştergarele brodate cu aur şi cu perle, voalurile preţioase, acoperitoarele de potire, pe care pietatea Irinei Ic dăruia bisericilor şi nu rareori se văd aceste poezii scurte brodate pe stofa obiectelor oferite de prinţesă ; sunt când versuri compuse cu ocazia sărbătorilor mari celebrate

în casă, poeme destul de lungi, care se citeau cu solemnitate. Pentru toate împrejurările din viaţa Irinei, literatul nostru era gata să scrie o bucată potrivită, pentru aniversarea şi însănătoşirea ei, pentru căsătoria fiului ei protosebast şi protovestiar, a fiicei sale Teodora cu ducele de Austria, pentru nunta nepoatei sale Irina : el celebra de asemenea faptele vitejeşti ale fiilor, virtuţile fiicelor, meritele ginerilor şi tuturor le adresa poezii linguşitoare, şi chiar cu prilejul văduviei fiicei sale Evdochia, cu ocazia absenţei sau întoarcerii fiicei ei Teodora, a plecării la oaste a fiului ei Alexe, trimitea prinţesei condoleanţe sau felicitări. El o admira de altfel foarte mult şi nu ascundea aceasta. Cind îi vorbea, cuvintele cele mai măgulitoare se îngrămădeau sub condeiul lui. Irina era pentru el „înţeleaptă, armonioasa, gândirea vie a Atenei“ ; el lăuda „sufletul său plin de bunăvoinţă, sufletul său plin de milă ca cel al lui Hristos" ; el aminteşte cât de mult. iubea ea în acelaşi timp binele şi literele *(filagathos kai ţilologotate).* Şi se pare că acestea nu erau proteste, fără rost, de devotament. Poetul s-a făcut mai mult decât o dată interpretul tristeţelor şi plângerilor sebastocratorissei şi adeseori a făcut-o cu un curaj ce ntt-i lipsit de merit.

După pierderea soţului său, Irina văzuse deodată schimbându-se situaţia la curte. O clipă, atunci când moartea îl luase pe Alexe, fiul mai mare al lui Ioan Comnenul, ea putuse cu drept cuvânt să nutrească speranţa de a se urca pe tron împreună cu soţul ei şi se pare că prietenii săi au salutat dinainte în ea pe viitoarea

împărătească. Sfârşitul timpuriu al lui An- dronic ruină aceste speranţe şi de la începutul noii domnii se pare că sebastocratorissa căzuse în disgraţic pe lângă cumnatul ei Mantiei. Prima dată, către 1144, în urma unei denunţări calomnioase, ea fu internată în -palatul cel mare şi apoi exilată în insula Prinkipo |

bunurile îi fură confiscate, copiii îndepărtaţi de ea şi se plânse chiar de a fi fost maltratată de temnicerii însărcinaţi s-o păzească. Ea reuşi totuşi să se justifice şi fu eliberată. O operă a poetului său obişnuit a celebrat, în termeni mişcători, întoarcerea sa acasă şi recunoaşterea strălucită a nevinovăţiei ei. Totuşi, cu dreptate sau nu, prinţesa îngrijora. Din nou, către 1148, ea fu acuzată, de data aceasta, de a fi conspirat împotriva vieţii împăratului şi, fără anchetă, fără judecată, fu mai întâi îndepărtată din capitală şi apoi închisă în palatul Blacherne; în acelaşi timp, i se luară toate privilegiile şi până şi costumul legat de rangul său imperial şi ea putu spune cu tristeţe : „în acest palat în care odinioară am cunoscut prosperitatea, în care am strălucit ca o floare, lâncezesc acum captivă şi când îmi amintesc de onorurile de altădată, de bucuriile şi de plăcerile trecute, durerea mea creşte şi povara nenorocirii mele se îndoieşte“. Rămase acolo mai mult de zece luni, după care fu transferată, bolnavă, în mânăstirea Pantocratorului. Numai multă vreme după aceea, prin 1151, în urma unor solicitări stăruitoare, graţie intervenţiei fiului şi ginerelui său pe lângă împărat, ea obţine în sfârşit scrisorile de iertare. Totuşi, trebui să părăsească Con- stantinopolul şi să întovărăşească, în Bulgaria, pe fiul său loan, însărcinat cu guvernarea acelei provincii.

în aceşti ani dureroşi, poetul nostru s-a făcut ecoul plângerilor, interpretul doleanţelor şi istoricul nenorocirilor sale. într-o serie de bucăţi, el a pus-o să povestească pe larg întâmplările jalnice ale vieţii sale ; cum, de la moartea soţului său adorat, orice speranţă a

murit pentru ea, orice fericire a dispărut, aluzie evidentă la tronul sperat şi pierdut; cum de trei ori asprimea împăratului s-a abătut asupra ei şi cum „ca o ceară pe foc“ ea s-a topit la suflarea mâniei lui *ţ* cum în fundul prăpastiei în care a căzut, în mormân- tul unde e îngropată de vie, ea nu mai aşteaptă şi nu mai doreşte decât moartea. „Am suferit, spunea ca, suferinţe de tot felul şi intolerabile. Sycofanţii m-au calomniat ; limba lor ca o sabie m-a rănit, m-a insultat, m-a doborât. Am fost îndepărtată, alungată ; am ajuns chiar până la porţile Hades-ului“. Şi în altă parte : „Am cunoscut tot felul de nenorociri, tot felul de tiranii. Am suferit închisoarea, am suferit exilul ; am suportat jignirile, lipsa copiilor mei, dispreţul rudelor, acuzaţiile servitorilor, toate mizeriile, toate degradările; am văzut bucuria duşmanilor mei. Şi totuşi trăiesc“. Fără încetare, nenorociri noi se adăugau la disgraţia ei. O căsătorie politică i-o răpea pe fiica sa Teodora, spre a o uni cu acela pe care poetul îl numeşte „bestia occidentului“. „Şi am plâns pe fiica mea, ca şi cum ar fi murit“. Un ordin imperial îl lua pe Alexe, cel mai mic dintre copiii săi, spre a-1 trimite la armată. Fiica sa Maria era departe de ea, cealaltă fiică era văduvă şi avea să se compromită în curând cu frumosul Andronic Comncnul. Şi ea ramânea singură, bolnavă, nenorocită, „o nouă FJecubă lipsită de copiii ei“.

Desigur, este o parte de exagerare în aceste plângeri. Fiii şi ginerile ei, Ioan Cantacuzin, erau foarte bine- văzuţi de împăratul Manuel : fiica ei Maria fu autorizată să o viziteze în izolarea de la Pantocrator ; fiica ei Teodora venea din Germania s-o vadă. Totuşi, se pare că în adevăr ea fu tratată cu asprime, în cererea pe care în momentul internării în Blachcrne, poetul o adresă împăratului Manuel în numele ei, ea se plânge foarte tare şi cu detalii precise, de umilinţele şi pedepsele de tot felul ce i-au fost aplicate. Este vorba acolo de temnicerii de sex masculin, cărora, contrar obiceiului, le fusese încredinţată prinţesa în primul ei exil ; se

vorbeşte chiar de lovituri *(masti- ghes),* care i-ar fi fost date. Se vorbeşte mai ales de felul absolut ilegal în care s-au purtat faţă de sebas- tocratorissă ; şi asupra acestui punct, cu toate rugăminţile de care e plină scrisoarea ei, lrina nu se poate opri să nu protesteze, nu fără curaj şi mândrie : „Nu refuz do loc pe judecători, spune ea, nu fug de tro bunal; nu mi-e teamă de acuzator, nici de sycofant. Să apară, o cer, să stea la bară, să vorbească şi să aducă dovadă de crima mea“. în loe de aceasta, ea a lost condamnată fără anchetă, fără judecată, fără a fi confruntată cu denunţătorul. „De ce, scrie ea împăratului, condamni o fiinţă omenească după o simplă bănuială ? De ce pedepseşti după o simplă denunţare pe cineva care n-a putut să se apere ? De ce nu cauţi pe acela ce mă acuză ? Nu te mulţumi cu vorbe, ci cere dovezi“. Cere să fie tratată conform legii, gata să suterc pedeapsa dacă e condamnată pe bună dreptate. Dar vrea un tribunal regulat, imperial. „împotriva celorlalţi oameni, spune ea energic, nu te încrezi de Joc în vorbe, reclami dovada faptelor. Dar împotriva mea ai uitat obiceiurile moştenite ; mă pedepseşti fără a mă fi judecat, mă condamni după un simplu cu- vânt; şi în problema mea sunt două lucruri la fel de regretabile, judecata şi pedeapsa, care amândouă sunt contrare legii“.

Trebuia oarecare îndrăzneală bietului om de litere care scria în numele prinţesei, spre a-şi permite laţă de împărat adevăruri aşa de aspre. Trebuie să spunem, de altfel, spre cinstea poetului nostru, că în toată această întâmplare dădu dovadă de o curajoasă fidelitate faţă de protectoarea sa disgraţiată. El se trudeşte s-o mângâie, să-i găsească sprijin. Scrie ginerelui ei Ioan Cantacuzin, fiului ei Ioan Comnenul, să se intereseze de soarta prinţesei, amintind unuia că „pentru o mamă nu trebuie să ezite a-şi da chiar viaţa“ ; celuilalt că întreg Bizanţul se scandalizează de disgraţia nedreaptă a Irinei. El o sprijină în timpul captivi- taţii **5** şi când în sfârşit vine

pentru ea iertarea, el nu ezită, deşi cu regret, să părăsească capitala şi să-şi urmeze binefăcătoarea în Bulgaria. ,,îndepărtarea, zice

el frumos, este o sfâşiere de suflet“. El nu putu suporta gândul acesta şi întovărăşi în exil pe aceea pe care — cum amintea el cu mândrie —o servea „cu credinţă şi zel“ de mai bine de unsprezece ani.

Există oarecare merit în această fidelitate. Fără îndoială, poetul se lega cu atât mai puternic de protectoarea lui, cu cit, târât în disgraţia Irinei, cum fusese şi alt om de litere, Glykas, în disgraţie împreună ^Cu Teodor Stypiotul, era destul de rău văzut de împărat şi cu toate poemele pe care le compusese de mai multe ori pentru Manuel, n-avea de sperat nicio favoare de la el. în schimb, conta pe dărnicia sebas- tocratorissei şi a fiului său, pe care credea că o merită. Şi-i spunea fără înconjur: „Nu-mi mai rămâne nădejde decât în sufletul vostru creştin şi milostiv. Vă rog, nu înşelaţi această singură nădejde care-mi rămâne“ ; „nu faceţi zadarnică aşteptarea mea“. De asemenea, fără îndoială, el spera că poate în acest Bizanţ aşa de rodnic în revoluţii, vreo întoarcere a norocului ar readuce pe binefăcătoarea lui la curte şi, în adevăr, mai târziu ea reveni la Constantinopol. Totuşi, devotamentul poetului- nostru îi face cinste şi arată că preţuia mai mult — cel puţin câteodată — decât ar reieşi din tonul obişnuit al operei sale.

Trebuie să adăugăm însă că se sătură destul de repede de şederea în Bulgaria. Cu toată afecţiunea lui pentru Irina, Constantinopolul îi lipsea. El regreta, după spusele poetului, „fumul scump al patriei“, se plictisea în ţara umedă şi tristă, în care**-1** adusese soarta. Apoi, se simţea bătrân, bolnav ; avea nevoie să trăiască într-un loc „în care se găsesc leacuri şi spitale“ i îşi amintea de asemenea că, încă de mulţi ani, prinţesa şi fiul ei îi făgăduiseră să intervină să fie primit în mânăstirea Sfântul Gheorghe din Man- gan. Nu fără a ezita, el ceru

libertatea, amintind serviciile lui îndelungate şi loiale, implorând drept recompensă să fie trimis înapoi, în Bizanţ, unde va continua, în palatul pe care**-1** stăpânea Irina, să facă parte din casa ei. „N-aş vrea de loc, spunea el, să-mi schimb soarta, nici să mă îndepărtez ; nu doresc de loc despărţirea, exilul“. Dar avea nevoie de odihnă şi prinţesa avea nevoie de servitori tineri şi voinici. El solicita deci o retragere onorabilă. „Nu cer lux ; nu cer decât să am cu ce trăi“.

Dorinţa lui fu împlinită. în 1152 el reveni în Bizanţ şi atunci, cum trebuia să trăiască şi cum depindea de împărat admiterea lui în mânăstirea Man- gan, poetul nostru se întoarse spre Manuel. Suveranul rămase multă vreme surd la cererea bietului om de litere şi acesta se plingea cu amărăciune că împăratul nici nu vrea să se uite la versurile lui. în urmă totuşi, poate mulţumită revenirii Irinei la palat, obţinu, după multe stăruinţe şi speranţe adeseori înşelate, venitul pe care-1 visa. în 1156 intră în mânăstirea Mangan ; trăi de aci înainte acolo, făcind mereu versuri pentru puternicii săi protectori şi păstrând, se pare, un profund ataşament pentru sebastocratorissa. El îi scria pentru a-i da veşti despre sănătatea lui, despre operaţiile pe care trebuia să le sufere ; şi fără îndoială că spera să obţină vreo nouă probă despre dărnicia ei obişnuită. Muri în mânăstirea lui, probabil puţin după 1166 — ccl din urmă poem al lui datează de atunci; şi orice s-ar putea gândi despre om, în orice caz viaţa lui oferă un real interes, atât prin ce ne arată despre felul cum trăiau oamenii de litere în Bizanţ, cât şi prin ceea ce ne face să cunoaştem despre această melancolică Irină, prinţesă cultă şi protectoare a literelor, pe care unul din protejaţii ei o numea frumos „sirena elocvenţei“.

Dar nu numai prin nestatornicia existenţei lor sunt interesanţi aceşti poeţi de curte ; ei sunt şi mai interesanţi prin talentul lor.

în dialogurile sale satirice, în pamflete, în

epigrame, Teodor Prodromul, când nu se gândeşte să linguşească, are spirit, vervă destulă pentru a aminti adeseori pe Lucian. Are stil, cu toată întorsătura manierată în care gândul lui se complace prea des ; are graţie, cu toată lungimea care diformează aproape toate lucrările lui. în sfârşit, are o originalitate, care nu se împacă de loc cu tonul afectat şi oficial al epocii. Cu toate că frecventează pe cei mari, Teodor Prodromul, în adevăr, nu c de loc un om de lume. Nu vizează eleganţa curţii şi de asemenea limba lui nu se supune formelor ţepene şi înţepate ale vorbirii comune. El a descris, cu o vervă populară şi brutală, unele din caraghioslâcurilc de care sufereau moravurile vremii sale. în dialogul intitulat *Călăul sau Doctorul,* a biciuit cu asprime pe practicienii răi, pe şarlatanii de care era plin Constantinopolul; în *Arnarantos sau amorurile urmi bătrin* a povestit pe un ton glumeţ istoria unei fete condamnată să se mărite cu un soţ bătrin şi bogat. în altă parte şi-a bătut joc de ignoranţii care spun că sunt oameni de litere, de proştii care, spre a-şi da aere de filosofi, nu se arată niciodată în public decât cu un volum al lui Platon în mână, de imbecilii care, purtând bărbi lungi, îşi închipuie că pot căpăta astfel aspectul unor oameni foarte savanţi. A glumit de asemenea pe socoteala bărbaţilor cam copţi, care se unesc cu femei tinere, a curtezanelor îmbătrânite, pe care le trimite cu plăcere lui Cerber, întrebându-se dacă va voi câinele infernal să muşte din pielea lor scorţoasă ; şi-n toate acestea se vede o observaţie ascuţită şi amuzantă a realităţii, care dă acestor poeme un interes considerabil pentru istoria societăţii şi mai ales a societăţii literare a epocii.

Dar Prodromul nu s-a distrat numai pictând moravurile vremii sau ciudăţeniile confraţilor săi întru literatură. în afară de acestea, i se datorese opere cu un conţinut mai popular, acele poeme în greceasca vulgară, în care verva şi mai neînfrânată, limba mai familiară, tonul mai grosolan arată cât de aproape este de popor

acest scriitor caustic şi jovial. Sunt aici, luare din viaţa zilnică a Constantinopolului, din preajma micilor meşteşugari care umplu străzile capitalei, mici tablouri, de un adevăr, de o sinceritate cu totul instructivă şi savuroasă, lată de exemplu povestea cizmarului fericit :

„Am ca vecin un cârpaciu, un fel de pseoudo-cizmar ; e un amator de bucăţele bune, un om ahtiat după petreceri. îndată ce vede apărând aurora : «Fiule, zice el, pune apa să fiarbă. Iată, copilul meu, ţine bani să cumperi maţe de vită şi iată alţii pentru brânză valahă. Dă-nii să măninc, înainte de a mă aşeza la pingelit». După ce s-a îndopat cu maţe şi cu brânză, i se toarnă patru pahare cu vin : el bea şi înghite, apoi i se mai toarnă unul. Dar când vine ora prânzului, el aruncă şorţul, măsuţa, sula, cuţitul şi cureaua şi zice nevestei : «Stăpână, pune masa. Felul întâi pune rasol de vacă, al doilea plachie de crap, al treilea o tocană şi vezi să nu se ardă». După ce s-a servit, se spală şi se aşază. Şi eu, nenorocire ! când mă întorc şi-l văd aşezat înaintea acestor merinde, îmi lasă gura apă şi curge ca un pârâu. Cât despre el, se îndoapă şi se ghiftuie cu ce i s-a pregătit. Eu mă plimb numărând picioarele versurilor mele : el îşi bea vinul dulce dintr-un pahar cât toate zilele. Eu caut iambi, spondei, pyrici şi alte măsuri. Dar la ce-mi folosesc aceste măsuri, când mă chinuie foamea ? Ce meşteşugar fericit acest cizmar ! Şi-a spus rugăciunea şi s-a aşezat să mănânce“.

Iată acum micile meşteşuguri ambulante, care umplu cu strigătele lor străzile Bizanţului, vânzătorul de lapte care cu tigva în spate aleargă strigând tare : „Femei, luaţi lăptişor“ şi vânzătorul de pânzeturi sau de râşniţe de piper, care îşi plimba marfa pe străzi strigând : „Cucoane şi lucrătoare, gospodine bune, apropiaţi-vă, luaţi stofe pentru draperii şi râşniţe de pisat piper“. Unii strigă pe croitorul ambulant : „Aici, meştere ! Vino încoace ! repară-mi rochia şi ia ce ţi se

datoreşte“, sau hamalul care,munceşte toată ziua şi care, seara, primeşte „o bună bucată de pâine, un păhăruţ plin xcu vin şi o porţie de tocană“. Apoi dialogurile la brutăreasă : „Doamnă, doamnă brutăreasa, eu nu-s bărbatul dumitale, dar, hai, dă-mi să ronţăi din pâinea aceea bună şi albă“. Pe scurt, e un Constantinopol familiar, viu şi neastâmpărat, foarte osebit de lumea de la curte. Şi aceasta formează îndoitul interes al operelor lui Prodrom şi ale semenilor săi, că pe lângă bucăţile de circumstanţă, aşa de instructive pentru isto- / ria politică şi pentru viaţa mondenă a epocii Com- neniâor, poemele lor populare ne fac să întrevedem un cu totul alt aspect, nu mai puţin curios, al acestei societăţi, pe care fără ei abia l-am bănui.

Dar nu numai atât. De vreme, în imperiul bizantin, alături de greceasca învăţaţilor, nevoia crease o limbă vulgară, de o formă mai puţin înţepenită, mai familiară, cu un vocabular deosebit de bogat şi de expresiv. Scriitorii jurişti din secolul Comnenilor, acei care în operele lor se lăudau că au regăsit sobrietatea atică, n-au avut în realitate decât dispreţ pentru greaca populară, aşa de puţin distinsă. E marele merit al lui Teodor Prodromul de a fi făcut loc acestei limbi vulgare în literatură şi de a fi făcut să fie acceptată chiar de marile personaje eare-1 protejau. Fără îndoială, el se

serveşte de cele mai multe ori de greaca clasică, pe care o mânuieşte de altfel destul de bine. Dar câteodată, pentru a varia, pentru a da însemnărilor sale populare mai mult realism şi mai mult humor povestirilor sale comice, el n-a ezitat să împrumute vorbirea poporului şi prin aceasta e un creator.

Se vede că Teodor Prodromul, când se mândrea aşa de mult că e un savant, un om cult, un om de litere, când se lăuda cu talentul său, avea, în definitiv, dreptate. Şi acest orgoliu naiv completează destul de bine fizionomia lui de literat. Adeseori el e pus în opoziţie, destul de caraghios, cu marii predicatori „un nou Moise şi un nou

Aaron, care tună împreună cu Ioan, sună din trompetă împreună cu Paul şi au mereu în gură sfintele Scripturi“, pe bieţii oameni de litere, „sclavi ai materiei, siliţi să consacre esenţialul vieţii lor spre a se robi uzanţelor zadarnice ale lumii şi care dau filosofiei timpul pe care pot să-l răpească acestor obligaţii“. Se simte că e mândru de a fi printre aceştia şi se preţuieşte că datorează totul condeiului şi talentului său. Şi, în adevăr, contemporanii preţuiau foarte mult literatura sa. S-a văzut în ce termeni măgulitori vorbeşte despre el confratele lui, poetul manuscrisului din Veneţia. In altă parte este numit „filosoful“, „ilustru între înţelepţi“. Oricare ar fi fost mizeriile existenţei sale, soarta pregătise pentru amorul său propriu literar câteva compensaţii destul de frumoase şi pe care le meritase. [12]

cu o fată de condiţie, de la care avea patru copii. Dar era o persoană cu o lire arţăgoasă şi certăreaţă, amă- râtă pe lingă toate de mizerie şi furioasă din cauza unei aşa de proaste căsătorii. Astfel, scenele erau foarte dese în casă ; şi cum cucoana avea mină uşoară, palmele plouau o dată cu reproşurile. Prodromul, care avea mare teamă de ea, se mângâia plecând de acasă şi eutreierând cârciumile. Dar întoarcerile acasă erau penibile şi poetul ieşea adeseori rău. liste adevărat că în schimb neînţelegerile lui casnice îi procurau subiectul unui poem burlesc, destinat să distreze pe împărat. Această bucată ne-a fost păstrată : e o compoziţie în limba vulgară, într-un gen absolut unic în toată literatura greacă. Fără îndoială, este probabil că pe o temă, care a furnizat atâtea scene comediei, poetul a dat curs liber vervei lui şi ar fi imprudent să credem cu- vânt cu cuvânt toate detaliile unei povestiri vizibil exagerată. Dar bucata nu rămâne mai puţin curioasă, prin tot ce ne arată despre

12
Dacă ar fi să-l credem, viaţa nu i-a adus alte bucurii. La toate nenorocirile pe care le cunoaştem, la sărăcia, la bolile, la necazurile lui, se adăuga o nefericire în plus. Era însurat şi rău însurat. Se căsătorise

un interior din mica burghezie a Bizanţului din secolul al XLI-lea.

„Sire, începe poetul, având aerul că glumeşte, sunt prada unei imense nenorociri, a unei dureri din cele mai violente. Am o boală supărătoare, un rău, dar ce rău ! Auzind cuvântul boală, nu vă închipuiţi că mi-a crescut un corn în frunte, că sufăr de o boală de inimă, de o inflamaţie, de o peri ton ită ! Nu ! răul pe care-1 îndur e o femeie arţăgoasă şi certăreaţă“ *. Ea copleşeşte neîncetat pe bietul om cu injurii şi batjocuri. „Domnule nu eşti îngrijit. Ce, domnule ? Ce spui ? Ce-ai adus, domnule ? Domnule, ce-ai cumpărat ? Ce haină, ce costum mi-ai comandat ? Ce fustă mi-ai făcut cadou ? N-am văzut niciodată vreun dar de Paşti. Iată doisprezece ani de lipsuri şi de mizerie pe care

1 împrumut pentru tot acest poem din nou excelenta traducere a lui Miller **(n.a.).**

îi petrec cu dumneata şi n-am purtat niciodată o rochie dc mătasă, n-am avut niciodată inel în deget, niciodată o brăţară cu care să mă gătesc. N-am intrat, niciodată într-o baie, ca să nu ies de acolo întristată. Niciodată riu m-arn săturat într-o zi ca să nu mă tem că o să rabd de foame două“.

Printr-o contradicţie cu totul feminină, cucoana reproşează apoi bărbatului până şi cadourile pe care i le-a făcut vreodată : „Ştii tunica pe care mi-ai adus-o : ia-o înapoi. Ta înapoi mantia de mătase, rochia cea galbenă cu desene mari. Fă-le cadou altcuiva, vin- de-lc, dă-le cui vrei“. Apoi sint reproşuri despre starea -casei : „Stai în casa mea şi n-ai nicio grijă de ea. Marmorele s-au distrus, plafonul cade, olanele s-au spart, acoperişul e putrezit, zidurile au căzut, grădina e o paragină. Niciun ornament n-a mai rămas, nici ghips, nici tencuială, nici pavaj de marmoră. Toate uşile sint strâmbe, gardurile rupte, drugii zac în grădină. N-ai înlocuit o uşă, n-ai pus la loc o scân- dură, nici iarna măcar. N-ai pus la loc ţiglele, n-ai ridicat zidul, nici n-ai chemat un zidar să-l

dreagă. N-ai cumpărat un*cui să-l baţi într-o uşă“. în această cocioabă dărăpănată, femeia face toată treaba, îngrijeşte de copii, ţese hainele, administrează afacerile, aleargă, oboseşte, se zbate, în timp ce bărbatul îşi trece vremea hoinărind şi mâncând bine. Şi, pentru a sfârşi, mai sunt şi vaietele despre căsătoria proastă pe care a făcut-o. „Uită-te la mine puţin, băiete, vezi ? Eram respectată şi dumneata un hamal ; eram nobilă şi dumneata un biet cetăţean. Dumneata te culcai pe o rogojină şi eu în pat. Eu aveam o zestre bogată şi dumneata un lighean. Aveam aur şi argint şi dumneata o doagă de hârdău, o copaie şi o căldare mare. Ei bine ! dacă ţi-a plăcut să înşeli, să seduci şi să te însori cu o femeie, trebuia să te legi de una la fel cu tine, de fata unui cârciumar, vreo fată fără

bani, şchioapă şi plină de pistrui, sau de vreo bădărană de la periferie. Dar de ce m-ai înşelat pe mine, o biată orfană, de ce m-ai urmărit cu vorbele dumi- tale seducătoare ?“

Sub acest val de reproşuri, zadarnic îşi pleacă bărbatul capul şi încearcă să-şi potolească arţăgoasa jumătate. Doamna plânge, îşi zmulge părul, îşi zgârâie obrajii şi deodată, pune mina pe copii şi pe furcă, fuge în odaia ei şi se închide ermetic.

Sunt neîncetat scene de acest fel, dintre care unele ating proporţii eroi-comice. într-o zi, Prodrom se întoarce acasă. îi era foame. „Eram nemâncat, spune el, nu turnasem pe gât băutura mea favorită (nu vreau să-mi ascund defectele, e o greşeală în care cad adeseori), eram rău dispus, i-am vorbit cu asprime, şi ea începu să-mi toarne reproşurile obişnuite : — Nu sunt sclava ta, strigă ea, nici ’servitoarea ta. Cum, ai îndrăzneala să ridici rnâna asupra mea ? Cum, nu ţi-e ruşine ?“ Şi urmară un întreg convoi de obrăznicii, la care poetul are mai întâi pofta să răspundă cu palme ; dar îşi cunoaşte nevasta şi-şi zice prudent : „Pentru sufletul tău, Prodrom, aşază-te şi taci. Suportă cu curaj tot ce-ţi va spune." Căci

dacă o loveşti, dacă o baţi şi dacă-i faci rău, cum eşti mic, bătrân şi neputincios, ea se va repezi la tine şi dacă te loveşte, ar putea să te omoare“. Totuşi, până la urmă îl cuprinde mânia ; ia o coadă de mătură ; dar atunci doamna fuge şi se încuie: „în indignarea mea, apucai coada de mătură şi începui să lovesc violent în uşă. Găsind o gaură, băgai în ea capătul cozii de mătură. Dar nevastă-mea se repede, pune rnâna pe ea, o trage înăuntru şi eu în afară. Văzându-mă mai tare şi că am s-o aduc spre mine, dă drumul «măturii, deschide uşa şi eu cad jos cât eram de lung“. Atunci ea îşi bate joc de el şi după o nouă salvă de înjurături dă să intre la ea, dar ea se încuie din nou. Până una-

alta, bărbatului îi e foame ; dar doamna are cheile de la dulap. El se resemnează deci să se culce, încredinţat, fără îndoială, după spusele proverbului că „cine doarme, mănâncă“, când deodată, în timp ce dormea, un miros bun de tocană îi gâdilă nările. Nu face decât o săritură şi iată masa pusă şi toată familia gata să ospăteze. Dar nimeni nu-1 cheamă. Atunci îi vine o idee. El se deghizează şi, îmbrăcat cu o haină slavonă, cu o bonetă de lină vărgată, cu un băţ lung în mină, vine şi strigă sub ferestre : „Milă, doamnă, milostenie ! sunt fără adăpost !“ Copiii, care nu-1 recunosc, vor să alunge pe cerşetor cu lovituri de bâtă şi cu pietre. Dar femeia, care a înţeles, le spune : „Lă- saţi-**1**, e un sărac, un cerşetor, un pelerin“. I se face loc la masă, i se serveşte supa, rasolul şi aceste merinde atât de mult aşteptate îi umplu inima de bucurie.

Şi iată concluzia poemului. „Acestea sunt, monarh încoronat, relele ce in^a făcut să îndur o femeie certăreaţă şi rea. Deci, sire, dacă vă faceţi milă de mine, dacă nu copleşiţi cu daruri pe această femeie nesătulă, mă tem, tremur că o să fiu ucis curând şi astfel veţi pierde pe Prodrom, cel mai bun dintre curtenii voştri.“

Desigur, în această poemă e o parte voită de exces şi de exagerare burlescă, prin care autorul speră să

distreze pe augustul său protector şi nu cred că trebuie să căutăm în ea un portret absolut exact al căsniciei lui Teodor Prodromul. Dar piesa oferă un alt interes. în contrast cu eleganţa curţii, cu viaţa ceremonioasă şi afectată care se ducea în palatul imperial, în contrast cu existenţa oamenilor de lume, ne face să întrezărim un colţ din viaţa populară şi să ghicim tot ce era pitoresc, colorat şi liber în această societate bizantină, pe care ne-o închipuim mai mult preocupată de etichetă şi de ţinută. Şi, în această existenţă a unui poet de curte din epoca Comnenilor, e un contrast miş-

cător : acela care, in faţa melancolicei sebastocrato- risse, inteligentă, distinsă, cultă, erudită, pune pe cumătră cu vorba necioplită, cu maniere necăutate, vulgară, preocupată să-şi conducă bine gospodăria, ruda apropiată, cu calităţi mai puţine, cu acele mari burgheze din secolul al VUI-lea şi al IX-lea, pe care le-am examinat mai înainte şi din care s-a născut rasa viguroasă, care a constituit multă vreme forţa imperiului bizantin.

Capitolul VI,

PRINŢESE din occident la curtea comnenilqk

într-ti»a din cărţile pe care le-a compus pentru educaţia fiului său şi unde i-a plăcut să pună în axiome regulile conducătoare ale politicii bizantine din secolul al X-lea, împăratul Constantin Porfiroge- netul a scris cele ce urmează i „Fiecare popor are obiceiuri şi legi j el trebuie deci să se lege de lucrurile care-i sunt proprii şi să nu caute decât în sine însuşi mijlocul de a crea acele legaturi pe care e zidită viaţa socială. După cum fiecare animal nu se uneşte decât cu fiinţe de acelaşi fel, tot astfel fiecare naţiune trebuie să aibă drept regulă să contracteze alianţe matrimoniale nu cu cei de altă rasă şi de altă limbă, ci cu persoane de aceeaşi limbă şi cu aceeaşi origine. Căci numai aceasta poate aduce înţelegere, raporturi bune şi relaţii afectuoase“.

în virtutea acestui principiu, prin care se exprima

mai ales dispreţul trufaş cu care priveau bizantinii restul universului, curtea imperială respingea, cu dispreţ, orice propuneri de căsătorie care-i veneau din ţările străine. în ochii oamenilor de stat din Constan- tinopol, era un lucru „necuviincios, atentând la maiestatea imperiului roman“, a se gândi la unirea vreunei prinţese imperiale cu vreunul din acei suverani „necredincioşi şi ignoranţi“, care trăiau obscuri în

nord sau în occidentul îndepărtat şi când se prezenta, se îndepărta repede „o astfel de cerere absurdă“. După cum pietrele preţioase ale coroanei, aduse de un înger lui Constantin, nu puteau, cu niciun preţ, trece în mâinile barbarilor, după cum secretul focului grecesc, revelat de un înger primului împărat creştin, nu trebuia să fie cu nici preţ vândut străinilor, tot astfel, prin- tr-o „constituţie nestrămutată“ a lui Constantin cel Mare însuşi, era specificat că prinţesele porfirogenete nu puteau, fără să-şi piardă rangul, să se unească cu bărbaţi de altă rasă şi era aproape o ruşine pentru un împărat să se căsătorească cu o femeie care nu era născută în lumea bizantină.

De mai multe ori, chiar înainte de secolul al X-lea, politica totuşi călcase regulile astfel formulate şi mai multe fete din familia imperială trebuiseră să se resemneze a se mărita cu vreun suveran barbar. Curtea bizantină se silea să explice cât putea mai bine aceste mezalianţe şi să justifice, prin motive subtile, aceste umiliri impuse orgoliului său. Dar, cu toată grija pe care o punea spre a salva principiile şi cu toate că se declara mereu, nu fără trufie, că era „lucru nemaiauzit, ca o porfirogenetă, fiică a unui porfirogenet, să se alieze cu barbarii“, din ce în ce mai mult necesităţile timpului şi exigenţele politice făceau să cedeze tradiţia stabilită. Chiar din a doua jumătate a secolului al X-lea unele prinţese imperiale se măritau una cu un împărat german, alta cu un ţar rus ; şi încet-în- cet se atenua oroarea pe

care o inspirau la început aceste alianţe. Mai târziu, în epoca Comnenilor, mai multe prinţese bizantine s-au aşezat pe tron în occident ; şi invers, în vremea Comnenilor şi a Paleolo- gilor, mai multe prinţese latine au voit să împartă purpura Cezarului bizantin.

Cum s-au împăcat aceste exilate cu mediul nou în care soarta le făcea să trăiască ? Ce-au păstrat ele,

in noua lor patrie, din ideile şi moravurile ţării de naştere ? Au dus bizantinele cu ele, în occident, ceva din civilizaţia superioară, în care fuseseră crescute ? Occidentalele au fost influenţate de civilizaţia greacă în contact cu lumea mai cioplită, mai elegantă, în care se găsiră transplantate ? Sunt tot atâtea chestiuni care se pun celui ce încearcă să studieze aceste vieţi imperiale şi a căror dezlegare, depăşind cadrul strimt al acestor cercetări particulare, nu e poate lipsită de interes pentru istoria generală a Bizanţului şi a civilizaţiei. Se poate, în adevăr, vedea aici, în ce măsură două lumi, opuse şi ostile, se pătrunseră şi fură susceptibile de a se înţelege ; se va afla ce profit au tras şi una şi cealaltă din acest contact şi din aceste două civilizaţii de valoare inegală, care din ele exercită, până la sfârşit, influenţa coa mai puternică şi mai durabilă.

••

utem număra destul de repede prinţesele bizantine, pe care căsătoria le-a transplantat pe tronurile din occident. Dacă neglijăm câteva persoane mai obscure, este vorba de Teofana, care, spre sfârşitul secolului al X-lea se căsători cu Otto al II-lea şi care făcu să pătrundă în occident ceva din rafinamentul şi din eleganţa curţii bizantine. Este apoi Teodora, nepoata basileului Manuel Comnenul, care, în 1148, fu măritată cu ducele Elenric de Austria, fratele regelui Germaniei Conrad al III-lea. Este, în sfârşit, Irina Anghelos, care, spre sfârşitul secolului al Xll-lea fu soţia regelui romanilor Filip de Suabia, fiul mai mic al lui Frederic Barbă-roşie şi care, din această însoţire pur politică, ştiu să facă o căsătorie

de dragoste. în realitate, aceste alianţe între bizantini şi latini nu plăcură niciodată prea mult la curtea din Constantinopol. Se pare că prinţesele astfel aşezate în regate depărtate fură victimele predate, după expre-

sia lui Teodor Prodromul, „bestiei din occident“ ; şi rudele acestor nefericite, disperate din cauza acestor căsătorii, „plângeau pe fiicele lor vii, ca şi cum ar fi murit“. Ca pentru a justifica aceste presimţiri, tinerele femei, sacrificate exigenţelor politice, au fost de altfel rareori fericite şi muriră- tinere, fără să poată uita vreodată ţara în care se născuseră. Fără îndoială, Teofana se ataşă de acel imperiu german, pe care-1 guvernă pentru fiul său Otto al III-lea şi lrina An- ghelos se devotă cu totul unui soţ pe care**-1** iubea. Daţ amândouă aveau privirile mereu întoarse spre Constantinopol. Teofana luă din Bizanţ civilizaţia superioară pe care o aduse în Germania şi ideile în care-şi crescu fiul. Irina visă toată viaţa ei să aşeze pe tronul lui Constantin pe soţul ei. Astfel, aceste bizantine măritate în occident fură în definitiv prinţese în exil şi luară puţin lucru din lumea nouă în care au fost transplantate.

De altfel, această lume nouă a fost puţin primitoare cu ele, adeseori ostilă. Dacă Irina a rămas oarecum populară, prin nenorocirile ei, Teofana a rămas veşnic o necunoscută. Oamenii din vremea sa îi ca- lomniară viaţa particulară, defăimară simpatia excesivă pe care o arăta compatrioţilor, îi reproşară influenţa dezastruoasă pe care *a* exercitat-o asupra soţului ei. Dar în această bizantină ei văzură mai ales pt? marea corupătoare a virtuţilor germane. „Gătelile ei somptuoase, scrie un contemporan, erau un exemplu rău pentru femeile din Germania.“ Un alt cronicar critică cu severitate frivolitatea ei. în sfârşit, o legendă curioasă care circulă pe socoteala sa arată amintirea tulburătoare pe care o Iasă în occident. După această povestire împărăteasa apăruse, după moartea ei, îmbrăcată mizerabil, unei

călugăriţe şi-i ceruse s-o ajute cu rugăciunile ei. „Ea avea să-şi reproşeze, în adevăr, de a fi introdus în Germania multe

găteli luxoase şi inutile, care plat grecilor, clar a căror întrebuinţare tusese necunoscută până atunci de lemeile din Germania. Nu numai ea se gătise cu aceste toalete, bucurându-se de ele mai mult decât se cuvine unei fiinţe omeneşti, dar pe lingă aceasta îndemnase şi pe celelalte femei să păcătuiască, inspirându-le dorinţa unui asemenea lux. Astfel, ea meritase din această cauză pedeapsa veşnică. Totuşi, adăugase ea, nădăjduia că deoarece fusese totdeauna credincioasă, vt obţine, mulţumită rugăciunilor sufletelor pioase, să fie scoasă din iad."

Povestirea e semnificativă. Ea arată antipatia adâncă pe care o simţea occidentul secolului al X-lea pentru acel orient elegant şi rafinat care se dezvăluia în faţa lui. Şi nu trebuie să credem că astfel de sentimente se simţeau numai în Germania. Când, după cincizeci de ani de la moartea Teofanei, dogele vene- ţian Domenico Selvo se căsători cu o prinţesă bizantină, contemporanii n-au fost mai puţin scandalizaţi de viaţa „aşa de molatică, aşa de delicată“ pe care o ducea străina. Nu avea ea nevoie, în loc de apă obişnuită pentru toaletă, de rouă, pe care în fiecare dimineaţă o strângeau servitorii ? Nu se acoperea cu par- iumuri, mereu îmbrăcată în mătăsuri grele şi cu mâinile înmănuşate cu grijă ? Şi mai ales, în loc de a mânca cu degetele — ca toată lumea — nu împingea rafinamentul până acolo încât punea pe eunuci să-i taie bucatele şi apoi le lua cu o furculiţă de aur ? Astfel de inovaţii scandaloase meritau o pedeapsă cerească. Fa- ’când abuz de arome şi de esenţe, dogaresa îşi văzu trupul intrând în putrefacţie şi mirosul care se răs- pândea din fiinţa ei era aşa de respingător, încât toţi sa depărtau de ea şi muri părăsită.

Astfel, printr-o ciudată contradicţie, oamenii din occident uneau în admiraţia pentru Bizanţ, pentru

bogăţiile, splendorile şi prestigioasa lui civilizaţie, o

neîncredere instinctivă faţă de eleganţele sale corupătoare şi perverse. Prinţii latini solicitau pe întrecute onoarea unei alianţe imperiale : popoarele se temeau de aceste frumoase vrăjitoare din orient, care li se păreau făcute mai ales pentru a corupe calităţile aspre şi puternice de care erau mândri. Asupra occidentului întreg, Bizanţul îşi punea pecetea artei, industriei, luxului său. Totuşi, niciodată latinii nu iubiră pe aceşti greci ingenioşi, prea îndemânatici, prea subtili, a căror superioritate o recunoşteau şi în acelaşi timp se temeau de ea. împărăteasa Teofana făcu cea dintâi această experienţă : în secolele ce urmară, multe alte cazuri au adeverit antipatia persistentă a celor două lumi opuse şi rivale. Pe măsură ce, prin cruciade, legăturile între ei se înmulţiră, neînţelegerea nu tăcu decât să crească între greci şi latini. Niciodată n-au ajuns să se înţeleagă perfect şi încă şi mai puţin să se suporte prieteneşte. Bizanţul a acut o soartă ciudată, căci deşi civilizaţia i-a datorat atâtea progrese însemnate, n-a întâlnit decât neîncredere şi ingratitudine chiar şi la aceia pe care îi servise cu mai mult folos.

Istoria prinţeselor din occident, pe care o căsătorie le-a făcut să se urce pe tronul basileilor, arată şi mai semnificativ această eternă şi deplorabilă contradicţie.

I

Bertha de Sulzbach, împărăteasă a romanilor

După ce prima cruciadă pusese în legătură mai intimă orientul cu occidentul, Bizanţul devenise o mare putere europeană. Expediţiile succesive, întreprinse pentru eliberarea Sfântului Mormânt, întemeierea statelor france din Siria, multiplieând legăturile dintre greci şi latini, deşteptase la cei din urmă ambiţii,

aprinsese pofte, excitase ură, crease astfel interese noi ; pe cei dinţii îi făcuse să înţeleagă mai ales necesitatea de a renunţa la dispreţul trufaş cu care vorbeau altădată de „barbari“ şi să ţină seamă de

naţiunile noi care se năşteau spre viaţă. Fără îndoială, din această apropiere nu se născuse nicio simpatie reală; totuşi un fel de curiozitate, o conştiinţă neclară încă de nevoia ce aveau unii de alţii, atrăgea reciproc aceste două lumi, care se ignoraseră atâta vreme. în secolul al XlI-lea, marele imperiu oriental, ieşind din ce în ce mai mult din izolarea lui, se amesteca în toate problemele mari ale politicii europene : sub domnia lui Manuel Comnenul mai ales, Constantinopolul fu unul din centrele acestei politici.

în cea dintâi jumătate a secolului al XlI-lea, o primejdie îngrozitoare ameninţa monarhia basileilor. Regatul puternic, pe care normanzii îl întemeiaseră în Italia meridională şi în Sicilia, îşi întindea planurile ambiţioase până dincolo de Adriatica : ca şi Robert Guiscard şi Bohemond, Roger al ITI-lea visa să se întindă pe socoteala imperiului de la Constantinopol. împotriva unui adversar de talia acestuia, Bizantinii aveau nevoie de o alianţă ; ei o căutară în Germania, pe care statornicite sale ambiţii italiene o arătau mai mult decât pe oricare alt stat în stare să neutralizeze eforturile întreprinzătorului suveran sicilian. Din 1135 şi doi ani mai târziu, în 1137, ambasadori greci fură trimişi în Germania, spre a pregăti terenul unei înţelegeri ; o nouă misiune veni în 1140 să aducă regelui Conrad al III-lea oferte mai precise. Pentru a pecetlui definitiv acordul proiectat, curtea bizantină propunea să unească cele două dinastii printr-o căsătorie şi cerea ca o „fată de sânge regal“ să fie trimisă la Constantinopol, spre a se căsători cu sebastocratorul Manuel, al patrulea liu al împăratului Ioan Comnenul.

Con rad al lll-lea al Germaniei era o fire foarte orgolioasă. Aspirând la titIul imperial, ti se considera egalul basileului şi avea pretenţia să i se dea aceleaşi onoruri ca şi împăratului. Mai mult, amintindu-şi că imperiul grec îşi trăgea originea de Ia Roma, credea că monarhia bizantină datora sfântului imperiu ro- mano-

gerntan respectul pe care o fiică îl datorează mamei sale. Foarte îndrăgostit, în sfârşit, de puterea lui, se lăuda cu supunerea pe care i-o arăta întregul occident. Astfel de idei ofensau foarte mult vanitatea grecească, pentru ca o alianţă să lie uşor de încheiat. Din fericire, se în timpi ă că şi C’.onrad simţea nevoia unui sprijin împotriva ambiţiilor crescânde ale lui Roger al II-lea. El răspunse deci propunerilor care i se făcuseră şi propuse trimişilor bizantini ca prinţul Manuel să ia în căsătorie pe o soră a soţiei lui, contesa Bertha de Sulzbach. După multe discuţii, se înţeleseră, în sfârşit: către finele anului 1142, o ambasadă bizantină merse în Germania să aducă pe tânăra logodnică.

La Constantinopol i se făcu cea mai strălucită primire. Un scriitor al timpului, Teodor Prodromul sau altul din versificatorii oficiali, care populau curtea Comnenilor, a descris, într-un poem de circumstanţă, splendoarea primirii cu care fu salutată noua venită. A povestit despre cortegiul măreţ care o escorta pe contesa germană, mulţimea de haine de sărbătoare înşirată în calea ei, străzile frumos împixlobite, flaşnetele cântând la trecerea ei, parfumurile şi aromatele răspândite sub paşii ei, în sfârşit, tot rafinamentul ceremonialului luxos pe care-1 desfăşura Bizanţul în asemenea ocazii. Prinţesele din familia imperială însăşi se deranjară să meargă înaintea „florii din occident, cum spune poetul, pe care împăratul o sădea în grădina imperială“. Se pare că acest lucru dădu chiar loc unui incident curios. Printre femeile tinere adunate

spre a o saluta pe contesa germană, se afla şi soţia moştenitorului AÂexe, fiul mai mare al basileului : ea purta în ziua aceea o haina de un albastru închis, garnisită simplu cu puţină purpură şi aur. Impresionată ele această culoare care făcea ca o pată printre toaletele strălucitoare, străina întrebă cine era acea „călugăriţă" care vorbea cu un ton aşa de poruncitor. In acest cuvânt, superstiţia bizantină nu întâtzie să vadă o prevestire

rea ; şi, în adevăr, moartea prematură a prinţului Alexe se însărcină, după puţină vreme, să justifice faimosul pronostic.

Rând pe rând, in anul 1143, cei doi fraţi mai mari ai lui Manuel, Alexe şi Andronic, dispărură brusc în câteva săptămâni. Manuel devenea astfel moştenitorul tronului, substituit de voinţa tatălui său muribund, lui Isac, fratele mai în vârstă. Or, pentru un basileu bizantin, stăpânul unuia din tronurile cele mai măreţe ale epocii, era un lucru mai mult decât mediocru să se însoare cu o simplă contesă germană. Pe lingă aceasta, se pare că aerele dispreţuitoare pe care le arăta Conrad al III-lea jignise lumea din Constanti- nopol. în poemul menţionat adineauri, Prodromul răspundea pe faţă pretenţiilor germane : el declara deschis „gloriosului rege" Conrad că, cu toată gloria lui, pentru el era o cinste supremă de a se fi aliat cu casa Comncnilor ; el proclama noua Romă incontestabil superioară celei vechi. „Dacă aceasta, scria el, dă o logodnică, cealaltă dă un logodnic, şi cum ştim cu toţii că bărbatul e superior femeii, este evident că aceleaşi raporturi trebuie aplicate şi în relaţiile celor două imperii". Pentru aceste motive diferite şi încă pentru altele, împăratul Manuel nu se grăbi de loc să celebreze căsătoria cuvenită ; timp de aproape patru ani el făcu pe femeia ce-i fusese destinată să aştepte binecuvântarea nupţială.

în această vreme chiar, politica bizantină se apropia de Sicilia : un proiect de căsătorie se schiţa între o prinţesă greacă şi un fiu al lui Roger al II-lea ; în acelaşi timp relaţiile cu Germania se încordau. Totuşi, până la urmă, Manuel se hotărî să revină la alianţa germanică; în 1145 fu trimisă lui Conrad al III-lea o ambasadă spre a-i vesti intenţia ce avea împăratul de a celebra căsătoria hotarâtă în 1142. Dar făcu pe regele Germaniei să simtă marea cinste ce i se făcea şi trimisul grec se arătă de o aroganţă aşa de nesuferită, încât suveranul german trebui să-l dea afară şi să-l facă să-şi ceară scuze în

public. Foarte jignit de felul cum era tratat, Conrad al III-lea de altfel, nu rămâne dator cu obrăznicia. în scrisoarea pe care o scrise atunci la Constantinopol, el lua pentru sine titlul de împărat al romanilor şi adresa, dispreţuitor, mesajul „scumpului meu frate Manuel Comnenul, ilustru şi glorios rege al grecilor".

Totuşi, deoarece şi dintr-o parte şi din cealaltă se dorea înţelegerea, totul sfârşi cu bine. O ambasadă germană sosi la Constantinopol şi şeful ei, episcopul de Wiirtzburg potrivi lucrurile spre satisfacţia generală. în luna ianuarie 1146, Bertha de Sulzbach se căsători în sfârşit cu împăratul Manuel Comnenul şi ureându-se pe tron lua pronumele bizantin de Irina, simbol desigur al păcii stabilite între ţara ei natală şi noua patrie.

*

Poate că prezintă oarecare interes să căutăm a analiza aici care puteau fi, în momentul când sosea la Constantinopol, impresiile unei străine transportată într-o lume cu totul nouă. Spre a ne da seama de aceasta, putem să ne servim de mai multe descrieri destul de curioase, care ne arată capitala bizantină

aşa cum era către mijlocul secolului al Xll-lea. Una

din acestea este pentru noi cu deosebire demnă de atenţie, deoarece este opera unui occidental, Eudes de Deuil, care vizită oraşul basileilor în 1147, îndată chiar după căsătoria Irinei cu Manuel.

Prestigiul cetăţii imperiale era foarte mare în occident. Se pare că realitatea nu desminţea această faimă. Prin frumuseţea climatului, prin rodnicia pă-mântului, prin bogăţia sa prodigioasă, Constantinopo- lul apărea latinilor ca un oraş incomparabil. „El este, spune Eudes de Deuil, gloria Greciei : faima sa este strălucită ; de fapt, el este superior chiar renumelui". *(Graecorum gloria, fama dives et rebus ditior).* Cronicarul nu mai oboseşte lăudând splendoarea palatelor, măreţia bisericilor, mulţimea relicvelor preţioase păstrate în ele ; nu e mai puţin izbit de aspectul pitoresc al zidurilor, la

picioarele cărora se întind până departe, în câmpie, grădini mari şi lucrările de artă care asigură capitalei o alimentare continuă şi abundentă cu apă dulce. Dar, alături de monumentele publice, Eudes de Deuil — şi în aceasta constă marele interes al descrierii lui — a ştiut să vadă oraşul însuşi şi el i-a apărut deosebit de murdar, mirositor şi întunecat. E un oraş de orient, cu străzile acoperite cu bolţi. Deasupra acestor clădiri se ridică spre cer locuinţele măreţe ale oamenilor bogaţi ; dar în fundăturile în care soarele nu pătrunde niciodată, trăieşte o populaţie săracă şi mizerabilă, pe care mizeria o expune tuturor ispitelor. Nesiguranţa este aici absolută ; asasinarea, furtul, sunt accidente de Joate zilele. „Sunt în Constantinopol, zice istoricul, aproape tot atâţia hoţi, câţi săraci“. Poliţia, neputincioasă, nu face nimic ; nimeni n-are grijă să respecte legea sau s-o facă respectată ; orice vinovat scapă de urmările crimei lui. în ochii călătorului din occident, Bizanţul secolului al Xll-lea apare ca un oraş nemărginit, suprapopulat,

neliniştit şi zgomotos, excesiv în toate, în bogăţiile oa şi în viciile lui.

Acestea nu sunt, cum s-ar putea crede, bârfeli de latin nemulţumit de greci. O mărturie de la aceeaşi dată, aceasta de origine bizantină, ne arată cetatea imperială sub acelaşi aspect. Străzile cele mai umblate sunt pline de bălţi cu noroi, pe care ploile le transformă în adevărate mocirle. în acest „tartar“, în acest „lac de iad“, animale şi oameni se înnămolesc şt adeseori chiar se îneacă. Călătorii care au traversat, fără accidente, munţii şi fluviile „naufragiază în mijlocul oraşului“, sosind în port. Pentru a ieşi din încurcătură trebuie întreprinse adevărate salvări de la înec, descărcând animalele de povară, intrând în noroi până la brâu, scoţând animalele din mocirlă cu mare trudă, cu ajutorul frânghiilor. Şi asta încă nu-i nimic. Noaptea, alte pericole se adaugă la primejdiile drumurilor. Străzile fără lumină sunt pe mâna hoţilor, a clinilor vagabonzi care, atunci ca şi acum,

mişunau la Constantinopol j oamenii cumsecade se închideau în case şi niciun ajutor nu era de aşteptat în caz de accident nimeni nu răspundea la strigătul victimelor, care n-aveau decât să se lase jefuite.

Desigur că o împărătească n-avea niciodată ocazia să vadă „acest spectacol nedemn de un suveran“ *(abasileuton tbeatron).* Ge cunoştea ea din Constantinopol erau reşedinţele imperiale, mai ales palatul Blacherne, devenit în secolul al XH-lea locuinţa obişnuită a basileilor. El era aşezat înspre extremitatea Cornului de Aur şi tripla lui'faţadă domina marea, câmpia şt oraşul. Exteriorul era măreţ, interiorul şi mai frumos. Pe zidurile vastelor săli mărginite de colonade, străluceau mozaicurile pe fond de aur, executate „cu o artă admirabilă“ şi care reprezentau, în culori strălucitoare, faptele împăratului Manuel, războaiele lui împotriva barbarilor, tot ce făcuse pentru binele iinperiultwk Pe jos, alte mozaicuri de marmoră formau o pardoseală minunată. „Nu ştiu, scrie un contemporan, ce-i dă mai mult preţ sau frumuseţe, arta sau valoarea materialului“. Peste tot era acelaşi lux pe care împăraţii din familia Comnenilor ii adăugaseră neîncetat şi care făcea din palatul Blacherne una din minunile Constantinopulului. Străinii admişi să-l viziteze au lăsat despre el descrieri uimitoare : „Frumuseţea sa exterioară, scrie Eudes de Denii, este aproape incomparabilă şi cea a interiorului întrece cu mult tot ce aş putea spune. Peste tot nu vezi decât aur şi picturi de culori diferite ; curtea este pavată ai marmoră, cu o artă îneântătnare“.

Benjamin de Tudeie, care vizită Constantinopol cu câţiva ani mai târz.iu, exprimă o admiraţie asemănătoare. „în afară de palatul pe care i l-au lăsat strămoşii împăratului Manuel, spune acesta, el a pus să se zideascâ, pe malul mărit, altul, care se numeşte Blacherne, ale cărui coloane şi ziduri sunt acoperite cu aur şi argint, pe care a pus să se reprezinte atât propriile

lui războaie, cât şi cele ale strămoşilor. El a pus să i se facă în acest palat un tron de aur, împodobit cu pietre preţioase şi cu o coroană de aur atâr- nată de lanţuri, care sunt tot de aur. De jur împrejur, coroana aceasta e presărată cu perle şi diamante al căror preţ nimeni nu-**1** poate spune şi care aruncă o lumină aşa de strălucitoare, că sala e aproape luminată noaptea, fără ajutorul altei lumini. Se mai află acolo o inlinitate de alte lucruri, care ar părea de necrezut, dacă s-ar povesti. în acest palat se aduce tributul anual, atât în aur cât şi în haine de purpură, de care sunt pline turnurile : aşa îneât prin belşugul bogăţiilor şi prin frumuseţea arhitecturii, acest palat întrece pe mate celelalte de pe pământ".

Ceea ce mai cunoştea o împărătească erau reşedinţele îneântătoare, în care se duceau basilcii în timpul

verii, căutând o temperatură mai plăcută. Chiar la picioarele palatului Blacherne, în afară de zidul din jurul oraşului, se afla frumosul parc Philopation, teren întins, închis cu ziduri, în care apele curgătoare întreţineau o răcoare veşnică, în care păduri mari, populate cu animale sălbatice îngăduiau plăcerea vî- nătoarei ; împăraţii construiseră acolo o încântătoare locuinţă de petrecere şi totul forma, după expresia lui Eudes de Deuil, „deliciul grecilor“. în altă parte, pe Propontida, erau splendidele vile în care împăraţii reînviaseră luxul oriental al „Susei şi al Ecbatanei“ şi unde-i plăcea lui Manuel să se odihnească de osteneala războaielor, prin bogăţia mesei şi plăcerea muzicii.

Ceea ce cunoştea din Constantinopol o împărătească mai era Hipodromul cu serbările lui, care constituiau şi în secolul al XH-lea una din plăcerile esenţiale ale poporului bizantin. Aici aveau loc, ca şi în vremea Iui Justinian, curse de cai şi exerciţii atletice, cu inter- medii de tot felul, cum erau acelea de a da drumul iepurilor, care apoi erau urmăriţi de câini de vână- toare ; isprăvile jucătorilor pe frânghii şi ale acrobaţilor, lupte de animale

sălbatice, urşi, leoparzi şi lei. Tot acolo, după cum raportează Benjamin de Tudele, se dădeau „în fiecare an mari spectacole în ziua naşterii lui Isus din Nazaret. Acolo se arată, în faţa împăratului şi a împărătesei, figurile deosebite ale tuturor oamenilor din lume, cu hainele lor diferite. Nu cred, adaugă călătorul, să mai fie pe lume jocuri aşa de măreţe“. Acestea erau foarte gustate la Constantinopol şi curtea nu le privea cu mai puţină plăcere decât mulţimea oricând „lacomă de spectacole noi“.

Ceea ce mai cunoştea în sfârşit o împărătească erau bisericile capitalei, splendoarea slujbelor celebrate în Sfânta Sofia, „edificiul admirabil şi divin, după expresia istoricului Nicetas Acominate, pe care însăşi

mâinile lui Dumnezeu au ridicat-o ca prin minune, ca cea dinţii şi cea din urmă operă a sa, biserică incomparabilă, imagine pământească a bolţii cereşti“. Şi, fără îndoială, ca cea mai mare parte dintre vizitatori, prinţesa germană a fost fermecată de frumuseţea cântecelor liturgice din biserica grecească, de amestecul armonios al glasurilor, care uneau vocile înalte de soprană cu accentele mai grave, de euritmia gesturilor şi a îngenuncherilor. Fără îndoială, ea aprecia de asemenea, ca cea mai mare parte din străini, superba orânduire a banchetelor somptuoase ce se ofereau în palatul imperial, a bucatelor excelente şi bine servite, amestecate cu spectacole de tot felul, „în care, cum spunea un contemporan, urechile, gura, ochii, erau la lei de îneântaţi". Şi desigur i-au plăcut luxul costumelor, pompa ceremoniilor, rafinamentul splendorilor ce făceau din curtea bizantină o minune unică în bogăţie şi eleganţă.

Un lucru totuşi mira pe cei ce vizitau Constantinopolul pentru prima dată. Era nepăsarea acelei plebe bizantine, a acelui „popor inert“, obişnuit să trăiască din dărnicia imperială : şi latinii simţeau puţină simpatie pentru această rasă „cu caracter viclean şi şiret, corupt

în acelaşi timp“. Din fericire, spre a se mân- gâia de defectele supuşilor săi, noua împărătească găsea în Constantinopol numeroşi compatrioţi. în Bizanţul secolului al XlI-lea se afla o întreagă colonie germană : negustori germani se stabiliseră aici, soldaţi germani serveau în trupele imperiale ; şi numărul lor era destul de mare pentru ca regele Conrad sa ceară să li se dea o biserică specială. Şi, în sfârşit, multe obiceiuri introduse în Constantinopol oarecum de cu- rând, puteau să amintească străinei de patria depărtată. în epoca Comnenilor, biserica greacă celebra în sanctuarele sale unele sărbători care aminteau în mod

ciudat acele serbări ale *Nebunilor* sau ale *Măgarului,* cu care se distra atunci occidentul.

*

Trebuie de altfel să recunoaştem că împăratul Mantiei Comnenul se arătă, cel puţin la începutul căsniciei, foarte grăbit să placă tinerei lemei pe care o luase de soţie. Acest prinţ bizantin avea, se ştie. foarte multă simpatie pentru latini ; îi plăceau moravurile lor cavalereşti, întrecerile cu spada, bravura lor imprudentă şi măreaţă j îi plăceau întrecerile cavalereşti şi el însuşi cobora cu plăcere în arenă. Astfel, el făcea occidentalilor bună primire la curte şi preţuia atât de mult serviciile lor, incit grecii erau adeseori nemulţumiţi de iavoarea de care se bucurau aceşti străini Semi-barbari, care „scuipau mai bine decât vorbeau“ şi care „lipsiţi de orice educaţie, repetau cuvintele greceşti cu aceeaşi asprime cu care stâncile şi pietrele repetă în ecou cântecul din fluer al păstorilor*. In contact cu aceşti occidentali, Manuel învăţase să cunoască tot ceea ce se cerea unui perfect cavaler. El ştia, de exemplu, că pentru un latin căsătorit de cu- rind, era o datorie de onoare să se ilustreze printr-o faptă deosebită ; şi imitând modelele din occident, sa silea să merite dragostea soţiei sale prin vitejie. Şi se pare a fi reuşit, în adevăr. Irina admira foarte mult valoarea soţului ei şi declara în public că în

Germania, unde toţi se pricepeau când era vorba de curaj, niciodată nu întâlnise un cavaler arât de perfect.

în vreme ce, spre a o cuceri pe soţia sa, Manuel se modela după moravurile occidentului, ea, din partea sa, spre a plăcea soţului, se trudea să se pătrundă de frumuseţile literaturii greceşti şi aspira să joace rolul prinţesei, prietenă şi protectoare a literelor, în care se complăcuseră cele mai multe din femeile Comne- niâor. Astfel, ea îşi puse în cap să studieze şi să înţe-

leagă pe Hwrner şi, în ac©st scop, făcu apei la unui din cei mai iluştri gramaticieni ai epocii. Pentru dinsa, Tzetzes compune *Alegorii asupra lliadei,* in care explica imperialei sale eleve subiectul poemului şi istoria personajelor principale care jucau vreun rol în el, fără a renunţa la notele erudite asupra biografiei poetului ; şi în dedicaţia prin care oferea împărătesei cartea, el o califica drept „doamnă foarte îndrăgostită de Hunter“ *(bomericatate cyr'ia).* Acestea se petreceau în anul 1147. Puţin mai înainte, Tzetzes dedicase de asemenea 1 rinei o primă ediţie din *Chiliade* şi se părea că prinţesa germană devenise cu totul bizantină, în cercul său de gramaticieni şi retori.

Totuşi, cu toată această reciprocă bunăvoinţă, căsnicia imperială nu întârzie să se dezbine. Se pare că vina a fost a amândorura. Irina pe de o parte se satură repede de rolul său de protectoare a literelor. Ea se certă cu Tzetzes pentru o mizerabilă chestiune de bani. (iramaticianul însuşi povesteşte că i sc făgă- duiseră doisprezece bani de aur pentru fiecare din caietele cu dizertaţii savante. Pentru a face dovadă de zelul sau, el luă hârtie de format mai mare, acoperi paginile cu un scris mai mărunt, aşa încât, cum spunea el, un singur caiet făcea cât zece. Socotea că va fi răsplătit în aceeaşi proporţie : dar de unde ! Intendentul împărătesei pretinse să plătească lucrul lui Tzetzes după preţul fixat dinainte şi cum nenorocitul om de litere se plângea de acest procedeu, la sfârşit i se refuză orice plată. Furios,

el se adresă suveranei însăşi, spre a cere dreptate. Irina, care nu înţelegea nimic din aceste subtilităţi bizantine, trimise la plimbare pe nefericitul gramatician. Acesta se răzbună, povestind intâmplarca : în afară de aceasta, el distruse prima ediţie din *Chiliade* şi satul de a mai lucra pe gratis, opri savantele sale comentarii la cântul al XV-lea al *Iliadei* şi se puse în căutarea altei protec-

toare. Experienţa literară încercată de împărătească nu reuşise de loc.

Aceasta ar fi fost puţin lucru. Dar şi în alte privinţe Irina se împăca greu cu obiceiurile noii sale patrii. Se pare că împărăteasa era o persoană destul de frumoasă. Arhiepiscopul Vasile din Achrida, care pronunţă cuvântarea funebră la moartea ei, spune că „prin statura trupului său, prin armonia membrelor, prin culorile sale frumoase, ea procura o senzaţie de plăcere chiar şi lucrurilor neînsufleţite". Pe deasupra era înzestrată de tot felul de virtuţi, „al căror parfum, spune panegiristul, înveseleau pe Dumnezeu şi pe oameni“. Perfect cinstită, blândă, credincioasă, extrem de milostivă, totdeauna gata să ajute şi să mângâie pe nenorociţi, „să-şi întindă peste lume mâinile sale binefăcătoare“, ea avea calităţi morale înalte. Dar îi lipsea cu totul eleganţa. „Ea se îngrijea mai puţin, spune Nicetas, de frumuseţea trupului, decât de perfecţionarea sufletului“. Nu-i plăceau toaletele, nu-şi farda obrazul, nu-şi făcea ochii şi arăta oarecare dispreţ pentru „femeile nebune“, cum spunea ea, care preferă naturii arta. „Nu voia, zise cronicarul, să strălucească decât de lumina virtuţilor“. La toate acestea, ea adăuga oarecare asprime germană, după spusele lui Nicetas *(to me epiclines etlmicon)* şi avea o înfăţişare mai curând gravă şi trufaşă. Acesta nu era un bun mijloc spre a**-1** reţine pe tânărul pasionat care era atunci Manuel, setos de plăceri, de reuniuni mondene, de aventuri amoroase, îndrăgostit de toate distracţiile potrivite cu vârsta sa şi de toate petrecerile care se ofereau fanteziei sale.

Pe lângă aceasta, Irina nu dădea soţului său niciun copil. în 1147, când împăratul alungă pe patriarhul Cosma, acesta, în furia lui, blestemase în plin sinod sânul împărătesei şi declarase că niciodată împărăteasa nu va da naştere vreunui copil de sex

masculin. Or, faptele păreau să justifice această prezicere. Timp de cinci ani, cu toate rugăciunile cerute celor mai vestiţi călugări, cu toate darurile cu care copleşi Biserica, în speranţa de a obţine sfârşitul sterilităţii sale, Irina nu dădu niciun moştenitor imperiului ; şi când, în sfârşit, în 1152, născu un copil, acesta fu o fată, Maria. Mai târziu, ea mai avu un copil, dar din nou o fată, care de altfel muri în vârstă de patru ani. Manuel era foarte amărât din această cauză ; şi ferm convins că era efectul blestemului patriarhului, el fu oarecum supărat pe soţia lui, care dădea astfel cu totul dreptate prelatului.

Pentru toate aceste motive, Manuel, din partea sa, se să tură repede de Irina. Fără îndoială, el îi păstră, cu politeţe, toate onorurile exterioare ale puterii, curtea, gărzile, toată strălucirea puterii supreme. Dar se îndepărtă cu totul de ea. După numeroase aventuri, sfârşi prin a-şi lua o amantă oficială. Aceasta era nepoata lui, Teodora, şi el se apropie cu atât mai mult de ea, cu cât, mai fericită decât Irina, îi dădu un fiu. De acum înainte, el nu-i mai refuză nimic : ca şi soţia legitimă, ea avu o curte, gardă şi împărţi cu excepţia coroanei aproape toate prerogativele puterii supreme. Pentru dânsa, împăratul făcu cele mai nebuneşti cheltuieli : „mări de bogăţie“, cum spune Ni- cetas, fură vărsate la picioarele ei. Orgolioasă, arogantă, ea primea onorurile şi banii : în jurul ei, după exemplul stăpânului, se îndesau curtenii, părăsind-o pe împărăteasa legitimă pentru favorită.

Se pare că cea dintâi nu încercă de loc să pună capăt izolării ei. Irina îşi făcu viaţa ei aparte şi o umplu cu fapte bune, ajutând pe văduve, protejând pe orfani,

înzestrând şi măritând pe fetele sărace, frec- ventând şi îmbogăţind mânăstirile. li plăcea să dea, şi panegiristul a spus despre ea „că erau bucurii cererile, ce i se adresau şi părea că se roagă să i se adre-

*eze astfel de cereri.“ Convertită, în momentul căsătoriei la ortodoxia grecească, şi foarte credincioasă, ea trăia cu plăcere în societatea oamenilor Bisericii şi le arăta un respect infinit. Totuşi, ramânea foarte occidentală şi foarte germană în această curte din orient,, în cuvântarea funebră pe care o pronunţă în onoarea ei, V asile din Achrida nu se putu opri de a aminti că era „o străină, născută sub alte ceruri, necunoscând obiceiurile civilizaţiei noastre, fiica unei rase orgolioase şi mândre, al cărei git nu ştia să se plece“ şi s-a crezut obligat să facă elogiul Germaniei, acestei naţiuni „puternice şi dominatoare“, care între toate popoarele din occident „porunceşte celorlalte şi nu acceptă de loc să fie condusă“. Vorbind astfel, prelatul arăta că pătrunsese adâncul sufletului suveranei.

în adevăr, ea nu-şi uita niciodată ţara de naştere. Fu îneântată când în anul 1147 aduse la Constanti- nopol pe regele Conrad, cumnatul său şi o armată latină. în timp ce grecii vedeau cu groază revărsân- du-se asupra imperiului norul îngrozitor ce se ridica din occident, în timp ce gură-cască bizantini se minunau găsind în rândurile cruciaţilor femei, îmbrăcate şi înarmate ca nişte cavaleri şi care, ca nişte noi amazoane, călăreau ca bărbaţii, Irina, dimpotrivă, se silea să facă cea mai buna primire compatrioţilor săi. Când orgolioşii rivali ai împăratului grec şi ai regelui Germaniei ameninţară să se ciocnească, ea incercă să potolească neînţelegerile dintre cei doi prinţi. Şi deşi pretenţiile lui Conrad, imposibil de acomodat cu exigenţele etichetei bizantine, n-au permis în acel moment o întâlnire personală între cei doi suverani, cel puţin influenţa împărătesei reuşi să asigure între cei doi relaţii aproape tolerabile. Mantiei şi Conrad îşi arătară curtoazie unul faţă de celălalt ;

împăratul trimise în tabăra latină hrană din belşug şi cadouri

preţioase, cărora regele din partea sa ie răspunse prin daruri bogate.

Puţin mai târ/iu, când armata franceză apăru sub zidurile Constantinopolului, Irina de asemenea in treţinu cu Eleonora de Guyenne, soţia lui Ludovic al Vll-lea raporturile cele mai binevoitoare. Dar mai ales după dezastrul suferit de cruciaţi în Asia-Mica, se manifestă bunăvoinţa împărătesei pentru compatrioţii săi. Conrad al IlI-lea, învins pe râul Mc nadru, se oprise la Efes cu resturile trupelor lui şi se îmbolnăvise acolo. împreună cu Manuel, Irina veni să viziteze pe învins, îl aduse la Constantinopol pe corabia imperială şi basileul, care avea cunoştinţe serioase în medicină şi chirurgie voi să-l îngrijească cu propriile sale mâini. în sfârşit, când după ce-şi îndeplinise datoria la Sfântul Mormânt, Conrad al IlI-lea trecu din nou prin Bizanţ, el găsi iarăşi aceeaşi primire bună. Curtea bizantină se orienta pe faţă către alianţa germană, echilibru necesar faţă de ostilitatea evidenta a normanzilor din Sicilia şi a francezilor din Franţa. între cele două familii suverane se pre găteau căsătorii. Henric de Austria, fratele vitreg al regelui Germaniei, se căsătorea cu o nepoată a lui Manuel şi poeţii curţii imperiale celebrau cu pomp- această unire. Puţin după aceea, era vorba să se casă torească fiul lui Conrad cu o altă nepoată a împăratului. In această politică, e imposibil să nu recu noaştem influenţa împărătesei şi de altfel o scrisoare curioasă a lui Conrad al IlI-lea mărturiseşte aceasta. El laşa în seama lrinei grija de a alege din familia imperială pe logodnica destinată fiului său, „pe aceea care ţi se va părea ţie, care le-ai crescut, că merită, prin caracter şi frumuseţe“ *(Quae moribus et forma noscatur a te, quae eas educasti, precellere).* Totuşi, căsătoria nu se făcu, dar alianţa cea mai strânsă persistă între cele două state. Când-, în 1150, Roger al

II- lea şi Ludovic al Vll-lea se gândiră să alcătuiască împotriva Bizanţului o ligă a întregului occident, opoziţia formală a regelui Germaniei făcu să cadă planul. Rămânând bună germană, Irina nu adusese decât servicii ţării sale adoptive.

Moartea lui Conrad al IlI-lea în 1152, slăbi legăturile bune dintre cele două curţi. Dar împărăteasa păstră totdeauna un interes cald pentru tot ce se petrecea în Germania. Ea urmărea de departe, cu o simpatie pe care n-o ascundea, pe nepotul său, tână- rul fiu al lui Conrad ; îi trimitea daruri şi avea grijă să fie făcut cavaler. Pe de altă parte, cu timpul pare că s-a apropiat din nou de Manuel şi că i-a dat un ajutor preţios în administrarea statului. Vasile din Achrida vorbeşte de „potrivirea de sentimente", de „înrudirea sufletească" ce exista între cei doi soţi. Aici este oarecare exagerare, fără îndoială, care ţine de genul cuvântării funebre. Dar se vede din alte mărturii că Irina a intervenit de multe ori cu succes pe lângă împărat, spre a obţine eliberarea prizonierilor de război sau iertarea condamnaţilor la moarte şi că se însărcina bucuros să transmită împăratului jalbe, în 1158, ea îi aduse un serviciu mai însemnat, sal- vându**-1** dintr-un complot urzit împotriva lui; şi dacă e adevărat că „arhisatrapii din Persia", după spusele panegiristului său, voiră să-i cinstească mormântul cu ofrande măreţe, se poate trage concluzia că ea a exercitat o oarecare influenţă asupra relaţiilor externe ale monarhiei.

De altfel, avea un suflet drept, bun simţ, sânge rece, sentimentul foarte clar despre ce trebuia să facă ; trebuie să li fost un bun sfătuitor. Se înţelege deci că atunci când muri, în 1160, de friguri, Manuel a suferit din pricina asta. Se poate totuşi crede că Vasile din Achrida a arătat în termeni prea dramatici durerea împăratului, umplând palatul cu gemetele sale

şi incapabil de a se stăpâni şi Nicetas exagerează când scrie că basileul fu disperat, ca şi cum i s-ar fi

smuls o mină şi că petrecu doliul „copleşit şi pe jumătate mort“. Cel puţin, el făcu soţiei sale, care pare a fi fost regretată de toţi. funeralii splendide. Ea fu în-mormântară in mânăstirea Pantocratorului, pe care Ioan Comnenul o întemeiase spre a fi un Saint-Denis al dinastiei şi unde Manuel însuşi puse să i se pregătească mormântul. In cinstea împărătesei răposate, el comandă apoi o frumoasă cuvântare funebră, care a ajuns până la noi şi în care Vasile de Achrida, arhiepiscop de Tesalonic, laudă cum se cuvine şi nu fără oarecare emoţie personală, calităţile şi virtuţile cu care Irina fusese împodobită. După care, împăratul se mângâie repede. Doritor de a avea un fiu, spune Nicetas, care să-i continue dinastia şi sensibil la farmecele feminine, din anul 1161 el anunţă intenţia de a se însura din nou. Dintre toate partidele care i se propuseră, dintre toate fiicele de prinţi şi de regi care alergau după alianţa lui, el alese pe „cea mai frumoasă dintre prinţesele vremii sale“, pe Maria de Antiohia, cu care se căsători în 1161. Irina din Germania fusese repede uitată.

Am văzut mai înainte care a fost şi soarta acestei impărătese latine, cu ce entuziasm salutase poporul din Constantinopol pe seducătoarea prinţesă în momentul serbărilor căsătoriei şi cu ce ură urmări mai târziu pe străină. Am spus de asemenea care a f»st sfârşitul tragic al încântătoarei suverane şi cum Bizanţul a fost şi mai crud faţă de ea decât fusese faţă de Irina. După cum prinţesele greceşti exilate în occident nu se împăcau niciodată cu noua lor patrie, tot astfel latinele măritate la curtea Comnenilor rămî- neau totdeauna nişte străine pentru poporul peste care domneau. Irina, cu toate eforturile ei de a deveni bizantină, rămase totdeauna o germană. Maria de An-

tichia, deşi născută in Siria, rămase totdeauna o latină. Una singură dintre prinţesele occidentului din secolul al XH-lea primi mai puternic pecetea ţării sale adoptive şi se eleniză aproape cu totul. Şi acest fapt

adaug a o nota m plus şi un interes mai mare la istoria Agnesei de Franţa, fiica Iui Ludovic al Vll-Iea şi sora lui Filip-August, a cărei existenţă fu amestecată cu unele din cele mai **Tragice** evenimente din vremea sa.

II

Agnes de Franţa. împărătească a romanilor

Toată viaţa lui. după cum am văzut, Mantiei Comnenul iubise foarte mult pe latini. Cronicarul Robert do Clari regăsea încă în Con stan tinopol, după mai mult de douăzeci de ani de la moartea suveranului, amintirea durabilă a acestei simpatii declarate. El povesteşte în limba lui naivă cum, cu toate reproşurile grecilor, basileul primise şi tratase totdeauna bine pe oamenii din occident. „Vă poruncesc, spunea el curtenilor, ca nimeni din voi să nu fie aşa de îndrăz- neţ să se plângă vreodată de dărnicia mea, nici de faptul că-i iubesc pe francezi. Căci îi iubesc şi mă încred mai mult în ei decât în voi şi le voi da mai mult decât le-am dat“.

Această simpatie naturală era întărită prin serioase raţiuni politice. Manuel simţea foarte bine forţa de neînvins a tinerelor naţiuni din occident; le ştia orgolioase, neîmblânzite, mereu gata să plece la război | cunoştea de asemenea vechea ură pe care o nutreau împotriva Bizanţului. El se temea necontenit ca o coaliţie să nu le unească împotriva imperiului şi ca

„înţelegerea lor comună, cum spunea el, să nu copleşească monarhia, după cum un torent repede pustieşte ••âmpiile cultivatorilor“. Prin urmare, se silea prin toate mijloacele să împiedice această unire de temut, întreţinând discordii între puterile europene, susţinând rezistenţa Italiei împotriva lui Barbă Roşie, atrăgând la el, prin largi concesiuni comerciale, pe negustorii din Veneţia, din Genova, din Pisa şi Ancona, trudin- du-se necontenit să câştige alianţa vreunuia din marile state din occident. De aceea, la începutul domniei se sprijinise pe Germania. Mai târz.iu, spre sfârşinil vieţii, înclina spre o alianţă franceză. El era atunci în

luptă deschisă cu împăratul Frederk Barbă- Roşie şi-şi bătea capul să găsească oriunde sprijin împotriva lui. Acela al regelui Ludovic al Vll-lea i se părea cu deosebire avantajos şi căuta atent mijloacele de a se apropia de acest prinţ. De altfel, ideea plutea în aer. încă din 1171 sau 1172, papa Alexandra al III-lea, care era în foarte buni termeni cu Marmel, se gândise la utilitatea alianţei franco-bizantine şi sfătuise pe Ludovic al Vll-lea să unească, printr-o căsătorie, casa domnitoare a Franţei cu aceea a Comneni- lor. împăratul grec găsi terenul pregătit, când se hotărî ’ să facă propuneri formale.

în 1178, Fiiip de Alsacia, conte de Flandra, întorcându-se din Palestina, se oprise la Con stan tinopol. După obicei, basileul îi făcu o primire măreaţă şi în cursul conversaţiilor pe care le avu cu prinţul latin, îi încredinţă planul său. „împăratul îl întrebă, povesteşte cronica lui Ernoul, dacă regele Ludovic al Franţei n-avea vreo fată de măritat şi contele răspunse că avea una, dar care era mică şi tânără. Deci îi spuse împăratul Manuel că el nu avea decât un fiu care era copil tânăr şi că dacă regele voia să-i trimită

fata pentru fiul său, îndată ce va veni îl va căsători şi o va face să poarte şi ea coroană ; el va fi împărat şi ea împărătească. Deci vorbi şi rugă împăratul pe conte că dacă va duce mesajul său- regelui, om mai gentil nu va putea găsi nicăieri şi trimite. Şi el ar trimite împreună cu dânsul oamenii cei mai viteji spre a aduce pe domnişoara, dacă regele voia să i-o încredinţeze.

Contele răspunse că va duce bucuros mesajul şi gândea că va obţine fata. Deci, împăratul puse pe mesagerii săi să se pregătească şi le încredinţă aur şi argint destul de cheltuială şi-i trimise în Franţa împreună cu contele. Şi când ajunseră în Franţa, contele veni la rege şi-i spuse mesajul trimis de împărat.

Deci fu regele mulţumit şi vesel, dacă văzu că mai bine nu putea s-o mărite. După ce puse să o gătească foarte măreţ şi foarte bogat (ca o fată de om aşa de mare

ca regele Franţei), el o dădu în seama trimişilor, care o duseră la Constantinopol, împăratului“.

Acest copil „mic şi tânăr“ se numea Agnes de Franţa. Ea era a doua fiică a lui Ludovic al Vll-lea şi a celei de a treia soţii, Alix de Champagne, prin urmare sora mai mică a lui Filip-August. în momentul în care, în primăvara anului 1179, ea părăsi Parisul, spre a se îmbarca pe vasele genoveze care o duseră la Constantinopol, avea opt ani. Transportată la o vârstă aşa de tânără într-o ţară nouă, uitată repede în Romania îndepărtată, de ai săi, care pare să se fi dezinteresat complet de ea, trebuia să se acomodeze mai mult decât altele cu obiceiurile patriei adoptive, în tot cazul, ea trebuia să ducă aici o existenţă deosebit de curioasă şi de dramatică ; martoră a unor evenimente considerabile, ea trebuia câteodată să ia

P®rte chiar Ia ele ; şi prin aceasta figura ei ştearsă merită curiozitatea istorieib

*

în 1179, cinci mica Agnes sosea în oraşul imperial, domnia lui Manuel Gomnenuî era aproape de sfârşit. Totuşi, cu toate amărăciunile ultimilor ani, împăratul păstra o mare încredere în el însuşi, curtea îşi păstra eleganţa şi fastul obişnuit. în mijlocul serbărilor, se celebră, la 2 martie 1180, logodna fiicei lui Ludovic al VlI-lea cu moştenitorul tronului Cezarilor. Cum tânărul Alexe avea numai unsprezece ani, căsătoria fu amânată pentru mai târziu ; dar din acel moment mica logodnică fu tratată ca viitoarea împărătească şi, conform obiceiului, ea părăsi pronumele francez, pentru cel bizantin de Ana.

Câteva luni mai târziu, în septembrie 1180, moartea lui Manuel făcea să cadă pe capul acestor doi copii toate sarcinile şi toată răspunderea puterii supreme. Ori, împrejurările erau deosebit de grele, viitorul plin de primejdii. împăratul, înainte de a muri, nu luase nicio hotărâre : deci, lucrurile ajunseră în curând rău. Un basileu minor, „care avea încă nevoie de

preceptori şi de doică“ şi pe care o educaţie absolut neglijentă îl făcuse uşuratic şi incapabil ; o regentă, Maria de Antiohia, înconjurată de răuvoitori, rău văzută, prea mult iubită de unii, detestată aproape de toţi ; un favorit obraznic şi mediocru, pe care rivalii îl bănuiau că aspiră la tron ; aceştia erau şefii guvernului. Era destul pentru a deslănţui toate [13]

ambiţiile, ale Măriei, **1** itca lu: Manuel, femcse pasionata şi violentă, pe care ura împotriva mamei vitrege şi o energie cu totul masculină o duceau spre cele mai îndrăzneţe fapte, ale lui Alexe, fiul bastard a! lui Manuel, care credea că are oarecare drept la tron, mai ales ura temutului Andronic Comnenul, ale cărui aventuri, după cum ştim, tulburaseră atât de mult domnia precedentă. împotriva acestor primejdii ameninţând din toate părţile, puterea se găsea lipsită de sprijin şi de iorţă ; înşişi membrii familiei imperiale, cele mai mari personaje ale statului, nemulţumiţi, îngrijoraţi, nu se preocupau decât de propriile lor interese : „nu mai există nicio grijă de problemele politice ; consiliile de conducere ale imperiului erau pustii“. Se ştie care a fost rezultatul acestei situaţii lamentabile şi dramele care rând pe rând însângerară capitala şi palatul. Maria Comnena provocând răscoala împotriva fratelui ei şi susţinând un adevărat asediu în Sfânta Sofia ţ Andronic răzvrătit la rândul său, în curând stăpân al Constantinopolului şi asociat de către entuziasmul popular tânărului basileu ; favoritul detronat, închis, orbit j apoi, după cum spune Nicetas, „grădina imperială despuiată de arborii săi“, Maria Comnena şi soţul ei otrăviţi, regenta Maria de Antiohia condamnată pentru crimă de trădare şi executată fără milă } în sfârşit, tânărul Alexe închis, sugrflmat şi Andronic Comnenul punând mina pe tron : acestea au fost spectacolele care

13 Vezi L. Sommerard, *Deux princesses d’orient au Xll-e siecle,* Paris, 1907. Se va găsi în această carte o biografic plăcută a Agnesei de Franţa, cam romanţioasă uneori, pentru o lucrare de istorie, dar interesantă, deşi autorul a neglijat unele texte importante pentru psihologia eroinei sale (n.a.).

însemnară aceşti trei ani tragici şi al căror martor îngrozit a fost Agnes de Franţa.

Atunci cirul moartea tânărului împărat o lăsă astfel singură, părăsită într-un oraş străin, mica împărătească avea aproape doisprezece ani. Ea se găsi pradă, fără apărare, tuturor capriciilor noului stăpân. Pentru a-şi consolida puterea uzurpată, Andronic nu găsi nimic mai bun de făcut decât să se însoare cu lo-

godnica predecesorului sau şi cu ţoală disproporţia de vârstă (basileul avea mai mult de şaizeci de ani), la sfârşitul lui 1182 căsătoria fu celebrată în Stânta Sofia şi consumată. Lucrul acesta provocă scandal, chiar în Bizanţul obişnuit cu atâtea crime. „Acest bă- trân în declin, scrie Nicetas, nu se ruşină de loc să se unească cu tânăra şi frumoasa soţie a nepotului său ; apusul îmbrăţişă aurora ; acest om neputincios şi sbârcit posedă pe fetiţa cu degetele de trandafir, care răspândea parfumul dragostei“. Opinia europeană nu fu mai puţin indignată de această întâmplare. Numai familia Agnesei se pare că nu s-a emoţionat de loc ţ nu vedem pe Filip-August de loc preocupat de ce se întâmpla cu sora lui.

Ceea ce e şi mai curios, este că însăşi prinţesa pare a se fi împăcat, fără greutate, cu soarta. Pentru a explica această ciudăţenie, trebuia să spunem că măritişul ei cu bătrânul suveran fu înainte de toate o unire politică şi că Andronic, foarte ocupat cu numeroasele lui amante, nu s-a impus de loc tinerei sale soţii. Ea avu mai ales satisfacţiile exterioare ale puterii supreme, plăcerea de a figura în ceremonii, de a fi reprezentată pe monumente, în vestminte imperiale, alături de soţul ei. Este de crezut de altfel că şi ea, ca atâtea altele, s-a lăsat cuprinsă de farmecul marelui seducător, care era Andronic. Am văzut cum, în tragedia finală în care basileul îşi găsi moartea, ea era alături de el, împreună cu amanta lui preferată şi cum cele două femei, prinse împreună cu prinţul în fuga lui, făcură eforturi supreme spre a**-1** smulge destinului. Era în 1185. în timpul celor doi ani cât fusese căsătorită

cu Andronic, tânăra femeie văzuse înţâmplări ciudate, în această curte în care cântăreţele din flaut şi curtezanele aveau mai multă trecere pe lângă stăpân decât oamenii de stat, în acele vile de pe Bosfor, unde, împreună cu frumoasele sale prietene,

lui Andronic îi plăcea să guste, în pacea vieţii do ţară, deliciile unei vieţi voluptuoase şi pasionate. Se pare că Agnès de Franţa nu se scandalizã prea tare : ea fu poate cea din urmă cucerire a lui Andronic Com- nenul, aşa de inteligent, aşa de bun vorbitor, aşa de ingenios, de mlădios, de fermecător, pe buzele căruia, după expresia lui Nicetas, Hcrmes frecase iarba magică, ce seduce inimile.

Nu se ştie ce se întâmplă cu tânăra femeie în zilele tulburi care urmează după căderea lui Andronic. Dar avem toJtă libertatea să credem că îndată ce ordinea fu restabilită, Agnès, văduvă a doi împăraţi, regăsi sub domnia lui Isac Angelo, toate prerogativele pe care Bizanţul le acorda suveranelor sale. Se va vedea mai departe că ea îşi păstră moştenirea şi se poate crede că trăi într-unul din acele palate imperiale, în care se adăpostea izolarea prinţeselor detronate. Acolo veni să o caute o nouă aventură.

Teodor Branas aparţinea uneia din cele mai mari familii ale aristocraţiei bizantine. Tatăl său Alerte, care trecea drept unul din cei mai buni generali ai epocii, fusese unul din cei mai credincioşi servitori ai lui Andronic Comnenul ; mama lui era o nepoată a împăratului Manuel care o proclama cu plăcere „frumoasa între toate femeile“ şi-i plăcea s-o numească „podoaba familiei“. Astfel înrudiţi cu dinastia căzută, aceşti Branas nu puteau avea nicio simpatie pentru guvernarea lui Isac Angelo. în anul 1186, Alexe se răsculase împotriva împăratului şi-şi găsise moartea, cu arma în mână, sub zidurile Constantino- polului ; natural, Teodor, deşi servea în armata imperială, nu putea să simtă deçât ură pentru asasinul tatălui său. Aceasta îl

apropie oare de Agnès, moştenitoarea, oarecum, a drepturilor Comnenilor ? Nu se ştie. Totuşi, în 1190, începea să se vorbească în Con- stantinopol de intimitatea care unea pe Branas cu

tânăra femeie, atunci în vârstă de nouăsprezece ani. Puţin mai târziu, în anul 1194, cronicarul occidental Aubry de Trois-Fontaines precizează lucrurile în aceşti termeni : „Teodor Branas întreţinea pe împărăteasa, sora regelui Franţei şi deşi ea îşi păstra moştenirea imperială, o considera ca pe soţia lui ; dar el n-o luă cu nuntă solemnă, căci, după obiceiul ţării, această căsătorie ar fi făcut-o să-şi piardă moştenirea“. Cu toate acestea, legătura era declarată pe faţă şi în curând fu acceptată de toţi : cu atât mai mult cu cât Teodor Branas, contribuind foarte mult, în 1195, la detronarea lui Isac Angelo, avea o situaţie foarte însemnată la curtea noului împărat Alexe.

Prin această unire morganatică, pe care o consolida şi naşterea unei fetiţe, Agnès devenise mai bizantină decât oricând. Cum se va vedea în curând, ea uitase complet limba ţării sale de naştere ; pierduse orice amintire a unei familii care nu se îngrijise niciodată de ea. Nimic nu dovedeşte că în 1196 a văzut pe sora ei Margareta, văduva regelui Ungariei, când aceasta făcu o călătorie în Ţara Sfântă ; şi când, deodată, în 1203, sosirea baronilor din cruciada a patra o puseră în prezenţa compatrioţilor săi, totul ne face să credem că era complet „desrădăcinată“.

*

Se ştie cum Irina Anghelo, prinţesă bizantină, ajunsă prin căsătorie pe tronul Germaniei, determină pe soţul ei, Filip de Suabia, să ia în mână cauza tânărului său frate Alexe, lipsit de putere de un uzurpator şi cum Cezarul german interesă asupra drepturilor tânărului său cumnat pe veneţieni şi pe cruciaţii adunaţi atunci la Veneţia. Şi alte motive contribuiră, desigur, a devia spre ConStantinopol expediţia destinată să elibereze Ţara

Sfântă. Interese economice ale republi-

cii veneţicne, atracţia pe care ;> exercitau asupra imaginaţiilor occidentale splendorile capitalei bizantine, perspectivele jafului şi ale cuceririi, pe care le deschidea o asemenea aventură tuturor acestor aventurieri, vechea ură strânsă in inimile latinilor, fură tot atâtea cauze care determinară pe doge şi pe baroni la cruciadă. în sfârşit, alt motiv fu mulţimea relicvelor pe care le poseda Constantinopolul.

Se ştie ce mare loc au ţinut, în viaţa publică şi particulară a Evului Mediu, aceste resturi preţioase şi ce preţ se punea mai ales pe cele venite din Orient. Ori, Bizanţul era plin de aceste tezaure sfinte şi nu fără oarecare ostentaţie erau expuse vizitatorilor uimiţi, în palat, în capela imperială, în Sfânta Sofia şi în celelalte biserici. Astfel, în ochii latinilor, oraşul imperial devenise un muzeu întins, ca o imensă raclă destinată să aprovizioneze toate sanctuarele din occident şi se poate crede, văzând ce loc ţinu cutia cu relicve printre grijile cuceritorilor, că această atracţie n-a fost de loc străină de hotărârea gravă care, cu toată împotrivirea formală a papei, întoarse spre Con stan tinopol atâţia oameni credincioşi, atâţia oameni ai bisericii, lacomi de a strânge, ca preţ al victoriei, aceste sfinte avuţii.

Nu e locul aici să povestim a patra cruciadă. Va fi de ajuns să amintim cum latinii, sosiţi în faţa Constantinopolului la 23 iunie 1203, se văzură siliţi să întrebuinţeze forţa spre a restabili pe tron pe tânărul Alexe. La 17 iulie asaltul era dat : uzurpatorul, cuprins de panică, fugea repede şi o revoluţie populară restabilea pe Isac Anghelo. Cea dinţii grijă a împăratului fu aceea de a se înţelege cu cruciaţii. El ratifică toate promisiunile pe care le făcuse fiul său ; îi primi, ca pe binefăcătorii şi restauratorii imperiului ; mai ales, ie vărsă cu amândouă mâinile bogăţiile capitalei j şi această primă ocupare, care nu dură decât

câtcva zile, nu făcu decât să sporească lăcomia

occidentalilor.

Aici regăsim pe Agnes de Franţa, intr-o scenă care spune destule despre evoluţia ce se săvârşise în ca. Printre marii baroni ai armatei latine se găseau mai multe rude apropiate ale tineret împărătese | contele Baldovin de Flandra se însurase cu o nepoată a sa ; contele Ludovic de Blois era fiul surorii sale. Dar, pe de altă parte, Teodor Branas, amantul său, fusese unul din şef ii apărării, unul din ultimii credincioşi ai basileului Alexe Anghelo. între cele două partide, sentimentele Agnesei nu păreau să ezite. Robert de Clari povesteşte cum cruciaţii, amintindu-şi că o prinţesă franceză fusese odinioară măritată la Gonstantinopol, se informară, îndată după instalarea pretendentului în palat, dacă această doamnă, „pe care o numeau, spune cronicarul, împărătească a Franţei“ mai trăia. „Li se răspunse că da şi că era măritată j că un bărbat mare din oraş — Verna (Branas) îi era numele — o luase în căsătorie. Şi dacă merseră baronii acolo să o sadă şi dacă o salutară îi promiseră să-i facă multe servicii. Şi ea le făcu rea primire şi mult era mâniată că veniseră acolo şi că încoronaseră pe acri Alexe şi nici nu voia să vorbească cu ei. Dar ea pusese pe un latinist să vorbească (un interpret) şi spune latinistului că nu ştia de loc franţuzeşte. Totuşi, intră în legături cu contele Ludovic, vărul ei“.

Au trecut douăzeci şi patru de ani de când rudele ei din Franţa uitaseră pe mica prinţesă exilată în Bizanţ, şi ea uitase tot despre patria sa. Nu se mai interesa decât de lucrurile din Bizanţ, de vechea ură pe care Branas o simţea pentru Lac Anghelo } întocmai ca o grecoaica, ea se indigna de intervenţia inoportună şi nefastă a acestor străini în afacerile monarhiei. Pentru toate acestea, întâmplarea povestită do

••obert de Clari este deosebit de semnificativa ; ea dovedeşte cât de mult se despărţise Agnès de Franţa de ţara ei.

Ceea ce urmă nu era de loc de natură s-o împace cu compatrioţii săi. Se ştie cum înţelegerea aparentă dintre latini şi greci nu întârzie a se rupe, în timpul iernii pe care cruciaţii o petrecură sub zidurile Constantinopolului şi cum o revoluţie naţională răstur- nând pe suveranii slabi şi demni de dispreţ ce ocupau tronul, occidentalii se hotărâră să cucerească Bizanţul pentru ei. Se ştie care au fost, timp de mai multe zile, grozăviile comise în oraşul luat cu asalt. în momentul în care zidul era forţat (12 aprilie 1204), Agnès de Franţa împreună cu alte doamne nobile, căutaseră un refugiu în palatul fortificat Bucoleon. Marchizul Bonifaciu de Montferrat sosi la timp spre a salva pe prinţesă şi pe tovarăşele sale de orice întâmplare supărătoare. Dar se poate închipui cu ce ochi a privit jefuirea capitalei sale, palatele pustiite, bisericile devastate, Sfânta Sofia profanată şi spurcată, populaţia înnebunită alergând în toate părţile şi oraşul incomparabil care era Constantinopolul lăsat pe seama tu turor brutalităţilor soldăţimii. Se poate vedea în povestirea naivă a lui Robert de Clari tot ce aduse latinilor deplorabila lor acţiune : „De când a fost creată lumea, spune el, aşa de mare bogăţie n-a fost văzută şi cucerită, nici în vremea lui Alexandru, nici în vremea lui Carol cel Mare, nici înainte, nici după aceea ; şi nu cred că în cele patruzeci de oraşe mai bogate ale lumii a fost atâta avere, că două părţi din averea lumii erau în Constantinopol şi a treia era împrăştiată în lume“. La priveliştea acestor lăcomii satisfăcute, a obrăzniciei acelor bandiţi, care nu respectau nimic şi pe nimeni, Agnès, ca şi Nicetas, trebuie să fi plâns amar ruina oraşului imperial şi să se

fi gândit că sarazinii ar fi fost mai îndurători decât cruciaţii.

*

Totuşi, când un imperiu latin înlocui monarhia basileilor, când contele Baldovin de Flandra, ruda sa, se aşează pe tronul Cezarilor, ceva din originea ei franceză pare a se fi deşteptat în inima Agneşei de Franţa. Destul de curioase urmări aveau să rezulte din această ultimă schimbare.

Nicetas vorbeşte undeva, cu amărăciune şi tristeţe, de aceşti greci „care au făcut pace cu italienii spre a primi de la ei unele teritorii, când ar fi trebuit să dorească a rămâne veşnic cu ei în război“. Printre „aceste suflete servile, pe care ambiţia le-a înarmat – împotriva patriei“, se găsi Teodor Branas, amantul Agnèsei de Franţa. Se poate crede că el se apropie de noul regim sub influenţa amantei sale. Aceasta, în adevăr, găsise în întemeierea imperiului latin un folos neaşteptat. Aubry de Trois-Fontaines povesteşte că i s-a atras atenţia lui Branas „că lipsea de căsătorie dreaptă pe împărătească, sora regelui Franţei“ şi că fu convins să aranjeze situaţia printr-o căsătorie. Agnès, fu, fără îndoială, recunoscătoare şi apropie pe soţul ei de cei cărora le datora aceasta.

în orice caz, Teodor Branas deveni de acum înainte un sprijin credincios al noului imperiu. „Era, spune despre el Villehardouin, un grec care se ţinea de ei şi niciunul din greci nu se ţinea de ei ca dân- sul“. De altfel acest rar devotament fu răsplătit cum se cuvenea : Branas primi de la împărat învestitura fiefului Apros şi în fruntea câtorva contingente latine el servi, ca un vasal credincios, pe noul său stă- pân. Apoi, în anul 1206, când oraşul Apros fu luat de bulgari şi ras de pe faţa pământului, marele senior

grec avu ocazia să joace un rol şi mai mare. El era foarte popular în provincia Tracia, pe care odinioară o guvernase pentru basileu şi cu deosebire la Adria- nopol, de unde era originară familia lui. Populaţia din acea regiune, îngrozită de excesele bulgarilor, îi propuse să se

supună lui şi să constituie sub autoritatea sa, un principat vasal împăratului latin. „Astfel, după expresia lui Villehardouin, grecii şi francii ar putea să trăiască foarte bine împreună“. Henric de Flandra, care guverna pentru fratele său Baldovin,

f

rizonier la bulgari, prinse cu dibăcie ocazia oferită.

n anul 1206, printr-o convenţie formală, el cedă ca fief lui Branas şi „împărătesei soţiei sale, Adrianopol, Didymotica şi tot'ce ţine de ele“. Un titlu sonor înalţă în ochii grecilor prestigiul noului lor senior : actul de investiţie fu făcut în numele „nobilului Ce- ■*ar Teodor Branas Comnenul“. Un detaşament latin de cavalerie rămase la Adrianopol spre a-1 ajuta să-şi apere principatul. Şi „astfel, zice Villehardouin, fu făcută şi încheiată convenţia între greci şi francezi“.

Apropiind pe învingători şi învinşi, Agnes de Franţa se silise, atât cât putuse, să consolideze aşezarea întemeiată de latini. în principatul său, ea continuă, fără îndoială, să lucreze la opera de împăcare, a cărei iniţiatoare fusese. Până în ultima zi, în adevăr Teodor Branas, conform promisiunilor sale, servi cu credinţă imperiul şi pe împărat ; în senioria sa el era de altfel aproape un rege şi în acest mediu, cu totul grecesc, Agnes continuă, fără îndoială, să trăiască ca o prinţesă bizantină.

Se cunosc puţine lucruri despre ultimii săi ani. Totuşi, un detaliu lasă să se creadă că din ce în ce mai mult se întorcea spre Franţa. în 1218 sau 1219, ea mărită pe fiica sa cu un baron francez, Narjaud de Toucy. De asemenea, mai târziu, nepoata ei trebuia să se căsătorească cu un alt francez, Guiâlaume de

Vâllehardouin, fiul prinţului Ahaieî şi nepotul ei Filip dc Toucy se lăuda cu plăcere cu origínele lui franceze şi cu înrudirea care**-1** apropia de familia regală a Franţei. Joinville povesteşte că în 1252 el veni în Palestina să viziteze pe Sfântul Ludovic, „şi zicea regele

că era vărul său, căci se cobora din una din surorile regelui Filip, pe care însuşi împăratul o avu ca soţie“. Şi încă la începutul secolului al XIV-Jea, Marino Sañudo vorbea de „fiica regelui Franţei“, care devenise împărătească în Bizanţ şi caro apoi se căsătorise cu un baron din imperiul grecesc. Astfel, mulţi ani după moartea sa, care avu loc în 1220, occidentul păstra amintirea Agnései de Franţa, împărătească a orientului, a cărei soartă fu, desigur, una din cele mai ciudate printre soartele atâtor prinţese latine măritate la Constantinopol. Mai mult ca pe oricare, împrejurările o „desrădăcinară“ ; mai mult ca oricare, ea devenise bizantină prin limbă şi simţire. Şi totuşi, când după un slert de secol evenimentele o puseră din nou în faţa compatrioţilor săi, după un moment de ezitare simpatiile ei se îndreptară din nou spre ţara sa de naştere. Soţie a unui mare senior grec, ea nu**-1** urmă în partidul patrioţilor care rezistau cu înverşunare străinilor ¡ nu emigră împreună cu el la Niceea sau în altă parte ; ci, dimpotrivă, îndemnă pe soţul ei spre Franţa, făcu din el un fondator al noului imperiu şi-i propuse sarcina de a împăca, dacă se putea, cele două rase duşmane. Născută fiică a Franţei, moartă într-un principat greo vasal al unui împărat latin, întemeind împreună cu Teodor Branas o familie care va fi cu totul franceză, ea îşi apropie astfel armonios, cu toate aventurile furtunoase ale unei părţi din viaţa sa, patul de moarte de leagăn.

Capitolul VII

CONSTANŢA DE HOHENSTAUFEN, ÎMPĂRĂTEASA A NICEEI

La Valencia, în Spania, în biserica Sfântului Ioan al Spitalului, se vede, în capela Sfânta Barbara, o cutie de lemn pe care este gravată această inscripţie spaniolă : „Aici zace dona Constanţa, augusta împărătească a Greciei“. Cine^ această suverană puţin cunoscută a imperiului Bizantin şi prin ce soartă ciudată veni, aşa de

departe de Orient, să trăiască şi să moară sub cerul Iberiei ? O poveste melancolică şi romanţioasă în acelaşi timp, un episod curios despre legăturile pe care le întreţinea Orientul cu Occidentul în secolul al XIII-lea b

••

Către anul 1238, se pregăteau mari evenimente în Europa. Era vremea când, în Orient, Ioan Dukas Vatatzes, împărat grec la Niceea lupta cu un succes crescând împotriva slabului imperiu latin de la Constantinopol ; vremea când,' în Occident, Frédéric al Il-lea de ITohenstaufen reîncepea, încă o dată, războiul lui etern împotriva papalităţii. Or, Baldovin al [14]

II-lea, împărat la Cofistantinopol, protejat de suveranul pontif şi sprijinindu-se numai pe el, se găsea din această cauză neapărat ostil marelui împărat suab şi politica lui Frederic al II-lea trebuia, natural, să se sileascâ să învingă pe adversarul neîmpăcat, care era pentru el papa. în acest scop, nu ezită, el, catolic roman şi latin, a face o alianţă cu grecii schismatici, împotriva unui stat catolic şi latin.

Acest lucru nu trebuie să surprindă, dacă ne amintim ce spirit liber şi puternic avu acest din urmă Hohenstaufen. Iniţiat din copilărie, în Sicilia, în splendorile civilizaţiei greceşti şi arabe, savant şi îndrăgostit de ştiinţă, ca un umanist din Renaştere, sedus în mod ciudat de moravurile voluptoase şi violente ale Orientului musulman, acest prinţ cu suflet cosmopolit şi laie încercase să smulgă îumea din strânsoarea Bisericii, nu numai distrugând puterea temporară a papalităţii, dar ruinând puterea spirituală a Romei. Să pună capăt pentru totdeauna nebuniei inutile a cruciadei, să încheie pace cu Islamul, să transfere de la papă la împărat conducerea supremă a creştinătăţii, acestea au Fost unele din visurile pe care le-a mân- gâiat

14 G. Schlumbcrger este cel clintii care a atras atenţia asupra prinţesei uitate, într-un articol curios : *Le tombeau d'une impératrice byzantine à Valence* (rev. Des Deux Mondes, 15 martie 1902). Datorăm mult acestui memoriu interesant (n.a.).

geniul înalt al acestui suveran aproape modern. Duşmanii lui declară că nu credea de loc în Dumnezeu, că nega nemurirea sufletului, că proclama, înaintea credinţei oarbe, drepturile supreme ale raţiunii, spunând că „omul nu trebuie să creadă decât ceea ce poate fi demonstrat prin forţa lucrurilor şi prin raţiunea naturală“. Se înţelege că fiind astfel, spiritul său eliberat de scrupulele învechite, nu se simţea de loc încurcat să trateze cu schismaticii sau cu necredincioşii, dacă sprijinul lor putea să-i fie de folos împotriva marelui său adversar, papalitatea.

De aici începură legăturile pe care le angajă cu curtea bizantină din Niceea. Frederic al II-lea promitea lui Vatatzes să facă pe latini să părăsească

Constanfinopolul şi să-l restituie stăpânului sau legitim § în schimb, împăratul grec să se recunoască vasal al împăratului din Occident şi să restabilească unirea ruptă dintre cele două biserici. E greu de spus ce grad de sinceritate cuprindeau aceste promisiuni. în alianţa ce se încheia, grecii vedeau mai ales un mijloc de a recăpăta Constantinopolul mai uşor, iar Frederic al II-lea un mijloc de a răpi papalităţii o forţă pe care se silea s-o atragă de partea sa. Sigur este că cele două părţi se înţeleseseră. încă din 1238, basileul trimise trupe în Italia la dispoziţia împăratului suab. în cu- rând apropierea dintre cei doi suverani deveni şi mai strânsă. în 1244, o fiică a lui Frederic al ll-tea se căsătorea cu împăratul grec de la Niceea.

*

în 1241, Ioan Dukas Vatatzes îşi pierdea prima soţie, Irina Lascaris. în curând, „obosit de singurătate“, cum spune un contemporan, se gândi să se însoare iar şi ceru marelui său aliat mâna fiicei sale. Ea se numea Constanţa şi se născuse din legătura lui Frederic al II-lea cu Bianca Lancia, aceeaşi care a fost şi mama faimosului Manfred. împăratul consimţi cu bucurie la o unire care întărea alianţa sa cu grecii şi deşi între viitorii soţi era o

ciudată disproporţie de vârstă — în 1244 Ioan avea cincizeci şi doi de ani şi Constanţa era foarte tânără — căsătoria fu hotarâtă.

în Occident, mai ales în partidul pontifical, lucrul acesta produse un scandal imens. Puţin mai târziu, în conciliul din Lyon, Inocenţiu al IV-lea nu va ezita să invoce, prin motivele care i se păreau că justifică excomunicarea pronunţată împotriva lui Frederic al II-lea, şi pe acela că „a contractat înrudire cu ereticii“. Pentru aceeaşi cauză, mai înainte, papa excomunicase solemn pe împăratul Vatatzes şi pe tot poporul

lui, „tratând cu neruşinare drept eretici, cum scria Frederic al Il-lea aliatului său, pe aceşti greci ortodocşi, prin oare credinţa creştină s-a răspândit în lume“, calificând de „apostată şi provocatoare de scandaluri o naţiune care de secole, şi de la originea ei, a fost bogată în credinţă şi care a dus Evanghelia păcii în lumea latină pe care o guvernează pontiful“. Nimic mai mult decât această condamnare comună nu putea face mai solidare interesele celor doi suverani. „Nu apărăm numai dreptul nostru, spunea Frederic al ll-lea altuia din corespondenţii săi, dar al tuturor popoarelor prietene, pe care le uneşte dragostea sinceră pentru Hristos şi mai ales pe greci, aliaţii şi prietenii noştri, pe care papa, din cauza dragostei pe care le-o purtăm şi care deşi sunt foarte creştini, i-a tratat cu ultima obrăznicie, calificând drept nelegiuit acest popor foarte credincios şi drept eretică această naţiune foarte ortodoxă“. Vatatzeş de asemenea, trimiţând împăratului un contingent din trupele sale, îl felicita de victoriile pe care prinţul suab le câştiga împotriva adversarului comun. Tânăra prinţesă Constanţa era zălogul acestei apropieri politice. Ea trebuia să fie şi victima ei.

*

Căsătoria între basileu şi fiica lui Frederic al Il-lea fu celebrată la Brussa. După informaţiile împrumutate dintr-un text încă inedit, elogiul funebru al împăratului

Vatatzeş făcut de fiul său Teodor Lascaris, suveranul grec se transportă cu mare pompă militară din capitala sa Niceea, în oraşul unde-1 aştepta tânăra sa logodnică. Se pare chiar că bătrânul prinţ a fost puţin necăjit de călătorie şi că simţi o indispoziţie destul de serioasă. Serbările nunţii n-au fost mai puţin măreţe. Grecii se simţeau extrem de măguliţi de

această alianţă, „a cărei strălucire şi glorie, scrie Teodor Lascaris şi toate celelalte foloase nu pot scăpa decât ignoranţilor şi imbecililor“. Poeţii curţii celebrară deci cum se cuvine o unire aşa de frumoasă şi de folositoare ; în jurul tinerei suverane se desfăşură după cuviinţă splendoarea fastului bizantin. După obicei, ea părăsi pronumele său occidental pentru numele mai grecesc de Ana şi găsi o frumoasă primire la Niceea, care de patruzeci de ani căpătase aspectul unei mari capitale şi pe care grecii patrioţi o iubeau cu deosebire, „căci numele său, zice Teodor Lascaris, conţine o promisiune de victorie“. Aceste aparenţe de fericire fură totuşi scurte ; o aventură ciudată veni să strice repede armonia căsniciei imperiale.

Cum noua împărătească era aproape copil, la plecarea din Italia tatăl său îi dăduse o suită destul de numeroasă de femei din rasa sa şi printre ele, spre a face pe lângă dânsa „slujba de guvernantă şi institutoare“, o persoană foarte frumoasă pe care cronicarii bizantini o numesc „marchiza“. Marchiza era frumoasă ; avea mai ales ochi admirabili şi o graţie în- cântătoare. Or, împăratul Vatatzes fusese totdeauna cam afemeiat şi mica lui soţie din Occident, cu care se însurase mai ales din interese politice, îl interesa prea puţin. Marchizei nu-i fu greu să-l intereseze mai mult ; cum ei îi convenea acest joc, după spusele unui cronicar, „prin filtrele şi farmecele ei de dragoste“ ea vrăji pe basileu şi nu întârzie să devină favorita şi rivala tinerei stăpâne. Vatatzes nu-i refuză nimic. Ea fu autorizată să îmbrace insignele imperiale, să poarte pantofi de purpură ; când

ieşea călare, îmbrăcămintea calului şi frâul erau de purpură, ca pentru o basilissa ; o suită strălucitoare o escorta ; în cale, i se aduceau aceleaşi onoruri ca unei împărătesc ; şi supuşii, în oraş ca şi în palat, îi arătau acelaşi respect ca suveranei legitime şi chiar mai mult. Basileul, îndră-

gostit, ceda la toate capriciile amantei sale : Ana era pusă pe faţă în al doilea rând.

Aventura pricinui oarecare scandal la curtea din Niceea. Printre familiarii împăratului, unul din cei mai apropiaţi era celebrul scriitor Nichifor Blem- ntydes. însărcinat de A'atatzes cu educaţia prinţului moştenitor, în această slujbă de încredere el meritase prietenia elevului său şi câştigase favoarea suveranului. Era un om cu suflet neînduplecat şi aspru, foarte credincios, dispreţuitor pentru tot ce nu e lucru sfânc şi care se remarcase printr-o ostilitate vie faţă de latini. Apoi, avea îndrăzneala de a vorbi pe faţă ; şi deşi libertatea cuvântului i-a pricinuit multe atacuri, el reuşise întotdeauna să-şi menţină trecerea de care se bucura. Blemmydes luă atitudine hotărâtă împotriva favoritei. în ea, el nu ura numai pe străină, ci şi pe femeie. Odinioară, în adevăr, când avea douăzeci de ani, el avusese un roman de dragoste, care sfârşise rău ; de atunci păstra o ură neîmpăcată întregului neam femeiesc. El începu deci s-o atace cu îndrăzneală pe marchiză ; compuse pamflete împotriva ei. Şi, cum acest apărător al moralei n-avea mână uşoară, el nu cruţă duşmancei sale niciun fel de ocară : „Regină a neruşinării, ocara lumii, scandal al universului, otravă ucigătoare, desfrânată, bacantă furioasă, curtezană", acestea erau unele din gingăşiile cu care o „mângâia".

împăratul, om prudent, era destul de plictisit de toate acestea ; 'el simţea câteodată şi oarecare remuş- care pentru aventura în care se angajase. Dar inima lui era prinsă şi-şi potolea scrupulele spunându-şi că Dumnezeu îi va arăta ora pocăinţii, când va judeca de

cuviinţă. Până atunci, el se lăsa dus de pasiune. Cât despre marchiză, se întrecea cu îndrăzneala. Mai poruncitoare, mai obraznică decât oricând, trata de sus pe toţi cei ce se apropiau de ea *;* faţă de împărătească

chiar se socotea rivală, crezându-se, cum spune un cronicar, „regină veritabilă şi mai mult decât regină“. Lucrurile durau astfel de trei sau patru ani, când un accident dramatic puse faţă în faţă pe marchiza italiană şi pe duşmanul ei.

Către 1248, Blemmydes era stareţul mânăstâril Sfântul Grigore Taumaturgul, aproape de Efes. Favorita avu ideea să se ducă să-l înfrunte acolo. In mare costum imperial, întovărăşită de o suită'strălucită, ea năvăli în mânăstire, fără ca cineva să fie destul de îndrăzneţ să închidă porţile în faţa ei, şi pătrunse în biserică în momentul în care comunitatea oficia slujba. Cu un gest, Blemmydes opreşte de îndată pe preot în altar şi întrerupe oficierea serviciului divin j apoi, întoreându-se către marchiză, îi porunceşte să părăsească sfântul loc, pe care**-1** profanează de două ori, fiind nedemnă prin purtarea ei ' să participe la comuniunea credincioşilor şi prin prezenţa ei aducând o insultă publică legilor sfinte ale religiei. La această ocară violentă, femeia se retrage j apoi izbucneşte în lacrimi, rugând fierbinte pe călugăr să nu-i interzică lăcaşul sfânt j în sfârşit, cuprinsă de o teamă pioasă, se hotărăşte să cedeze şi iese din biserică. Dar bărbaţii de arme care o întovărăşeau se indignează de umilinţa adusă stăpânei lor. beful lor, un oarecare Drimys, declară că după o asemenea insultă stareţul nu merită să mai trăiască şi vrea să pună mâna pe sabie. Dar atunci, o ! minune ! Sabia rămâne lipită în teacă şi, cu toate eforturile, ofiţerul nu poate s-o scoată. Nebun de mânie, Drimys insultă, ameninţă, fulgeră ; Blemmydes rămâne rece şi declară că mai curând va muri decât să violeze legea lui Hristos. In sfârşit, cuprinşi fără voie de respect faţă de atâta curaj, asediatorii se retrag ; dar ridicară plângere împăratului împotriva călugărului

obraznic, care a îndrăznit să ţină piept favoritei. îndemnată de cei din jurul ei,

marchiza cere răzbunare, afirm îmi că în persoana eî a fo-St insultată însăşi majestatea imperială. Drimys pe de altă parte declară că în toată afacerea este amestecată vrăjitorie, deoarece numai prin larmece) sabia lui n-a ieşit din teacă şi cere pedepsirea vrăjitorului. Şi Blemmydes începea să fie îngrijorat de urmările pe care le-ar putea avea îndrăzneala sa.

S-a păstrat de la el un fel de circulară pe care o trimisese atunci tuturor călugărilor din imperiu, spre a vedea care e opinia publică asupra acestei afaceri. El povestea toate detaliile accidentului, justifica purtarea sa şi ridicându-se în termeni foarte violenţi împotriva favoritei, definea atitudinea ce se impunea unui om al lui Dumnezeu faţă de o asemenea femeie şi într-o asemenea împrejurare. „Cel ce vrea să placă oamenilor, scria el, nu-i un adevărat servitor al lui Dumnezeu“ ; şi sfârşea astfel mesajul : „Iată pentru care motive, fără a ezita, am izgonit-o pe nelegiuită din lăcaşul sfânt, neputându-ne lua sarcina de a acorda sfânra împărtăşanie femeii neruşinate şi murdare, nici să aruncăm înaintea celei ce se tăvăleşte în noroiul corupţiei, strălucitele şi preţioasele cuvinte ale sfintei liturghii“.

Totuşi, împăratul Vatatzes, cu toată ardoarea pasiunii lui, se pare că refuză să asculte de răzbunarea amantei. Cu lacrimile în ochi, el se mulţumi să spună, cu un suspin : „De ce vrei să pedepsesc pe acest om drept ? Dacă aş fi ştiut să trăiesc fără ocară şi fără ruşine, aş ii menţinui majestatea imperială departe de orice atingere. Dar eu însumi am dat ocazie insultelor care copleşesc persoana şi demnitatea mea. Nu fac deci decât să culeg ce-am semănat“.

insă, cu toată clemenţa voită a prinţului, călugărul a trebuii să-şi ispăşească altfel îndrăzneala. „Au fost, notează Blemmydes în curioasa biografie ce a lăsat multe neplăceri şi tulburări“. Destul de vag. Este cel

puţin sigur că în 1250 stareţul era oarecum în disgraţie. în acest moment, din fericire pentru el, sosirea în Orient a unor ambasadori pontificali şi nevoia pe care

0 avură de erudiţia teologică şi de elocvenţa dialectică a savantului grec, spre a participa la discuţiile conferinţei de la Nymphaeon, au fost foarte potrivite spre a-şi regăsi trecerea de altădată şi astfel evită urmările supărătoare ale faptului că îndrăznise să lupte împotriva puternicei favorite, „al cărui nume, cum scria el însuşi, inspiră groază“.

Despre toate aceste aventuri răsunătoare, ce gândca împărăteasa Ana, neglijată pe faţă ? Nu ştim. în orice caz, se pare că tatăl ei, Frederic al II-lea, nu s-a preocupat de aceasta, dacă e adevărat că vestea a ajuns până la el. Avem, din anul 1250, mai multe scrisori foarte curioase, scrise în greceşte, pe care împăratul le adresa la această dată, „prea scumpului său ginere“. El exprimă lui Vatatzes „simpatia sa întreagă şi sincera sa dragoste“ ; îi anunţă victoriile pe cari armatele lui le-au câştigat în Italia, „căci ştim -— spune el — că majestatea-voastră se bucură împreună cu noi de toată prosperitatea şi de toate progresele noastre“ ; plin de încredere în el însuşi şi în viitor, el adaugă : „Vă spunem că, susţinuţi şi călăuziţi de providenţa divină, suntem sănătoşi, că suntem în- tr-o situaţie bună, că batem pe duşmani în fiecare zi şi că, în ce ne priveşte, totul merge şi se conduce după dorinţa noastră“. El felicită apoi pe împăratul grec de succesele pe care le-a câştigat împotriva latinilor şi mai ales îi atrage atenţia asupra intrigilor politice – pontificale.

Trebuie să vezi cu ce violenţă aprigă se ridică Frederic al II-lea „în contra acestor păstori ai lui Israel, care nu sunt deloc pontifi ai bisericii lui

1 Iristos“ şi contra şefului lor, papa, „tatăl minciunii“, cum îl numeşte. Aceasta pentru că în adevăr Ino-

centţiu al iV-lea trimisese o ambasadă la Niceea, spre a încerca s’ă rupă alianţa dintre cei doi împăraţi şi

să restabilească unirea celor două biserici. Deşi Frederic al Il-lea se felicita cu exagerare, de „dragostea puternică şi neclintită“, pe care Vatatzes o păstra „tatălui său“, el era oarecum îngrijorat de efectul acestor demersuri. Aşa încât înştiinţă cu grijă pe suveranul grec că nu era de loc „în interesul credinţei“ venirea acestei ambasade, ci numai „spre a semăna zâzanie între tată şi fiu“. Şi cum Vatatzes, ispitit un moment de propunerile pontificate, se hotărâse să intre în tratative cu Roma şi trimitea mandatari în Italia, Frederic al II-lea adaugă : „Majestatea noastră vrea în sfârşit să dezaprobe părinteşte purtarea fiului său“, care, „fără învoirea tatălui său“, a luat o hotărâre aşa de gravă, şi amintind că el avea experienţa lucrurilor din orient, remarcă — nu fără oarecare ironie — că niciodată nu şi-ar permite să hotărască ceva în ceea ce priveşte Orientul, fără a-1 consulta pe Vatatzes, care il cunoştea mai bine ca el. în consecinţă, el declară că înţelege să primească, înainte de a merge mai departe, pe trimişii basileului. Ceea ce în adevăr şi face. Când ei debarcară în Occident, îi reţine în Italia de sud, până la noi ordine.

în aceste scrisori absolut politice, niciun cuvânt nu se referă la împărăteasa Ana. Cel mult dacă Frederic al II-lea face o scurtă menţiune, când aminteşte excomunicarea lansată de papă împotriva lui din cauza căsătoriei, totuşi „legală şi canonică“, ce a unit pe basileu „cu preadulcea noastră fiică“. Cu toate infidelităţile lui Vatatzes, cu toate intrigile pontificale de asemenea, alianţa cordială dăinuia între cei doi suverani şi, spre a o consolida, împăratul insista foarte mult, după cum ste vede, asupra rudeniei apropiate care unea pe socru cu ginerele său. De fapt, chiar de atunci unirea aceasta slăbea oarecum, pentru că prinţesa Ana nu interesase destul pe soţul ei. Când în decembrie 1250 muri marele împărat suab, ea trebuia să slirşcască repede prin a dispare.

Prin această întimplare reluându-şi libertatea,

ambasada greacă ajunse* la Inoeenţiu al lV-lea şi începură negocieri, care în anul 1254 duseră la un acord definitiv. Prin această convenţie, papa dădea deplină putere basileului în ce priveşte imperiul latin dm Consiaminopol ; în schimb, împăratul grec promitea realizarea unirii Bisericilor. Spre a reiate unitatea lumii creştine, Inoeenţiu al IV-lea nu ezita să sacrii ice aşezarea politică creată de cruciada a patra. Pentru a recuceri capitala imperiului, Yatatz.es nu ezita să sacrifice independenţa bisericii greceşti. Din partea celor doi contractanţi era o completă părăsire a politicii ’tradiţionale şi prin aceasta evenimentul căpăta o importanţă deosebită. In orice caz, el "însemna slirşitul alianţei greco-germane, pe care o pregătise şi o consacrase căsătoria sa din 1244.

Totuşi, cu puţin mai înainte, tie că marchiza dispăruse, fie că mărindu-se tinăra împărătească câştigase oarecare influenţă asupra soţului ei, un lapt curios se produsese în 1253 la curtea din Niceea. După moartea lui Frederic al **11**-lea, unul din primele acte ale lui Conrad al IV-lea, fiul său legitim, fusese de a surghiuni pe Lancia, adică pe rudele mamei Anei şi ale lui Manlred. Or, exilaţii căutata azil la Niceea şi Ioan \ atatz.es lăcu o primire măreaţă lui Galvano I.ancia, unchiul soţiei şi celorlalte rude. El le acordă atât de mult protecţia, incit Conrad se crezu jignit şt se plânse destul de tare basileului. în acest scop, trimise un ambasador special în Orient, pe marchizul Berthold de Hohenhurg, a cărui misiune şi atitudine imperioasă lăsară celor din Niceea o amintire durabilă, în faţa insistenţelor lui. împăratul grec cedă. Dar se poate crede că nemulţumirea pe care **o** simţi din cauza

aceasta sfârşi prin a-1 desparţi de Hohenstaufeni, spre a**-1** arurca în braţele papei.

Ruptura o dată consumată fu definitivă. Contrar celor ce s-ar fi putut presupune, succesorul lui Cotirad al IV-lea, Manired, când se urcă pe tron în 1254, nu făcu

nimic spre a se apropia iar de soţul surorii sale şi dimpotrivă Şe arătă toarte rău dispus laţâ de împăratul din Niceea. Aşa încât, atunci când la rândul său Vatatz.es muri la 30 octombrie 1254, alianţa visată de Frederic al J I-lea nu mai era decât o amintire.

••

Se înţelege că în aceste condiţii, Ana, rămasă văduvă, s-a întors bucuroasă în ţara ei de naştere, în adevăr, situaţia ei, după moartea soţului, devenise deosebit tle grea la curtea din Niceea. Succesorul lui Vatat/es, Teodor al 11-lea Lascaris, era foarte ostil latinilor în genere, şi cum era fiul din prima căsătorie, ura cu deosebire pe mama lui vitregă şi o trata rău. Pe lingă aceasta, cum politica lui Manfrcd devenea din ce în ce mai ostilă grecilor, noul basileu. care vedea în sora regelui Siciliei un zălog preţios, credea necesar s-o aibă in mâinile lui şi, din precauţie o ţinea într-o semi-captivitate. Aşa încât, izolată şi rău văzută într-o ţară îndepărtată, nu putea pe de altă parte, să scape. Acelaşi lucru s'e intimplă când, după moartea lui Teodor Lascaris, Mihail Paâeologul uzurpase tronul, în 1261 şi recucerise Constantinopolul. Singura schimbare in situaţia Anei tu aceea că, o dată cu curtea, ea reveni, tot pe jumătate prizonieră, de la Niceea la Bizanţ. Aici i se intimplă fiicei iui Frederic al Il-lea o ultimă aventură.

Fânăra suverană păstrase, desigur, conform etichetei bizantine, rangul şi felul de viaţă ce se cuvenea und împărătesc. De altfel, ea uză, cu foarte multă mo-

ÎS

destie, de aceste prerogative. „îşi împodobea existenţa, spune un cronicar, cu frumus'eţea virtuţilor şi prin puritatea moravurilor făcea şi mai strălucitoare graţia figurii sale". Dar, cu toată această izolare voită, ea nu trecea neobservată. Avea atunci vreo treizeci de ani şi era foarte frumoasă. Noul împărat, Mihail Paleo- logul

observă aceasta şi se îndrăgosti foarte tare de tânăra femeie părăsită. De altfel, se ştie că era un obicei al uzurpatorilor din Bizanţ, de a-şi însuşi văduva predecesorului, crezând că acesta e un mijloc de a-şi legitima uzurparea. Dar, de data aceasta uzurpatorul îi vorbi, când se hotărî să-şi manifeste sentimentele. La aceste mărturisiri, Ana răspunse cu o trufie dispreţuitoare, declarând că nu putea ea, văduvă de împărat şi fiică a lui Frederic al II-lea să se înjosească a deveni amanta unui om pe care odinioară îl socotise printre supuşii săi. Acest răspuns dispreţuitor nu descurajă de loc pe pretendent. Când, după noi insistenţe, Paleologul îşi văzu respinse toate încercările, îşi spuse că nu era decât un mijloc de a satisface tiranica pasiune ce-1 ardea şi pe care o exasperase şi dispreţul prinţesei. Deoarece ea nu voia să consimtă a deveni amanta lui, îi propuse să devină soţia sa.

în realitate, Mihail era însurat şi soţia lui Teodora era îneântătoare, de familie bună, cu moravuri ireproşabile, pe lângă aceasta îşi adora bărbatul căruia îi dăruise trei fii. împotriva unei astfel de femei era greu de găsit un pretext de divorţ şi nu era nimic de aşteptat de la bunăvoinţa ei. Subtilul împărat chemă atunci în ajutor politica. El explică consiliului marile primejdii ce ameninţau imperiul, pregătirile pe care le făceau latinii spre a lua din nou Constantinopolul, inferioritatea cunoscută în care se aflau forţele bizantine în faţa acestor adversari. Bulgarii erau chiar gata să intre în coaliţie ; pe lângă acestea, era de temut că, pentru a răzbuna pe sora sa, regele Manfred al Sici-

liei se va asocia cu Liga. Era deci un interes superior să se apropie de el printr-o căsătorie : în felul acesta îl vor despărţi de partidul duşman şi împăratul grec ar fi deosebit de întărit prin sprijinul acestui prinţ puternic, care ar fi prin urmare prietenul şi aliatul soţului surorii sale. Şi Mihail trăgea concluzia că, spre binele Statului, trebuia să divorţeze şi să se însoare cu

Ana.

E sigur că în acel moment papa, Veneţia şi prinţul din Ahaia formau o alianţă împotriva împăratului grec, că Manfred, reluând marile ambiţii ale Hohen- staufenilor, era ostil pe faţă bizantinilor şi prin urmare politica, tot aşa de mult ca şi dragostea, putea să-l îndemne pe Mihail Paleologul la o unire ce l-ar fi apropiat de fiul lui Frederic al II-lea. De altfel, încă din anul 1259 el înţelesese ce folos ar avea din aceasta şi încercase zadarnic să cucerească bunăvoinţa regelui Siciliei. Nici de data aceasta nu izbuti, dar din alte motive. Teodora, soţia legitimă, făcu o opoziţie disperată planurilor împăratului. Ea atrase pe patriarh de partea sa ; acesta, indignat, ameninţă cu fulgerele bisericii pe Mihail, dacă persistă în planurile lui şi „rupse frumoasele lui pretexte ca pe o pânză de păianjen“. în faţa excomunicării atârnate deasupra capului, basileul cedă ; el recunoscu că are de-a face cu alţii mai puternici dccât dânsul. Totuşi, cum simţea în realitate nevoia de a câştiga bunăvoinţa lui Manfred, el se servi de prinţesa Ana, dar altfel decât gândise. îi dădu libertatea şi o trimise la fratele său.

în 1262, un general bizantin, cezarul Alexe Strategopulus, acela care recucerise Constantinopolul de la latini, căzuse în mâinile despotului din Epir, socrul şi aliatul regelui Siciliei şi fusese trimis acestuia în Occident, ca un trofeu de izbândă. în 1262 sau 1263, se propuse să-l trimită îndărăt, în s’chimbul liberării prinţesei Ana. Mihail consimţi în grabă, spre a fi pe

placul lui Marti red, fără ca de altfel acest fapt să fi adus apropierea de Hohenstaufeni, după cum sperase.

*

Astfel, după o lipsă de aproape douăzeci de ani, Ana-Cons’tanţa se întorcea în ţara sa de naştere, spre a asista la alte catastrofe. în 1266, Urban al IV-lea ridica pe Carol de Anjou împotriva lui Manfred şi în curând dezastrul de la Benevent lăsa pe împărătească şi pe toţi ai săi la bunul plac al învingătorului. Dar, în vreme ce soţia

şi fiii lui Manfred erau aruncaţi în închisoare, ea avu norocul să pară mai puţin periculoasă. 1 se lăsă libertatea şi, în 1269, ea se retrase în Spania, – la nepoata sa Constanţa, măritata cu infamul Don Pedro de Aragon. Acolo, după atâtea aventuri, găsi în sfârşit pacea. Ea sfârşi cucernic viaţa, intrând călugăriţă în mânăstirea Sfânta Barbara din Valencia ; şi pentru a-şi arăta recunoştinţa faţă de această casă cucernică, ea îi lăsă, prin testament, o icoană miraculoasă a sfintei patroane a mânăstirii şi o relicvă, un fragment din stânca din care ţâşni apa ce servi la botezul slintei Barbara. Se pare că atâta adusese din lunga ei şedere în Orient.

Totuşi, în vremea îndepărtată, când se căsătorise cu Vatatzes, împăratul grec îi constituise o moştenire : el îi dăduse trei oraşe, castele numeroase, al căror venit Se ridica la treizeci de mii de monede de aur bizantine. Prin testament, ea lăsă toate drepturile ei asupra domeniilor din Orient, nepotului său, Don jayme al **11**-lea, de care acesta trebuia să se folosească mai târziu. Cât despre dânsa, ea muri necunoscută către anul 1313, în vârstă de mai bine de optzeci de ani.

Este ceva foarte melancolic în soarta acestor prinţese din Occident, Bertha de Sulzbach, Agnes de Franţa, Constanţa de Hoheostaufen care în secolele

Mi

al Xil-Iaa şi al XllI-lea se duseră să domnească peste imperiul bizantin şi figura lor nelămurită, aproape ştearsă, păstrează o graţie mişcătoare. Transportate de jocul politicii departe de ţara lor de naştere, rămase aproape totdeauna străine în lumea nouă în care la aruncase soarta, aceste prinţese în exil au simţit cu tristeţe imposibilitatea ca grecii şi latinii din vremea lor să se înţeleagă. Amestecate în cele mai mari evenimente ale istoriei, ele au fost mai ales victimele lor. Dar, pentru ca existenţa lor să deştepte încă interesul, e destul că au fost asociate la viaţa lui Ma- nuel şi Andronic Comnenul, a împăraţilor din Niceea şi a ultimilor Ilohenstaufeni. Ele

au văzut lucruri mari, chiar dacă nu le-au condus decât rareori. Splendorile Bizanţului din secolul al Xll-lea, tragediile revoltelor din palat, a patra cruciadă şi întemeierea unui imperiu latin la Constan tino pol, politica orientală a unui Frederic al il-lea, luminează cu o strălucire uimitoare siluetele nestatornice ale acestor prinţese uitate. Dar istoria lor arată mai ales ce prăpastie au săpat cruciadele între Orient şi Occident. Poate că niciodată aceste două lumi n-au făcut mai numeroase şi mai loiale eforturi spre a Se pătrunde, spre a se înţelege, spre a se uni.

Niciodată, cu toată bunăvoinţa reciprocă, încercările lor n-au fost mai complet zădărnicite.

Capitolul VIII

PRINŢESE DIN OCCIDENT LA CURTEA PALEOLOGILOR

I

Yolanda de Montferrat, soţia lui Andronic al ll-lea

Printre marile familii din Occident, care în a doua jumătate a secolului al XlI-lea veniră să-şi caute norocul în Bizanţ, una dintre cele mai ilustre era a marchizilor de Montferrat.

Marchizul Guillaume al IlI-lea cel Bătrân, care domnea către jumătatea secolului al XlI-lea, avea cinci fii : Guillaume Longuespee, Conrad, Bdnifaciu, Frederic şi Renier. Prin naştere, aceşti tineri erau înrudiţi cu cele mai glorioase case din Europa ; tatăl lor era unchiul lui Filip-August; mama lor era sora lui Conrad al IlI-lea al Germaniei şi verişoară cu Frederic Barbăroşie. Dar se simţeau în strâmtoare în mica lor seniorie piemonteză ; Orientul îi atrăgea prin averile frumoase ce se puteau face acolo, prin aventurile minunate ce se puteau întâlni. Patru dintre cei cinci fraţi trebuiau într-adevăr să contracteze acolo căsătorii strălucite şi să aibă succese extraordinare.

Guillaume Longuespee, cel mai mare, abia dacă

intră în cadrul acestor povestiri. El merse să-şi caute norocul în Palestina, nu în Bizanţ. Acolo se însură cu Sybilla, sora regelui Ierusalimului, Baldovin al IV-lea. Prin această căsătorie, el deveni conte de Iaffa şi Ascalon, şi muri după puţin timp, în iunie 1177, lăsân- du-şi soţia însărcinată cu un fiu, care va fi regele

’ Balclovin al V-lea. Sybilla se mingile repede de altfel de pierderea soţului. Foarte grăbită, se pare, să-şi găsească alt bărbat, ea începu prin a răscumpăra, cu dinarii săi, pe unul din marii seniori ai regatului, Baldovin, sire de Ramleh, care căzuse în mâinile lui Saladin şi, o dată cu libertatea îi oferi şi mâna ei. Apoi se îndrăgosti de frumosul Guy de Lusignan şi cu atâta înflăcărare, că trebui, în postul Paştilor din anul 1180, să se procedeze repede la căsătorie. Trebuie să adăugăm că Sybilla adoră la nebunie pe acest soţ mediocru şi încântător : în 1186, după moartea tânărului rege, Baldovin al V-lea, ea voi cu orice preţ să-l aşeze pe tronul Ierusalimului, spre nenorocirea regatului şi profunda uimire a contemporanilor săi. „Deoarece a devenit rege, spunea despre Lusignan propriul său frate, nu-i nicio raţiune să nu devină Dumnezeu“. Vom regăsi îndată pe acest personaj incapabil în faţa cumnatului soţiei lui, Conrad de Montferrat.

Fraţii lui Guillaume Longuespée veniră în Bizanţ să-şi caute norocul. în 1180, Renier debarca în oraşul imperial chiar la vreme spre a se însura cu Maria, fiica lui Manuel Comnenul. Dacă partida era frumoasă pentru acest italian, logodnica era mai puţin seducătoare. Ea trecuse de treizeci de ani şi caracterul ei nu era deloc plăcut : iute, imperioasă, geloasă pe orice superioritate, ea avea energia unui bărbat, mai mult decât graţia unei femei ; pe lângă aceasta, felul ei de a fi se înăsprise într-un celibat prea lung şi păstra, cu amărăciune, amintirea mai multor căsătorii pierdute. Era deci foarte nerăbdătoare să-şi găsească un bărbat, când apăru Renier de Montferrat. El avea şaptesprezece ani ; era

încântător la vedere, frumos, elegant ; avea păr de un blond înflăcărat şi niciun fir în barbă. Astfel el plăcu prinţesei şi împăratul, după multă ezitare, îşi dădu consimţământul. Tânărul

fu făcut Cezar, prim! ca zestre regatul Tesaloniculuî şi nu întârzie de a deveni complet bizantin.

Astfel, după moartea socrului sau, el se aruncă cu totul în intrigile care tulburară îndată domnia tânărului Alexe al II-lea, împărţind toată ura soţiei sale, porni împotriva tânărului său cumnat, împotriva regentei, împotriva protosebastului ministrul lui. El conspiră împotriva lor cu toţi adversarii lor, fiii lui An- dornic Comnenul, fiul bastard al lui Manuel şi alţii încă ; şi atunci când complotul fu descoperit, el alergă împreună cu Maria Comnena să se refugieze în Sfânta Sofia şi din acel azil inviolabil, organiză, cu îndrăzneală, rezistenţa împotriva guvernului. Patriarhul şi clerul lui, plebea răsculată şi câştigată uşor prin câteva dărnicii potrivite, trecură de partea lui ; şi cezarul, schimbând casa de rugăciuni într-o „cetăţuie de neînvins“, se întări, instală în basilică soldaţi italieni şi liberi, pe care-i luă în solda lui. în curând, o adevărată răscoală, pornită, ca în vremurile îndepărtate ale lui Justinian, din Hipodrom, tulbură străzile capitalei | casele prietenilor guvernului erau jefuite de populaţie ţ se înjura numele regentei şi al favoritului ei ; şi, plini de încredere, cezarul şi soţia lui, respingeau amnistia ce li se oferea, cerând, înainte de toate, libertatea complicilor lor şi îndepărtarea primului ministru, toate acestea în termeni foarte obraznici la adresa împărătesei. Guvernul a hotărât să întrebuinţeze forţa, să înconjoare marea Biserică şi s-o ia cu asalt : se bătură în piaţa Augusteon şi până sub vestibulele exterioare ale Sfintei Sofii.

Dar ceea ce e cu deosebire curios în această chestiune, e să vedem până la ce punct devenise bizantin ca idei şi sentimente cezarul Renier. în foarte curiosul discurs pe care Nicetas i-i atribuie, el vorbeşte ca un

grec adevărat, arzând de toate pasiunile Bizanţului, ca un om subtil, oonfundând cu dibăcie cauza lui cu cea

a lui Dumnezeu şi pozând în apărător al bisericii şi al averilor ei. De altfel, prin curajul său aprins, acest Montferrat rămânea latin şi făcea o impresie mân- dră in fruntea gărzilor lui cu scuturi mari şi ai săbii lungi, „care semănau, zice Nicetas, cu nişte statui de bronz“. Până la urmă guvernul trebui să capituleze în faţa răscoalei şi, prin aceasră slăbiciune, pregăti triumful apropiat al lui Andronic Comnenul. Maria şi so- ţ ul ei trebuiau de altfel să fie cei dintâi care să-şi ispăşească crima de a fi „recurs la violenţă şi a fi tulburat statul“, cum spune Nicetas. Amândoi pieriră, după cum ştim, în anul 1183, victime a acelei ştiinţe infernale a otrăvurilor, pe care o poseda Andronic Comnenul.

In 1186, un alt Montferrat, Conrad, sosea la rândul său la Constantinopol. încă din vremea lui Manuel acesta se ilustrase luptând pe socoteala împăratului împotriva generalilor lui Frederic Barbăroşie şi el meritase stima şi dragostea basileului, atât prin valoarea, cât şi prin inteligenţa şi credinţa sa Astfel, cu mult înainte de a veni în Orient, numele lui era celebru aici şi Isac Anghelo, oare simţea nevoia unor aliaţi latini spre a-şi consolida tronul, fusese fericit să-i ofere mina surorii sale Teodora. Conrad, care tocmai îşi

Î

berduse soţia, se lăsă uşor atras de propunerile stră- ucite ce i se făceau. El veni în Bizanţ şi, intrând în familia imperială, primi titlul de Cezar. El avea să justifice alegerea făcută în persoana lui, făcând cumnatului său un serviciu însemnat.

în adevăr, chiar în acel an 1186, Alexe Branas se ridica împotriva lui Isac. Acesta era cel mai bun general al imperiului şi cel mai popular ; în curând el asedie Constantinopolul pe mare şi pe uscat. Basileul, absolut disperat, îşi pierdu capul ; nemaiavând nicio nădejde decât în Dumnezeu, adună în palat turme de călugări şi-i

puse să roage pe Domnul să înlăture răz-

boiul civil şi să-i păstreze tronul. Conrad de Montfer- rat era de alt soi : armelor rugăciunii el prefera pavăza şi spada şi dojenind, cu asprime, pe cumnatul său, îl obligă să trimită la plimbare pe „toţi cerşetorii“, să adune trupe şi să se bată. „Să dea cerul să ai tot atâta râvnă în pregătirea războiului, câtă ai spre a te aşeza la masă, a gusta bucatele ce ţi se servesc şi a te delecta în faţa paharelor goale“. El însuşi, până una, alta, nu-şi pierdea vremea : aduna două sute cincizeci de cavaleri latini, înrola oarecare infanterie şi în faţa neînsufleţitului Isac, el apărea tuturor ca „un adevărat trimis al lui Dumnezeu“.

El este acela care prin vitejia lui strălucită câştigă bătălia hotărâtoare ; în fruntea latinilor săi, se luptă ca un simplu soldat, fără cască şi fără scut; el este acela care în timpul ciocnirii doborî pe uzurpator cu o lovitură de lance.„El aduse în luptă, o dată cu un curaj strălucit, o veselie deschisă, o ironie de soldăţoi voinic. Cum Branas doborât şi rănit se ruga să fie cruţat : „Hai, îi răspunse Conrad, nu te teme. N-ai decât un lucru de care trebuie să-ţi fie frică : să nu ţi se taie capul“ şi-l lăsă să moară. Cu un rafinament de cruzime îngrozitoare, plimbară pe străzi şi până la masa împăratului acest cap tăiat, cu ochii închişi, cu gura întredeschisă şi curtenii îl rostogoliră cu picioarele ca pe o minge, înainte de a**-1** prezenta, însângerat, văduvei celui învins. După aceasta, latinii lui Conrad se uniră cu plebea spre a jefui casele prietenilor lui Branas. Dar obrăznicia occidentalilor, care se lăudau că ei singuri au învins pe uzurpator, şi violenţa lor împotriva grecilor, nu întârzie a deştepta contra aliaţilor din ajun ura naţională, niciodată potolită. Se aruncară asupra cartierului latin, cum făcuseră în 1182, pe vremea lui Andronic ; dar ele data aceasta, străinii se apă- rară împotriva mulţimii ameţită de vin şi rău înarmată.

Se bătură până târziu, în noapte şi numai dimineaţa

trimişii împăratului reuşiră să restabilească pacea.

Multă vreme s-a păstrat la Constantinopol amintirea faptelor vitejeşti ale lui Conrad de Montferrat. Robert de Clari a însemnat-o cu douăzeci de ani mai târziu, puţin înfrumuseţată de altfel şi deformată de legendă Dacă ar fi să credem pe cronicarul occidental, marchizul ar fi fost în adevăr rău răsplătit de serviciile aduse lui Isac ; împăratul n-ar fi aşteptat decât o ocazie potrivită spre a scăpa de el printr-o trădare. în realitate, se pare mai degrabă că italianul se credea rău răsplătit de norocul său. Venind în Orient, el îşi făcuse ambiţii mari : nu obţinuse însă decât titlul neînsemnat de Cezar ; şi probabil că, latin curat, avea oarecare neîncredere în greci, în mijlocul cărora trăia. El îşi aminti deci la timp că plecase din Italia cu intenţia de a face o cruciadă ; căsătoria bizantină îi apăru ca un simplu episod de călătorie, şi părăsind Constanti- nopolul, se îmbarcă spre Palestina. în iulie 1187, el sosea în faţa oraşului Acra, care tocmai căzuse în mâi- nile musulmanilor ; se duse atunci la Tyr, pe carc-1 apără vitejeşte împotriva lui Saladin şi prin aceasta îşi câştigă un mare renume în toată Ţara Sfântă. în cu- rând, ambiţiosul marchiz apăru ca un rival declarat al regelui Guy de Lusignan ; el îi refuză, cu obrăznicie, intrarea în Tyr şi se certă cu acesta pentru tron. Când regina Sybilla muri, în 1190, el o răpi pe Isabela, soţia lui Humphroy de Toron, sora Sybillei şi-a răposatului rege Baldovin al IV-lea şi, spre a-şi cere drepturi la coroană, uitând de căsnicia lui bizantină, se însură cu ea. Reuşi chiar, mulţumită sprijinului lui Filip-August, să i se recunoască pretenţiile : în 1191, el era numit solemn succesorul viitor al lui Guy de Lusignan. Dar n-avu timp să se bucure de acest noroc : la 28 aprilie 1192, pierea asasinat de un emisar al „Bătrânului de la Munte“.

Ai patrulea din familia Montferrat, Bonifaciu, a fost, după cum se ştie, marele autor şi şeful cruciadei din 1203. El putu spera chiar un moment că prin această

faptă, ar putea merita tronul Bizanţului j mai mult decât oricare alt latin, era simpatizat de greci care, considerându**-1** viitorul lor suveran, îl salutau cu aclamaţii imperiale şi strigau în calea lui, după cum raportează Guntber de Pairis: „Trăiască marchizul, sfântul nostru împărat“ *. Alegerea lui Baldovin de Flandra spulberă visul lui frumos. Cel puţin, ca o compensaţie, a fost rege în Tesalonic şi, căsătorit cu văduva lui Isac Anghelo, împărăteasa Margareta de Ungaria, el se înfăţişă ca şi fraţii lui, ca prietenul şi apărătorul grecilor.

Astfel, aceşti Montferrat se apropiaseră de Bizanţ mai mult decât alţi latini. înrudiţi prin mai multe căsătorii, cu familiile imperiale ale Comnenilor şi Angheliior, ei îşi făcuseră un renume în Orient. Se înţelege deci că şi alţi basilei s-au aliat bucuroşi cu această familie prietenă şi rudă. Este ceea ce făcu la sfârşitul secolului al XHI-Iea, împăratul Andronic al II-lea Pa- ieologul.

i *

Yolanda de Montferrat se cobora din marchizul Bonifaciu ; ea avea unsprezece ani când se căsători cu Andronic al II-lea, în 1284. Pentru un basileu, se pare că era o alianţă destul de mediocră. Dar trebuie să ţinem seama că latinii din această vreme erau infinit mai puţin decât părinţii lor sensibili la onoarea unei căsătorii bizantine, că papa vedea cu ochi răi orice unire cu schismaticii şi că, în sfârşitv având în vedere decadenţa incontestabilă a monarhiei greceşti, partida era întradevăr mult mai puţin strălucită ca altădată.

1 ***Agios basileus marcbio.***

La acestea se adăuga, in cazul deosebit de care e vorba, un alt motiv. Andronic era văduv şi din prima căsătorie avea doi fii, dintre care cel mai mare era asociat la tron. Copiii din a doua căsătorie erau deci, după obiceiurile bizantine, destinaţi să rămână simpli particulari. în aceste condiţii, cei mai mulţi dintre marii suverani ai Europei n-ar fi fost deloc dispuşi să-şi mărite

fata cu împăratul. Curtea din Constantinopol dându-şi seama de aceasta, îşi mărgini pretenţiile şi se mulţumi cu Yolanda. De altfel această alianţă, oricât era de modestă, oferea un avantaj serios : tânăra femeie avea drepturi asupra regatului latin al Tesaloni- cului şi căsătoria sa, transferând drepturile acestea familiei imperiale, constituia un motiv legitim ce se putea opune revendicărilor Occidentului. în acelaşi scop, puţin mai târziu Andronic al II-lea va încerca să însoare pe fiul lui mai mare, Mihail, cu Caterina de Courte- may, moştenitoarea împăraţilor latini din Constantinopol. Paleologii se sileau astfel să-şi asigure puterea, strângând în mâinile lor deosebitele drepturi pe care ar ii putut să le ridice duşmanii împotriva lor.

Mica italiană care, devenind împărătească, luase numele grecesc de Irina, era drăguţă, elegantă şi fină. Andronic avea şi el abia douăzeci şi trei de ani. Fu. deci uşor sedus de tânăra lui soţie şi repede se îndrăgosti de ea nebuneşte. Ea îi dădu pe rând trei fii, loan, Teodor şi Dumitru şi o fată, Simona, fără a socoti mai mulţi copii care muriră îndată după naştere ; şi pe măsură ce creşteau, ea suferea cumplit de a nu le putea asigura situaţia pe care o visa pentru ei. Foarte mândră de familia sa, foarte ambiţioasă pentru ea şi pentru ai săi, Irina nu putea admite ca fiii ei să fie sacrificaţi copiilor din prima căsătorie, pe care-i ura j impregnată de ideile Occidentului, ea cerea ca moştenirea imperială să fie împărţită în părţi egale între toţi descendenţii împăratului ; sau cel puţin, ca o com-

pensaţie, cerea ca fiilor săi să li se constituie apanaje întinse ; şi cum era o fire dominatoare şi violentă, lacomă de putere şi de bani, nu punea nicio rezervă în pretenţiile ei. Cunoştea marea pasiune pe care bărbatul ei o avea pentru dânsa şi o exploata în speranţa de a-1 face pe Andronic să vadă ca ea. Zi şi noapte se plângea, discuta, spre a obţine ca fiii săi să fie asociaţi la tron sau să li se promită o parte din moştenire ; şi cum

împăratul rezista, tânăra femeie întrebuinţa toate mijloacele, când lacrimile, declarând că dacă el refuză ea nu mai poate trăi, când cochetăria, practicând o politică de alcov inspirată de regulile *Do ut des l.* Până la urmă, basileul se sătură de aceste scene continui ; marea lui dragoste scăzu şi,el o lăsă în plata Domnului pe această femeie cam supărătoare.

Atunci Irina se înfurie. Ea părăsi curtea, fugi la Tesalonic şi acolo începu să clevetească împotriva împăratului, povestind oricui, „fără respect de Dumnezeu, fără teamă de oameni, amănuntele căsniciei, în termeni — spune un cronicar — care ar fi făcut să roşească pe cea mai neruşinată dintre curtezane“. Ea povestea acestea călugărilor care o vizitau, femeilor care veneau la ea, le trimitea în scrisori ginerelui ei, insultând, ridicu- lizând pe bietul Andronic, care nu putea face nimic. „Nimic, spune sentenţios un contemporan, nu-i mai ex- citabil şi mai gata de calomnie ca un suflet de femeie“. Irina dovedea aceasta cu prisosinţă. Cu limba ei „mai răsunătoare decât un clopoţel“, ea mişca şi încurca totul „şi chiar Dumnezeu şi marea întreagă n-ar fi fost de ajuns, scrie Pachymer, spre a spăla de insultele şi calomniile ei pe nefericitul asupra căruia se înverşuna limba sa“. împăratul, se înţelege, se silea să potolească furia soţiei lui. O copleşi cu bani, îi oferi chiar o parte exagerată în conducerea puterii*;* şi pentru a ascunde

1 Dă ca să ţi se dea (lat.).

scandalul, se silea să-i satisfacă cele mai neînsemnate capricii. Dar ea, încăpăţânată, nu voia să audă de nimic, cerând cu înverşunare ca înainte de toate să asigure viitorul fiilor ei. Simţind de altfel că asupra acestei iproblefne nu ea va avea ultimul cuvjnt, încerca să-i aranjeze strălucit, prin căsătorii frumoase. Acest lucru provocă, în căsnicia imperială o altă serie de noi greutăţi.

Andronic avea un ministru pe care-1 iubea foarte

mult, Andronic Choumnos. El se gândi să însoare pe fiul său Ioan cu fiica favoritului, care era de altfel foarte bogată. Atunci Irina se înfurie, la gândul că fiul ei ar putea să se căsătorească cu o femeie care n-ar fi de familie princiară. Ea îşi făcea alte planuri pentru el ; gândea să-l însoţească cu văduva prinţului din Ahaia, Isabela de Villehardouin, ceea ce oferea avantajul de a face ca Moreea latină să intre toată în mâi- nile Paleologilor ; ea plănuia să-i constituie un stat independent, împreună cu Etolia, Acarnania, Epir. De aici, mari certuri în căsnicia imperială. Basileul declara că el este tatăl şi că în casa sa autoritatea lui trebuie să fie superioară celei a mamei. Irina protesta, insista. Până la urmă totuşi Andronic fu mai tare. în anul 1304 el căsătoreşte pe Ioan după vederile sale şi-i dă ca reşedinţă Tesalonicul, ca un fel de vice-regalitate. De altfel, tânărul nu se putu bucura de aceasta : el muri patru ani mai târziu, fără să lase copii.

Pentru al doilea fiu, Teodor, Irina avu tot atâta grijă. Ea visa să-l însoare cu fiica ducelui francez din Atena şi să-i dea putinţa de a crea un principat în Tesalia. Planul nu izbuti. Dar o altă situaţie se oferi tânărului la timp. în 1305, Ioan de Montferrat, fratele împărătesei murea, lăsând surorii statele lui. Irina dărui aceste drepturi fiului său care, astfel, putu, după dorinţa mamei lui, să facă figură de prinţ-suveran. în marchizatul lui piemontez, Teodor se transformă re-

••ecie. El se însura cu o italiancă, fiica genovezuâuî Spinola şi se italjgniză complet. Adoptă religia, obiceiurile, costumul latinilor i îşi tăie barba bizantină şi, ca toţi oamenii din Occident, îşi rase obrazul. Din când în când, apărea din nou la Constantinopol, mai aleis când avea datorii, pe care slăbiciunea părinţilor săi i ie plătea. Şi, câteodată, amintindu-şi că era fiu de ba- sileu, ridica oarecari pretenţii la succesiunea imperială. Dar era aşa de complet „desrădăcinat“, încât urcarea pe tron ar fi făcut scandal în Orient şi Andronic considera cu drept

cuvânt o astfel de dorinţă ca absolut nerealizabilă.

în «fârşit, Irina nu avu mai puţină grijă de al treilea fiu, Dumitru şi chiar de ginerele ei, Craiul Serbiei. Ştefan Milutin. Către 1298, o căsătorie cu totul politică unise pe acest suveran cu tânăra prinţesă Si- ntona. Căsătorit de trei ori, acest slav se despărţise de cele două soţii dinţii şi începea să se sature şi de a treia. Atunci curtea bizantină crezu că ar avea oarecare folos dacă ar apropia pe acest personaj printr-o căsătorie cu o grecoaică şi Andronic îi propuse să se însoare cu sora lui, Evdochia, care tocmai ei a văduvă după „prinţul Lazei“, astfel numea Bizanţul cu dispreţ pe împăraţii din Trebiz.onda. Sârbul nici nu dorea mai mult. Canonicii îi demonstraseră, în adevăr, că atâta vreme cit soţia dintâi trăia, căsătoriile ulterioare nu avuseseră nicio valoare şi că aceasta murind tocmai atunci, el era absolut liber. Bar Evdochia nu voi să audă de aşa ceva : se pare că era o văduva nemtngî- iată şi apoi nu prea avea încredere în nestatornicia slavului. In locul ei, găsită pe Simona, care avea atunci şase ani ; logodna fu celebrată şi copilul, după obicei, fu trimis în Serbia, spre a fi crescut în casa viitorului soţ, până la căsătorie. Dar acest slav pasionat, care avea peste patruzeci de ani (avusese pe râad legături cu o cumnată a lui, apoi cu sora acesteia), nu

avu răbdare să aştepte atât cât trebuia şi făcu aşa fel, încât tânăra lui soţie pierdu pentru totdeauna speranţa de a mai fi mamă.

Totuşi Irina nu se supără pe ginerele ei. îl copleşea cu cadouri şi bani ; îl primea cu plăcere la Tesalo- nic, unde locuia de obicei. Cum orgoliul ei matern ţinea mai ales ca fiica sa să fie o figură însemnată în lume şi să aibă înfăţişarea unei împărătesc, ea făcea să se acorde prinţului sârb, de către cancelaria bizantină, dreptul de a purta o căciulă presărată cu pietre preţioase, aproape asemănătoare cu aceea pe care o purta basileul şi în fiecare an îi trimitea alta mai măreţ împodobită decât cea precedentă. Apoi trimitea pentru el şi pentru fata ei

haine somptuoase; golea tezaurul imperial pentru acest străin. Atunci, tot mai spera că Simona va avea copii, care într-o zi ar putea domni peste Bizanţ. Când trebui să renunţe la această nădejde, imaginaţia ei mereu la lucru îşi făcu alte planuri. Deoarece sârbul nu putea avea copii, ea îl convinse să adopte ca moştenitor pe unul din cumnaţii lui şi-i trimise mai întâi pe Dumitru, înarmat cu mulţi bani, spre a-i asigura o bună primire. Dar tânărului nu-i plăcu la slavi şi se reîntoarse la Con- stantinopol. Fu trimis atunci Teodor ; dar acesta se simţi şi mai străin acolo decât fratele lui şi se întoarse în Italia.

De altfel, nici Simonei nu-i plăcea de loc sălbatecul ei regat. Desigur, bărbatul ei o adora, dar cu o dragoste barbară, violentă, bănuitoare şi geloasă. Când ea venea să petreacă câteva săptămâni la Constantinopol, el era într-o continuă îngrijorare şi abia plecată, cerea să se întoarcă fără întârziere. Şi tânăra femeie, care-1 ştia iute şi capabil de orice în momentele lui de mânie, se întorcea cu o reală teamă. O dată chiar, teama o învinse şi în loc să plece, alergă într-o mânăstâre, spre marea încurcătură a oamenilor însărcinaţi să o aducă.

— Figuri bizantine, voi. II

Trebuiră s-o convingă, s-o silească a părăsi haina de călugăriţă şi să se întoarcă la teribilul ei soţ. Numai moartea lui o eliberă ; ea se grăbi atunci să vină să trăiască Ia Constantinopol, unde o găsim iar ceva mai lârziu

Cel din urmă copil al Irinei, Dumitru, nu fu mai fericit decât fraţii şi sora lui. Mama lui reuşise ca el să fie numit, cu titlul de despot, la conducerea Tesa- lonicului. El se amestecă în toate luptele care tulburară, în curând, familia imperială. Ca un fiu bun, luă partea tatălui împotriva nepotului acestuia, prinţul Andronic ; aşa îneât victoria celui din urmă lu cât pe ce să-l coste viaţa. Acuzat de les-majestate, tu: scăpă de pedeapsa capitală decât datorită afecţiuni; surorii sale Simona, caţe veni să-l apere în faţa jude-, cătorilor. De atunci, eî

dispăru din, istorie.

••

Am văzut cu ce intrigi umplea neîncetat curtea lui Andronic al li-lea sufletul ambiţios şi neastâmpărat al Irinei. împăratul, om îngăduitor, instruit, bun orator, era, cu toată înfăţişarea lui ntândră, de o slăbiciune incurabilă şi lăsa să meargă totul la întântplare. Astfel, în jurul lui domnea dezordinea cea mai de neîn chipuit, pe care o întreţineau şi o agravau şi copiii pe care-i avusese din prima căsătorie.

Cel mai mic se numea Constantin şi purta titlul de despot. El se însurase cu fiica protovestiarului Gheorghe Muzalon, pe care o pierdu după câtăva vreme. Rămas văduv, fără copii, îşi luă ca amantă c cameristă, de la care avu un fiu ; dar se despărţi de ea destul de repede. La Tesalonic, unde fusese numit guvernator, el întâlni o femeie în adevăr îneântătoare. Frumoasă, elegantă, cultă, era, cum spuneau contemporanii, „o altă Theano, o altă Ilypatia“. Din neferi-

cire pentru despot, era măritată cu Constantin Paleologul şi înţelegea să rămână virtuoasă. Ea rezistă, ceea ce făcu să crească pasiunea prinţului. Pentru a i fi pe plac, el se descotorosi de fiul său, a cărui prezenţă îl plictisea, şi-l trimise la mamă-sa. Truda zadarnică : Evdochia nu cedă de loc. Până la urmă totuşi, ea deveni văduvă : atunci Constantin se însura cu ea şi nu mai trăi de aci înainte decât pentru dânsa. Cit despre bastard, se întâmplă că bătrinul Andronic se ataşă de copilul părăsit : el îl luă din mâinile mamei lui, îl crescu, îl iniţie în mânuirea afacerilor publice ; şi deşi era absolut mediocru, lipsit de inteligenţă, de educaţie, de valoare militară, îl adoră. Nu putea să se lipsească de el. îl chema in orice ocazie în consiliu şi părea că voia să-l iniţieze în guvernare. Şi în adevăr, se pare că s-a gândit să-l facă împărat ; ceea ce trebuia să aibă urmări destul de grave.

Fiul cel mai mare din prima căsătorie, Mihail,

fusese din vreme asociat la tron de Andronic al 11-lea. Din căsătoria lui cu o prinţesă armeană se născuseră mai mulţi copii, dintre care cel mai mare se numea Andronic, ca şi bunicul lui. Acest Andronic cel tânăr, cum era numit, era un om activ, neastâm- părat, care suporta cu greu viaţa sedentară a curţii bizantine şi căruia nu-i plăceau decât vânătoarea, cursele, distracţiile. Băiat bun, detesta complicaţiile plictisitoare ale ceremonialului ; nepăsător şi uşuratic, el nu visa decât câini, cai şi femei. Cel mai bun mijloc de a-i fi pe plac, era să-i oferi un câine frumos de vânătoare, sau vreo pasăre de preţ. li plăceau şi mai mult petrecejile, cheltuind fără socoteală, şi aventurile, fiind mare curtezan şi lipsit de scrupule. Cu ’coate acestea, el fusese mai întâi favoritul bunicului, care**-1** prefera tuturor copiilor şi nepoţilor săi, şi pentru care i-ar fi sacrificat pe toţi ; rezultatul acestei iubiri excesive fu că acest copil, foarte rău crescut de

împărat, deveni tânărul pe care l-am văzut, ale cărui purtări necăjeau acum şi îngrijorau adeseori pe basileu. „Dacă băiatul acesta, spunea despre el prietenilor, va fi bun vreodată de ceva, vreau să fiu ucis cu pietre şi după moartea mea să mă dezgroape şi să-mi arunce cadavrul îji foc“.

Cu toate că era foarte mihnit de reproşurile bunicului său, Andronic cel tânăr nu se îndrepta ; făcea basileului poliţe, pe care bancherii genovezi din Galata se însărcinau să le primească ; cerea bani, apanaje ; şi mai ales scandaliza capitala cu aventurile lui, din care unele amintesc de cele mai teribile cutezanţe ale lui Cezar Borgia. Prinţul avea o amantă ; ştia că-1 înşeală ; atunci el puse în calea rivalului oameni înarmaţi de pază. Propriul lui frate, Manuel, trecu din întâmplâre pe strada unde era pândit şi fu măcelărit de asasini. După acest atentat oribil, tatăl lui Andronic, Mihail, muri de durere ; şi bunicul lui fu cu deosebire tulburat. Aceasta, pentru că atunci când o femeie era în joc, tânărul Andronic era capabil de orice. Nici înrudirea, nici religia nu-1

împiedicară de a-şi ridica ochii spre tânăra lui mătuşă Sirnona, care, după moartea prinţului Serbiei, soţul ei, intrase într-o mânăstire, şi de a încerca să o seducă. Nici prietenia, nici interesul nu**-1** opriră, când fu cuprins de farmecele soţiei lui Syrgiannes, partizanul lui. E drept să adăugăm însă că era inteligent şi avea calităţi de om de stat, cu toate defectele şi viciile ; în afară de aceasta, era ambiţios şi foarte popular ; în aşa fel, încât putea deveni extrem de periculos pentru pacea publică şi tulbura adine imperiul — cum a făcut în adevăr.

între timp, spre a**-1** pedepsi, bătrânul împărat, în loc să-l asocieze la tron după moartea tatălui său, preferă pe unchiul lui, despotul Constantin ; şi An-

dronic, spre marea lui nemulţumire, deveni un simplu particular. Când, mai târziu, sub presiunea evenimentelor, basileul, cu toată neplăcerea, trebui să dea nepotului un loc în guvern, el nu scuti de nicio umilinţă pe tânărul său asociat. Când venea la palat, bătrânul împărat abia se uita la el ; şedea luni întregi fără să-i vorbească, decât pentru a-i spune : „pleacă şi stai acasă la tine de acum înainte“. în consilii, îl lăsa numai pe el în picioare, invitând pe toţi ceilalţi demnitari să se aşeze. Şi astfel, încet-încet, se săpa prăpastia din care trebuia să iasă războiul civil, ce se termină în 1328 prin căderea lui Andronic al Il-lea.

împărăteasa Irina nu ajunse să vadă triumful tânărului împărat, care ar fi fost cu deosebire penibil pentru sufletul ei. După cearta cu bărbatul ei, ea trăia mai ales la Salonic ; şi cum se plictisea adeseori, pleca din călătorie în călătorie. în timpul uneia din aceste călătorii, în 1317, ea fu apucată la Drama de un atac de friguri şi muri in câteva zile. Trupul ei fu adus la Constantinopol şi înmormântat în biserica din mânăstirea Pantocratorului. De altfel, se pare că spre sfârşitul vieţii ea resimţise pentru soţul ei ceva din dragostea care însemnase cele dinţii zile ale căsniciei lor ; cel puţin, lui i-a lăsat prin testament toată averea ei enormă. Andronic o împărţi în

două : jumătate o întrebuinţă pentru repararea Sfintei Sofii şi restul îl lăsă copiilor soţiei sale.

în adevăr, Yolanda de Montferrat se trudise toată viaţa ei pentru copii şi acest lucru dă o înfăţişare deosebită acestei prinţese latine. Se poate crede că această prinţesă, care a luptat aşa de aprig pentru ai săi, care s-a silit atâta pentru a le face o situaţie şi a pus totul în mişcare pentru a răsturna pe fratele lor vitreg Mihail, care le împiedica drumul, atunci când după moartea acestui prinţ începu criza finală care-i

aduse faţă în faţă pe cei doi Andronici, ea luptase tot aşa de mult spre a asigura norocul fiilor săi. Şi poate că, energică cuin era, ar fi salvat tronul bătrânului împărat şi ar fi realizat visul ambiţios pe care**-1** concepuse pentru descendenţii săi. Moartea nu-i îngădui aceasta : o dată dispărută, copiii ei nu se mai interesară de aspiraţiile ce li se păreau prea înalte sau prea zadarnice. Dar, în orice caz, Yolanda de Montferrat arătase pentru prima dată Bizanţului o prinţesă din Occident, cu grijă să-şi facă un loc în lumea nouă în care o adusese căsătoria. Ea voise să joace un rol, să aibă partea ei de suveranitate şi reuşise, în parte. Exemplul ei nu trebuia pierdut.

Ana de Savoia, soţia lui Andronic al III-lea.

La începutul anului 1325, tânărul împărat Andronic, pe care bunicul lui, cu toată sila, se resemnase să-l încoroneze la Sfânta Sofia, îşi căuta soţie. Avea atunci douăzeci şi opt de ani şi era văduv. Se căsătorise la început cu Irina de Brunswick ; dar ea murise cu câtcva luni mai înainte şi nu lăsase copii ; şi interesul cerea ca prinţul să contracteze, fără întârziere, altă căsătorie. Toţi se sileau deci să mângâie pe Andronic, să-i demonstreze necesitatea unei a doua căsătorii şi-i căutau o logodnică. Alegerea curţii bizantine se opri asupra fiicei contelui de Savoia, Arnedeu al V-lea ; ea era orfană şi trăia pc lingă fratele său. Fu trimisă o ambasadă în Italia spre a-i cere mâna ; şi deşi în acel

moment i se făceau propuneri din partea unui mare suveran din Occident (Bizantinii spun că era regele Franţei), contele de Savoia se hotărî pentru împărat. Foarte onorat de această alianţă, prinţul

italian voi, de asemenea, să aranjeze foarte bine lucrurile. Spre a merge la Constantinopol, el dădu viitoarei împărătese un echipaj somptuos şi din ziua în care fu logodită cu basileul, el îi arătă cel mai mare respect, deşi era fratele mai mare şi seniorul ei. Orgoliul grecesc fu foarte măgulit de acest lucru : scriitorii timpului constatară cu plăcere că „nu numai barbarii, clar italienii şi ceilalţi şefi de state considerară totdeauna imperiul roman mai mare şi mai vestit decât toate celelalte puteri“.

în februarie 1326, tânăra logodnică debarca la Constantinopol, întovărăşită de o suită numeroasă şi strălucită de femei, cavaleri şi nobili. „Niciodată’ până acum, scrie Cantacuzino, împărătesele venite din străinătate în Romania nu desfăşuraseră atâta măreţie“. Dar, fie din cauza călătoriei pe mare sau a schimbării climei, abia sosită tânăra fată căzu bolnavă. Trebui să se aştepte până în luna octombrie spre a celebra nunta. După obicei, împăratul puse pe capui miresei diadema imperială şi de asemenea, după obicei, aceasta îşi schimbă numele şi în loc de Ioana, se numi de acum înainte Ana. Sub acest nume, ea avea să joace în istoria Bizanţului un rol considerabil şi să influenţeze destul de rău asupra destinului noii sale patrii.

*

Ana de Savoia e un personaj foarte greu de judecat şi chiar de cunoscut. Ceea ce ştim despre ea vine aproape în întregime de la oameni care au fost adversarii ei politici, oameni care au urât în ea şi pe femeia care a pus piedică ideilor şi apibiţiilor lor şi pe străina care a rămas profund latină pe tronul Bizanţului.

Se pare în adevăr că această prinţesă din Occident se eleniză mai puţin ca oricare alta, într-o epocă în

care mai mult ca oricine! acest lucru ar fi fost necesar. Astfel, ea păstra pe lingă ea o curte cu totul italiană şi dărui încrederea ei mai întâi unei compatrioate, numită Isabela. Aceasta era, după însăşi mărturisirea grecilor, o femeie foarte inteligentă, foarte cultă, având toate calităţile ce sunt necesare spre a reuşi pe lingă prinţi : şi în adevăr, ea exercită asupra împărătesei o influenţă atotputernică. Această Isabela avea fii ; şi ei au fost marii favoriţi nu numai ai împărătesei, dar chiar ai împăratului, căruia unul din ei, Artaud, îi plăcea foarte mult prin curajul său strălucit. Şi alţi italieni se îndreptară spre oraşul imperial, bine primiţi şi bine trataţi de suverani. „Totdeauna, scrie nu fără ciudă Ioan Cantacuzino, erau la împărat câţiva oameni din Savoia“. Ei reuşiră aşa de bine, incit în contact cu ei chiar şi moravurile se modificară. La petrecerile obişnuite ale curţii se adăugară distracţiile scumpe latinilor, mai ales întrecerile cu lancea şi cele cavalereşti, din care aceşti străini făcuseră o modă ; şi aceste exerciţii plăcură atât de mult, incit cei mai nobili dintre greci doriră să le încerce şi în special împăratul dobândi o îndemânare asemănătoare cu a celor mai buni cavaleri din Franţa, Bur- gundia şi Germania. Naţionalismul bizantin era desigur foarte jignit de aceste noutăţi şi mai ales de plasarea acestor oameni din afară când, se spunea, se puteau găsi în ţară oameni capabili să îndeplinească cu folos funcţiunile publice.

Problemele religioase creau alte nemulţumiri împotriva Anei. Urcându-se pe tron, împărăteasa se convertise la credinţa ortodoxă ; dar se suspecta foarte mult sinceritatea acestei conversiuni. Se atribuiau prinţesei sentimente de simpatie persistentă pentru dogma romană, de mare respect pentru papă ; o credeau capabilă să se întoarcă într-o zi la Roma şi să pregătească pe ascuns ca Biserica grecească să fie

supusă papalităţii. în sfârşit, ea întreţinea bune relaţii cu genovezii stabiliţi la Galata. Acestea toate erau

de ajuns spre a se trage concluzia că Ana ura pe faţă pe greci. Nu se înşelau deloc. Şi grecii, din partea lor, îi răsplătiră ura cu ură.

După ce am făcut aceste rezerve care explică în parte duşmănia pe care o întâlni, trebuie să adăugăm că Ana pare să fi fost o femeie destul de mediocră. Puţin inteligentă, puţin cultă, ea era incapabilă de orice reflecţie serioasă, de orice hotărâre gândită, de orice continuitate ; nu vedea nimic şi rnT prevedea nimic ; pe lângă acestea, era violentă, iute, pasionată, extrem de geloasă şi de invidioasă. Superstiţioasă, credea în ghicitori ; dar mai ales sufletul'ei slab şi credul o făcea accesibilă tuturor influenţelor, docilă faţă de toţi cei ce ştiau s-o linguşească. Astfel, toată viaţa ei fu înconjurată de o camarilă de favoriţi şi de femei : „în gineceu se găsea atunci centrul puterii", după cum spunea un contemporan. Neînţelegând nimic din afaceri, împărăteasa nu se conducea decât după pasiunile ei ; împotriva unora nutrea o ură feroce ; pentru alţii avea slăbiciuni inexplicabile. Pe lângă acestea, foarte aspră, ea era capabilă de cele mai îngrozitoare cruzimi, de cele mai laşe asasinate, când se mânia; avea pentru asprime şi sânge, spunea Gregoras, „o bucurie extremă", o plăcere de nespus; eia o adevărată fericire pentru inima ei". Când era înfuriată, nimeni nu mai găsea milă în faţa ei; nici confesorul nu scăpa atunci de violenţa ei. în momentele acelea, ea avea pe buze cele mai josnice injurii, în gură cele mai teribile ameninţări. Apoi, deodată, se potolea şi, supusă, se lăsa orbeşte condusă de oricine ştia cum s-o ia. Dar în fond, păstra celor care-i displăcuseră o dată, o ură durabilă, sporită şi de sentimentul ce avea despre mediocritatea ei şi de gelozia naturală ce-i inspira orice superioritate.

Trebuie să spunem, în apărarea Anei de Savoia că ®c simţea destul de străină în această lume nouă, pe care o înţelegea rău şi cu care nu era destul de inteligentă spre a se asimila. Astfel, trăia intr-un vis

continuu, iluzionându-se asupra importanţei evenimentelor care se săvârşeau şi asupra faptelor pe care le făcea. „Ea se purta, spune un contemporan, ca şi când nenorocirile care ameninţau s-ar ti petrecut dincolo de coloanele lui Hercule“. înşişi duşmanii săi, semnalând „spiritul ei gelos şi rău“, şi declarând că „prin aceasta ea pricinuieşte ruina imperiului“, admit unele circumstanţe atenuante în lavoarea ei. Gregoras observă că fusese crescută într-un mediu cu totul deosebit, că era străină şi mai ales că era femeie, o femeie pe deasupra puţin inteligentă şi pasionată, „incapabilă, zice el, să deosebească binele de rău“ ; şi el face răspunzătoare, mai mult decât pe ea, împrejurările, patriarhul şi atâtea personaje mari care, fără să protesteze, „ascultară ca nişte sclavi de această autoritate smintită“.

*

Totuşi, atâta vreme cât trăi împăratul Andronic al III- lea, pe care-1 iubea mult, caracterul supărător al Anei de Savoia avu puţine urmări, căci ea nu se amesteca, spre a spune astlel, de loc în guvernare. Dar atunci când soţul ei muri, în iunie 1341, totul se schimbă brusc. Tronul trecea celor doi copii nevi’rst- nici, Ion, care avea nouă ani şi Mihail, care avea patru ani ; în timpul minorităţii, regenţa trebuia să aparţină, după porunca formală a răposatului basileu, mamei celor doi prinţi tineri. Or, în momentul în *(* icare Ana de Savoia lua puterea, împrejurările erau de natură a tulbura pe o mamă îngrijorată de viitorul fiilor ei şi a nelinişti o femeie foarte îndrăgostită ea însăşi de autoritatea supremă.

în jurul tronului se agitau mii tic ambiţii diferite, în primul rând, printre personajele de la curte se găsea atunci marele dregător Ioan Gantacuzino. El fusese prietenul cel mai intim şi cel mai scump al lui Andronic al III-lea. Mai mult ca oricare altul, el contribuise odinioară să asigure coroana tânărului împărat şi fusese răsplătit pentru serviciile lui cu încrederea neschimbată

a stăpânului său. în timpul întregii domnii, el fusese sfetnicul cgl mai devotat, confidentul tuturor gândurilor lui. „Aşa fel era, spune el mai târ- ziu, unirea celor două suflete ale noastre, că întrecea toate prieteniile Orestilor şi Pilazilor“. Ana de Sa- voia afirma că împăratul iubea pe favorit mai mult decit pe soţia şi copiii lui şi mai mult decât orice pe lume.

Astfel, pe când trăia?*îi dăduse o mare parte de autoritate. „Prin aparenţa exterioară şi prin costum, va spune mai tjrz.iu Cantacuzino despre el însuşi, marele şambelan n-avea nimic care să-l asemene cu un împărat; dar de fapt el nu se deosebea aproape de loc de basileu“. Ca şi suveranul, el semna cu cerneală roşie şi ordinele lui erau ascultate cu aceeaşi exactitate ca şi ale lui Andronic. Ca şi suveranul, el conducea toate afacerile publice şi aşa de mare era trecerea lui, că în campanie împărţea cortul şi adesea patul basileului, privilegiu pe care eticheta îl refuza chiar şi copiilor imperiali. Andronic îi punea totul la dispoziţie, masa, hainele, încălţămintea şi se bucura văzându-1 purtându-se „împărăteşte“. Ar fi dorit să proclame în public această intimitate, asociind pe Cantacuzino la tron. în orice caz, avea în el o încredere absolută. Fiind odată bolnav, în 1329, el îl desemnase, dacă murea, ca apărătorul tronului şi lăsase solemn în mâinilc lui pe soţia şi supuşii săi. De asemenea, pe patul de moarte, ultimele lui cuvinte au fost de a sfătui pe împărătească să fie întotdeauna

în înţelegere cu Cantacuzino, „Siârşitul mi se apropie, îi spunea el ; după ce voi dispărea, fii alternă să nu te laşi îndemnata de minciunile şi intrigile unora de a te despărţi de un asemenea om, spre a urma alte sfaturi. Dacă asta s-ar în timpi a, n-ar putea rezulta decât ruina pentru tine, pentru copiii tăi şi chiar pentru imperiu“.

Fără îndoială, în aceasta povestire, pe care o datorăm în primul rând lui Cantacuzino, intră poate o parte de exagerare : marele şambelan avea un interes

prea vizibil să înfăţişeze şi să exagereze dovezile despre încrederea cu care**-1** onorase răposatul lui stă- pân. Dar, în orice caz, înaltele lui calităţi justificau această încredere. Bătrânul împărat Andronic al II-iea observase şi el, atunci oând avea de luat o hotărâre, cum era Cantacuzino gata să găsească soluţia justă, priceput în a o prezenta, activ în a o executa ; şi spunea bucuros: „Dacă ar trebui să mor fără moştenitori, aş sfătui pe romani să pună în fruntea lor pe acest om“. Foarte inteligent, extraordinar de înde- mânatec, marele şambelan era în adevăr un om superior. Gregoras, care nu-1 iubeşte de loc, declară că ar fi putut fi „un foarte mare împărat, în stare să dea imperiului o prosperitate nemaiauzită“. Din nefericire, avea şi defecte mari : o ambiţie extraordinară, o lipsă totală de scrupule şi prin aceasta era extrem de îngrijorător. Cu toată modestia pe care o arăta, el îşi pregătea de mult calea. Sigur pe trecerea lui la împărat, el se silise să se facă binevăzut de împărătească şi mulţumită mamei lui, Teodora Paleologul, femeie cu totul remarcabilă, el ajunsese să exercite o reală influenţă asupra ei ; în acelaşi timp se silea să îndepărteze de ea pe toţi cei ce ar fi putut să-i stânjenească planurile ; al arăta în toate împrejurările un mare devotament suveranei, socotind astfel s-o domine cu totul. Şi, în adevăr, Ana declară că îl iubea tot aşa şi chiar

mai mult decât pe propriul ei frate şi înţelegerea cea mai perfectă domnea în aparenţă între soţia şi lavo- ritul lui Andronic al IJI-lea.

Astfel, în neorânduiala care urmă după moartea prinţului, împărăteasa, absorbită de doliul ei, încre- dinţă lui Cantacuzino, fără ezitare şi fără teamă, puterea şi pe fiii ei. Şi atunci marele şambelan se purtă ca un adevărat stăpân. In timp ce Ana, adân- cită în durerea ei, rămânca în mânăstirea în care îi murise soţul, Cantacuzino se instală hotărât, împreună cu copiii imperiali în palat şi luă toate măsurile necesare spre a împiedica o revoluţie.

Coresponda cu guvernatorii provinciilor, cu agenţii finanţelor, expediind mai mult de o sută cincizeci de scrisori pe zi „şi astfel el menţinu aşa de bine ordinea şi ascultarea în imperiu, încât se părea că nicio schimbare nu se înlâtriplase şi că basileul continua să trăiască şi să guverneze“. El îşi făcea, se zice, planuri mai întinse. Gândea să reorganizeze armata, să pună ordine în finanţe, să inaugureze o politică viguroasă împotriva duşmanilor imperiului şi să restaureze splendoarea antică a monarhiei. în faţa acestei energice luări in stăpânire a puterii, toţi se înclinau până jos şi în regentul de astăzi salutau pe împăratul de mi ine.

Se înţelege că un astfel de personaj şi o asemenea atitudine au dat repede împărătesei Ana îngrijorări legitime, pe care de altfel le întreţineau cu pricepere duşmanii marelui şambelan. Era mai întâi patriarhul Ioan, un prelat ambiţios care, după spusele lui Gregoras, n-avea din preot decât cârja pastorală şi haina. El prelinsese totdeauna să conducă statul, aiirmând unirea necesară a Bisericii şi a imperiului, acesta fiind în mod natural supus autorităţii religioase. îl vom vedea în curând acceptând privilegiul de a împodobi cu mătase şi aur tiara patriarhală, de a semna cu roşu decretele şi scrisorile lui, gândind chiar să încalţe,

ca şi împăratul, pantofi de purpură ; pentru moment, aspira să participe la regenţă ; şi cum o linguşea pe împărătească, căpătă în curând asupra ei o influenţă puternică şi supărătoare.

Alături de el, parakimomenu! Alexe Apokaukos juca un rol asemănător. Plecat de la nimic, dar suplu, îndemânatec, intrigant, acest personaj se ridicase foarte repede la cele mai înalte slujbe, mulţumită mult sprijinului lui Cantacuzino, pe care-1 numea râzând „doctorul său“, fiindcă îl scăpase din mai multe afaceri supărătoare; şi în acelaşi timp se îmbogăţise extraordinar de mult. Foarte priceput în a proiita de împrejurări şi foarte ambiţios, el avea inteligenţă,

elocvenţă naturală şi era activ. „Dacă ar fi întrebuinţat înaltele sale calităţi, zice Gregoras, pentru adevăr şi dreptate, ar fi fost gloria imperiului roman“. Dar, îmbătat de noroc, credea că îi este permis orice. Rând pe rând el servise şi trădase toate partidele şi totdeauna ştiuse să tragă un folos. Acum visa să guverneze imperiul, să dispună de coroană, poate chiar să se aşeze el însuşi pe tronul Cezarilor. De altfel, ambiţiile lui nu excludeau prudenţa. La porţile capitalei, pe malul mării, îşi construise o cetăţuie, prevăzută cu apă, alimente şi bani. El se refugia acolo, când se simţea în primejdie şi înfrunta pe toţi duşmanii din această citadelă de neînvins. Linguşind pe Cantacu- zino, el ura în el pe un rival ; astfel, nu ezită să se alieze cu patriarhul împotriva lui.

De asemenea, mulţi alţi oameni erau împotriva marelui şambelan, mai ales favoriţii italieni ai împărătesei care, îndemnaţi de Apokaukos, întărâtau pe stăpâna lor împotriva lui Cantacuzino. Toate aceste intrigi influenţară uşor asupra spiritului slab şi schimbător al regentei şi stricară repede buna înţelegere dintre ea şi sfetnic.

La început, credincioasă voinţei lui Andronic, ea crezu că regăseşte în marele om al curţii umbra însăşi a soţului ei, cum spunea dânsa cu exagerarea obişnuită. „Degeaba eram sigură că basileul a murit, declara ea. Când tu veneai în vizită, mi se părea că era el, care după obiceiul lui intra la mine. Când îmi vorbeai, credeam că-1 aud pe el“. Dar îşi schimbă repede sentimentele. Profilând de „simplitatea ei de femeie“, Apokaukos şi patriarhul îi arătară ambiţiile marelui şambelan, primejdiile pe care ea şi liii ei le aveau de întâmpinat pentru puterea şi chiar pentru viaţa lor. „Mâine, îi Spuneau ei, o să vă omoare pe toţi şi se va proclama împărat“. Ei procedară aşa de bine, îneât Ana, înspăimântată, întrerupse postul de două zile pe care**-1** începuse în mânăstirea în care era înmormântat soţul ei

şi crezu mai prudent, după trei zile, să-şi caute un azil mai sigur în palat.

Atunci începu în jurul ei o ţesătură surdă de intrigi, spre a o determina să retragă lui Cantacuzino conducerea afacerilor ; i se dădea a înţelege că n-avea nevoie de loc de el, că ea însăşi va guverna admirabil imperiul, cu concursul patriarhului. Regenta, măgulită, asculta bucuroasă aceste sugestii. în adâncul inimii, Ana unse de altfel întotdeauna pe marele şambelan, a cărui superioritate o simţea ; pe lingă acestea, era foarte geloasă pe soţia lui Cantacuzino, Irina Asan, persoană cu totul remarcabilă şi care, spune un contemporan, „întrecea pe toate femeile prin puterea minţii şi fericita armonie a caracterului său“. Sufletul mediocru al împărătesei suferea din cauza comparaţiei şi mulţi oameni ai epocii cred, nu fără dreptate, că invidia secretă şi ura pe care o simţea Ana au fost cea dinţii cauză a rupturii care avea să dezlănţuie războiul civil şi să grăbească decăderea monarhiei.

Gând descoperiră adevăratele sentimente ale regentei, adversarii lui Cantacuzino deveniră îndrăzneţi.

în consiliul imperial se petre cură scene foarte violerfte şi marele şambelan fu insultat în faţă. Unul din funcţionarii palatului luă cuvântul cu îndrăzneală şi declară că cel din urmă dintre demnitari avea dreptul de a vorbi înaintea celor mai mari, dacă avea ceva util de spus. Prietenii lui Cantacuzino exclamară : „Ce înseamnă aceasta ! înseamnă a transforma imperiul roman într-o democraţie, dacă cel dintâi venit poate să-şi exprime sentimentele şi pretinde să le impună celor cu experienţă“. Erau gata să ajungă la bătaie. Ceea ce era mai grav, era că nici împărăteasa, nici patriarhul care prezida nu interveniseră spre a opri sau a dezaproba obrăznicia îndreptată vizibil împotriva marelui om al curţii. Acesta înţelese şi-şi prezentă demisia.

Dar atunci basilissa şi patriarhul, îngroziţi de urmările unei asemenea hotărâri, se siliră să-l liniştească

pe Cantacuzino şi, dintr-o parte şi din cealaltă adversarii jurară solemn să nu unelteasscă nimic unii împotriva celorlalţi. Cu toate acestea, neîncrederea persista. „Sunt încredinţat, zicea şambelanul, că împărăteasa a vorbit cum gândeşte. Dar ceea ce mă îngrijorează, este că eu cunosc slăbiciunea ei de femeie care se lasă, din laşitate, convinsă şi mă tem că atunci când va trebui să plec la luptă cu barbarii, sycofanţii care rărnân la curte să ii-o facă să se schimbe“. Pe de altă parte, se înmulţeau manifestările în favoarea lui Cantacuzino. La vestea demisiei şambelanului, soldaţii se mişcau în favoarea unui şef pe oare**-1** adorau şi veneau până în curtea palatului să aclame pe favoritul lor cu strigăte puternice şi să ocărască pe patriarh. Trebui ca ministrul, la rugămintea regentei înspăimântate, să se ducă el însuşi sa potolească pe aceşti partizani zgomotoşi. „îndată ce apăru, povesteşte Gregoras, tulburarea se potoli, valurile se liniştiră, furtuna se schimbă în linişte“. O astfel

de popularitate printre trupe nu putea să micşoreze îngrijorarea Anei de Savoia.

Ruptura era deci fatală între ea şi Cantacuzino. Apokaukos, a cărui influenţă la curte creştea, îşi înmulţea intrigile. „Ca un şarpe, spune Cantacuzino, sufla la urechea împărătesei şi-o întorcea din drumul cel drept“. Toate mijloacele erau bune pentru el, linguşirea, corupţia, minciuna. Patriarhul îi ţinea tovărăşie ; zi şi noapte era în palat, stârnind pe prinţesă împotriva şambelanului, lăudând devotamentul şi credinţa lui Apokaukos. Acesta câştiga de partea lui, prin daruri oportune, pe familiarii regentei şi astfel, spune Gregoras, „el conducea pe împărăteasă *ca pe o sclavă* şi la fel şi pe patriarh, mai puţin înşelat de linguşirile lui, decât îngrozit de energia acestuia“. Lipsa lui Cantacuzino, care se războia în Tracia, uşura aceste intrigi : astfel, fiecare din cei doi asociaţi lucrau cât puteau mai bine pentru opera comună. Prelatul, „ca şi cum ar fi avut în mână cheile împărăţiei cereşti“, făgăduia raiul aceluia care ar

scăpa imperiul de Cantacuzino, prin otravă, vrăji sau complot. Cât despre Apokaukos, sigur de succes, aspira acum la o situaţie şi mai înaltă. Se gândea să răpească pe tânărul împărat, să-l ducă în fortăreaţa lui, să-l facă să se însoare cu una din fetele lui şi s-o silească pe împărătească a-i da, lui, rudelor şi prietenilor lui, cele mai înalte slujbe ale statului şi administrarea întregului imperiu. Apoi să facă cunoscut lui Cantacuzino, în numele basileului, să-şi dea demisia din guvern, să-şi licenţieze trupele şi să se retragă în Didymotica, în condiţiile unui semi-prizonier.

De multă vreme, mama lui Cantacuzino era foarte îngrijorată pentru fiul său. Ca şi cea mai mare parte din oamenii vremii sale, această femeie, de altfel aşa de inteligentă, era superstiţioasă: credea în semne. Or, ea văzuse unele înspăimântătoare. într-o seară,

când după obiceiul marilor seniori bizantini primise până târziu persoane care veneau să stea de vorbă sau să-i aducă omagii, ea se urcase apoi pe un turn înalt ce domina palatul, spre a vedea luna ridicându-se la orizont. Stătea acolo, pierdută în gânduri, când deodată, la picioarele turnului văzu un om înarmat care măsura înălţimea turnului cu lancea. înspăimântată, cheamă pe servitori şi le porunceşte să se ducă să vadă ce vrea misteriosul cavaler. Dar aceştia nu găsiră pe nimeni ; toate porţile pe unde se putea intra în casă călare, erau închise ; foarte mişcată de această apariţie care i se părea un semn de temut, marea doamnă, spune Gregoras, „plină de tristeţe, izbucni în plâns“.’

Avea dreptate : dizgraţia fiului ei era aproape. Din ordinul împăratului, Cantaouzino primi scrisorile care-1 destituiau din toate funcţiunile. în acelaşi timp bunurile lui erau confiscate, împărţite între duşmani ; şi toţi cei care-1 insultau fură răsplătiţi. Prietenii lui, târâţi o dată cu el, îşi vedeau casele jefuite ; mama lui arestată era aruncată într-una din închisorile palatului. Nu-i mai rămânca decât un lucru : să reziste cu forţa şi să se

proclame împărat. înainte de a se hotărî la aceasta, el voi să amintească pentru ultima dată regentei, voinţa răposatului basileu şi jurămintele solemne prin care se angajase faţă de el ; nu i se răspunse decât prin injurii. Atunci el se hotărî.

în ziua de Sfântul Dumitru (8 octombrie 1341), la Didymotica, el îşi puse pe cap coroana imperială. Totuşi, pentru a arăta că nu e un rebel, el voi ca în aclamaţiile care salutau numele lui ■ şi al soţiei sale, cel dintâi loc să fie păstrat împărătesei Ana şi fiului ei Ioan şi în timpul ceremoniei religioase, el puse de asemenea să fie menţionaţi : basileul, mama lui, ba chiar şi patriarhul Ioan. Pe lingă acestea, el declara că n-avea alt scop decât de a apăra şi consolida tro-

nul tmărului suveran, pe care Andronic al III-lea

îl încredinţase devotamentului său ; şi, trei zile după sfinţire, el părăsea purpura, spre a se îmbrăca în alb, „aşa cum e obiceiul de a purta doliu după un împărat“. Prin aceasta el înţelegea să arate credinţa pe care o păstra amintirii unui prinţ, pe care**-1** iubea „ca pe un frate“ şi, timp de zece ani, până în ziua când intră în Constantinopol ca stăpân, el continuă să poarte doliul. în acelaşi timp, reamintea pentru ultima dată regentei suprema voinţă a bărbatului ei şi la ce primejdii se expune aliindu-se cu nişte sfetnici care, „urmărind doar interesul lor propriu, nu se gândeau decât să înlăture cât mai repede constituţia antică şi, într-un cuvânt, să ruineze imperiul“. Aceste precau- ţiuni nu fură deloc apreciate la Bizanţ. Uzurpării lui Cantacuzino, patriarhul răspunse încoronând în grabă pe tânărul împărat loan. Războiul civil începea.

★

Nu e locul să povestim aici lungile peripeţii ale acestei lupte, care dură mai mult de cinci ani şi se sfârşi prin victoria lui Cantacuzino. E de ajuns să reţinem trăsăturile esenţiale şi să arătăm urmările grave ; se va vedea în acelaşi timp cum Ana de Sa- voia îşi arătă, cu

acest prilej, toate defectele, toate pasiunile, toate slăbiciunile.

Pentru a duce războiul trebuiau bani. Or, tezaurul era gol, imperiul sleit. Regenta se sili să-şi procure bani prin toate mijloacele. Bisericile fură puse la contribuţie, sfintele icoane vândute sau topite; bogăţiile palatului imperial, vesela, argintăria, fură înstrăinate; bunurile familiilor mari fură confiscate şi cei care se opuneau fură arestaţi, închişi; nu se respectă nici vechiul privilegiu al azilului Sfintei Sofii, spre a pune mina pe cei îndărătnici. Cea mai grea tiranie

fiscală apăsă asupra capitalei şi imperiului. Lucru şi mai grav, banii strânşi astfel nici nu fură destinaţi în întregime nevoilor războiului. Ana, a cărei lăcomie era mare şi sfetnicii săi, profitară de împrejurări spre a se îmbogăţi personal, în chipul cel mai scandalos. în dezordinea generală, le fu uşor să acopere furtul prin artificii de contabilitate şi cheltuieli fictive; le fu încă şi mai uşor să ascundă obiectele preţioase sau să răscumpere, pe sub mână, cu preţuri derizorii, cele mai frumoase piese din tezaurul imperial, care porunceau să se pună în vânzare. Ana de Savoia găsea în aceasta o dublă mulţumire : satisfăcea în acelaşi timp pasiunea ei pentru aur şi geloziile meschine ; astfel, zicea ea, dacă vreodată Cantacuzinii vor fi victorioşi, cel puţin nu vor pune mina pe toate aceste splendori, care înalţă strălucirea puterii.

Spre a-şi susţine războiul, ambii adversari nu-şi făcură niciun scrupul din a cere ajutor străinilor. Pentru a obţine sprijinul prinţului Serbiei, Ştefan Du- şan, Cantacuzino nu ezită să-i ofere cele mai puternice locuri din Macedonia. Pentru a obţine sprijinul sultanului turc din Niceea, Orkhan, el nu stătu la îndoială să dea în căsătorie necredinciosului pe fiica lui Teodora. Ana, pe de altă parte, făcea la fel. Ea oferea craiului Serbiei, dacă-i aducea pe Cantacuzino viu sau mort, să-i dea în căsătorie pe fiica ei pentru fiul acestuia şi să-i cedeze

toată Macedonia până la Chris- topolis. Ea cumpăra cu aur alianţa emirului din Aidin. Şi în timpul acestor ani, turcii treceau în voie Heles- pontul, pătrundeau în Tracia ca pe teritoriile lor şi pustiau îngrozitor ţara. Jefuiau fără deosebire pe prieteni şi pe duşmani, luând turmele, boii de muncă, ducând cu ei chiar şi pe locuitori, pe care-i târau în urma lor cu frânghia de gât. Ei apăreau astfel până sub zidurile Bizanţului, unde Ana, profund indiferentă de soarta supuşilor săi, îi primea cât se poate de

bine, fără a se îngriji de mulţimea de captivi, ale căror strigăte îngrozitoare se ridicau până la cer. Ce interesa că toate câmpiile erau necultivate şi pustii, că mii de oameni erau măcelăriţi sau vânduţi ca sclavi, dacă Ştefan Duşan pustia Macedonia şi-şi împingea cuceririle până la Christopolis ? Erau tot atâtea cetăţi care nu vor aparţine lui Cantacuzino. Asupra acestui punct de altfel, cele două partide n-aveau nimic să-şi reproşeze. Dacă Gregoras arată cu bună dreptate lipsa de omenie, asprimea Anei de Savoia, ura pe care se pare că a avut-o faţă de poporul grec, trebuie încă o dată să ţinem seama, cum spune el, că era străină. Cum s-ar califica atunci purtarea lui Cantacuzino, care nu acţiona altfel decât împărăteasa ?

în timp ce se petreceau toate acestea, Ana de Savoia, în fundul palatului, se lăsa condusă de favoriţii ei. Cu sprijinul patriarhului, Apokaukos devenea stăpânul adevărat al imperiului şi regenta, spre a scăpa de orice grijă, îi dăduse pe seamă conducerea afacerilor publice. Favoritul profită de aceasta spre a se îmbogăţi: se gândea tot mai des să-şi mărite fata cu tânărul împărat ; şi cu toate că rivalii lui încercau să-l ponegrească pe lângă împărăteasă, el îşi menţinea, solidă, influenţa la palat. Totuşi, era îngrijorat; se simţea înconjurat de duşmani ; cu toate că înmulţi precauţi- unile în jurul persoanei sale, deşi nu ieşea decât escortat de soldaţi şi pusese să i se păzească bine casa, deşi azvârlise în

închisoare pe cei mai mulţi din adversarii politici, se simţea foarte nepopular şi se temea mereu de vreo revoltă. Nu se înşela decât pe jumătate. Era gata să construiască o închisoare formidabilă în interiorul palatului cel mare, pentru a închide acolo pe victimile sale ; într-o zi, pe când venise să inspecteze şi să grăbească lucrările, făcu imprudenţa să intre, fără a fi urmat de gărzi, în curtea în care se plimbau prizonierii. Aceştia, care-i cunoşteau planurile în pri-

vinţa lor, nu lăsară să le scape ocazia. înarmat cu un băţ, unul se aruncă asupra lui şi aproape că**-1** ucise ; alţii îi veniră în ajutor ; cu un topor smuls de la un lucrător, i se crăpă capul. Era la **11** iunie 1345. înspăimântate, gărzile o iau la fugă şi prizonierii, ca să anunţe capitalei moartea tiranului, agaţă cadavrul însângerat de crenelurile palatului şi se întăresc acolo, aştept inel evenimentele.

Ana de Savoia trebuia să-şi răzbune crunt favoritul. La vestea atentatului, ea puse în grabă să se înconjoare palatul cel mare şi apoi autorizâ pe văduva lui Apokaukos să îndemne pe oamenii ei la atac. O mulţime îmbuibată cu aur şi cu vin se repezi la atac ; fusese dat ordin să se omoare toată lumea, pe unii ca autori, pe alţii drept complici la asasinat. Incapabili să se apere serios, prizonierii văzând zidurile forţate, alergară într-o biserică vecină : fură urmăriţi şi măcelăriţi fără milă. Uciseră până şi pe altar, apoi plimbară pe străzile Constantinopolului capetele şi mâinile tăiate ale victimelor. Teroarea domni câteva zile. Oricine îndrăznea să plingă pe cei morţi, să exprime un cuvânt de milă, chiar dacă era prieten sau rudă a condamnaţilor, îndată era prins, bătut cu vergi „ca trădător şi duşman al împărătesei Ana“. Se spune că în mânia ei, regenta se gândise chiar să lase cadavrele neîngropate şi să le arunce în marc. îi fu teamă de furia publică şi renunţă la planul ei; dar se arătă pe faţă fericită de cruzimile şi de sângele vărsat, care răzbunaseră moartea lui Apokaukos.

După aceea, ca căută alt favorit care s-o ajute a rezista lui Cantacuzino.

Simţea în adevăr o ură sălbatecă împotriva adversarului său şi era gata de orice decât să se împace cu el. Când în 1346, patriarhul o slătui să se înţeleagă cu rivalul ci, numai această propunere fu de ajuns spre a o înfuria nebuneşte. Prelatul îi apăru de acum înainte ca un trădător şi nu mai avu linişte până nu**-1** înlătură.

Reuşi în 1347. După porunca ei, un sinod îl detrona fără să-l asculte ; şi, cu exagerarea obişnuită care îşi punea pecetea pe toate actele sale, Ana voi să sărbătorească printr-un mare banchet căderea omului care fusese atita vreme colaboratorul ei cel mai credincios şi cel mai intim, într-atât încât se spunea despre ei „că nu erau decât un suflet în două trupuri“. Ea invită la acest banchet pe toţi cei care-o ajutaseră să-l îndepărteze pe patriarh : „şi râsete destul de nepotrivite şi povestiri nostime înveseliră masa, spune Gregoras. Dar, în acea noapte, la cântatul cocoşului, toată această veselie, adaugă istoricul, se schimbă în tristeţe“. în acel moment chiar, Cantacuzino intra în Constantinopol.

De mai multe luni se putea observa că orice rezistenţă devenea imposibilă. Noul favorit al regentei, italianul Facciolati, înţelese aceasta : la 3 februarie 1347, el deschidea lui Cantacuzino una din porţile ca-

f

)italei. Totuşi, Ana se încăpăţâna să nu-şi creadă ochi- or ; întărindu-se în palatul Blacherne, ea voia încă să lupte ; prin emisari, se trudea să răscoale populaţia ; ceru ajutor genovezilor din Galata ; la propunerile lui Cantacuzino, care o invita să se predea de bunăvoie şi care-i oferea în schimb o parte din guvernare şi toate onorurile datorită rangului său, ea nu răspundea decât prin injurii grosolane şi prin accente de mânie furioasă. La urmă totuşi, văzând o parte din palat atacată, asaltul apropiat, ea consimţi să negocieze. Ţinând consiliu cu ultimii ei partizani, se resemnă, după părerea tuturor, să

facă pace. Dar ea nu înţelegea prin aceasta să recunoască cum că ar fi făcut greşeli care ar trebui iertate ; „sufletul ci orgolios şi aspru, spune Gregoras, ar fi văzut într-o asemenea mărturisire o umilire nedemnă de ea“. Ea reclama cu trufie promisiuni solemne, angajamente extraordinare : pretindea să domnească singură, fără a accepta pe Cantacuzino de tovarăş. Era nebunie curată : Ana trebui să se con-

sidere fericită primind ofertele învingătorului : rămânea împărătească şi i se acorda chiar întâietatea faţă de noul suveran.

Prin politeţă şi bunăvoinţă, Cantacuzino se lăudă că o dezarmase pe rivala lui. El îi lăsă pentru ca şi fiul său, marile apartamente imperiale şi se mulţumi cu partea din palat aproape ruinată care se învecina cu marele triclinium al lui Alexe Comnenul. Dar, după aceste concesiuni, el începu în adevăr să pună mina pe putere. Ca măsură de precauţiune, mărită pe fiica lui Elena cu tânărul împărat loan şi, în sanctuarul Blacherne (căderea recentă a cupolei de la Sfânta Sofia făcuse din Biserica cea mare o ruină) el se încoronă din nou cu solemnitate.

Serbările încoronării fură triste. „Aşa de mare era sărăcia imperiului, spune un contemporan, că niciuna din farfuriile şi paharele de care se serviră la banchet, nu era de aur sau de argint. O parte din serviciu era de cositor, restul de pământ sau de scoici. Oricine e cât de puţin în curent cu obiceiurile va înţelege din aceasta, ca şi din celelalte detalii care n-au fost conforme cu eticheta, ce amărăciune apăsa peste toate lucrurile. Adaug că diademele şi vestmintele imperiale nu ofereau în cea mai mare parte în această serbare, decât aparenţa aurului şi a pietrelor preţioase. Aurul era înlocuit prin aramă aurită, pietrele preţioase prin sticlărie de diferite culori. Se vedeau abia ici şi colo pietre cu o strălucire veritabilă, perle al căror reflex nu înşeală ochii nimănui. Atât era de ruinată şi dispărută vechea prosperitate şi vechea splendoare a imperiului roman şi nu fără ruşine

povestesc acestea“. Tezaurul era de asemenea gol? „nu se găsea în el decât aer şi praf“. Iată la ce redusese împărăteasa Ana monarhia, prin imprudenţele, lăcomia şi nebuniile ei.

*

Ana de Savoia era învinsă. Niciodată ea nu avea să ierte învingătorului înfrângerea. Şi aceasta Cantacu- zino o simţea. Astfel, cea dintâi grijă a lui fu aceea de a îndepărta curtea italiană a împărătesei, de a izgoni pe toţi străinii şi femeile care făcuseră din gine- ceu un focar perpetuu de intrigi. în afară de aceasta, se sili să sustragă pe tânărul împărat de sub influenţa nefastă a mamei lui şi să-l trimită să locuiască la Tesalonic. Trudă zadarnică. Prinţesa nu-şi uită niciodată ura. Mereu plină de dispreţ faţă de Cantacu- zino şi prietenii lui, mereu ostilă, ea întreţinea o opoziţie constantă faţă de noul regim. Cantacuzino vorbeşte undeva de prietenia pe care ea i-a arătat-o : e greu să credem că ar fi fost sinceră şi că el însuşi ar ti considerat-o astfel. Fără îndoială, când in 1351, fiul ei Ioan, care ca şi ea ura pe ascuns pe noul împărat, se gândi să-şi alunge soţia, spre a se însura cu fiica ţarului sârb Ştefan Duşan, şi cu sprijinul străinului să reînceapă războiul împotriva lui Cantacuzino, Ana, la rugămintea basileului consimţi să intervină pentru potolirea neînţelegerii ; ea se duse la Tesalonic şi, spune un cronicar, „rupse toate intrigile ca pe nişte pinze de păianjen“.

Aceasta, din cauză că ea credea prematură fapta nechibzuită a fiului său şi găsi, în greutăţile prin care trecea Cantacuzino, ocazia să-i smulgă promisiunea unei abdicări apropiate. Dar, ca şi fiul său îşi aştepta răzbunarea. O avu în 1354. Cu sprijinul latinilor, Ioan Paleologul surprinse Constantinopolul şi sili pe socrul său să abdice. Ciudat de resemnat, marele ambiţios care fusese Cantacuzino intră, fără rezistenţă, într-o mânăstire şi soţia lui, viteaza şi inteligenta Irina, putea spune cu oarecare ironie : „Dacă aş fi rămas odinioară la

Didymotica (unde se distinsese în 1342 printr-o apărare admirabilă), cum aţi rămas voi

la Constantinopol, iată doisprezece ani de când am ii fost salvaţi“.

Cantacuzino, cu toate calităţile lui eminente, Ana de Savoia prin toate greşelile guvernării ei, au o grea răspundere pentru decadenţa şi ruina finală a imperiului bizantin. Prin războiul civil interminabil dezlănţuit de rivalitatea lor, mai ales prin apelurile adresate celor mai răi duşmani ai imperiului, amândoi au greşit tot atât de grav ; şi poate că marele demnitar, capabil de a întrevedea urmarea acestor acte, este prin aceasta şi mai vinovat decât proasta şi nepăsătoarea împărătească. Niciodată, înainte de el, nu s-a văzut o prinţesă bizantină măritată cu un musulman ; niciodată înainte de el, n-au fost văzuţi turcii aproape stabiliţi în Tracia şi tezaurul bisericilor întrebuinţat spre a satisface pretenţiile necredincioşilor. Acum s-au văzut toate acestea şi chiar mai mult. Gregoras povesteşte că chiar şi în palatul imperial turcii, trataţi ca nişte prieteni, îşi permiteau toate libertăţile ; în timpul slujbelor divine ei dansau şi cântau, spre marea revoltă a creştinilor. Aceasta din cauză că se simţeau stăpâni şi înţelegeau că numai ei folosiseră de pe urma războiului civil. Ei vedeau just. O sută de ani mai târziu, în Constantinopolul cucerit, în Sfânta Sofia pustiită, semiluna avea să înlocuiască crucea pentru secole. Domnia Anei de Savoia cuprinde cauzele depărtate, dar sigure, ale acestei catastrofe finale. Şi avem dreptul să regretăm că altfel de cum au făcut atâtea prinţese din Occident care au trecut pe tronul Bizanţului, obscure şi şterse, aceasta a voit şi a putut juca un rol pe care, lipsită de inteligenţă cum era, n-a putut să-l îndeplinească decât jalnic.

Capitolul IX

CĂSĂTORIILE CELOR DIN URMA PALEOLOGI

în capela palatului Riccardi din Florenţa, pe care Benozzo Gozzoli a decorat-o în 1457 pentru Pietro dei

Medici, o serie de fresce încântătoare reprezintă cortegiul Regilor Magi, înaintând prin câmpia florentină. Prin prospeţimea culorilor," prin graţia compoziţiei, prin tabloul aşa de viu pe care**-1** evocă despre viaţa nobilă din secolul al XV-lea, această operă este una din cele mai seducătoare pe care ni le-a lăsat cea dimii Renaştere. Ea mai prezintă şi altă atracţie : cele mai multe din figurile pe care maestrul le-a introdus în picturile sale sunt portrete, fie ale membrilor familiei Medici, fie ale oaspeţilor iluştri pe care Florenţa îi primise cu câţiva ani mai înainte, cu ocazia conciliului din 1439* cu o respectuoasă curiozitate. Pe unul din ziduri se află patriarhul Constantinopolu- lui, Iosif, călare pe o catârcă, înconjurat de călugării lui ; pe altul, este împăratul grec loan al VlII-lea Palcologul, călare pe un cal alb, măreţ echipat şi deosebit de elegant în lunga lui mantie verde cu broderii mari de aur, sub capişonul cu părţile laterale ridicate, pe care e aşezată coroana de aur. Se mai ştie şi din alte monumente, din celebra medalie a lui Pisa- nello, din bassoreliefurile pe care Filaret le-a sculptat pe uşile Basdicei Sfântului Petru, în sfârşit dintr-un

frumos bust de bronz semnalat de curând şi în care acelaşi Filaret a reprezentat cu o intensitate de viaţă extraordinară trăsăturile puţin exotice ale basileului bizantin, impresia profundă pe care a făcut-o în Italia vizita lui Ioan Paleologul, amintirea pe care-a lăsat-cr splendoarea cortegiului bogat şi pitoresc ce**-1** întovărăşea. Dar relaţiile suveranului grec cu Occidentul nu se mărginiră numai la atât. Au existat şi altele, care ilustrează în chipul cel mai semnificativ raporturile care existau între greci şi latini pe vremea ultimilor Paleologi, în ajunul catastrofei finale în care avea să se prăbuşească imperiul bizantin.

I

Ioan al VlII-lea era fiul cel mai mare al acelui împărat Manuel al II-lea, care a fost desigur unul din cei mai buni şi mai remarcabili dintre ultimii suverani care

domniră asupra Bizanţului. în 1415, tatăl său îl însurase cu fata marelui duce de Moscova, un „copil de unsprezece ani care, venind la Constantino- pol, luase numele de Ana. Dar încă din 1418, tânăra prinţesă fu răpită de o epidemie de ciumă, care des- populă capitala şi de, care muri de asemenea şi fiul sultanului Baiazid, a cărui istorie curioasă a povestit-o cronicarul Dukas. Trimis la Bizanţ ca ostatec, el fusese crescut împreună cu prinţul imperial Ioan şi prinsese aşa de mare gust de literatura şi civilizaţia elenică, încât voia cu tot dinadinsul să se convertească la ortodoxie. Temându-se de complicaţii, basi- leul Manuel rezista dorinţelor tânărului : dar, când, căzut bolnav şi simţindu-şi sfârşitul apropiat, din nou musulmanul insistă să primească botezul, adăugind că basileul prin refuzul său va fi răspunzător de blestemul lui etern, prinţul nu îndrăzni să se mai

opună dorinţei necredinciosului. El însuşi voi să fie naşul şi când, a doua zi după ceremonie neofitul[15] muri, îl înmormântară cu onoruri în biserica Sfântul Ioan din Studion.

Moartea Anei de Rusia impunea obligaţia de a găsi o nouă soţie moştenitorului tronului. Curtea bizantină îşi aruncă ochii asupra Sofiei de Montferrat, descendenta acelui Teodor Paleologul, fiul lui An- dronic al Ii-lea care, la începutul secolului al XlV-lea moştenise acest principat italian. Ea sosi la Constanti- nopol în noiembrie 1420 şi la 19 ianuarie 1421 căsătoria fu celebrată cu mare pompă în Sfânta Sofia. Serbările de încoronare care urmară nu fură mai puţin măreţe : „Ei făcură, spune Phrantzes, o sărbătoare între sărbători şi un panegiric între panegirice“.

Căsătoria începută sub aşa de strălucite auspicii, nu avea să fie fericită. Noua împărătească avea toate calităţile sufleteşti : din nefericire era urâtă dincolo de ceea ce se poate tolera. Fără îndoială, nu era lipsită de

15 Pă^în convertit la creştinism.

graţie : era bine făcută, avea braţe frumoase, umeri admirabili, un gât elegant şi mlădios, păr roşcat şi ondulat, care-i forma ca o diademă de aur şi care, desfăcându-se, îi cădea piuă la picioare ; avea mâini fine, minunat proporţionale, talie frumoasă ; numai că era prea înaltă şi mai ales faţa, fruntea, nasul, gura, ochii, sprâncenele, erau de o urâţenie respingătoare. Aşa încât, după cum spune Dukas, ea justifica proverbul popular : „Prin faţă seamănă cu postul cel mare şi pe la spate cu Paştele“.

Despre această tovarăşă neplăcută pe care i-o dăduse o căsătorie absolut politică, Ioan nu voi niciodată să audă vorbindu-se. îndată o respinse şi o urî şi o şi făcu să simtă aceasta ; hotărî să trăiască despărţiţi ; surghiuni pe Sofia într-o parte retrasă a pa-

latului, unde ea trăi izolată, în mijlocul unei mici curţi italiene care o întovărăşise în Orient; şi dacă n-ar fi fost respectul pe care-1 avea pentru împăratul Mantiei, tatăl său, tânărul prinţ ar fi trimis fără ezitare pe soţia lui îndărăt în Italia. Cel puţin se mângâia din belşug cu altele: „Basilcul Ioan, spune Phrantzes, n-avea pentru împărăteasa Sofia nici dragoste, nici bunăvoinţă şi neînţelegerea domnea în căsnicie. împăratul iubea alte femei, căci natura refuzase suveranei orice frumuseţe“.

Fu şi mai rău când, în 1425, muri împăratul Manuel. De atunci existenţa tinerei femei deveni nesuferită, aşa îneât ea luă o hotărâre. „Basilissa, povesteşte Dukas, văzând că împăratul persista în sentimentele lui faţă de ea, se hotărî să fugă din Cbnstantinopol. Punându-se deci în legătură cu genovezii din Galata şi făcându-le cunoscută dorinţa sa de a pleca, într-o zi ea ieşi din oraş sub pretext de a se distra, se duse într-una din măreţele grădini din apropiere împreună cu femeile care vorbeau limba sa şi câţiva tineri cavaleri pe care-i adusese cu ea din ţară. Către seară, pregătind o corabie, căpeteniile din Galata se urcară pe ea şi apropiindu-se de ţărm, ei luară pe bord, cu mare respect, pe prinţesă şi o trecură

pe celălalt mal ; şi toată populaţia Galatei îi ieşi înainte şi o salută cu respect ca pe stăpâna şi suverana lor. Cum seara se lăsase, cei din oraş nu ştiau nimic despre această în- tâmplare ; şi numai a doua zi oamenii din palat aflară cu durere vestea“. în alte vremuri, negustorii geno- vezi ar fi plătit fără îndoială scump îndrăzneaţă lor intervenţie ; în primul moment, populaţia capitalei, furioasă, nu vorbea de altceva decât să năvălească asupra lor şi să le distrugă aşezămintele. Dar împăratul Ioan era prea mulţumit de a scăpa prin acest mijloc de nevasta lui. El potoli mânia populară şi o lăsa pe Sofia să se îmbarce fără piedici pe un vas genovez cu

destinaţia spre Ttalia. Din şederea ei in Orient, ea nu aducea cu ea decât diadema imperială, *stemina,* care împodobeşte capul basilisselor. „Aceasta îmi ajunge, spunea ea cu o melancolică ironie, spre a dovedi că am fost şi sunt împărăteasa Romanilor. Cit despre bogăţiile pe care le-am lăsat acolo, nu-mi pasă“. întoarsă în ţara natafă, intră într-o mânăstire unde-şi sfârşi trista ei existenţă.

Scăpat de Sofia, Ioan al VUI-lca se puse în căutarea unei a treia soţii. El o găsi în familia Comnenilor din Trebizonda. De la începutul secolului al XlII-lea, exista, după cum se ştie, un imperiu grec dincolo de Marea Neagră şi deşi decadenţa lui începuse, totuşi, în secolul al XV-lea nu era lipsit de prosperitate şi glorie. Exista un interes politic evident de a apropia printr-o căsătorie cele două state, rămăşiţe ale elenismului, despărţite între ele atita vreme prin gelozii aprige. Trebuie să adăugăm că frumuseţea prinţeselor din iamilia Trebizondei era celebră în tot Orientul, ceea ce nu era pentru Ioan al VlII-lea, după nefericita lui experienţă italiană, un lucru de neglijat. Bes- sarion fu deci însărcinat să negocieze o căsătorie între Paleolog şi o fiică a Comnenilor. El reuşi. în luna august 1427, Maria, fiica împăratului Alexe al IV-lea, debarca la Constantinopol ; în luna septembrie căsătoria fu

celebrată şi tânăra femeie încoronată împărătească de patriarhul Iosif.

De dara aceasta cel puţin, Ioan al VUI-lea nu avea de ce să se plângă. Noua lui soţie era, spune Dukas, „tot aşa de remarcabilă prin frumuseţea, ca şi prin virtuţile ci“. Acest fapt e încă şi mai mult întărit de călătorul francez Bertrandon de la Broquiere, care vizită în 1432 capitala bizantină şi care în povestirea lui ne-a lăsat o schiţă frumoasă despre împărătească. Zărind-o dimineaţa în Sfânta Sofia, el nu avu odihnă până ce nu o văzu de aproape, „pentru că mi se păruse aşa de frumoasă în biserică“ şi, ca un gură-cască, el aşteptă cu răbdare „toată ziua, fără să bea şi să mănince, până la vecernie“, ca ea să se urce pe cal şi sa se întoarcă în palatul Blacherne. Fu răsplătit de aşteptare. „Nu avea cu ea, spune el, decât numai două doamne şi doi sau trei oameni bătrâni şi tineri din aceia pe care turcii îi pun să le păzească femeile. Şi când ea ieşi din biserică, i se aduse un scaun pe care urcă, şi apoi i se aduse un cal frumos cu o şea frumoasă şi bogată. Şi, dueându-se lângă sus-zisul scaun, unul din acei bătrâni oameni însemnaţi, luă o manta lungă pe care ea o purta şi se duse de cealaltă parte a calului şi cu mâinile sale întinse zisa mantie cât putu mai în- demânatec. Ea puse piciorul în scară, apoi îşi aruncă mantia pe umeri şi pe cap o pălărie lungă cu vârf, grecească, de-a lungul vârfului având trei pene de aur, care-i şedeau foarte bine. Mi se păru tot aşa de frumoasă, ba chiar mai mult ca înainte. Şi mă apropiai atât de tare, încât mi se spuse să mă dau îndărăt şi mi se părea că n-am nimic de zis, decât că avea obrazul fardat şi nu avea nevoie, căci era tânără şi albă. Şi avea în urechi, câte o agrafă de aur pe care erau mai multe pietre şi mai ales rubine. Şi când împărăteasa se urcă pe cal, făcură la fel şi cele două doamne care erau cu ea, care de asemenea erau foarte frumoase şi erau îmbrăcate cu mantii şi pălării şi apoi plecă în palatul împăratului, care se numeşte Blacheme“.

Atât cât trăi, împăratul Ioin al VlII-lea rămase pasionat îndrăgostit de această îneântătoare Maria Comnena şi lângă ea uită uşor pe urâta şi supărătoarea soţie pe care-d'-o impusese un moment politica. Şi, prin aceasta, istoria sentimentală a basileului exprimă destul de bine, ca un simbol, ce simţea faţă de Occident întregul Orient grecesc. Necesităţile situaţiei politice târau Bizanţul alături de latini ; dar înţelegerea nu putea fi durabilă şi divorţul era totdeauna ameninţător. Inte-

resul apropia pentru o vreme cele două lumi ; dar inima nu lua niciodată parte.

*

Totuşi, împotriva primejdiei care creştea în fiecare zi, împăratul bizantin încolţit nu vedea altă scăpare decât în ajutorul Occidentului. Manuel al II-lea, tatăl lui loan al VlII-lea orientase politica sa în acea parte şi nu ezitase de loc, spre sfârşitul anului 1399, să-şi părăsească capitala, spre a merge personal să ceară sprijinul suveranilor europeni. De la Veneţia, unde debarcă şi unde fu tratat măreţ, ajunse în Franţa, unde Carol al Vl-lea îl primi cu un fast extraordinar. La 3 iunie 1400, împăratul trecea podul Charenton. Două mii de burghezi din Paris, călare, îl aşteptau spre a-1 escorta ; puţin mai departe, cancelarul, preşedinţii parlamentului, cu o suită de cinci sute de persoane şi trei cardinali îl salutară în numele regelui ; în sfârşit, Carol al Vl-lea însuşi împreună cu toată curtea, în sunetul trâmbiţelor şi al muzicii, veni înaintea prinţului grec şi-i dădu sărutul de bunăvenire. împăratul, călare, îmbrăoat cu o haină bogată de mătase albă, făcu o foarte bună impresie asupra tuturor asistenţilor : prin nobleţea trăsăturilor, prin barba mare şi părul alb, prin demnitatea întregii sale persoane, el cuceri simpatia universală. îşi făcu o intrare solemnă în Paris, în aplauzele mulţimii îngrămădite în calea sa. După o masă somptuoasă la palat, lu condus la Luvru, unde fu găzduit şi întreţinut. Regele îl copleşi cu daruri, îi făgădui în grabă toate

ajutoarele pe care le cerea şi Manuel putea scrie unuia din prietenii lui : „Numeroase sunt lucrurile pe care gloriosul rege ni le-a acordat; numeroase de asemenea cele pe care le-am obţinut de la rudele sale, de la demnitarii curţii şi de la toată lumea“. Basileul trecu apoi în Anglia, unde găsi o primire asemănătoare. Dar,

) — Figuri bizantine, voi. Iţ

clin toate aceste frumoase promisiuni nu ieşi nimic. Cu toată şederea sa de doi ani în Occident, Manuel ■nu obţinu de fapt decât câteva dovezi de interes destul de steril. Politica matrimonială pe care o încercă în urmă, nu avu rezultate mai bune. Europa avea alte preocupări decât să salveze imperiul grec.

Cu toată neizbânda şi decepţiile, Ioan al \ 111-lea continuă tradiţia părintească. El făcu chiar un pas mai departe. Uitând sfaturile înţelepte ale lui Manuel al 11-lea care,’ recomandându-i cu insistenţă unirea politică cu occidentalii, îi atrăsese atenţia asupra primejdiei unei apropieri religioase, uitând antipatiile vechi şi incurabile pe care grecii le nutreau împotriva Bisericii romane, Ioan al Vlll-lca se gândi că pentru a-şi asigura bunăvoinţa papei şi a câştiga prin el sprijinul Europei, nimic n-ar ii mai eficace decât să pună capăt schismei şi să restabilească unirea, de atâtca ori urmărită zadarnic de cele două Biserici. La invitaţia lui Eugen al IV-lea, care promitea să ia pe seama lui toate cheltuielile călătoriei imperiale, basileul se îmbarcă pentru Italia în luna noiembrie 1437, împreună cu o suită numeroasă. Luase cu el pe fratele său despotul Dumitru, pe patriarhul Constantinopolului Iosif, un cortegiu strălucit de prelaţi, călugări şi mari demnitari. La 8 februarie 1438 sosea la Veneţia. El găsi acolo o primire măreaţă, ale cărei splendori ni le-a istorisit Phrantzes, după povestirea pe care i-o făcuse chiar fratele împăratului.

Când trirema imperială intră în portul Sfântul Nicolac, o mulţime de bărci veniră în întâmpinarca sa, în aşa fel, spune istoricul, că nu se mai vedea marea. în curând

dogele şi marele consiliu veniră pe bord să salute pe împărat şi să ia împreună măsurile necesare pentru recepţia solemnă de a doua zi. în ziua aceea, duminică 9 lebruarie, dogele, cu o suită pompoasă, se îmbarcă pe Bucentaur ; galera oficială era, spune

Phrantzes, „toată acoperită cu stofe de purpură ; Ia pupa avea lei de aur şi draperii aurite ; şi toata era decorată cu picturi, rcprezentând diferite istorii frumoase“. în urma Bucentaurului veneau douăsprezece quadrireme, pictate şi decorate ca şi corabia dogelui ; ele duceau pe membrii patriciatului veneţian şi, toate pavoazate cu steaguri aurite, răsunau de sunetul trompetelor şi de zgomotul instrumentelor muzicale. Visli- torii, bogat îmbrăcaţi cu haine brodate cu frunziş de aur, purtau pe bonetă imaginea Simţului Marcu, asociata cu stema Paleologilor ; pe margine fluturau steaguri cu culorile imperiale ; în partea dindărăt, pavoazată cu steaguri aurite, şedeau patru personaje îmbrăcate în pânză aurită, purtând pe cap peruci roşii, pudrate cu aur ; ei făceau escortă unui om cu o înfăţişare frumoasă, strălucind de aur, care ţinea în mină un sceptru şi căruia seniori în costume străine îi aduceau omagii respectuoase. în faţă, pe un fel de coloană înaltă, şedea în picioare un personaj, înarmat din cap până în picioare şi strălucitor ca soarele ; doi copii costumaţi în îngeri erau aşezaţi la picioarele lui. în sfârşit, la pupa se vedeau doi lei de aur şi între ei un vultur cu două capete. Şi, în sunetele trompetelor, în zgomotul aclamaţiilor, toată această flotilă se îndreptă spre vasul imperial. Dogele se urcă din nou pe bord, spre a saluta pe basileu. Ioan al VlII-lea il primi stând jos, apoi îl invită să ia loc pe un scaun aşezat puţin mai jos de tronul imperial; şi după ce cei doi şefi de state se întreţinură prieteneşte, împreună îşi făcură intrarea „în această strălucită şi mare Veneţie, cum spune Phrantzes, oraş în adevăr admirabil, cea mai admirabilă dintre cetăţi, prin bogăţia, varietatea, splendoarea ei, oraş pestriţ şi multicolor şi

demn de elogii nesfârşite, oraş în sfârşit înţelept între toate şi care s-ar putea numi pe bună dreptate un al doilea

pământ al făgăduinţii“. Totul trezeşte entuziasmul cronicarului, „minunata biserică a Sfântului Marcu, măreţul palat al dogilor, locuinţele celorlalţi seniori, aşa de vaste, aşa de frumos împodobite cu purpură şi aur şi frumoase intre cele frumoase“. „Cei cari n-au văzui aceste minuni, adaugă el, nu vor putea crede ; cei care le-au văzut, nu sunt în stare să descrie irumuseţea cetăţii, eleganţa bărbaţilor, ţinuta femeilor, purtarea poporului plin de veselia de a saluta intrarea împăratului“. Prin Canal Grande, cortegiul ajunse la podul Rialto, decorat cu steaguri aurite şi, în sunetul trompetelor, printre aclamaţii, conduseră pe Toan al Vil 1-lea, la apusul soarelui, în palatul marchizului de Ferrara, unde se pregătise găzduirea lui.

Nu e aici locul să povestim dezbaterile lungi ale conciliului care, mai întâi la Ferrara, apoi la Florenţa încercă să restabilească unirea dintre cele două Biserici. Va fi de ajuns să amintim că, pentru a face să cedeze intransigenţa clerului bizantin, trebui ca împăratul să uzeze de toată energia lui şi să sprijine cu argumente de tot felul autoritatea sa, spre a îndupleca conştiinţele. în sfârşit, la 6 iulie 1439, izbuti. în Santa Maria del Fiore, într-o ceremonie solemnă, papa însuşi olicie şi chemă binecuvântarea cerească asupra operei de pace care se săvârşise ; apoi toţi membrii conciliului deiilară prin faţa suveranului pontif şi, împăr- tăşindu-se împreună, îşi dădură sărutul de pace.

Unirea părea restabilită şi Ioap al YHi-lea se îmbarcă, plin de încredere, pe galerele veneţiene, care trebuiau să-l ducă în Orient. Dar iluziile lui fură de scurtă durată. „Când prelaţii debarcară Ia Constanti- nopol, povesteşte Dukas, cetăţenii oraşului, după obicei, veniră să-i salute şi întrebau : „Cum stau treburile ? Cum s-a sfârşit sinodul ? Aţi câştigat victoria ?“

Şi ei răspundeau : „Ne-am vândut credinţa, am trădat adevărata împărtăşanie spre a deveni azemiţi“. Iată ce ziceau, cu alte cuvinte şi mai neruşinate, chiar aceia care semnaseră decretul conciliului. Şi când erau întrebaţi : „Dar pentru ce aţi semnat ? — De frica francilor“, spuneau ei. Şi dacă-i întrebau apoi dacă francii îi torturaseră, îi bătuseră cu vergi sau îi aruncaseră în închisoare : „Nu“, răspundeau. „Dar

atunci ?“ întrebau ei. „Mâna aceasta a semnat, tăiaţi-o, ziceau ei; limba a spus, smulgeţi-o“ ; şi nu mai găseau nimic de adăugat. Unii prelaţi în momentul semnării spuseseră : „Nu vom semna dacă nu ne daţi o sumă suficientă de bani. Nenumărate au fost sumele cheltuite în acest scop şi date în mâinite fiecărui părinte ; apoi ei se căiră, dar nu înapoiară banii, mai vinovaţi decât Iuda care dădu îndărăt cei treizeci de arginţi“.

O altă tristeţe aştepta încă pe împărat la întoarcerea lui. Când la 1 februarie 1440 debarcă în capitală află de moartea împărătesei Maria. A fost, spune Du- kas, un mare doliu pentru el, care, adăugându-se la preocupările pe care i le dădea problema religioasă, îi atinse sănătatea şi-i grăbi sfârşitul.

Despre frumoasa împărătească Comnena există şi astăzi o amintire în arhipelagul Prinkipo. în insula Halky, Ioan Paleologul construise în cinstea patronului său Ioan Precursorul, o mânăstire mare şi o biserică frumoasă. Basilissa Maria se asociase la această cucernică fundaţie ridicând alături de clădirea principală, o capelă mică Fecioarei. Numai această capelă scăpă din incendiul care distruse mânăstirea în secolul al XVII-lea ; ea există aproape intactă până astăzi, amintind de seducătoarea prinţesă şi de basileul a cărui inimă o cucerise.

Cu toată deosebirea de vederi, cu toată antipatia seculară care despărţea pe greci de latini, s-a văzut că

oamenii din secolul al XV-lea au făcut eforturi serioase pentru a împăca Orientul cu Occidentul şi a asigura prin înţelegerea lor salvarea imperiului şubred al Bizanţului. De altfel, evenimentele transplantaseră în Orientul grec o mulţime de familii şi de dinastii latine. Florentinii Acciaioulii domneau peste ducatul franc al Atenei ; genovezii Gattilusi erau prinţi în Les- bos şi o mare companie de comerţ genovez stăpânea insula Chios ; alţi italieni, Zaccaria, erau seniori în Moreea, alţii, Tacco, se stabiliseră în Ccfalonia şi Xante. Veneţia era peste tot şi familiile sale patrici- ene întemeiaseră douăzeci de dinastii în insulele Arhipelagului. O primejdie comună, aceea a cuceririi musulmane, apropia toate aceste principate şi le făcea să simtă nevoia de a se uni cu Bizanţul. De acolo au venit acele căsătorii care, în ultimul secol al imperiului grec, uniră de atâtea ori, într-un scop politic, pe fiicele prinţilor latini din Orient şi pe membrii familiei Pa- leologilor.

Fratele lui Manuel al 11-lea, Teodor I, despot în Moreea, dădu exemplul. în 1388, el se însură cu Bartolomea Acciaiuoli, fiica lui Nerio al II-lca, duce de Atena, pe care un cronicar o numeşte „cea mai frumoasă femeie a timpului“. Fiii lui Manuel al II-lea, imitând pe unchiul lor, se căsătoriră de asemenea cu prinţese latine. Ioan al VllI-lea, se ştie, luă de soţie pe Sofia de Montferrat, Tonta se însoţi cu Caterina Zaccaria ; Constantin care trebuia să fie ultimul împărat al Bizanţului, se însură cu Teodora Tocco, apoi cu Caterina Gattilusio ; în sfârşit, Teodor, despot în Moreea, obţinu, ca şi fratele lui mai mare Ioan, mâna

unei prinţese italiene. în 1421, în acelaşi timp cu fra- telg-sau, el îşi celebra nunta cu Cleope Malatesta.

Din aceste căsătorii diverse, care avură rezultatul fericit de a pune Moreea întreagă sub autoritatea Paleologilor şi a face din despoţii de la Mistra, în ajunul catastrofelor finale, reprezentanţii eminenţi ai elenismului, una singură este cunoscută mai în

amănunţime. Mulţumită cuvântărâlor funebre pe care le pronunţară în cinstea ei Gemisto Pletone şi Bessarion, figura Cleopei Malatesta, prinţesă de Moreea, a păstrat oarecare relief şi istoria ei ne arată o dată mai mult ce rezultate dădeau însoţirile între greci şi latini.

Tânăra italiancă adăuga unei frumuseţi remarcabile, înalte calităţi morale. „Frumoasă şi bună, spune unul din panegirişti, ea s-a măritat cu prinţul nostru frumos şi bun“. Citim în altă parte despre ea : „Trupul ei părea imaginea frumuseţii sale sufleteşti“, şi încă : „Ea era, între toate femeile, o statuie admirabilă“. Foarte inteligentă, ea se sili să se adapteze obiceiurilor noilor supuşi. Se converti la ortodoxie şi practică cu cucernicie regulile ritului grecesc. îşi schimbă felul de a trăi, obiceiurile italiene, „molatice, şi slobode, spune panegiristul, spre a învăţa severitatea şi modestia moravurilor noastre, aşa incit întrecea pe oricare din femeile noastre“. Ea începu să arate grecilor o bunăvoinţă extremă, -mereu blândă şi miloasă faţă de toţi; prin toate acestea deveni foarte populară : când muri, în 1433, după o scurtă boală, a fost în Moreea un doliu general. „La înmormântare, spune cuvântarea funebră, trupul său a fost dus pe mâini de mulţime, în mijlocul plânsetelor şi a durerii adânci a divinului nostru despot, al lacrimilor magistraţilor şi al tuturor servitorilor săi. Căci ea se apropiase de toţi şi nimeni nu e aici fără lacrimi spre a deplânge această îngrozitoare lovitură a soartei“.

Şi totuşi, cu toată atracţia şi calităţile, căsnicia Cleopei Malatesta şi a lui Teodor Paleologul na fu de loc fericită. Despotul prinse în curând ură pe soţia sa şi discordia ajunse atât de departe incit el se gândea să abdice şi să intre intr-o mânăstire, spre a se despărţi de o femeie odioasă. Cei dimprejur îl făcură să-şi schimbe părerea şi aranjară între cei doi soţi o apropiere, prin care se împăcară. Dar în fond, neînţelegerea fundamentală continuă între ei, ca în cele mai multe

căsătorii de acest fel, pe care le-am povestit. Dacă uneori aceste căsătorii au reuşit, dacă unii latini s-au lăsat seduşi de farmecul frumoaselor grecoaice şi n-au regretat acest lucru, în genere aceste exemple au fost rare. Cu toate eforturile lor încăpăţânate de a se apropia de Occident, ultimii Paleologi simţeau în mod inconştient că simpatiile lor îi atrăgeau m altă parte. Acest lucru ¡1 va arăta, după căsătoria lui Ioan al VlII-lea, planul de căsătorie pe care-1 schiţă, chiar în ajunul căderii Constantinopolului, Constantin Dragases, ultimul împărat bizantin. [16]

călugări, fără a socoti pe medici, cântăreţi, muzicanţi ; pe lingă acestea, ducea cadouri măreţe. în mod vădit, curtea bi/.antină avusese grijă să uimească prin această măreţie, pe suveranii cu care voia să negocieze. Şi, de fapt, efectul fu foarte mare în Ibcria. Orgele mai ales deşteptară o curiozitate extraordinară. Din toate părţile oamenii alergau în reşedinţa imperială spre a le auzi cântând, spunând că adeseori li se vorbise de aceste instrumente minunate, dar că niciodată nu le văzuseră. Primirea pe care o ai lă ambasada la Trebizonda nu fu mai puţin măgulitoare şi Pbrantz.es, căruia stăpânul său îi încredinţase sarcina de a alege între prinţesa iberiană şi prinţesa din Trebizonda, era foarte încurcat. El avu atunci o idee salvatoare. Sultanul Murad al II-lea murise în anul 1451, în timpul misiunii diplomatului bizantin. Când Phrantzes află această veste,

---

16 De două ori văduv de prinţese latine şi scoţînd din aceste căsătorii avantajele politice pe care le putea aştepta, împăratul Constantin al Xl-lea îşi căuta soţie pentru a treia oară. El însărcina pe prietenul său Phrantzes să-i găsească o logodnică şi istoricul ne-a povestit pe larg amănuntele demersurilor lui.

în luna octombrie 1449, ambasadorul porni la drum. De data aceasta avea misiunea să caute în Orient o împărătească, fie în familia prinţului Iberiei, fie în a împăratului Trebizondei. Cortegiul care întovărăşea pe trimisul imperial era pompos. Phrantzes ducea cu el o întreagă suită de nobili, de soldaţi, de

el înţelese, fără greutate, ce primejdie crea pentru imperiul grec urcarea pe tron a unui tânăr ambiţios, cum era Mahomed al 11-lea, succesorul lui Murad ; el căută deci să găsească o alianţă împotriva pericolului ameninţător.

Or, răposatul sultan lăsa o văduvă, fiica despotului Serbiei. Prinţesa, în adevăr, avea peste cincizeci de ani : totuşi, Phrantzes se gândi s-o mărite cu stăpânul său, judecind că această căsătorie e mult mai folositoare imperiului decât celelalte două proiectate. Şi, într-o scrisoare curioasă pe care o scrise basileului, el discută, cu motive temeinice, diversele obiecţiunî care s-ar putea opune planului său, fie asupra naşterii prinţesei sârbe, fie asupra gradului de rudenie dintre viitorii soţi, fie asupra faptului că era văduva unui turc, ifie în sfârşit asupra vârstei ei şi primejdiei de a nu mai putea fi mamă aşa de târziu. Diplomatul înlătură cu dibăcie toate obstacolele şi trebuie să adăugăm că toată lumea găsi ideea excelentă. împăratul, foarte vesel, luă informaţii de la curtea sâr-

bească ; rudele prinţesei îşi dădură în graba consim- ţământul. Biserica nu făcu nicio dificultate : astfel, pentru a obţine dispensa necesară, era de ajuns, cum spune Phrantzes destul de brutal, „să dai bani pentru săraci, orfani şi biserici“. Totul părea că merge după dorinţă. Din nenorocire, se întâmplă că văduva ¡lui Murad făgăduise, dacă cerul o va libera din manile necredincioşilor, să-şi sfârşească zilele într-o mî- năstire. Ea nu voi să audă de nimic şi trebui să se renunţe la proiectul care sedusese atât de mult pe Phrantzes şi pe stăpânul lui. Se reveni deci la ideea căsătoriei iberiene, pe care ambasadorul, făcându-şi socotelile, o crezuse mai avantajoasă decât cea din Trcbi- zonda. Prinţul Iberici, în adevăr, promitea multe. El dădea fiicei sale, în afară de o veselă bogată de argint şi de aur, în afară de bijuterii splendide şi o garderobă somptuoasă, o zestre de 56 000 de piese de aur, plus o rentă anuală de 3 000

de piese de aur. Mai mult, el asigurase pe ambasador că noua împărătească se însărcina să facă o situaţie fiicei lui şi pe el însuşi îl făcuse să spere, pentru momentul când va veni s-o caute pe logodnică, daruri bogate în mătăsuri preţioase. Phrantzes se întoarse deci la Con- 'Stantinopol însoţit de un trimis al prinţului Iberici ; el dădu raportul împăratului şi acesta, convins, semnă o bulă de aur, prin care se angaja la căsătorie. Actul fu dat mandatarului regelui şi Phrantzes primi misiunea de a se duce, în primăvara anului 1452, să o caute pe tânăra logodnică.

Bietul diplomat era puţin îneântat de atâta încredere. El lipsise doi ani întregi şi i se poruncea să plece iar, fără întârziere, în Peloponez, Cipru, Iberia. Toate acestea tulburau foarte tare căsnicia lui : soţia sa, nemulţumită, ameninţa cu intrarea într-o mânăstire sau cu divorţul şi Phrantzes, foarte plictisit, se plân- gea împăratului, carc-1 liniştea promiţându-i tot fe-

Iul de favoruri pentru sine şi pentru ai săi. împrejurările se însărcinară de altfel să aranjeze lucrurile. Când Mahomed al Jl-lea atacă Constantinopolul, nu mai fu vorba de misiuni îndepărtate şi căsătoria ibe- riană fu uitată pentru nevoi mai urgente. Dar istoria merită să fie povestită, Ea arată clar în ce parte erau atraşi bizantinii prin simpatiile lor naturale, în ora supremă a existenţei lor ca popor. Cu toate cele trei secole şi mai mult de contact neîncetat cu latinii, Orientul grec nu reuşise să se înţeleagă cu ci. Cu toate eforturile sincere a celor mai mulţi dintre împăraţi, cu toate numeroasele căsătorii destinate a uni cele două lumi, acordul nu se stabilise. Niciodată prinţesele din Occident, transplantate la Constanti- ■nopol nu reuşiră să se adapteze complet, chiar când ele încercară, cu moravurile şi cu mentalitatea noilor supuşi ; bizantinii văzuseră întotdeauna în ele nişte străine. A fost, timp de trei secole şi mai mult, un efort interesant, încercat spre a ajunge să se pătrundă şi să se înţeleagă două civilizaţii opuse şi rivale. Evenimentele au arătat că ele nu erau în

stare să se înţeleagă.

Capitolul X

ROMANUL LUI DIGHENIS AKRITIS [17]

Când, după câteva secole, cineva va voi să descrie societatea franceză din vremea noastră, ar săvârşi oarecare imprudenţă dacă s-ar încrede prea orbeşte în indicaţiile romanelor contemporane. Şi totuşi, cu tot ce este în ele exagerat, convenţional, inexact, observatorul atent va desluşi, fără greutate, unele gusturi dominante şi preocupări esenţiale e.le epocii noastre. Cu atit mai mult romanele din Evul Mediu, ■mai puţin preocupate decât ale noastre de complicaţiile psihologice şi de abaterile morale, sunt pentru noi un izvor preţios pentru a cunoaşte moravurile unei lumi dispărute. Autorii lor au pus, desigur, personajele ficţiunilor lor în cadrul care le era lor însşişi familiar; ei le-au împrumutat sentimentele, ideile, pasiunile, gusturile care erau mai obişnuite oamenilor din vremea lor. Ocupaţiile eroilor, distracţiile, plăcerile lor au atâta eleganţă sau brutalitate, câtă aveau cei din mediul în care trăiau scriitorii care le-au cântat; sufletele lor aspre şi simple sunt modelate după tipul obişnuit al epocii. Spre a descrie societatea dispărută a Evului Mediu, roma-

nul de aventură are deci tot atâta valoare ca şi istoria însăşi şi poate chiar mai multă : ea ne dă în adevăr o mulţime de detalii familiare, de informaţii asupra vieţii curente, pe care istoria propriu-zisl le-a dispreţuit sau n-a avut ocazia să le menţioneze.

I

Printre descoperirile făcute în aceşti din urmă ani, una din cele mai interesante este desigur aceea care ne-a scos la iveală existenţa unor adevărate *chansons de geste1* bizantine. După cum s-a întâmplat în Occident în jurul numelui lui Roland şi al Cidului, se ştie acum că s-a constituit în Orient, prin secolul al

---

17 Am adoptat transcripţia *Akritis,* **în** locul termenului întrebuinţat de obicei de *Dighenis Akritas.* Textul grec numeşte pe erou tot *Akritis* (n.a.).

XI- lea, un întreg ciclu epic în jurul numelui unui erou naţional. Ca şi în Occident, faima acestui erou s-a răspândit prin cântece populare în toată lumea orientală, din Capadocia în Trebizonda şi din Cipru până în fundul Rusiei ; ea s-a fixat mai ales într-o mare epopee al cărei cel mai vechi manuscris datează din secolul al XIV-lea, dar a cărei origine este incontestabil mai veche. Istoria aventurilor lui Vasile Dighenis Akritis ne duce în plin secol al X-lea şi această istorie este cu deosebire curioasă şi instructivă pentru studiul vieţii bizantine din acea vreme.[18] [19]

în acest poem eroic nu apare de loc lumea capitalei şi a curţii, unde marii seniori feudali susţin în numele împăratului lupta împotriva musulmanilor. Este ţara acelor *akrites* sau păzitori ai frontierelor,

ţara acelor *apelates,* adevăraţi Klephtes din Evul Mediu, ţara loviturilor de spadă, a surprizelor, a măcelurilor, a aventurilor războinice şi amoroase. Aceasta nu e însă o ţară imaginară, după cum nu sunt imaginare personajele pe care epopeea le-a plasat acolo. 1 O cărticică militară din secolul al X-lea, *Tratatul de tactică* păstrat sub numele lui Nichifor Focas, ne descrie în trăsături pătrunzătoare existenţa aspră care se ducea în aceste provincii de frontieră, la marginea Taurus-ului sau Capadociei, sub ameninţarea continuă a invaziei arabe, cu grija veşnică de a întoarce necredinciosului lovitură pentru lovitură. surpriză pentru surpriză, invazie pentru invazie. în acea ţară, viaţa era în altfel energică şi brutală decât în mijlocul eleganţei molatice a palatului imperial; şi, natural, între luptele neîncetate de care era plină, ea luă o înfăţişare eroică şi cavalerească. Viaţa lui Dighenis Akritis e viaţa unui pala- din feudal şi această viaţă, pe care au dus-o desigur mulţi seniori mari ai

---

18 Poeme eroice din Evul Mediu.

19 Se va citi cu interes asupra acestei istorii studiul d-lui Brehier, *Un héros de roman dans la littérature byzantine,* Clermont- Ferrand, 1904.

/

secolului al X-lea, este plină de amănunte pitoreşti asupra moravurilor şi ideilor epocii.

II

„Numele eroului epopeii, spune foarte bine Hesseling, ne indică de la început originea şi misiunea sa şi, nimic mai bine ca acest nume nu putea să ne arate locul scenei la începutul poemului“ [20]. El se

numea Dighenis, spune cântccul, „pentru ca era pagân după tată, din rasa Agar şi grec după mamă, din familia Dukas. Când fu botezat în apa din bazinul sfânt, la vârsta de şase ani, fu numit Vasile. Fu numit Akritis, pentru că era păzitor de hotare. Bunicul lui era Andronic, din familia Cinnamos, care muri exilat din ordinul imperial al preafericitului Roman. Ca bunică avea o strategissa, din familia Dukas şi ca unchi pe fraţii iluştri ai mamei sale care, luptându-se pentru sora lor, învinseseră pe emir, tatăl său“.

Istoria căsătoriei părinţilor lui Dighenis formează subiectul unui prim cântec, ce constituie astăzi cele trei părţi de la început ale poemei. Vedem aici cum emirul Musur, răpind într-o invazie pe fiica unui strateg grec, se îndrăgosteşte de prizoniera lui şi, spre a o lua în căsătorie, se converteşte la creştinism, cum, după spusele poetului „o fată încântă- tnare, mulţumită răpitoarei sale frumuseţi, triumfă asupra faimoaselor armate ale Siriei“. Astfel de aventuri nu erau de loc rare şi nu mirau pe nimeni, într-o regiune aşezată la hotarele lumii greceşti şi ale lumii musulmane. Totuşi, aceste căsătorii mixte deşteptau totdeauna oarecare îngrijorare : „Soţul

tău, spune fiicei sale mama tinerei logodnice, va fi la fel de frumos ca tine ? Va avea el inteligenţa nobililor romani ? Mă tem, scumpa mea copilă, că va fi lipsit de dragoste, că se va înfuria ca un păgân şi că nu va avea grijă de viaţa ta“. De data aceasta însă, temerile ei fură zadarnice. Intre cei doi soţi domni cea mai perfectă

20 Hesseling, *Essai sur la civilisation byzantine,* Paris, 1907, p. 213.

înţelegere şi din însoţirea musulmanului cu fata lui Dukas se născu eroul minunat, ale cărui aventuri umplură epopeea.

Iată mai întâi portretul pe care poemul îl face acestui tânăr. „Avea pă_rul blond şi creţ, ochi mari,

im obraz alb şi roz, sprintene foarte negre, pieptul larg şi alb cum e cristalul. Purta o tunică roşie cu curele de aur şi împodobită cu perle ; pe gulerul brodat cu chihlimbar erau prinse perle mari; nasturii lui de aur curat, străluceau ; pantofii săi erau împodobiţi cu aur şi pintenii cu pietre preţioase. Călărea pe o iapă înaltă, albă ca o porumbiţă, a cărei coamă era împletită cu peruzele. Purta zurgălăi de aur împodobiţi cu pietre scumpe, care scoteau un sunet îneântător şi minunat. Pe spate iapa avea o îmbrăcăminte de mătase verde şi roz, care acoperea şeaua şi-o apăra de praf ; şeaua şi frâul erau brodate cu aur şi împodobite cu smalţuri şi cu perle. Akritis, cavaler îndemânatic, făcea iapa să sară. El învârtea în mâna dreaptă o sabie verde, de fabricaţie arabă, acoperită cu litere de aur. Era îneântător la faţă, cu talia elegantă şi perfect proporţionată. Şi, în mijlocul cavalerilor săi, lânărul strălucea ca un soare“.

Acesta este personajul. Iată acum primele sale isprăvi.

Abia în vârstă de doisprezece ani, nu visează altceva decât aventuri. Ea vânătoare, unde întovărăşeşte pe tatăl său, omoară un urs cu o lovitură de pumn, rupe în două o ciută, ucide un leu cu o sin-, gură lovitură de sabie şi tovarăşii lui, plini de admiraţie, recunosc după aceste minuni un erou născut de Dumnezeu : „Acesta nu-i un om din lumea asta, spun ei. Dumnezeu l-a trimis spre a pedepsi pe ape- lates, pentru care va fi o teroare toată viaţa lui“.

Şi, în adevăr, pe măsură ce tânărul creşte, gloria apelaţilor vestiţi îl împiedică de a avea odihnă: arde de nerăbdare să-i cunoască, să-i învingă, să le întreacă isprăvile. „O, ochi ai mei, strigă el suspinând, când îi veţi

vedea pe aceşti eroi ?“ Caută şi el mijlocul să devină apelat şi se duce, cu îndrăzneală, să viziteze

pa şeful bandiţilor „în vizuina lui ciudată şi îngrozitoare“. Şi el găsi, spune cântecul, pe Philopappos întins pe un pat; deasupra şi dedesubtul patului se aflau multe piei de animale sălbatice ; şi tânărul Va- sile Akritis, plecându-se, îi făcu o salutare adâncă şi-î dori bună ziua. Şi bătrânul Philopappos îi vorbi astfel : „Fii binevenit, tinere, dacă nu eşti un trădător“. Şi atunci Vasile îi răspunse : „Nu sunt un trădător, dar doresc să devin îndată un apelat, împreună cu voi, în această singurătate“. Când bătrânul îl auzi, îi zise : „Tinere^ dacă ai ambiţia să devii apelat, ia această măciucă şi coboară spre a schimba garda. Dacă timp de cincisprezece zile poţi sta nemâncat şi poţi alunga somnul de pe pleoapele tale şi apoi să te poţi duce să omori lei, să aduci aici resturile lor şi să te întorci, atunci vei fi demn a intra printre noi“. Drept răspuns, Dighenis apucă măciuca cu mina lui puternică; supune pe apelaţi, îi dezarmează şi întor- cându-se către Philopappos : „Iată, îi spune el, grămada de arme ale tuturor apelaţilor tăi; Dacă aceasta nu-ţi place, te voi trata şi pe tine în acelaşi fel“. După această ispravă dintâi, toţi se pleacă în faţa tânărului erou şi în curând prin vitejia lui câştigă în toată ţara o faimă strălucită. ,

După aceste aventuri războinice, iată acum aventurile de dragoste.

Strategul Dukas, guvernatorul uneia din provinciile imperiului, are o fată, Evdochia, o minune de frumuseţe. „Frumuseţea obrazului ei, spune poemul, orbeşte privirile şi nimeni nu poate privi în faţă pe această fiică a soarelui. O rază străluceşte în mijlocul figurii ei ; are ochiul mândru, părul blond, sprân- cenele negre; obrazul său e de zăpadă, uşor colorat cu roz, cum e purpura de preţ, pe care le place regilor s-o poarte“. Mulţi cavaleri au cerut mâna tinerei fete. Dar tatăl Evdochiei e un om gelos şi gro-

zav. El închide, cu grijă, pe fiica sa în gincceu, ?n-tr-o cameră frumoasă, împodobită toată cu mozaicuri ; şi trăsătura aceasta merită să fie notată, căci se simte în ea vecinătatea lumii musulmane şi influenţa pe care o exercită ea asupra moravurilor bizantine. Deci, toţi cei care au aspirat la mâna fetei şi au încercat s-o răpească, au plătit cu viaţa îndrăzneala : tuturor li se scoaseră ochii sau li se tăiară capul din ordinul strategului. Totuşi, Dighcnis încearcă la rândul său aventura. E o scenă încântătoaiv prima întâlnire dintre cei doi tineri. Trecând pe sub ferestrele frumoasei, Dighenis cântă un cântec de dragoste şi Evdochia, fermecată, şopteşte doicii : „Plcacă-te pe fereastră, dcrică şi priveşte acest băiat îneântător“. Şi când doica i-a răspuns : „Să dea Dumnezeu, doamnă, ca tatăl tău, stă^iânul meu, să vrea să-l ia de ginere, căci nu există altul asemenea în lume“, tânăra fată, a cărei inimă este îndată cucerită — „căci frumuseţea exterioară, spuhe poetul, şi cântecul, pătrunde prin ochi până în adincul sufletului“, — priveşte printr-o gaură a ferestrei pe acela pe care dintr-o dată l-a adorat. Dar în curând Dighenis devine mai îndrăzneţ; înşelind supravegherea, el găseşte mijlocul de a vorbi Evdo- chiei. „Apleacă-te, îi spune el, dulcea mea lumină, ca să văd frumuseţea ca şi dragostea ta să pătrundă în inima mea. Sunt tânăr, precum vezi şi nu ştiu ce înseamnă a iubi. Dar dacă dragostea ta îmi intră în suflet, blondă fetişcană, tatăl tău şi toate rudele şi toţi servitorii lui, chiar de s-ar schimba în săgeţi şi săbii strălucitoare, nu-mi vor putea face niciun rău“.

Sigur de inima Evdochiei, Dighenis se hotărăşte s-o răpească pe frumoasa lui. Noaptea, sub fereastra ei, el vine să cânte încet, acompaniindu-se cu lira : „Cum ai uitat, dulcea mea prietenă, dragos-

tea noastră de adineaori ? Cum poţi dormi liniştită şi fără grijă ? Deşteaptă-tc, trandafirul meu incân- tător, fructul meu parfumat. Zorile se ridică. Vino, hai să ne

plimbăm“. La sunetele serenadei, tânăra fată apare la fereastră ; ezită însă să urmeze pe Di- ghenis şi conversaţia ce se angajează între cei doi îndrăgostiţi este încântătoare. Evghenia se teme pentru iubitul ei de urmările teribilei aventuri : ea însăşi roşeşte puţin de această dragoste, ce o face să uite rezerva ei feciorelnică ; sfârşeşte totuşi prin a ceda legământului cavalerului, care-i jură o dragoste eternă : „Şi tânăra fată, spune poemul, se apleacă pe fereastra aurită şi tânărul o primeşte ridieându-se în picioare pe cal. Potârnichea zboară, şoimul o prinde ; şi ei se îmbrăţişează încetişor, veseli şi plingând totodată. Şi tânărul, înflăcărat de bucurie şi de curaj, oprindu-se în faţa palatului, strigă cu voce tare : „Binecuvântea- ză-mă, seniore socru şi pe fiica ta împreună cu mine ; şi mulţumeşte lui Dumnezeu care-ţi da un asemenea ginere“. /

Când îşi dădură seama de răpire, fu, desigur, mare emoţie în palat. împreună cu oamenii lor de arme, strategul şi fiii lui se aruncară în urmărirea răpitorului. Dar Dighenis, ajuns de ei, se bate ca un leu, trânteşte la pământ pe adversari ; apoi, curtenitor, adresându-se tatălui Evdochiei : „Seniore strateg, îi zico el, binecuvântează-ne, pe fiica ta şi pe mine ; iartă-mă şi nu mă certa. Oamenii tăi nu ştiu ce înseamnă să se bată ; le-am dat o mică lecţie pe care nu o vor uita. Nu te întrista, de altfel ai luat un ginere bun, ai căuta în toată lumea fără să găseşti altul mai bun. Nu sunt de origine joasă şi niciun laş; şi dacă vreodată ai avea să-mi dai vreo însărcinare, te-ai convinge atunci ce fel de om este ginerele pe care-1 ai“. Strategul, bun prinţ, acordă tână- ru’lui mâna fiicei sale : şi cum nu vrea să se poată

spune vreodată că Dighenis a răpit o femeie fără avere — „ceea ce, remarcă el, e o dezonoare în ochii tuturor oamenilor cuminţi“, — el se grăbeşte să înşire zestrea măreaţă pe care o dă logodnicei şi în- şirarea lui aruncă o lumină interesantă asupra luxului care domnea

în marile familii din provinciile bizantine. „Ca zestre, spune el lui Dighenis, vei primi douăzeci *centenaria* de vechi piese de aur pe care le-am adunat de multă vreme şi le-am pus la o parte anume pentru iubita mea, veselă de argint, vestminte în valoare de cinci sute de lire, numeroase domenii cu un venit imens şi şaptezeci de servitoare, împreună cu casa mamei ei, care e frumoasă şi în adevăr Somptuoasă. De asemenea îi voi da bijuteriile mamei sale, coroana splendidă, operă admirabilă, care e cu totul de aur şi îmbogăţită cu pietre preţioase măreţe, patru sute de moşii cu toate animalele ce se găsesc acolo, şi încă optzeci de călăreţi, patrusprezece bucătari, tot atâţia brutari şi o sută cincizeci de alţi servitori. în afară de aceasta îţi voi da un privilegiu asupra celorlalţi copii ai mei şi voi sărbători nunta ta în aşa fel, încât să se vorbească de ea în lume“.

Dar, cu toate promisiunile, Dighenis — şi trăsătura e caracteristică — nu se încrede în sinceritatea strategului şi se teme de vreo perfidie din partea lui. „Mi-e teamă, spune el, să nu mă ameninţe vreo primejdie şi să găsesc o moarte mizerabilă şi ruşinoasă, purtându-mă faţă de tine ca un duşman şi ca un trădător“. El preferă deci s-o ia cu el’ pe Evdochia, să sărbătorească nunta la părinţii lui şi din nou întoarcerea în casa părintească este o ocazie pentru desfăşurarea unui lux uimitor. „Când gărzile tatălui său îl zăriră, purtând în braţe pe îneântătoarea fetişcană, ei se grăbiră să alerge spre a-i ura bun sosit. Şi când tatăl său află de venire, plin de bucurie

se urcă pe cal şi împreuna cu el, cinci fraţi ai soţiei lui şi trei mii de oameni de arme. Ei duceau cu ci douăsprezece şei pentru femei ; două din ele erau împodobite cu emailuri şi cu perle, celelalte erau de aur. Şi toate şeile aveau cuverturi frumoase şi toţi caii erau împodobiţi cu stofe şi acoperiţi cu aur. In urma-lor trompete şi tobe, şi flaşnete, cântau tare şi era un astfel de zgomot cum nu s-a auzit niciodată asemenea. Şi fata

se urcă pe un cal frumos, cu o şea superbă şi i se înconjură fruntea cu o coroană preţioasă. Poporul şi bătrânii le făcură un cortegiu imens şi zgomotos. Şi pământul însuşi tresări de bucurie şi înflori ; de bucurie de asemenea şi munţii săriră în sus, stâncile cântară melodios şi fluviile îşi încetiniră mersul“.

Şi iată darurile de nuntă pe care cele două familii le fac logodnicilor. Lui Akritis, „strategul îi dădu doisprezece cai negri, doisprezece armăsari acoperiţi împărăteşte cu mătase purpurie, douăsprezece ca- târce de preţ cu şei şi frâie de argint, doisprezece călăreţi tineri cu cordoane de aur şi doisprezece vî- nători de leoparzi învăţaţi cu vânătoarea, doisprezece ulii din Abasgia, doisprezece şoimari şi tot atî- ţia şoimi. îi dădu două icoane smălţuite ale Sfântu- lui ieodor şi un cort urzit cu aur, frumos şi întins, cu tapiserii reprezentând tot felul de animale; sforile îi erau de mătase şi ţăruşii de argint. îi dădu haine împodobite cu cusături preţioase, două şube de mătase albă- şi de purpură, două săbii arabe de toată frumuseţea, faimoasa sabie a lui Chosroes şi, dar care umplu de bucurie pe fiica sa şi chiar pe Akritis, le aduse şi un leu domesticit“. Logodnicei, familia lui Dighenis îi oferă din partea sa daruri măreţe, bijuterii minunate, stofe fine şi preţioase, ţesături de aur şi de mătase, cu desene mari reprezentând animale fantastice, paji tineri îmbrăcaţi cu

bogate costume persane. „Şi nunta, spune poetul, ţinu trei luni întregi şi bucuria nu încetă de loc“.

Dar Dighenis nu doarme de loc în fericirea lui. „împreuna cu frumoasa şi vitejii lui, el pleacă spre hotare ; ocupă locurile unde comanda tatăl lui şi se grăbi să extermine cu totul pe răsculaţi. Făcea curse în *ciisuri* şi la hotare şi pentru aceasta fu poreclit Akritis. Răni mulţi războinici şi pe mulţi îi trimise în Hades. Şi atunci ţara romană locuită de ortodocşi putu să se bucure în pace, având ca apărător pe acest erou, păzitor şi protector împotriva tuturor duşmanilor“. în curind vestea faimei

sale şi serviciilor aduse imperiului ajunse până la curte. Basileul vine în persoană să-l viziteze în depărtata sa seniorie de pe Eufrat ; ca răsplată pentru vitejia lui, îl numeşte patriciu şi ntaregraf : ii înapoiază toate bunurile confiscate odinioară bunicului său şi, plin,de admiraţie pentru acest soldat admirabil : „Să dea Dumnezeu, spune el, ca Romania să aibe patru oameni ca el".

De aici înainte, aventurile urmează una după alta în viaţa paladinului. Adevărat cavaler rătăcitor, el străbate lumea şi peste tot unde apare, numele lui răspândcşte teama. „Atha îndrăzneală, strigă arabii, el singur împotriva a o sută, atâta vitejie arată pe Akritis; să fugim sau suntem morţi cu toţii“. Ca şi Sieglried, cu care seamănă prin multe trăsături, el se luptă cu balaurul, cel cu trei capete care varsă flăcări şi iulgere şi fiecare mişcare cutremură pă- mântul cu un zgomot de tunet ; spintecă lei, pune pe fugă pe apelaţi, trăind bucuros departe de lume, singur cu soţia lui iubită, într-un peisaj de Eden, plin de umbră şi de ape curgătoare. ,,Ducindu-ne deci, povesteşte Akritis, intr-o livadă minunată, ridicai cortul şi patul. în jurul cortului semănai tot felul de plante, presărind astfel pământul cu flori strălucitoare. Spectacolul ce se oferea vederii era încântător : erau boschete foarte stufoase, arbori mulţi, ale căror ramuri îşi împleteau frunzişul bogat. Parfumul fructelor rivaliza cu cel al florilor, via se încolăcea în jurul arborilor, trestii se ridicau la o mare înălţime. Pământul era smălţat cu flori încântătoare : narcise frumoase creşteau alături de violete şi de trandafiri. O undă proaspătă izvora din mijlocul livezii şi brăzda acest loc în toate părţile, ^.îngă izvor erau rezervoare adinei cu apă, în care se oglindeau florile şi arborii. Pădurea era populată de mai multe specii de păsări ca păuni domesticiţi, papagali şi lebede ; papagalii trăiau agăţaţi de ramuri şi lebedele pe apă. Păunii făceau penele roată printre flori, cu care se întreceau în strălucire. Celelalte păsări se jucau libere, agăţate de ramurile arborilor şi făceau să se audă

cântece mai armonioase decât ale sirenelor ; şi altele îşi desfăşurau cu mândrie frumuseţea penelor. Peste tot domnea o veselie nespusă. Briza era dulce, plină de mirosuri îmbălsămate de mosc, camfor, ambră şi aloe. Dar îneântătoarea frumuseţe a nobilei şi tinerei femei strălucea cu o lumină mai vie decât a păunilor şi a tuturor fluturilor“.

Totuşi, marea pasiune pe care o simte Dighenis pentru Evdochia, nu exclude de loc câteva alte aventuri. „Tinereţea înfloritoare, spune sentenţios poetul, este vârsta voluptăţii şi se complace fără încetare în plăcerile dragostei. Este o glorie pe care o pune mai presus decât regalitatea, mai presus decât strălucirea bogăţiilor, mai presus de orice onoare. Iată de ce un tânăr alunecă uşor, chiar dacă e unit legitim cu cea mai frumoasă dintre femei. Căci acolo unde străluceşte ■soarele toţi aleargă“. Akritis dovedi aceasta cu prisosinţă.

Intr-o zi, pe când călărea singur pc la hotarele Siriei, el întâlni o tânără arabă, pe care un nobil grec, prizonier la necredincioşi, o răpise, o sedusese şi apoi o părăsise. Dighenis o încurajează, o mângâie, poate cu prea multă stăruinţă. Aceasta, pentru că tata e frumoasă şi, pe când luând-o pe şea, o duce la amantul ei, el simte, fără veste, insinuându-se dorinţa în propria lui inimă. „Nu ştiam ce se întâmplă cu mine, spune el, eram cu totul în prada unui foc arzător. Dragostea nu înceta să crească în mine şi aluneca prin membrele mele în toate simţurile ; în ochii mei pătrundea prin frumuseţe, în mâini prin atingere, în gură prin sărutări, în urechi prin cuvinte. în sfârşit, mulţumită intervenţiei lui Satan şi neglijenţei sufletului meu, cu toată rezistenţa pe care o opuse fata, o faptă din cele mai vinovate se întâmplă şi drumul fu pângărit cu o crimă. Duşmanul, prinţul întunericului, adversarul înverşunat al rasei omeneşti, mă făcu să uit pe Dumnezeu şi ziua grozavă a judecăţii“. Fără îndoială, o dată greşeala săvrrşită, Akri- tis e plin de remuşcări : totuşi, crede necesar să păstreze o tăcere

discretă asupra aventurii. El se grăbeşte să mărite fata cu răpitorul ei, „trecând sub tăcere ceea ce nu trebuia spus, de teamă ca tânărul să nu caute prilej de scandal ; şi, când s-a întors lângă soţia lui, se grăbeşte, prudent, să schimbe tabăra, ca ea să nu afle nimic despre călcarea credinţei jurate.

Dar carnea cavalerului e slabă şi Satan e totdeauna la pândă spre a ispiti pe oameni. Dighenis făcu această experienţă când se găsi în faţa Maximei. Maximo era o fecioară războinică, o amazoană neîm- blânzită, pe care apelaţii învinşi de Dighenis o cheamă în ajutor împotriva eroului. „Ea călărea, spune cântecul, pe un cal alb ca zăpada şi ale cărui copite erau pictate în culoarea purpurei. Purta o pavăză solida şi admirabilă şi deasupra pavezei o ro-

chie preţioasă, minunată, împodobită toată cu perle; în mină avea o suliţă arabă, lucrată artistic, albastră şi aurită ; o sabie îi atârna la centură şi un iatagan de şea. Ţinea un scut aurit de jur împrejur, cu un leu de aur masiv şi cu pietre preţioase la mijloc. Această femeie se trăgea din acele viteze Amazoane, pe care regele Alexandru le adusese din ţara Brahmanilor. Ea avea marea energie a rasei sale şi-şi petrecea viaţa luptând“. Când, această Walkirie veni pe malul Eufratului să provoace pe Dighenis la luptă, acesta, ca un cavaler curtenitor, cruţă în mod vizibil pe frumoasa lui adversară. întâi se mulţumeşte să-i doboare calul ; la al doilea asalt, o. dezarmează cu o rană uşoară ; şi Maximo învinsă, plină de admiraţie pentru frumuseţea şi generozitatea învingătorului său, se oferă bărbatului care a îmblânzit-o, cum se oferă Brunhdda lui Siegfried. „Am jurat, spune războinica, stăpânului tuturor lucrurilor, să nu mă apropii niciodată, de un bărbat şi să*mi păstrez fecioria până în ziua când unul din ei mă va fi învins cu totul şi s-ar arăta superior mie în vitejie. Am rămas până acum credincioasă jurământului meu“. La această declaraţie, Dighenis rezistă mai întâi; dar fata

e frumoasă, e cIcst mierdătoare şi blândă : „Nu ştiam ce să fac, povesteşte eroul ; eram în flăcări. Făceam toate eforturile spre a evita păcatul şi-mi .ziceam în mine, dojenin- du-mă : «O ! demon, de ce eşti îndrăgostit de tot ce îţi e străin, când stăpâneşti un izvor limpede şi ascuns». Dar Maximo aprindea tot mai mult dragostea mea, spunându-mi la ureche vorbele cele mai dulci. Ea»era tânără şi frumoasă, îneântătoare şi fecioară ; spiritul meu cedă dorinţelor ei criminale“. Şi de data aceasta el se păzeşte a povesti aventura soţiei sale. Şi când Evdochia, geloasă, reproşează „scumpului ei curcan" (e un termen de dragoste ca- re-i place ei) întârzierea cam lungă lângă Maximo,

eroul, printr-o minciună ingenioşi, linişteşte bănuielile iubitei. Dacă a stat aşa de miult, e că a ajutat pe rivala sa rănită : „căci nu vreau, spune el, să mi se aducă injuria de a mă numi asasin de femei“.

O dată aceste isprăvi săvârşite şi ţara fiind eliberată de duşmani, Akritis vine să se odihnească şi să se bucure de gloria lui în palatul măreţ pe care-1 clădise pe ţărmul Eufratului. „El petrecea acolo zile fericite, ca în rai şi toţi marii seniori, toţi satrapii îi trimiteau numeroase daruri ; toţi guvernatorii României îi arătau recunoştinţa prin plocoane minunate; şi împăratul chiar trimitea în fiecare zi darurile cele mai bogate ilustrului Akritis“. Apelaţii înşişi recunoşteau autoritatea lui şi oricine purta sigiliul lui Akritis putea călători fără teamă prin tot Orientul. Astfel, respectat de toţi, Dighenis era „tipul prinţilor, modelul vitejilor, gloria grecilor, pacificatorul României“ ; el trăia fericit, bogat şi liniştit între soţia şi mama sa, „supus faţă de împăraţi, plin de milă pentru toţi“ şi neavând decât un regret, acela de a nu avea moştenitori cu numele lui. Atunci îl surprinse moartea, în vârstă de treizeci şi trei de ani şi ultimele cuvinte pe care le schimbă pe patul de moarte cu soţia lui, au, în delicata lor duioşie, ceva deosebit de mişcător. Vasile aminteşte Evdochiei cât de mult a iubit-o : „Aş fi

vrut mai bine să mor, decât să te văd tristă. Pentru dragostea ta aş fi dat lumea şi viaţa. Dar Charon mă târăşte, pe mine, neînvinsul ; Hades mă smulge dragostei tale, iubita mea". Cu dragoste, el o slătuieşte atunci să nu se cufunde în doliu, să contracteze curând o căsătorie nouă : „Nu vei putea ră- mâne văduvă, ştiu ; după moartea mea, va trebui să iei un alt bărbat ; tinereţea te va sili. Numai, nu te uita la avere sau la naştere ; alege un cavaler bun, viteaz şi îndrăzneţ ; şi, împreună cu el, ca mai înainte, tu vei continua să domneşti peste lume, dulcele meu

suflet“. Dar Evdochia nu voia să audă de nimic : dacă Dighenis moare, ea vrea să moară împreună cu el. Şi providenţa îi îndeplineşte rugămintea. „Cei doi tineri iluştri, spune poetul, lăsară în acelaşi ceas să zboare sufletele lor, ca prin vraja unei intime simpatii“.

Un doliu general întâmpină vestea morţii eroului. Din tot Orientul, cei mai mari seniori aleargă la patul lui funebru şi toţi strigă cu lacrimi : „Pământ, cu- tremură-te ; plângi, univers ; soare, întuneeă-te, as- cunde-ţi razele ; lună, păleşte, fă să slăbească lumina ta ; stele strălucitoare, stingeţi-vă toate ; căci astrul sclipitor care strălucea asupra lumii, Vasile Dighenis, prinţul tinereţii şi soţia lui, gloria femeilor, au părăsit în aceeaşi oră amândoi pământul“. Şi poemul se sfârşeşte cu descrierea funerariilor, când, după obicei, o lungă plângere funebră celebrează virtuţile, vitejia şi renumele eroului dispărut. [21]

21

Aceasta este istoria epică a lui Vasile Dighenis Akritis. Dar, oricît de interesantă ar putea fi povestirea aventurilor sale, e mai important să căutăm în poem trăsăturile caracteristice, prin care se manifestă ceva din ideile şi moravurile epocii. Toată lumea bizantină apare aici, cu contrastele sale neaşteptate, amestecul de brutalitate şi rafinament, pasiunile violente şi delicateţea duioasă, de asemenea cu patriotismul, religia şi luxul său, tot ceea ce face în sfîrşit aşa de curioasă şi de originală această civilizaţie dispărută.

Ceea ce impresionează mai întîi, este sentimentul profund pe care-1 are poetul despre naţionalitatea bizantină ; eroul său apare ca

riulukşi al creştinătăţii împotriva barbarilor şi necredincioşilor. Pentru aceasta îl laudă basileul tot atât şi chiar mai mult decât pentru vitejia lui; şi, în adevăr, în gândul lui Dighenis,' ortodoxia şi Romania sunt doi termeni nedespărţiţi. Paza hotarelor asigurată, fără ca suveranul să mai aibă de acum înainte vreo cheltuială de făcut pentru aceasta, necredincioşii înfrânţi şi siliţi să plătească tribut Bizanţului, ţara ortodoxă şi romană trăind liniştită, Ia adăpost de orice atac, acestea sunt marile servicii pe care neînvinsul Akritis le aduce şi vrea să le aducă mereu monarhiei. Prin aceasta mai ales numele lui a rămas popular în Bizanţ şi prin aceasta, cu mulţi ani mai târziu, voind să laude cu demnitate pe marele împărat Manuel Comnenul, un poet din secolul al

XlI-lea nu va găsi să-i dea un nume mai frumos decât acela de „noul Akritis".

Raporturile pe care Dighenis le întreţine cu împăratul, stăpânul său, nu sunt mai puţin remarcabile pentru cunoaşterea moravurilor epocii. Fără îndoială, acest mare senior feudal e un supus credincios : supunerea faţă de basileu e una din calităţile pe care poetul le laudă în el şi el însuşi declară undeva, ca un bun curtezan, că „bunăvoinţa prinţului e destul pentru a răsplăti meritele lui". Când suveranul îl invită să vină să-l vadă, el răspunde foarte respectuos mesajului imperial : „Sunt cel din urmă dintre sclavii majestăţii-voastre, un om lipsit de orice calitate şi nu ştiu ce isprăvi, seniore, puteţi admira în omul umil şi fără valoare ce sunt eu. Dacă totuşi voiţi să vedeţi pe servitorul vostru, luaţi cu voi câteva persoane şi veniţi pe ţărmul Fcafratului şi mă veţi vecfca, sfânt împărat, atât cât veţi vrea. Să nu credeţi de loc că refuz să apar în faţa voastră. Dar aveţi în jurul vostru soldaţi încă fără experienţă şi ei ar putea spune vreun cuvânt ce nu se cuvine". Se simte în

aceste din urmă cuvinte orgoliul marelui baron provincial, care dispreţuieşte şi se teme de oamenii de

---

apărătorul impe-

curte şi, de asemenea, sub formule de respect, o tendinţă feudală rău ascunsă. Ea apare încă mai completă în întrevederea dintre împărat şi supus. Ei se tratează aproape ca egali şi Dighenis vorbeşte basi- leului cu o libertate de limbaj foarte caracteristică, în loc să-i solicite favoarea, el îi dă sfaturi de guvernare : „Cred, îi spune el, că datoria unui suveran care caută gloria, este de a-şi iubi supuşii, de a avea milă de nenorociţi, de a proteja pe cei ce sunt persecutaţi pe nedrept, de a nu crede în calomnii, de a nu lua bunuri pe nedrept, de a distruge pe eretici şi a apăra pe ortodocşi.“ în afară de acestea, recomandă grijii sale — şi aceasta e în adevăr una din marile preocupări ale lumii militare şi feudale din secolul al X-lea — soarta soldaţilor săraci şi termină cu o sinceritate aspră : „Nu puterea este aceea care face suveranitatea şi imperiul ; e nevoie de darul lui Dumnezeu şi de dreapta lui atotputernicie“. Se recunoaşte în aceste cuvinte omul care va spune în altă parte : „C.înd o cauză e dreaptă, nu mă tem nici chiar de împărat“. Şi împăratul degeaba îl face patriciu şi marcgraf, în senioria lui de frontieră, Dighenis, ca un adevărat baron feudal, se consideră aproape independent. Am văzut cum invită pe prinţ să nu intre pe pământurile sale decât cu o mică escortă şi cum împăratul ia în adevăr numai o sută de oameni cu el. Dar, ceea ce este încă mai curios este că aceasta nu e ficţiune pură. Citim în *Cartea de ceremonii* că basileul, în călătoria sa în Africa, pă- trunzând în provinciile de la frontieră, lăsă în urmă cea mai mare parte din curte şi încredinţă akriţilor grija şi onoarea de a forma avangarda sa.

De asemenea, religia ţine un mare loc în poem şi aceasta este încă o trăsătură caracteristică a epocii.

Găsim aici, ca un ecou al predicilor prin care misionarii bizantini se sileau să aducă pe pagini la ortodoxie şi, ca o amintire a admiraţiei plină de mirare pe care o simţeau la vederea splendorilor din Sfânta

Sofia noii convertiţi. „Am fost în multe ţări, declară emirul Musur, tatăl lui Akritis, am trecut prin multe oraşe, am văzut şi am citit multp cărţi. Toate nu-s decât ridicol şi minciună. Ceea ce ştiu este că iubesc din tot sufletul religia creştinilor şi că raiul este în Romania : căci numai creştinii stăpânesc adevărata credinţă“. Abia botezat, acest musulman se gândeşte să facă prozeliţi ; el discută cu mama sa spre a q smulge Islamului ; catehizează întreaga familie ; ş ie pe de rost şi recită tot *Crezul* din Niceea ; raţionează ca un teolog ; şi aşa de mare e credinţa lui, încât, spre sfârşitul vieţii, părăsind gloria armelor, se va consacra în întregime „studiului căilor Domnului“. Dighenis e de asemenea un creştin fervent, un cucernic adorator al sfinţilor. în mijlocul palatului său construieşte o biserică, în cinstea sfin- tului martir Teodor ; şi mai ales are încredere în protecţia divină spre a învinge. Ca bun ortodox, petrece nopţi întregi rugându-se şi cântând imnuri ; ca un bun bizantin, se teme de „ziua teribilă a judecăţii“. El crede că-1 simte fără încetare dând târcoale în jurul lui, spre a-1 pierde, pe Satan „prinţul întunericului şi duşmanul înverşunat al neamului omenesc“. Şi dacă această teamă nu-1 împiedică de a săvârşi greşeli, dacă nu poate evita păcatul, cel puţin e conştient de crimele lui şi are dorinţa arzătoare de a se pocăi serios.

Şi prin altă latură poemul merită să reţină atenţia, prin tabloul pe care ni-1 face despre bogăţia şi luxul bizantin. Am şi văzut câteva din splendorile de care se înconjurau aceşti baroni asiatici, pe care le cântă epopeea : descrierea palatului lui Akritis ne va

face să cunoaştem şi mai bine toată măreţia locuinţelor în care trăiau aceşti mari seniori ieudali. Pe ţărmul Eufratului, în mijlocul unei grădini minunate, plină de flori, de arbori şi de păsări se înalţă castelul lui Dighenis. El este zidit din piatră de diie- rite culori, care formează pe ziduri desene de o varietate încântătoare : în faţă e un pavilion, încoronat cu trei cupole înalte.

Zidurile sunt încrustate cu aur şi pietre preţioase ; coloanele sint îmbrăcate în aur ; împrejurul ferestrelor se încolăcesc ramuri de viţă de aur şi bolţile sunt decorate în întregime cu mozaicuri. Dar minunea este sala cea mare în formă de cruce, care se află în turnul cel înalt al foişorului. Pardoseala este făcută din pietre preţioase şi în mijloc sclipeşte o mare piatră rotundă „a cărei strălucire lumina în timpul nopţii lumea întreagă“. Bolta eo.e presărată cu perle şi aur, uşile sunt aurite ; în sfârsit, pe pereţi, o serie de mozaicuri reprezintă isprăvile lui Samson şi istoria lui David şi, amestecate cu aceste episoade biblice, o serie întreagă de scene proiane. Se văd isprăvile lui Acbile, luga lui Agamemnon, Pe- nelopa şi pretendenţii, Ulise la ciclopi şi încă Bcie- ofon luptându-se cu Himera şi istoria lui Alexandru, le la victoria lui asupra lui Darius, pină la expedi- iilc la Brahmani şi Amazoane. Mai departe erau ;cenc din viaţa lui Moise şi Iosua. Şi, intr-un cuvânt, \kritis pusese să se picteze „toţi oamenii viteji care iu existat de la începutul lumii“.

Interesul acestei descrieri siă în faptul că nici ea iu e o închipuire. Una din trăsăturile cele mai re- narcabile ale artei bizantine din secolele al IX-lea i al X-lea, este, se ştie, tocmai acest amestec de su- >iecte religioase şi de episoade profane. Mitologia şi storia, adeseori istoria contemporană însăşi, furnizau rtiştilor epocii tot atâteaeterne ca şi cărţile sfinte, jăsim în manuscrisele timpului aproape toate sce-

nele care, în epopee, decorează palatul lui Akritis. Şi de asemenea trăsăturile caracteristice ale arhitecturii şi sistemul de decorare corespund cu ceea ce ştim despre arta secolului al X-lea.

Dar, mai mult decât ideile şi moravurile, sunt interesante caracterele, aşa cum ne apar în acest poem eroic.

Desigur, în toate aceste aventuri de răzhoi şi de dragoste, există un fond permanent de brutalitate şi de

cruzime. Invaziile, jafurile, măcelurile ocupă un loc esenţial : sufletele se arată sângeroase şi fără milă. Fetele grecoaice luate prizoniere de arabi sunt gâtuite mizerabil, fiindcă refuză să asculte de dorinţele învingătorilor. La fel, spre a potoli gelozia Evdochiei, Dighenis o omoară pe Maximo, după ce fusese amantul ei. Necontenit este vorba de răpiri de femei, de lupte în doi, de lovituri de spadă formidabile şi dragostea de aur e unul din resorturile principale care-i face pe oameni să se mişte. Acestea sunt moravurile violente ale unei societăţi încă aspre, în care forţa creează dreptul, unde sabia este stăpână, ale unei societăţi de soldaţi, pentru care viaţa este o veşnică luptă.

Totuşi, aceşti războinici aspri sunt capabili de rafinament în sentimentele lor, de eleganţă în felul lor de a fi. Dighenis nu e numai un luptător voinic şi neînvins : el este şi cult. Timp de trei ani întregi, sub conducerea unui profesor savant, a învăţat tot felul de ştiinţe. Ştie să cânte, acompaniindu-se la liră, cântece ale căror cuvinte el le improvizează. Ştie să guste frumuseţea naturii, să admire capodoperile artei, să aprecieze plăcerile luxului. Acest luptător mândru de forţa lui ştie, la ocazie, să fie cavaler. E fericit să se lupte şi să învingă sub ochii doamnei sale ; un cuvânt al ei, strigat în timpul bătăliei, e de^ajuns spre a-i da putere şi curaj : toate isprăvile pe care le săvârşeşte n-au alt scop decât să merite dragostea ei. El este capabil de

sentimente şi mai delicate : „Am compătimit totdeauna, spune el, pe oamenii care fug. Trebuie să învingi, clar să nu abuzezi de victorie şi să-ţi fie milă de duşmanul învins“. El ştie ce consideraţie se dato- reşte unei femei, chiar dacă e un duşman. Trece Eufratul spre a merge înaintea Maximei „căci bărbaţii trebuie să vină înaintea femeilor“, explică el. O menajează în luptă : „căci e o ruşine pentru un bărbat, nu numai de a ucide o femeie, dar chiar de a se bate cu ea“, mai declară el.

Mai mult decât atâ’t. în aceste inimi de războinici,

aşa de aspre în aparenţă şi de nesimţitoare, este loc pentru sentimente duioase, pentru emoţii delicate: episoadele graţioase sau mişcătoare abundă în poem şi cu deosebire primele cânturi conţin bucăţi de o perfectă graţie.

Iată spre exemplu scena în care emirul Musur îşi ia rămas bun de la tânăra lui soţie : „El intră singur cu dânsa în cameră şi amândoi vărsară lacrimi tot aşa de îmbelşugate ca ploaia. Plânsetele lor îşi răspundeau ca un ecou. Şi el îi zise : „Dă-mi cuvântul, stăpâna mea, dă-mi inelul tău să-l port până la întoarcerea mea, lemeie cu inima nobilă“. Şi, suspinând, tânăra femeie zicea emirului : „Păzeşte-te, scumpul meu stă- pân, de a-ţi călca jurământul ; căci Dumnezeu te va pedepsi dacă-ţi cauţi altă femeie, Dumnezeu, judecătorul drept, care pedepseşte totdeauna cu dreptate“. „Dacă lac aceasta, comoara mea, răspundea emirul, dacă nesocotesc dragostea pe care noi am conceput-o, dacă întristez inima ta, nobila mea, pă- mântul să mă apuce, să mă înghită Hades şi să nu mă mai întorc niciodată la tine, floarea mea parfumată“. Şi, schimbând aceste cuvinte de dragoste, ei se îmbrăţişează nebuneşte, aşa îneât trec ceasuri după ceasuri şi ei sunt plini de lacrimi şi abia pot să se smulgă unul altuia, neavând nicio grijă de mul- [22]

ţimea de oameni care se adunase. Şi atunci, Iuând în braţe pe fiul său, în faţa tuturor, emirul îl scaldă în lacrimile lui : „Dumnezeu mă va crede demn, scumpul meu copil, îi spunea el, să te văd venind călare în întâmpinarea mea ? Voi avea bucuria, fiul meu, să te învăţ să mânuieşti suliţa, ca să stârneşti admiraţia tuturor ?“ Se găsesc în epopeea lui Dighenis Ak- ritis numeroase reminiscenţe din Homer. Nu e în acest episod ceva care aminteşte pe Rector şi pe An- dromaca ?

S-ar putea cita şi alte pasaje pline cu aceeaşi emoţie intimă şi pătrunzătoare, versurile încântătoare prin care mama emirului salută întoarcerea fiului său sau

cântecul de jale graţios prin care musulmanul vădeşte tristeţea lungii sale călătorii : „Când voi străbate munţii fioroşi şi strâmtorile îngrozitoare, spre a mă reîntoarce în frumoasa Românie ? Când voi revedea potârnichea mea aşa de scumpă şi floarea mea frumoasă, fiul meu aşa de îneântător ? Cine îmi va da aripi, scumpa mea, să zbor spre tine şi să mă odihnesc în braţele tale ?“ Şi iată scena întoarcerii : „Când fu în casa iubitei, emirul, nebun de bucurie, scoase un strigăt şi zise : „Dulcea mea porumbiţă, vino de primeşte pe şoimul tău, vino şi mângâie pe iubitul tău după lunga lui lipsă“. Servitoarele, auzind aceste cuvinte, se aplecară pe ferestre şi, la vederea emirului, ziseră tinerei femei : „Bucură-te, bucu- ră-te, stăpână ; seniorul nostru s-a întors“. Dar ea nu crezu spusele servitoarelor (căci oricine vede deodată realizată o dorinţă, îşi închipuie, în bucuria lui, că e jucăria unui vis) şi răspunse : „Nu vedeţi o fantomă ?“ Voia să spună mai mult, când văzu pe tânărul bărbat intrând ; atunci ea fu gata să leşine şi punându-i braţele în jurul gâtului, se agăţă de el fără nicio vorbă, cu ochii plini de lacrimi. Şi emirul la fel, părea că e nebun de bucurie ; strânse pe tânăra

femeie la piept şi rămaseră astfel înlănţuiţi multe ore. Emirul săruta ochii soţiei lui, o ţinea lingă el şi o întreba cu dragoste : ,,Ce faci, scumpul meu suflet, mângâierea mea, dulcea mea porumbiţă, scumpa mea lumină, bijuteria mea preţioasă ?“ Şi tânăra femeie răspundea: „Fii binevenit, nădejdea mea, sprijinul meu, mângâierea sufletului meu. Glorie lui Dumnezeu atotputernicul, care ne-a îngăduit să ne revedem“. Şi emirul, luând pe fiul său în braţe, îi zicea cu dragoste : „Când îţi vei desfăşura aripile, frumosul meu şoim, când vei vâna potârnichea, când vei supune pe tâlhari ?“

Un singur sentiment umple şi domină toate acesta suflete, dragostea atotputernică, dragostea neînvinsă, pentru care niciun sacrificiu nu pare prea mare, nici prea greu. „E frumos, spune poetul, să-ţi îndeplineşti datoria

din dragoste“ şi cel mai mare reproş ce se poate face unui cavaler, este acela de a fi lipsit de devotament şi de zel faţă de iubita lui. Cu toată îngrijorarea şi nelinişstea pe care-o aduce cu sine în aceste suflete viteze, dragostea este resortul eroismului : a părăsi familia, prietenii, a înfrunta cele mai grozave primejdii, a înfrunta marea, animalele sălbatice, a renunţa la tot ce ai, acestea nu înseamnă nimic atunci când dragostea umple inima şi-i promite o răsplată.

Din toate acestea se vede cât de plină este epopeea lui Akritis de toate reminiscenţele literare, care sunt poate datorite ultimului redactor, de sinceritate, de prospeţime, de tinereţe : sufletele apar simple şi vesele, accesibile tuturor emoţiilor, capabile de a vibra tot atât de tare la ardoarea luptei, la dorinţa de glorie, la flacăra dragostei, la frumuseţile naturii. „Din toate lunile, spune cântecul, maiul este regele. El este cea mai frumoasă podoabă a pământului, ochiul plantelor, strălucirea florilor, gloria luminoasă a livezilor

facilitatoare. HI inspiră dragostea minunată, el este crainicul Afroditei. Prin florile lui strălucitoare, trandafiri, violete el face din pământ un rival al cerului. Atunci se manifestă dragostea în supuşii lui şi orice prieten al voluptăţii se lasă în voia bucuriei“.

Astfel, dragostea şi războiul sunt pasiunile dominante ale cavalerului : aventurile, loviturile de spadă, femeia şi gloria umplu existenţa lui şi-i dau preţ. Şi acesta e, desigur, marele interes al poemei, că ne arată un Bizanţ viu şi eroic, mai ales cu totul deose-. bit de Bizanţul ceremonios şi rece pe care-1 cunoaştem. Fără îndoială, acesta din urmă a existat, cu deosebire la Constantinopol, la curte şi în anturajul împăraţilor şi a avut, cu toate viciile, mari calităţi. Dar aceasta nu trebuie să ne facă a-1 uita pe celălalt, Bizanţul provinciilor, aşa de plin de viaţă, de energie, de sinceritate, aşa de simplu şi de nobil în vitejia lui cavalerească. Fără îndoială, prin unele trăsături

caracteristice, marii seniori feudali din mărcile asiatice, bogaţi, puternici, curajoşi, independenţi şi mândri, rămân puternic şi adânc bizantini. în fond, ei sunt mai puţin depărtaţi decât s-ar putea crede de pala- dinii noştri din Occident şi- mai ales prin aceasta ei merită atenţia noastră. Dacă unele obiceiuri occidentale au putut, în epoca cruciadelor, pătrunde fără prea multă greutate în clasele înalte ale lumii bizantine, aceasta e din cauza că au găsit un teren pregătit şi cu deosebire favorabil în această societate cu moravuri curtenitoare şi cavalereşti.

Capitolul XI

DOUĂ ROMANE CAVALEREŞTI

Belthandros şi Chrysantza ; Lybistros şi Khodamncea

Romanul lui Dighenis Akritis ne-a arătat, pentru epoca anterioară cruciadelor, existenţa unui Bizanţ cavaleresc şi eroic. Alte lucrări de acelaşi gen, acestea posterioare cruciadelor, nu sunt nici mai puţin curioase, nici mai puţin instructive pentru istoria societăţii bizantine. Sunt acele romane de aventuri, compuse în secolele al XlII-lea şi al XlV-lea, pline de cavaleri rătăcitori şi de prinţese frumoase, de episoade duioase şi tragice, amestecate cu minunate feerii, cu isprăvi strălucite, alternând cu poveşti de dragoste. Nicăieri nu se vede într-un chip mai semnificativ cum, în contact cu Occidentul, Orientul grec se transformă, ce amestesc de idei şi de obiceiuri produce întâlnirea celor două civilizaţii, cu ce repeziciune înfloriră unele obiceiuri france pe pământuJ bizantin, cum pe de altă parte elenismul îndulci repede moravurile încă aspre ale latinilor. Pentru studiul acestor influenţe reciproce, două din aceste romane trebuie cu deosebire reţinute, *Belthandros* şi *Chrysantza* care, în forma lui primitivă datează probabil din secolul al XlII-lea şi *Lybistros şi Rhodam- neea* a căror primă redactare aparţine fără îndoială secolului al XlV-lea. E de ajuns să comparăm

aceste două poeme cu romanele curat greceşti, pe care le ’compuneau în secolul al XI 1-lea un Prodrom, un Eugenianos, un Eustathios Makrembolites, pentru a simţi că în acest interval mari evenimente au schimbat profund aspectul lumii orientale. Acesta formează interesul istoric al celor două lucrări pe care le vom studia aici. Şi, desigur, trebuie să ne ferim de a generaliza prea mult informaţiile ce vom scoate din ele : este sigur totuşi că oferă documente cu totul remarcabile pentru cunoaşterea societăţii bizantine, aşa cum au transformat-o cruciadele.

I

Era odată în Bizanţ, povesteşte autorul romanului *Belthandros ţi Chrysantza,* un împărat puternic numit Rodolphilos. El avea doi fii, Philarmos şi cel care va fi eroul poemului, Belthandros. „Acesta din urmă, spune poetul, primise din cer darurile cele mai demne de invidiat. Era un vânător fericit şi îndemî- natic. Frumuseţea, statura, curajul său meritau numai laude. Părul* blond îi acoperea umerii, ochii îi erau strălucitori şi privirea plină de graţie, pieptul lui era de o albeaţă asemănătoare cu marmora“. Dar tatăl său nu**-1** iubea de loc, aşa incit, până la urmă, tânărul se hotărî să plece, în nădejdea de a găsi în vreo ţară străină o soartă mai fericită. Zadarnic încerca fratele său să-l reţină, zadarnic roagă pe tatăl lui să-i arate lui Belthandros mai multă dragoste. Cavalerul o porneşte la drum, întovărăşit numai de trei călăreţi şi când, în sfârşit, împăratul se hotărăşte să-l cheme îndărăt, este prea târziu. Rugăminţilor şi ameninţărilor, tânărul opune un refuz absolut de a se întoarce în ţara lui de naştere.

Un punct este de notat de pe acum : mirarea, îngrijorarea, scandalul pe care**-1** produce în anturajul său hotărârea lui Belthandros. Nu că cineva ar fi surprins văzându**-1** căutându-şi norocul într-o ţară străină ; ceea ce izbeşte, ceea ce înspăimântă este că el se duce la păgâni. Asupra acestui lucru insistă Philarmos in

intervenţiile ce face pe lingă tatăl său ; la acestea se opresc şi reproşurile pe care trimişii împăratului le adresează lui Belthandros. Ei nu pot înţelege, nici admite ca un fiu de rege, născut liber, şi făcut să comande, să se ducă spre a deveni vasalul, sclavul vreunui prinţ păgân, ca în schimbul bogăţiilor şi onorurilor ce vor răsplăti serviciile lui, să se expună a ridica armele împotriva suveranului şi a ţării sale. Acestea sunt trăsături caracteristice, care însemnează un moment în istoria imperiului. Găsim în ele, împreună cu ura împotriva necredincioşilor, ca o amintire despre membrii familiei Comnenilor care, de mai multe ori în secolul al Xll-lea, nu şi-au făcut niciun scrupul din a-şi oferi serviciile turcilor şi nefiindu-le teamă, pentru a-şi răzbuna ambiţiile înfrânte, să ridice armele împotriva patriei lor.

Ca şi ei, Belthandros se încăpăţânează în fuga lui, „el străbătu, spune poemul, multe ţări, *toparchii* şi castele ; niciun loc nu-i plăcu destul pentru a se stabili acolo. El străbătu Anatolia şi ţara turcilor, vizită oraşele şi fortăreţele lor“. în „clisurile“ munţilor el învinge pe tâlharii care vor să-l oprească din drum şi, după ce trece Taurus, coboară în Armenia. Toată această geografie e de o exactitate perfectă şi trebuie să reţinem în trecere menţiunea regatului armean din Cilicia şi a castelului din Tars. Dar, după aceste indicaţii aşa de precise, deodată povestirea ia o întorsătură cu totul fantastică.

în apropiere de Tars, cavalerul găseşte un râu, pe . apele căruia străluceşte un astru de foc. Călăuzit de această flacără, merge în susul râului şi, după zece zile, zăreşte un castel măreţ. „Era zidit din sardo-

nâx şi făcut cu o artă admirabilă. Zidurile erau încoronate cu capete de lei şi de balauri de aur, de diferite culori, pe care artistul îi executase cu o îndemînare extraordinară. Din boturile lor ieşea un răget înfricoşător : păreau că se mişcă întocmai ca nâşte fiinţe vii, că vorbesc şi-şi răspund unul altuia. Din acest castel ieşea fluviul de foc. Belthandros se apropie atunci de

porţile fortăreţei. Una din ele era de diamant şi în mijloc văzu caractere săpate şi aceasta inscripţie zicea : „Acela pe care nu l-a lovit încă niciodată săgeţile iubirii, nu merită să vadă castelul Dragostei“.

Natural, această piedică nu face decât să deştepte curiozitatea cavalerului. El sare cu hotărâre peste poartă şi paşii îl plimbă din minune în minune. Străbate mai întâi grădini vrăjite, pline de umbră şi de flori; apoi întâlneşte o fântână ciudată, „fântâna dragostei“, ale cărei ape limpezi şi reci sunt păzite de o pasăre de piatră, care deodată prinde viaţă şi-şi ia zborul. în sfârşit, ajunge în faţa unui palat admirabil : zidurile sunt de agată şi în faţa tricliniului se ridică o statuie înaltă şi elegantă. Tricliniul însuşi e zidit din safire şi pe acoperiş trei pietre preţioase aruncă până departe o lumină strălucitoare. Interiorul sălii este tot decorat cu statui. Sunt figuri înlănţuite, prizonieri ai dragostei şl toate par însufleţite. Unele gem şi plâng; celelalte par transfigurate de bucurie ; şi inscripţiile gravate pe liecare din ele arată că sunt victimile şi sclavele Dragostei. Dintre toate aceste figuri, una mai ales îl izbeşte pe Belthandros. E o statuie de safir, cu faţa încărcată de tristeţe, pe jumătate stând pe pământ. O inscripţie e săpată pe ea : „Belthandros, al doilea fiu al lui Rodophilos, împăratul ţării Romanilor, suferă de dragoste pentru fiica regelui Antiohiei Mari, Chrysantza, frumoasa şi strălucitoarea porfirogenetă“. Puţin mai departe, o altă imagine atrage atenţia cavalerului. E un om rănit în inimă de o săgeată a Dragostei şi jos se citeşte aceasta : „Fiica regelui Marii Antiohii, Chrysantza, a fost iubită de Belthandros. Dragostea i-a despărţit în două jumătăţi“.

Plin de îngrijorare pentru soarta care îi e astfel prevestită, cavalerul vrea să ştie mai mult şi să vadă „toată dulceaţa amară a acestui Castel al Dragostei“. El pătrunde atunci într-o cameră minunată, numai în diamante şi pietre scumpe. Cupolele ce o acopăr abia par

a atinge pământul, ca şi cum arhitectul ar fi voit „să imite sferele cereşti“. Dedesubtul lor, în mijlocul sălii, un bazin mare cu marginile de pietre preţioase, este înconjurat de animale mecanice : „Erau păsări de aur, fiecare cântându-şi cântecul obişnuit şi făcând să se audă glasul ei deosebit; şi toate păreau înzestrate cu viaţă“. In fundul camerei, pe un piedestal acoperit cu violete, trandafiri şi ramuri de aur, este aşezat un tron de aur, la picioarele căruia sunt arme. Este tronul stăpânului, al Dragostei, în faţa căruia Belthandros este invitat să apară. Şi zeul, „purtând pe cap stema imperială, ţinând în mână un sceptru mare şi o săgeată de aur, întreabă pe cavaler, îl pune să-şi povestească aventurile şi-i încredinţează în sfâr- şit această misiune delicată : „Să ştii aceasta, Bcl- thandros ! Mâine voi avea aici patruzeci de fete tinere, de rasă nobilă, toate încoronate cu diademe, toate fiice de regi, toate îneântătoare la trup şi la faţă. între ele toate, vreau ca tu s-o recunoşti pe cea mai frumoasă, numai prin judecata ta“. Şi dându-i o vargă de aur îi spuse : „Aceleia dintre toate pe care o vei crede mai frumoasă, îi vei da această vargă, ca regină a frumuseţii“.

Scena judecăţii este una din cele mai curioase din tot poemul. Ea evocă, în mod natural, amintirea judecăţii faimosului Paris şi dc asemenea a concursului de frumuseţe care se instituia la Bizanţ, când era vorba de a găsi o femeie demnă de a se căsători cu împăratul : dar, pe lingă aceasta, scena e tratată cu o vervă ironică şi batjocoritoare, care aminteşte glumele cu care Evul Mediu occidental se distra pe socoteala sexului frumos. Pentru toate aceste motive, episodul merită a fi analizat cu oarecare amănunte.

Când Belthandros se găseşte în faţa celor patruzeci *1* de fete tinere, una din de se desprinde din grup şi adresându-se tânărului : „Seniore, fii indulgent cu mine, nu mă judeca rău“, far el : „în adevăr, doamnă, vă cred foarte departe de premiu : căci ochii dumneavoastră au

ceva roşu şi tulbure“. Celei de-a doua îi reproşează buzele cam mari, care o urâţesc, celei de-a treia tenul cam negru, celei de-a patra sprânce- nele prost desenate. Aceasta nu stă dreaptă, cealaltă e prea grasă ; şi de fiecare dată judecătorul adaugă cu ironie, *parcă ar merita ramura de palmier.* A şaptea are dinţii rău aşezaţi : „Unele se pleacă spre spate, altele în faţă. Prin urmare, vă repet că nu dumneavoastră veţi fi cea aleasă“. în urmă rămân trei candidate. Rdthandros le examinează multă vreme, le pune să defileze în faţa lui, spre a-şi da seama, cum spune poetul, „de frumuseţea obrazului, de statura lor, de mersul, de mişcările, de prestanţa lor“. îndelung, cu atenţie, „ca un artist“, cum spune textul, el le examinează. La urmă, una e îndepărtată pentru că are puf pe braţe, cealaltă pentru că ochii ei sunt puţin umbriţi şi vagi. Dar cea din urmă este admirabilă. „Sprâncenele ei sunt negre şi desenate artistic. Graţiile s-au întrecut spre a forma frumuseţea figurii ei ; dinţii sunt ca perlele, obrajii au culoarea trandafirilor, buzele au strălucirea acestora ; un parfum

dulce iese din gura ei ; braţele albe şi delicate, gâtul de asemenea ; talia are frăgezimea trestiei, mersul e graţios, toată fiinţa ei este perfectă ; s-ar zice că Graţiile ies din ea. Pieptul său e o grădină a dragostei, mersul ei o minune ; când înaintează, plimbând privirile în jurul ei, îţi incintă inima, te înnebuneşte. Tu însuţi, o ! rege — iartă îndrăzneala vorbirii mele — dacă ai întâlni-o, ai cădea la picioarele sale“.

Belthandros dă vergeaua de aur acestei frumuseţi incomparabile, apoi dă Dragostei raportul despre misiunea ce i-a fost încredinţată. Şi, deodată, ca un vis, tot ce înconjoară pe cavaler, zeul, fetele frumoase, totul se topeşte şi dispare. Rămas singur, Belthandros străbate iar palatul, grădinile ; el citeşte iar, pe gân- duri, inscripţiile profetice, care-i vestesc soarta; şi, ieşind din Castelul Dragostei, îşi reia drumul, împreună cu călăreţii săi.

După cinci zile de mers ajunge în împrejurimile Antiohiei şi pe câmpie întâlneşte vânătoarea regală, îndată sare jps de pe cal, se prosternează respectuos la picioarele prinţului străin şi acesta, sedus de bunăvoinţa tânărului grec, îl ia în serviciul său. Imediat Belthandros dă dovadă de meritele sale ; cu o săgeată dibace, doboară un vultur, care pusese ghiarele pe şoimul de vânătoare al regelui. Astfel cavalerul ajunge repede în mare stimă la curte şi în orice oră este admis în intimitatea suveranului.

Or, într-o zi, pe când intrase fără veste la rege şi regină, el zări pe fiica lor Chrysantza şi cu uimire recunoscu în ea pe tânăra femeie căreia îi dăduse vergeaua de aur în Castelul Dragostei. Ea recunoaşte de asemenea pe cavaler ; între cei doi tineri se schimbă semne discrete şi dragostea pune îndată stăpânire pe inimile lor. Dar nu trebuie să uităm că scena se petrece într-o curte din Orient. Prinţesa Chrysantza, foarte supravegheată, rămâne inaccesibilă ; şi timp

de luni de zile, departe unul de altul, îndrăgostiţii se consumă zadarnic.

într-o seară, totuşi, pe când lata s-a coborât în grădina particulară a palatului, crezându-se singură, îşi varsă dragostea şi jalea : „Să ştii bine, Belthan- dros, că pentru tine sufăr, mi se roade mintea şi inima şi mă consum în zadar. Iată doi ani şi două luni de când port dragostea ta ascunsă în inimă şi în secret, sunt sclava ta. Când voi putea oare să te văd, când voi putea să te cunosc ?“ La această chemare pasionată, cavalerul, care din întâmplare e aproape, se repede t. şi mai întâi, sub puterea emoţiei, amândoi îndrăgostiţii leşină. Apoi Belthandros îşi reclamă drepturile şi Chrysantza nu se lasă rugată : „Şi la zgomotul sărutărilor lor, spune poemul, la vederea îmbrăţişării lor, şi copacii nesimţitori se asociază la aceasta fericire“.

Din nefericire, dimineaţa gărzile l-au zărit pe Bcl- thandros. 11 prind şi-l închid. Dar îndemânateca prinţesă

găseşte un mijloc de a-şi salva în acelaşi timp şi fericirea şi pe amantul său. Ea cheamă pe Phaidro- catza, servitoarea ei credincioasă şi o învaţă ce să facă. Ea va spune că pentru ea a sărit cavalerul poarta grădinii oprite. „Stăpâna mea aurită, răspunde servitoarea, tu ştii, am fost crescută împreună şi cunoşti dragostea ce ţi-o port. Sunt servitoarea şi sclava ta; m-aş arunca în apă pentru tine“. Ea primeşte deci să joace rolul ce i se propune; în acelaşi timp, Belthandros, înştiinţat în închisoare prin grija ce i-o purta Chrysantza, se învoieşte la această comedie. Şi totul se aranjează cât se poate de bine.

Cu o indignare prefăcută, prinţesa aleargă la rege, tatăl său ; ea cere pedepsirea obrazniculuí care a îndrăznit să pătrundă în grădina particulară. O curte de justiţie e convocată, Belthandros e adus înaintea ei. Dar când este invitat să se explice : „Iubesc pe

Phaidocratza, seniore, zice el, dia ziua în care am intrat în serviciul vostru“. La această mărturisire, regele, bun prinţ, iartă şi, cu toată mulţumirea ascunsă a fiicei lui, el porunceşte să fie căsătorit tânărul cu servitoarea.

Descrierea nunţii cuprinde mai multe detalii demne de remarcat. Se începe prin a se da la palat un mare ospăţ, la care asistă, împreună cu bărbaţii, Chrysan- tza şi femeile curţii ; apoi, în faţa notarului se semnează contractul unde este înscrisă zestrea pe care prinţesa o dă servitoarei şi cea pe care regele o dă lui Belthandros. în urmă se celebrează căsătoria : patriarhul binecuvântează pe soţi şi deasupra capului lui Belthandros regele ţinea coroana nupţială, pe când Chrysantza o ţine deasupra capului Phaidocrat- zei. în siirşit, fiecare se întoarce în apartamentul său. Dar, înainte de a se despărţi, prinţesa a spus încet servitoarei : ,,Ia seama să nu-mi răpeşti seniorul“. Este deci o „căsătorie albă“ aceea a noilor soţi. Şi în dosul acestui subterfugiu, liniştiţi, Belthandros şi Chrysantza continuă legătura lor secretă.

Astfel trec zece luni. Dar tânărul e îngrijorat ; se teme de indiscreţii ; propune Chrysantzei să fugă cu el. într-o noapte întunecoasă, cei doi amanţi fug; sub furtună, în vânt, pe ploaie, ei ajung la ţărmul unui fluviu, care trebuie trecut în grabă, căci sunt urmăriţi. Belthandros se aruncă în apă, ducând pe Chrysantza. Dar curentul îi desparte şi cavalerul ajunge singur pe celălalt mal. După cum anunţă inscripţia din Castelul Dragostei, cei doi amanţi par pentru totdeauna smulşi unul altuia.

Disperat, Belthandros merge de-a lungul ţărmului, dar nu găseşte decât cadavrul credincioasei Phaidro-catza. Din partea sa, pe malul celălalt, Chrysantza descoperă cadavrul unuia din călăreţi şi mai întâi crede că c trupul amantului ei. Nebună de durere,

ea recită plângerea funebră şi e gata să se omoare, când deodată, de pe celălalt mal, aude o voce care o cheamă. îndrăgostiţii se regăsesc fericiţi, cu toată starea de plâns în care se află ; ajung la mare, unde o corabie e gata să-i ia. Vasul e stăpânit de greci şi îndată se recunosc. Rodophilos împăratul pierzând pe fiul mai mare, trimite în lumea întreagă să-l caute pe cel mic ; oamenii lui sunt pe bord, şi ne închipuim bucuria lor, când Belthandros îşi spune numele. în grabă, corabia se întoarce în Bizanţ, unde împăratul face o minunată primire fiului său şi Chrysantzei. Sunt căsătoriţi cu mare pompă şi. în chip de epilog, Rodolphilos spune asistenţei : .,'Vedeţi, granzi ai curţii melc, vedeţi, demnitari ai palatului meu, am regăsit pe şoimul meu pierdut : era mort şi iată-1 întorcându-se din adâncul lui Hades".

II

în acest curios roman de aventuri, s-a crezut că se regăsesc urme destul de numeroase de influenţe occidentale. începutul poemei părea că oferă o primă dovadă. „Apropiaţi-vă, spune autorul, graţioşi auditori şi acordaţi-mi pentru un moment atenţia voastră ; vă voi

povesti o poveste încântătoare, o aventură extraordinară. Fiecăruia îi va face plăcere şi va uita grijile ascultând-o.“ Şi după o analiză sumară a subiectului : „încordaţi-vă atenţia, încheie poetul şi urmăriţi povestirea mea; veţi vedea că nu mint“. Este tonul truverilor din occident, felul lor de a deştepta curiozitatea asistenţilor şi de a obţine liniştea, în momentul când începe povestirea. Aceasta nu e tot. Sub travestirea lor bizantină, numele eroilor arată în mod ciudat originea lor latină : şi de altfel poetul însuşi are grijă să spună că „în

limba romanilor“ se numesc Rodophilos şi Belthandros : ceea ce ar putea să ne facă să presupunem că aceste numiri nu sunt decât traducerea prenumelor latine ca Rudolf sau Beltrand. Multe nume şi obiceiuri din occident apar de altlel în roman : astfel sint termenii de *folconin* (şoim), *poupolon* (popor), *li- zios* (supus). Este un fapt remarcabil de asemenea să vedem pe prinţul Antiohiei plăcindu-i distracţia cu totul occidentală a vânătorii cu şoimul ; e un obicei absolut feudal propunerea ce i-o face Belthrandos „de a deveni supusul său“. Se mai observă că acel Castel al Dragostei pare a-şi avea prototipul în poezia provensală şi în sfârşit substituirea hainelor Chry- santzei acelora ale Phaidrocatzei, în seara nunţii, aminteşte puţin felul în care romanul lui Tristan şi Isolda, credincioasa Brangien ia locul stăpânei sale lingă regele Marc.

Trebuie să ne lerim totuşi de a da prea multă importanţă acestor asemănări superficiale. Desigur, autorul poemului cunoaşte obiceiurile latine şi totul ne tace să credem că unele din ele erau răspândite în lumea greacă în care scria. Dar sub acest vestmânt de împrumut, culoarea generală rămâne pur bizantină şi e curios sa vedem sub ce aspect caracteristic ne prezintă societatea din timpul său acest roman posterior cruciadelor.

Mai întâi, religia ocupă un loc foarte mare. Am văzut ce ură simt personajele pentru păgâni şi

necredincioşi. Alte trăsături nu sunt mai puţin semnificative. Când Belthandros şi Chrysantza găsesc cadavrele tovarăşilor înecaţi din greşeala lor, ei se îngrozesc la gândul socotelii pe care vor trebui s-o dea „înaintea Judecătorului neînduplecat, marele şi teribilul Judecător“. Se ştie cum a chinuit sufletul oamenilor din Evul Mediu ideea Judecăţii din Urmă, mai ales în orient. Astăzi încă, nu există biserică

grecească în care să nu fie reprezentată, cu un lux de detalii înspăimântătoare, groaznica scenă a „venirii a doua a lui Hristos“.

Trebuie să observăm ~pe de altă parte importanţa pe care o au în poem amintirile împrumutate din antichitate. Portretul Amorului, ţinând în rnână o săgeată de aur, pare inspirat din vreo statuie grecească : şi se cuvine să adăugăm că această măreţie ce înconjoară pe uryzeu este cu totul în tradiţia romanului bizantin. în poemul său HySmineu şi HysTnianis, Eusthatios Makrcmbolites a descris sub aceleaşi trăsături pe zeul Amorului, urcat pe un cal de triumf şi înconjurat de o pompă regală. Bizanţul secolelor al Xll-lea şi al XlII-lea păstrase cu grijă moştenirea invenţiilor alegorice şi mitologice create odinioară de Grecia şi Alexandria.

Ceea ce izbeşte de asemenea în istoria lui Belthandros şi a Chrysantzei, este locul pe care-1 ocupă natura. Obiectele neînsufleţite sunt fără încetare as’ociate de poet la emoţia personajelor : şi aceasta e o trăsătură care se întâlneşte, cum am văzut, şi în epopeea lui Dighenis Akritis. Iată de exemplu descrierea celui dinţii cantonament al lui Belthandros, după ce a părăsit casa părintească : Era o noapte cu lună, o noapte minunată ; un izvor ţâşnea în livada înverzită. Cavalerul îşi înălţă, cortul şi se aşează ; şi după ce se aşează îşi luă lăuta şi cântă şi cu glasul plin de suspine îngână această doină : „Munţi, câmpii şi dealuri, strâmtori şi văi, plângeţi împreună cu mine soarta mea tristă“. La fel, cind apare Chrysantza „strălucitoare ca soarele“, natura

întreagă o sărbătoreşte : „văile începură să
danseze, munţii să sară dc bucurie“. Este câteodată oarecare alectaţie în felul cum emoţiile omeneşti deşteaptă un ecou în animale. Când, pe ţărmul fluviului, Belthandros şi Chrysantza sunt despărţiţi, două turturele încearcă să-i „consoleze“. Bărbătuşul zboară în
jurul cavalerului şi „compătimeşte durerile lui, ca o fiinţă omenească“. Femela nu mai părăseşte pe tânăra femeie şi când aceasta leşină pe cadavrul în care crede a-şi recunoaşte iubitul, „turturica aduse apă cu aripile ei şi stropi pe fată spre a o deştepta“. E oarecare exces şi o preţiozitate cam de prost gust ; dar inspiraţia e în întregime bizantină şi nu datoreşte nimic occidentului.

De asemenea, în descrierea ceremoniilor şi a clădirilor se regăseşte luxul din reşedinţele şi serbările imperiale. Nu numai în romanele greceşti din secolul al Xll-lea, în *Callimab şi Cbrysorrboe* s'au în *Hysmincu şi Hysminias,* se întâlneşte grifonul păzind fântâna Amorului, apartamentele somptuoase, animalele mecanice înconjurând bazinul din tricliniu. Se ştie că una din curiozităţile palatului din Bizanţ era platanul de aur, în care zburau şi cântau păsări mecanice şi în faţa tronului basileului erau aşezaţi lei şi grifoni de aur, pe care o mişcare ingenioasă îi făcea să se ridice şi să ragă. Ceea ce este încă remarcabil, este locul pe care**-1** ţine eticheta (taxis) în poema noastră, fie că e vorba de a orândui ordinea banchetelor sau de clasarea ierarhică a marilbr demnitari. în sfârşit, toate palatele pe care le descrie poetul sunt pline de gărzi, de eunuci, cum erau palatele din Bizanţ sau din orient. Protocolul este stăpân aici şi pune toată distanţa care trebuie între împăratul Romanilor, basileul şi „regele“ *(rega)* Antiohiei. Fără ca să fie de altfel, în ce priveşte obiceiurile curţii, nicio deosebire importantă între cele două capitale : Chrysantza, fiica regelui franc este numită „porfirogenetă“, cum sunt în realitate prinţesele de sânge imperial.

Moravurile sunt de asemenea curat bizantine. Am notat concursul de frumuseţe, amintire a unui obicei scump pentru curtea bizantină. De altminteri şi aceasta aminteşte epopeea lui Dighenis Akritis unde este vorba

de apelaţi, căci Belthandros este reprezentat undeva trăgând „sabia sa de apelat“ *(to apelatiki).* Alte trăsături evocau dc asemenea amintirea obiceiurilor societăţii bizantine. Iată descrierea serbărilor care întâmpină întoarcerea celor doi iubiţi la curtea lui Rodolphos : „Tatăl, când zări pe fiul său Belthandros, îl îmbrăţişa şi de asemenea îmbrăţişă pe frumoasa Chrysantza. Şi femeile, marile doamne îl înconjurau, îl aclamau, îi aduceau onoruri, zicând : «Mulţi ani fiului basileului şi al basilissei». Şi tot poporul, mari şi mici erau veseli. împăratul Rodolphos dansa de bucurie şi, în fericirea lui, poruncea tot felul de distracţii frumoase, muzicale şi altele. Apoi porunci să vină episcopul şi clericii lui şi el însuşi puse coroana de nuntă şi a imperiului pe capetele lui Belthandros şi Chrvsantzei. însurat şi în acelaşi timp proclamat autocrator, cu concursul senatului şi al poporului, Belthandros e întronat împărat şi Chrysantza e făcută împărătească. Şi muzicile cântară conform etichetei şi ospăţul fu servit şi se aşezară la masă". N-am putea spune că e un extras din *Cartea de Ceremonii* sau un ecou al serbărilor pe care-i place să le descrie epopeea lui Dighenis ? în decorul său exterior. Bizanţul pe care-1 descrie scriitorul din s’ecolul al XlII-lea este încă absolut asemănător cu Bizanţul din secolul al X-lea.

La fel, jelania funebră a Chrvsantzei peste trupul iubitului său ne duce în viaţa reală din secolul al X- lea sau al X 1-lea : „Belthandros, lumina mea, ochii mei, sufletul şi inima mea, acum te găsesc mort, te văd neînsufleţit. în loc de draperiile strălucitoare ale palatului regal, de vestmântul acoperit cu pietre preţioase cu care trebuia să fii împodobit, tu zaci gol pe malul fluviului. Tu eşti jalea tatălui tău, a fraţilor, a

rudelor tale. Servitorii, servitoarele tale nu vor veni să te Jelească şi să te plângă ? Unde sunt regele şi regina, tatăl şi mama mea, spre a plânge cu mine şi a împărtăşi

durerea mea ? Unde e mângâierea pe care ar trebui sa mi-o aducă ai mei ? Din toate rudele tale, numai eu singură sunt aici, nenorocită, mizerabilă, copleşită de soartă. Ce voi face, nefericita ? Ce voi deveni eu, străina ? Ce drum voi urma, disperată cum sunt ? Peste tot este nenorocirea, necunoscutul... Vreau să-nii străpung inima, vreau să iiu înmormântată o dată cu tine ; cu tine voi muri, cu tine voi coborî în Hades, deeât să trăiesc în durere restul vieţii mele. Nenorocire mie, nefericita ! Nu ştiu ce se va întâmpla cu mine ! Vai !“ în acelaşi fel îşi striga durerea Psellos, pe mormântul surorii sale. Nici aici Bizanţul nu schimbase nimic.

Astfel, în acest poem, care vrea să pună faţă în faţă două civilizaţii, în care lumea latină din Antiohia se opune lumii greceşti a Bizanţului, dacă lăsăm la o parte câteva obiceiuri împrumutate din occident, cum ar fi legătura feudală sau vânătoarea cu şoimul, nu se vede aproape nicio influenţă străină în descrierea ce ni se Jace despre societatea acelei vremi. Fondul rărnâne curat bizantin şi civilizaţia greacă pare a ii dat mult mai mult deeât a primit de la acei baroni franci veniţi ca nişte cuceritori. Este ceea ce arată şi mai bine romanul lui *Lybistros şi al Rhodamneei.* Vom vedea cum în secolele al XlII-lca şi al XlV-lea, Bizanţul păstra încă ceva din acea putere de asimilare, prin care făcuse să intre atâtea popoare în marea unitate a elenismului. atracţia dulce, una prin arborii, florile şi izvoarele sale, cealaltă prin limpezimea şi dulceaţa apelor ei. Dar cavalerul părea preocupat de altceva. Era un om frumos. Latin de rasă şi nobil, viteaz, sprinten, cu statură elegantă, cu înfăţişare solidă şi viguroasă ; era blond, înalt ; bărbia îi era rasă, părul tăiat în triunghiu. Călărea pe un cal frumos, avea în mână un şoim ; un câine îl urma. Era acoperit cu arme strălucitoare şi tot ur- mându-şi drumul, lacrimi îi

izvorau din ochi, suspine îi ieşeau din piept“.

Acest cavaler rătăcitor, occidental la costum şi la înfăţişare, nu este altul decât Lybistros, regele ţării Libandros. Şi iată că pe cărarea singuratică trece un alt cavaler. El se apropie de Lybistros, îl întreabă şi sfârşeşte prin a-i smulge povestirea aventurilor sale. Dar mai întâi cei doi cavaleri se unesc printr-un jurământ de credinţă ; după care, Lybistros începe astfel povestea.

„în ţara mea, prietene, eram un om puternic, un senior bogat, temut de toţi şi de o vitejie incomparabilă. Aveam bucuria ca tovarăşă, nepăsarea ca prietenă ; tot ce era plăcut şi frumos mi se întâmpla în mod natural“. Ca şi Parsifal din drama wagneriană, acest om fericit era insensibil la dragoste, insensibil la dorinţi şi n-avea decât dispreţ şi batjocuri pentru cei pe care-i vedea căzând sub povara lor. Dar, spre deosebire de Parsifal, el însuşi nu avea să reziste mereu ispitei. Dragostea atotputernică îl aşteaptă în adevăr şi-l pândeşte. Şi înir-un episod frumos, care nu-i lipsit de analogic cu acela în care Parsifal învaţă compătimirea faţă -de animale, Lybistros vede rcvclându-i-se forţa de neînvins a dragostei. După cum Parsifal ucide lebăda, tânărul doboară la vânătoare o turturică şi cu uimire vede căzând la picioarele lui, moartă de durere, tovarăşa păsării pe care a ucis-o. Şi după cum Gurnemanz instruieşte pe Parsifal, bătrânul sfetnic al lui Lybistros îl învaţă

atunci „misterele dragostei şi legăturile dorinţei, toată dulceaţa amară a iubirii“ şi-l face să cunoască legea dragostei universale, care conduce pe orice creatură.

Unele visuri slârşesc prin a lumina pe cavaler. El se vede într-o livadă înverzită, printre ape limpezi, copaci umbroşi, **1** lori în culori delicioase ; deodată o trupă înaripată îl asaltează, îl dezarmează şi-l conduce în palatul Erotocraţiei. Ca şi în romanul lui Belthandros, o inscripţie este gravată pe poartă : „Orice om care nu c robit puterii Amorului, orice om care rămâne insensibil

dorinţii, tui trebuie să cunoască fericirea pe care o împrăştii în castelul Erotocraţiei. Cel ce vrea să pătrundă înlăuntru şi să vadă palatul dragostei, trebuie să se recunoască sclavul şi să se facă vasalul său“. Atunci apar două personaje, unul blond încununat cu lauri — este Dorinţa, celălalt îmbrăcat cu o rochie de aur fără centură, încoronat cu mirt — este Voluptatea. Ei introduc pe tânăr în faţa zeului Amorului, aşezat pe un tron şi care rând pe rând ia înfăţişarea unui copil, a unui om matur şi a unui bătrân. Lybistros se prosternează la picioarele lui şi-i prezintă omagii. „Amor, rege puternic, stăpân al lumii, suveran până şi al lucrurilor neînsufleţite, tu care cercetezi orice suflet şi descoperi orice dorinţă, tu care faci să se nască orice voluptate, dacă, prin nesimţirea ce am avut faţă de tine, te-am jignit, stăpân al dorinţei, nu te supăra pe greşeala mea şi nu mă pedepsi. Eram un bădăran, sa ştii, iartă-mă. Mulţumeşte-te de a-mi fi inspirat teamă şi fie-ţi milă de mine. Jur să fiu de aici înainte sclavul tău şi sclavul legii tale, de a asculta ca un supus de voinţa şi de ordinele tale“. Zeul iartă pe noul său adorator şi-i vesteşte destinul lui viitor. Va iubi o prinţesă indiană, Ilhodamneea, liica regelui Chrysos, o va pierde după un an prin farmecele unei vrăjitoare, vreme de doi ani o va căuta prin lume şi în sfârşit, se va întoarce să domnească împreună cu ea în Argyro-

castron. încă un vis duce pe tânăr în „grădina Amorului“. El întâlneşte aici pe zeu, ţinând într-o mână un arc de argint, conducând cu cealaltă pe „tânăra fată *t* destinată inimii mele, pe fata, lumina ochilor mei“. „Lybistros, îi spune Amorul, vezi pe această fată ? Admiri frumuseţea ei, eşti încântat. Este Rhodamneea, fiica regelui Chrysos. Pe ea trebuie s-o cucereşti. întinde mâna p-’să trăieşti mulţi ani împreună cu ea, să mori lângă ea şi pleacă rebelul tău cap sub jugul Dragostei“.

Devenit astfel vasalul Amorului, Lybistros nu poate decât să-şi urmeze destinul. După sfaturile sfetnicului

său credincios, el plecă la drum împreună cu o sută de cavaleri spre a găsi pe frumoasa sa şi după multe încercări ajunge în faţa castelului, ale cărui ziduri strălucesc în soare. Este Argyrocastro, „castelul de argint“.

Poetul face aici o descriere curioasă a reşedinţei regelui Chrysos. Deasupra turnurilor care-1 apără se ridică statui de marmoră şi bronz, reprezentând oameni de arme şi muzicanţi şi la suflarea vântului ies acorduri armonioase din’instrumentele pe care le ţin. Deasupra porţilor, alte figuri reprezintă cele douăsprezece Virtuţi şi o inscripţie face cunoscut numele şi darurile fiecăreia. Mai departe, sunt cele douăsprezece luni, fiecare sub aspectul unei figuri simbolice, întovărăşită de o inscripţie. Şi în sfârşit cele douăsprezece genii, Amorul, Buna primire. Simpatia, Afecţiunea, Perseverenţa etc. şi fiecare poartă o tăbliţă cu o inscripţie. Dar, în faţa. atâtor minuni, cavalerul rămâne destul de încurcat: nu ştie prin ce mijloc să ajungă la frumoasa lui. Din fericire, unul din tovarăşii săi descoperă locul unde se află apartamentul Rhodamneei şi intră în legătură cu un eunuc al prinţesei. După sfatul său, Lybistros scrie o scrisoare şi o aruncă, cu ajutorul unei săgeţi, pe terasa fetei. Servitoarele Rhodamneei, foarte intrigate, se ceartă pe săgeată şi pe scrisoare, neştiind căreia din ele

îi e destinată ; la urmă, o duc stăpânei lor ; şi aceasta, ca o femeie curioasă, nu are linişte până ce nu va cunoaşte pe autor şi nu va vedea pe îndrăzneţul îndrăgostit.

îndată începe o corespondenţă. Mai întâi, Rhodamneea ezită ; dar Amorul însuşi vine în ajutorul cavalerului, silind pe frumoasă să se predea şi eunucul de asemenea pledează pe iângă stăpâna sa cauza lui Lybistros. Zadarnic încearcă fata să se înşele, zadarnic încearcă a crede că aceste mesaje pasionate sunt adresate uneia din servitoarele ei ; pe nesimţite încep a-i place scrisorile, dragostea îi aprinde inima şi sfârşeşte

prin a răspunde. Trebuie să mărturisim de altfel că nimic nu-i mai obositor decât această corespondenţă, în care poetul simte plăcerea să filosofeze asupra dragostei. Totuşi, printre aceste fleacuri, se întâlnesc unele lucruri frumoase, ca această serenadă pe care Lybistros o cântâ sub ferestrele iubitei : „Cavalerul iubeşte pe fata născută din soare, nobilul cavaler iubeşte pe frumoasa fată. Pentru dragostea frumoasei sale, el îşi înalţă cortul în livadă, sub lumina lunii pe care frumoasa mea o egalează şi o întrece în strălucire. Frumuseţea frumoasei a făcut în aşa fel, înêât cavalerul e captiv, departe de ţara lui de naştere şi-a sulerit multe neplăceri spre a găsi pe frumoasa lui ; şi acum, când a găsit-o, el este tot torturat şi din nou suferă pentru dragostea ei. Cavalerul e de rasă nobilă. Fata este incomparabilă. El o priveşte şi suspină şi sufletul lui e rupt şi tulburat de durere. F**.1** priveşte soarele şi-aminteşte tot ce a suferit pentru ea ; şi pe lună, când străluceşte, el o roagă cu lacrimi să spună frumoasei să nu**-1** mai tulbure pe nedrept". în sfârşit, îşi însoţeşte ultima scrisoarea de un inel şi prinţesa se hotărăşte să-i dea o întâlnire.

Dimineaţa, în adevăr, frumoasa Rhodamneea iese din castel spre a se duce la vânătoare. încalecă pe un cal alb, împodobit cu purpură şi aur. Ea însăşi, zice

poetul, este îmbrăcata „după moda latinilor“ şi acoperită cu o mantie de aur, care atârnă aproape până la pământ. E aşa de frumoasă, înêât numai vederea ei robeşte toate inimile : „Niciodată pământul n-a făcut ceva mai frumos“, spune textul. Faţa ei e rotundă ca luna plină, tenul alb ca zăpada ; ochii ei întunecaţi sunt dulci şi înêântători. însăşi mâinile Graţiilor i-au modelat nasul ; buzele ci par un trandafir întredeschis spre a primi rouă. „în lumea întreagă n-ai putea găsi o frumuseţe asemănătoare“. Mulţumită bunăvoinţei eunucului, în sfârşit cei doi amanţi se înlâlnesc şi trebuie să notăm discreţia cu care poetul alunecă peste momentele delicate ale întrevedeiii lor.

Dar Frederic, regele Egiptului, vine să ceară mâna Rhodamncei, care i-a fost făgăduită. Atunci prinţesa se hotărăşte să-şi mărturisească dragostea tatălui său şi amândoi pretendenţii îşi dispută mina ei în câmp deschis. Lupta e aspră, dar Lybistros iese învingător ; şi îndată este proclamat rege, asociat de Chrysos la domnie şi se căsătoreşte cu Rhodamncea. Fericirea soţilor e perfectă : „în apartamentul tinerei femei, povesteşte Lybistros, se afla o grădină interioară. Era o bucată din paradis, un loc de fericire, un izvor de bucurie“. Dar acolo se ridica o statuie misterioasă, pe care o inscripţie profetică vestea cavalerului noi suferinţe : „După bucurie, se citea pe ea, din nou Lybistros va găsi durerea, doi ani de încercări şi apoi reîntâlnirea după exil^ şi fericirea după loviturile soartei“.

în adevăr, regele Egiptului e un vrăjitor şi va întrebuinţa magia spre a se răzbuna pe rivalul său. într-o zi Lybistros şi Rhodamncea erau la vânătoare. „în mijlocul câmpiei, povesteşte cavalerul, întâlncsc un negustor ; avea cu cl o mulţime de cai şi de oameni şi o bă- trână îl întovărăşea, aşezată pe o cămilă. El se coborî şi veni să mă salute şi cu îi spusei : — Cine eşti tu, omule şi de unde vii ? — Sunt un negustor din Babylon.

— Şi ce ai de vânzare ? îl întrebai. — Tot felul de lucruri, argint şi pietre preţioase, perle şi mătăsuri, tot ce poţi dori mai frumos. — Ai pietre preţioase, negustorule, le cumpăr. — Şi am de asemenea un cal măreţ, nu există altul mai minunat pe pământ“. Prinţesa doreşte să încerce calul **3** ea se urcă în şa, dar în curând nu mai e stăpână pe armăsar. în acelaşi timp Lybistros ia un inel ; dar abia l-a pus în deget şi cade jos ca mort. Când îşi recapătă cunoştinţa, Rhodamneea a dispărut. Şi de atunci o caută prin lume. Tocmai în timpul acestui drum rătăcitor el întâlneşte, pe cărarea singuratică, pe celălalt cavaler, Klitobas.

După ce Klitobas la rândul său, într-o digresiune de altfel destul de lungă, a povestit propriile sale aventuri,

cei doi tovarăşi îşi urmează drumul împreună. Şi în curând un vis lc arată drumul ce trebuie să ia spre a regăsi şi pe Rhodamneea şi pe răpitorul ei. Puţin mai târziu, pe ţărmul mării, ei întâlnesc o femeie bătrână, „neagră ca o sarasină“. Este tocmai vrăjitoarea care odinioară a ajutat pe regele Egiptului s-o răpească pe soţia lui Lybistros ; dar prinţul i-a răsplătit rău serviciile şi ea e gata să se răzbune împotriva lui. Aici, poemul se întinde mult asupra capitolului vrăjitoriei **3** bătrâna explică pe larg celor doi cavaleri tot ce puterea sa magică îi permite să săvârşească. Ştie să întrebe astrele, să prevestească viitorul, să cheme pe demoni în nopţile fără lună, să coboare cerul pe pământ. Spre a o servi, demonii iau mii de forme omeneşti ; ea are la porunca ei cai măreţi, care străbat într-o noapte distanţe fantastice. îşi pune toată ştiinţa în serviciul celor doi prieteni; apoi, închizându-se în coliba sa, la miezul nopţii ea cheamă spiritele răufăcătoare şi, învăţată de ei, ea informează pe Lybistros şi Klitobas despre soarta Rhodamneei. Virtuoasa prinţesă a rezistat dorinţelor regelui din Egipt; ea a cerut, înainte de a fi a lui, şi a obţinut un soroc de patru ani ; pentru moment, ea ţine un mic han la ţărmul mării Egiptului.

înarmaţi cu instrucţiunile vrăjitoarei şi urcaţi pe caii ei, cei doi cavaleri pleacă spre a o găsi. Mai întâi Klitobas se prezintă singur la ea şi încet-înţet o pregăteşte pentru surpriza ce o aşteaptă. „Mâine, îi spune el, vei vedea pe Lybistros“. La acestea, leşinuri, apoi izbucniri de bucurie : în primul moment, prinţesa nu poate crede în fericirea ei. Dar în curând soţii se regăsesc ; ei fug din Egipt, călărind tot pe caii vrăjitoarei. Lybistros de altfel nu are nicio recunoştinţă faţă de vrăjitoare : la rugămintea Rhodamneei, el o ucide pe bătrâhă cu o lovitură de sabie şi „scapă pământul de acest monstru, care nu era decât un demon încarnat“. Şi toţi împreună, acum fericiţi, se întorc la Argyrocastron, unde Klito- bas, ca preţ al devotamentului său, primeşte mina sorei

Rhodamneei.

IV

Acesta este poemul lui Lybistros şi Rhodamneei. Considerat din punct de vedere literar, este foarte interesant şi desigur unul din cele mai remarcabile printre lucrările de acest gen. O artă foarte savantă, foarte rafinată este uniră cu procedee ce amintesc simplitatea naivă a cântecelor populare ; şi acest contrast este infinit de plăcut. Fără îndoială, este ceva obositor câte- odată în întorsătura complicată a povestirii, în afectarea sentimentală a nenumăratelor scrisori de dragoste pe care le schimbă eroii poemului şi în care autorul pare a-i !i plăcut să facă paradă de preţiozitate şi manierism în întrebuinţarea excesivă şi cu deosebire artificială a visurilor, alegoriilor şi a altor banalităţi literare. De asemenea, este oarecare stângăcie în repetările în care acelaşi episod, de exemplu al întâlnirii amanţilor cu negustorul din Babilon e povestit de două sau

de trei ori, în termeni aproape identici. Dar când poetul se liberează de aceste lungimi şi locuri comune, face dovadă de graţie şi delicateţe, găseşte accente de emoţie ader arată şi de pasiune sinceră. Alături de jocurile de spirit insuportabile despre *pothos,* dragoste şi *ponas,* durerea ce naşte din dragoste, se află, în cântecele de dragoste pe care le-am citat mai înainte, o prospeţime de sentiment adeseori încântătoare. în altă parte se găsesc pasaje frumoase, în care vorbeşte pasiunea pură. Vedeţi de exemplu în ce termeni se exarimă Rhodamneea, când află că bărbatul ei trăieşte i .Trăieşte Lvbistros. Trăieşte, el, pe care farmecele vrăitoarei l-au făcut să piară. Trăieşte, el, pe care sufleul meu l-a copleşit de tristeţe. Trăieşte, el, pe care -au doborât amărăciunile ce a avut din pricina mea. Tar, dacă e viu, dacă a venit spre mine, cine i-a ară- :at drumul, cine i-a servit de călăuză ? Şi nu pot crede ;ă a venit. Căci *cum de n-a venit el însuşi la mine ?“* Trăsătura

finală e de o sensibilitate profundă, de o de- icateţe frumoasă şi pasionată.

Dar mai ales din punct de vedere istoric trebuie să malizăm poemul pentru tot ce ne învaţă despre is- oria societăţii.

Ca şi în romanul lui Belthrandos, elementul latin ine un loc mare în istoria lui Lybistros şi a Rhodarn- teei. Eroul e latin şi portretul pe care-1 face autorul îl tratã îmbrăcat, înarmat şi ras ca oamenii din rasa sa. Tietenul său Klitobos e nepotul regelui Armeniei, tdică al unui prinţ pe care istoria ni**-1** arată în legă- .uri neîntrerupte cu suveranii statelor france din Siria, în sfârşit, lumea pe care o descrie poemul este plină de obiceiuri din occident. Ideea legăturii feudale, a omagiului care leagă pe vasal de suveran apare ca ucru familiar, trecut oarecum în moravurile şi limba- ul curent. Tovărăşia cavalerească, ce leagă pe cei doi ăzboinici printr-un jurământ reciproc de fidelitate şi

de prietenie, apare ca o instituţie cunoscută. Modelele sunt latine, chiar în curtea orientală a Rhodamneei. Prinţesa, spune poemul, este îmbrăcată cu „vestminte latine“ şi într-un câmp închis, într-o întrecere cavalerească, ale cărei detalii poetul le descrise foarte exact. Lybistros şi Frederic al Egiptului îşi dispută mâna frumoasei. Ceea ce e poate şi mai remarcabil, este că scriitorul grec, asemănător în aceasta cu autorul *Cronicii Moreei,* îşi declară pe faţă simpatiile pentru latini : „iubesc pe latini, spune Rhodamneea tatălui său : e c rasă de viteji. Şi printre ei, iubesc mai ales pe aceia care luptă pentru dragoste şi glorie“.

Cu toate aceste trăsături caracteristice, care dove dese, ca şi în Belthrandos, felul cum unele obiceiur din occident se infiltrează în orient, ar fi foarte temerar, ca şi pentru Belthandros, să pretindem a găs în poem imitaţia vreunui model occidental. Dacă so cietatea descrisă apare pătrunsă de unele elemente latine, ea păstrează totuşi, în ansamblu, o culoare cura bizantină.

Fără îndoială, în acest poem religia nu ocupă locu important pe care i-1 rezervă romanul lui Belthrandos Rhodamneea nici nu e creştină şi orice preocupare dt propagandă sau de conversiune pare a fi rămas străina autorului. Dar, în schimb, tradiţiile antice sunt tot ci atâta grijă păstrate ca şi în romanele pur bizantine din secolul al Xll-lea : găsim fără încetare amintirea şi influenţa operelor artei clasice. Amorul-copil, aşa cum e reprezentat, îneântător şi grozav în acelaşi timp. sub părul blond care-i umbreşte faţa, e o figură cu totul antică, inspirată de un tip familiar artei; şi de altfel poetul ne spune „că pare făcut de mâinile unui pictor excelent“. Alegoriile Dorinţei, Voluptăţii şi Dreptăţii coboară direct din arta alexandrină şi de acolo vin de asemenea figurile Virtuţilor şi Lunilor

care decorează porţile Argyrocastronului şi a căror atribute autorul le descrie în lungi *ecfraseis.*

Marte acoperit cu armură, ţine într-o mână o sabie, în cealaltă o tăbliţă pe care se citeşte : „Eu încep anul, cu sunt soldatul războiului ; nu uitaţi că trebuie să mergem asupra duşmanului“. După el venea Aprilie, un păstor conducându-şi turma, ţinând într-o mână băţul, în cealaltă o hârtie pe care se putea citi : „Păzesc şi pasc turme numeroase şi sărîturile mieilor -fac bucuria mea“. Mai, are forma unui tânăr frumos, pe cap cu o cunună de flori, în mână cu un trandafir. El spune : „Profită de anotimpul frumos, dacă eşti înţelept; nu lăsa zilele frumoase să treacă fără a te bucura“. Iunie, un om cu umerii largi, cu braţele goale, are mâinile încărcate cu flori multicolore. El zice : „Eu trăiesc în cel mai frumos timp al anului, gust parfumul florilor“. Iulie este gol ; pe cap are o cunună de spice *;* într-o mână ţine secera, în cealaltă un snop ; şi el zice : „Eu secer fructele pământului pe care l-am semănat cu trudă“. August, pare a gâfâi de căldură şi inscripţia lui laudă băile şi apa răcoroasă, care înviorează pe oamenii însetaţi. Septembrie culege struguri. Octombrie e un vânător de

păsări. Noiembrie apare sub înfăţişarea unui plugar, la picioarele lui, gnu semănat. Decembrie e îmbrăcat într-o mantie grea şi poartă în mână un bastonT Ianuarie e un vânător îndrăzneţ ; câinele aleargă în urma lui ; în mână ţine un şoim şi spune : „Vânătorul nu stă jos, el aşteaptă prilejul de a pleca la vânătoare“. Februarie se arată sub aspectul unui moşneag, cu o maşină de încălzit în mână şi zice : „Mă încălzesc din cauza frigului ; când mă vede aşa de bătrân, nimeni n-ar putea să mă ţină de răti“.[23]

Romanele lui Prodrom şi Eustathios cuprind descrieri aproape identice cu ciclul lunilor şi ar fi uşor să regăsim şi în manuscrisele bizantine reprezentări asemănătoare cu figurile descrise în poem. Ele diferă profund, de altfel, de imaginile prin care occidentul pictează de obicei aceste alegorii ; prin această latură, poemul este absolut bizantin.

Mai este bizantin şi prin dragostea de natură, pe care am observat-o de asemenea şi în romanul lui Dighenis Akritis şi în al lui Belthandros. Găsim mereu în versurile autorului nostru descrierea peisajelor încântătoare, a peisajelor aşa cum le-au iubit întotdeauna orientalii, pline de verdeaţă, de flori, de copaci mari şi de ape curgătoare, răcoroase, care dau celor ce le privesc ideea unei perfecte opere de artă, „făcută de mina unui pictor“. Personajele romanului gustă profund farmecul lor : „Dacă un om, spune Lybistros, s-ar putea instala într-o asemenea livadă şi trăi intr-un loc aşa de graţios zilele vieţii sale, n-ar mai dori raiul“. Un peisaj frumos e deajuns ca să-i facă să-şi uite necazurile şi ei asociază cu plăcere această natură prietenă tuturor emoţiilor pe care le încearcă. „Munţii gem, spune Lybistros, câmpiile suferă împreună cu mine ; ţărmurile plâng, livezile sunt mişcate j arborii drumului, strâmtorile au auzit durerea mea, livezile disperarea mea, fluviile repetă lacrimile şi dealurile vaietele mele“.

De asemenea, în sfârşit, luxul palatelor, al Amorului

23 Am împrumutat în parte traducerea lui Gidel (n.a.).

cu minunile sale, al lui Lybistros cu apartamentele sale intime care par „o bucată din paradis“, evoca amintirea splendorilor bizantine. Şi de altfel, obiceiurile curţii bizantine au servit de model descrierii ceremoniilor. Când tatăl Rhodamneei asociază pe Lybistros la tron, „el trimite, spune poemul, patru din ar- honţii săi purtând un scut rotund şi pun deasupra pe erou, îl ridică în aer şi aclamă în primul rând numele lui Chrysos autocratul, în al doilea rând pe al lui Lybistros : „Ani mulţi, strigă ei basileului Lybistros“. Când eroul reîntors în ţară, ia din nou în stăpânire

puterea în mijlocul serbărilor, a muzicii flaşnetelor, **a** fanfarei, tobelor şi trâmbiţelor, se asociază *euţemia* rituală : „Ani mulţi şi frumoşi lui Lybistros, mare ba- sileu al ţării ilustre a Argyrocastronului şi rege al ţării Libandros, lui şi frumoasei Rhodamneea, basilissa glorioasă şi înfloritoare“. Nu se purtau altfel în Palatul Sacru, când mulţimea demnitarilor curţii, Senatul, armata, poporul salutau urcarea pe tron a unui împărat.

Desigur, societatea pe care o descrie romanul lui Lybistros e mai rafinată, mai elegantă decât pe cea pe care ne-o arată istoria lui Belthandros. Dragostea e, ca şi altădată, ocupaţia constantă, plăcerea favorită a cavalerilor, dar această dragoste a devenit o adevărată ştiinţă, care are legile, regulile sale inviolabile pe care trebuie să le observe cel iniţiat, *erotupaideumenos,* din ziua când a primit *erotodouleia,* serviciul dragostei şi fără îndoială, la trubaduri şi rapsozi regăsim o concepţie analogă şi rafinamente asemănătoare asupra dragostei. Dar amanţii perfecţi ai romanului grec se mişcă într-un decor cu totul oriental. întâlnirea lui Lybistros şi Rhodamneei cu negustorul din Babilon e un episod luat din realitatea vieţii rătăcitoare de pe drumurile Asiei. Sosirea lui Klitobos la hangiţă aminteşte oricui a văzut orientul o scenă ce nu s-a schimbat de secole : „Descalccă, scump străin, zice hangiţa i există un loc unde vei putea să te odihneşti, un grajd pentru calul tău,

o baie, unde te vei spăla. Nu vreau de la tine decât o promisiune : îmi vei povesti ce ai făcut, ce ai văzut prin lume.“ Acestea sunt trăsături, de o culoare vie şi justă, care dau romanului o savoare particulară, dar sunt trăsături de o culoare cu totul orientală.

Astfel, literatura confirmă ceea ce ne-a învăţat istoria. în contact cu occidentul, societatea bizantină nu s-a modificat decât într-un fel cu totul superficial. Fără

îndoială, apropierea celor două civilizaţii care rezultă din cruciade, a introdus în orient unele obiceiuri latine ; fără îndoială, înaltele clase ale societăţii greceşti, de multă vreme obişnuite cu ideile şi moravurile cavalereşti, au adoptat cu plăcere unele mode şi unele obiceiuri din occident. Fondul însă a rămas neschimbat bizantin. Şi acest fapt e şi mai adevărat, dacă din lumea curţii şi a nobleţei, trecem la acea parte a societăţii care reprezintă cu adevărat poporul. Acest popor, am văzut, n-a avut decât ură pentru suveranele străine pe care politica le-a pus să domnească peste Bizanţ ; acest popor, încurajat de clerul său, n-a avut decât neîncredere şi dispreţ pentru toate încercările destinate să-l apropie de occident. Cu tot efortul prinţilor, cu toate necesităţile politice, niciodată cele două lumi ostile nu s-au pătruns, nici nu s-au înţeles. Poate a fost o nenorocire pentru Bizanţ, în sensul că latinii, rău dispuşi faţă de el, rămaseră indiferenţi la încurcăturile şi ruina lui. Dar, în schimb, aceasta a dat civilizaţiei sale acest aspect particular şi original, care atrage azi aşa de mult şi reţine atenţia istoricului.

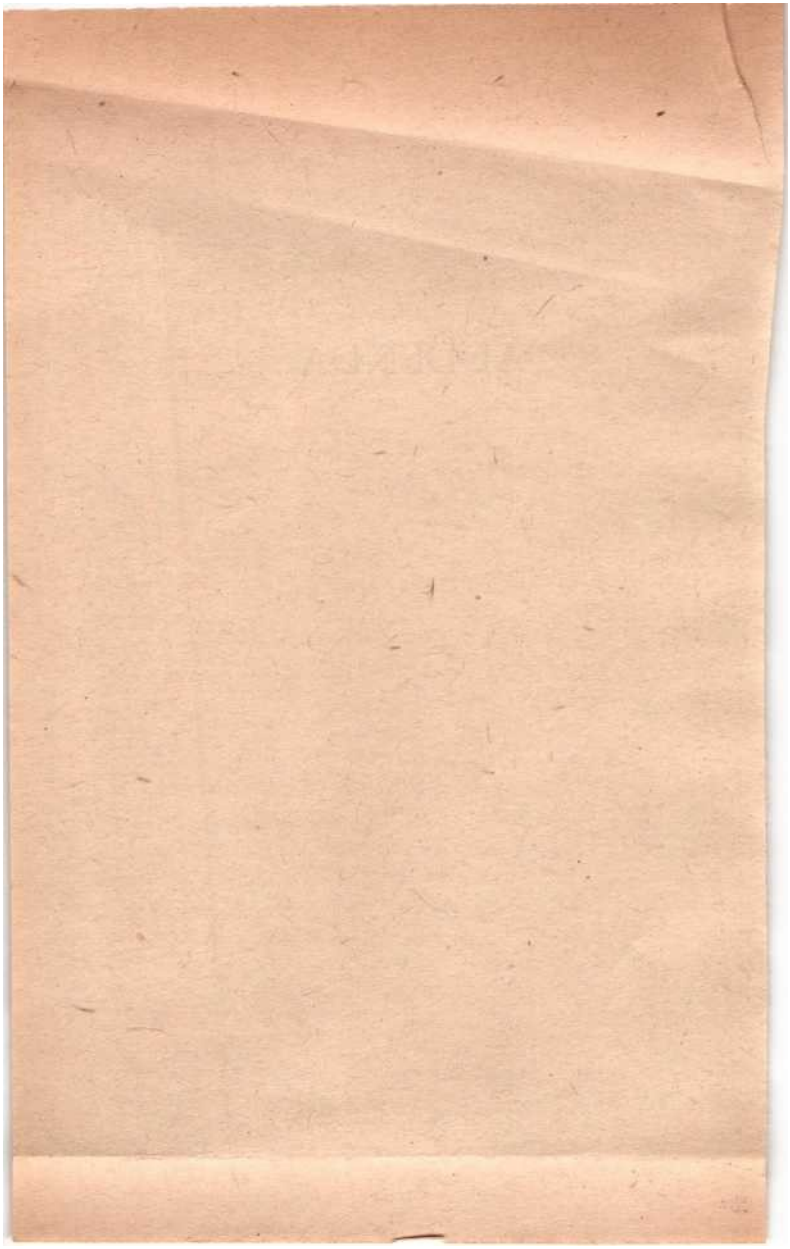

în biserica San Vitale din Ravena, se vad pe pereţii absidei două tablouri mari în mozaic. La stânga, un

împărat, îmbrăcat intr-un costum bogat, strălucind de aur şi de pietre scumpe, cu picioarele încălţate cu purpură, cu capul încoronat şi înconjurat de nimbul pe care bizantinii îl atribuiau regilor ca şi sfinţilor, aduce darurile sale bisericii terminare prin grija lui. Două grupe de personaje îl întovărăşesc : aici arhiepiscopul de Ravena şi clericii săi, în lungi vestminte sacerdotale, dincolo strălucitorul cortegiu al demnitarilor aulici şi al gărzilor, torul strălucind de scânteierea broderiilor, de luciul scuturilor şi al armelor. De cealaltă parte a absidei, o împărătească înaintează spre uşa sanctuarului, întovărăşită de o suită de femei în toalete elegante şi rafinate. Costumul suveranei este de o splendoare incomparabilă. La poalele mantiei sale de purpură violetă, se desfăşoară o broderie lată de aur, în cute luminoase ; pe pieptul său strălucesc bijuteriile ; pe capul său nimbat este pusă o diademă ; şi în părul ei se amestecă ciucuri de perle şi de pietre scumpe, care cad pe umeri ca nişte cascade scânteietoare.

Poate nicăieri mai bine ca în aceste tablouri laimoase, lumea bizantină nu trăieşte evocată mai pă-

••runzător. In rigiditatea lor «puţin cam solemnă, aceste figuri aşezate simetric, fac prezentă în faţa ochilor noştri măreţia curţii imperiale, prestigiul luxului, rafinamentele minuţioasei şi savantei sale etichete. Vestmintele bogate sunt copiate după realitate ; feţele, aşa de caracteristice în hieratica lor răceală, sunt, fără îndoială, portretele înseşi ale personajelor ; şi în faţa acestor figuri nemişcate, te laşi pradă multă vreme visării, în absida solitară, şi fără să vrei încerci să descifrezi enigma acestor măşti de nepătruns, să ghiceşti misterul vieţii şi al gândurilor lor dispărute. Căci accsr bărbat şi această femeie, acum treisprezece secole, au jucat pe scena lumii marile roluri ale istoriei ; ei au guvernat aproape o jumătate de secol, ca nişte «stăpâni absoluţi, tot, ceea ce forma atunci -universul civilizat ; nimic n-a lipsit gloriei lor, nici prestigiul succeselor

militare, nici strălucirea marilor reforme administrative, nici rafinamentele civilizaţiei celei mai elegante, nici minunile unei arte creatoare : nimic, nici chiar farmecul unei existenţe romanţioase între toate, care şi astăzi interesează curiozitatea noastră de neînvins, la numele inseparabil unite de Justinian şi Teodora.

Ce a fost, ce a voit să fie, acest imperial «parvenit, biet ţăran iliric urcat pe tronul Cezarilor ; ce a fost, ce a voit să fie această dansatoare, transportată prin- tr-un joc al soartei de pe culoarele circului în splendorile împărăţiei : desigur, problema este greu de rezolvat, sarcină delicată, poate imposibilă ; cu siguranţă, nu este indiferentă nici curiozităţii noastre, nici istoriei. Pentru a înţelege ce a fost în secolul al Vl-lca acest imperiu grec din orient, care se lumina atunci de o rază de glorie neaşteptată, trebuie să încercăm să pătrundem secretul acestor voinţe suverane, care au pus în mişcare toată maşinăria domniei; trebuie să

încercăm să citim în aceste suflete despotice şi mân- dre, care au marcat tot ce au atins cu o pecete profundă şi de neşters.

I

Prin ultimii ani ai secolului al V-lea, trei tineri ţărani din Macedonia părăsiră într-o zi munţii lor natali ca să se ducă să-şi caute norocul : tot bagajul, toată averea lor o duceau în spate într-un sac, care conţinea o mică provizie de piine uscată ; şi astfel echipaţi, ei luară pe jos drumul spre Constantinopol. Erau nişte llăcăi cu înfăţişare frumoasă, voinici şi energici : ajunşi în capitală, nu avură nicio greutate să se înroleze în garda imperială. Ori, în această societate bizantină, care prin unele laturi era ciudat de democratică, armata ducea oriunde : s-a văzut aceasta pentru unul din cei trei tovarăşi. Curajul său militar, bunele şi credincioasele sale" servicii îi aduseră o rapidă avansare; deveni ofiţer, general, chiar senator; el comanda, ca şef, trupele din gardă când muri împăratul Anastasie, în anul 518. O

intrigă destul de obscură puse pe tron pe omul nostru : el a fost împăratul Justin I.

Justin avea un nepot, Justinian, născut, ca şi el, într-un sat necunoscut din Macedonia de sus, în împrejurimile actualului Uskub, spre hotarele Albaniei. El fu pentru acest tânăr cel mai atent şi cel mai bun dintre unchi, un unchi de moştenit. Neavând niciun copil, se interesase din vreme de fiul sorei sale : îl aduse la Constantinopol, veghease la educaţia lui. Personal, Justin nu era mare cărturar în ce priveşte învăţătura ; abia ştia să citească, să scrie şi mai puţin şi au trebuit, când se urcă pe tron, să confecţioneze

pentru cl, ca să poată semna actele oficiale, o placă de lemn, găurită cu crestături care corespundeau literelor din parafa imperială, şi în care suveranul îşi ducea, cu greutate, pana şovăitoare. Dar acest ţăran de la Dunăre înţelegea virtutea educaţiei pentru ceilalţi. Nepotul lui urmă deci la şcoală : el se pătrunse adine de cultura şi de tradiţiile Greciei şi Romei ; şi când norocul îmbrăcă pe unchiul său în purpură, el fu gata să fie slătuitorul şi ajutorul său. Astfel, deveni repede unul din primele personaje ale imperiului ; treptat, bunăvoinţa suveranului îl apropie chiar de treptele tronului. El deveni conte, patriciu, consul, comandant şef al trupelor care-şi aveau garnizoana în capitală ; în sfârşit, Justin îl adoptă şi îl asocic la imperiu. Prin talentele şi prin îndemânarea lui, el răspunse de altfel speranţelor pe care unchiul său le pusese în el. Când Justin luase puterea, el avea aproape treizeci şi cinci de ani ; avea experienţa afacerilor, mintea coaptă, caracterul format. El ştiu în acelaşi timp să se debaraseze, nu fără oarecare perfidie, de rivalii care puteau să stea în calea norocului său şi să se facă iubit de toate clasele societăţii bizantine. Plăcea Bisericii prin stricta sa ortodoxie şi prin zelul credinţei merita laudele şi respectul pontifilor romani ; prin serbările strălucite care marcau începutul demnităţilor sale (când deveni consul cheltui 280.000 de

bani de aur, mai mult de patru milioane de astăzi), deveni idolul calicimii din Hipodrom, şi-n acelaşi timp îşi sătisfăcu propriile sale plăceri pentru lux şi risipă ; în sfârşit, linguşi Senatul şi ştiu să placă aristocraţiei. Avu, în adevăr, faimoasa sa legătură cu Teodora şi această căsătorie oarecum scandaloasă, care, după cum spune un scriitor al timpului, „era de ajuns ca să te facă să judeci calitatea sufletului său şi să-i apreciezi moralitatea“. Bunul împărat Justin pare a fi privit acest lucru cu mai puţină severitate el era un soldat

bătrân, căruia prea puţin îi păsa de nobilime **5** el însuşi se căsătorise cu o amantă plimbată multă vreme prin tabere şi făcuse, fără scrupule, o împărătească a Bizanţului din această femeie rustică şi barbară ca şi el. Deci el nu protestă prea mult împotriva nebunei pasiuni a nepotului său. Exista o lege care interzicea senatorilor şi înalţilor demnitari să se căsătorească cu femei de condiţie josnică, cu prostituate sau actriţe : ca să-i facă plăcere lui Justinian, împăratul abrogă această lege ; şi Teodora deveni soţia legitimă a moştenitorului tronului şi i se dădu înalta demnitate de patriciană, fără ca Bizanţul să pară a se fi scandalizat în adevăr prea tare. Astfel, când Justin muri în anul 527, nepotul său nu întâlni nicio greutate să-l moştenească şi Teodora împărţi puterea cu el. Timp de aproape patruzeci de ani, de la 527 până în 565, Justinian avea să domnească peste imperiul grec din orient.

II

Puţine personaje istorice sunt mai greu de judecat decât împăratul Justinian. Poţi spune despre el în acelaşi timp mult bine şi mult rău şi dovezile par a se înmulţi spre a justilica şi răul şi binele. Ca în atâtea probleme de psihologie istorică, nu lipsa de documente complică aprecierea; dimpotrivă, marea lor mulţime. Justinian a scris mult şi a pus pe alţii să scrie şi mai mult; monumentele sale legislative sunt precedate de lungi prefeţe, de ordonanţe minuţioase, în care se reflectă

gândirea şi ideile guvernării prinţului : şi deşi ar fi oarecum o naivitate să considerăm această literatură de cancelarie drept expresia exactă a adevărului, totuşi este imposibil să nu ţinem soco-

teala de ea. Pe de altă parte, scriitorii contemporani au povestit eu multe detalii evenimentele domniei, şi se pare că din povestirile lor se poate desprinde o vio figură a împăratului. Dar să examinăm mai de aproape pe unul din aceşti istorici, şi pe cel mai ilustru, Procopius. Acesta a fost secretarul lui Beli- zarie, pe care l-a întovărăşit în toate campaniile ; a trăit la Constantinopol în apropierea curţii, în rându- rile înaltei societăţi administrative ; a fost bine plasat pentru a putea observa de aproape lucrurile şi oamenii. Să privim acum cărţile sale şi să vedem ce imagine contradictorie ne-a lăsat scriitorul despre Justinian.

Iată de exemplu tratatul *Despre Edificii.* în această lucrare, împăratul este pus fără ezitare deasupra celor mai -mari oameni ai antichităţii. El este superior lui Temistocle prin succesele armelor, lui Cvrus prin înţelepciunea administraţiei. El a redat monarhiei splendoarea şi gloria, a strivit pe barbari, a recucerit provinciile pierdute, a întemeiat oraşe nenumărate. A fost restauratorul religiei, campionul ortodoxiei. A adus lumină şi ordine în întunericul şi contradicţia legilor şi a pus adevăratele baze ale dreptului scris. A garantat siguranţa imperiului, a înfrumuseţat oraşele prin construcţii admirabile. Mai cu seamă a fost bun şi milos : bun cu duşmanii, cărora le-a iertat intrigile şi le-a uitat comploturile, pentru a nu-şi aminti decât de serviciile aduse ; bun pentru săraci şi nenorociţi, pe care i-a copleşit cu daruri ; pe scurt, a făcut să domnească fericirea pe pământ. Dumnezeu însuşi a întins mina asupra lui, pentru a-1 ajuta. Pentru a păstra oamenilor o viaţă aşa de preţioasă, a înmulţit minunile pentru el şi atunci când ştiinţa omenească nu putea să-l salveze pe împărat, a făcut să coboare sfinţii din cer pentru a-1

vindeca. Pentru a-1 ajuta să rezolve greutăţile guvernării, Dumnezeu i-a transmis spiritul său sfânt; şi Procopius povesteşte cu seri-

oz.itate cum iiind zidurile nu ştiu cărei fortăreţe dărâmate de o inundaţie, pe cinci cei mai savanţi constructori de maşini nu ştiau prin ce mijloace să repare răul, Justinian, printr-o inspiraţie cerească, desenă el însuşi planurile necesare. Pentru a înălţa maiestatea alesului său, Dumnezeu îl improvizase inginer.

Acesta este panegiristul : fără rezerve, fără limite. Dar iată şi reversul medaliei. Este acea faimoasă *Istorie secreta,* în care acelaşi Procopius a strâns, spre sfârşitul domniei, toate calomniile, toate clevetirile, toate neroziile pe care toţi gură-cască din Constantinopol le colportau pe seama lui Justinian. Aici, nu mai este Temistocle şi Cyrus care să servească de punct de comparaţie, este Domiţian, cel mai rău dintre tirani. Şi iată portretul pe care autorul îl lace prinţului. Era în general un prost şi un răutăcios, dar un prost din ultima speţă, asemenea — cuvântul este acolo — „unui măgar care ascultă de frâul stă- pânului şi se mulţumeşte să dea din urechi“. Era un amestec de prostie şi de corupţie, de prefăcătorie şi de cruzime, un suflet perlid, mincinos, un josnic sperjur, fără cinste şi fără credinţă, supus tuturor influenţelor, mai ales celor rele, invidios pe orice superioritate, plăcându-i trădările şi intrigile, în sfirşit, unirea în acelaşi caracter a viciilor pe care de obicei natura le împarte între mai mulţi indivizi. Acesta ena omul particular ; iată acum împăratul. Dacă răsfoieşti cartea *Anecdotelor,* se desprinde din ea o impresie dominantă : timp de treizeci şi opt de ani de domnie, Justinian n-a avut decât o grijă, decât o preocupare : să strângă bani cu orice preţ, fără să ţină seama de cinste sau de milă | şi citind povestirea şireteniilor pe care le întrebuinţa, fără să vrei te gândeşti la acel Panurge, despre care Rabelais ne spune „că avea şaizeci şi trei de

feluri de a găsi bani pentru

nevoile lui, dintre care cel mai onorabil şi mai obişnuit era de a şterpeli pe furiş“. Când o povestire care se pretinde istorică se pretează la astfel de comparaţii, riscă foarte mult, după cum putem crede, să nu mai lie istorie.

Totuşi, Procopius povesteşte toate aceste prostii cu aerul cel mai serios din lume ; cum, pentru a jefui pe supuşii lor, Justinian şi Teodora se înţelegeau de minune, împăratul se prefăcea că cedează **1** aţă de ura împărătesei pentru favoriţii pe care mai intâi îi lăsase să se îmbogăţească, împărăteasa aducând acelaşi serviciu împăratului, şi astfel amândoi asociaţii sfârşeau prin a-şi satisface ura şi lăcomia ; cum, prin aviditatea lui, prinţul dezorganiză toate serviciile Statului ; şi cum a fost falsificator de bani şi altele. în cartea *Despre Edificii,* Justinian era alesul lui Dumnezeu ; în *Istoria secreta,* Procopius îngrămădeşte toate mărturiile evidente ale mâniei lui Dumnezeu, „care, spune el, din ură pentru acest om, şi-a retras protecţia de deasupra imperiului roman“. în ochii lui, Justinian nu mai este „dccât o plagă căzută din cer, care nu cruţă pe nimeni“. Este chiar mai mult: şi aici imaginaţia scriitorului depăşeşte în alevăr limitele grotescului. El povesteşte cu seriozitate că, după părerea sa, Justinian nu este om : „Este, scrie el, unul din acei demoni redutabili pe care poeţii îi numesc vampiri şi care îmbracă formă omenească, pentru a distruge pe muritori“. Şi dacă cineva se putea îndoi, iată dovezi. însăşi mama lui Justinian povestea că avusese legături cu o fiinţă supranaturală. Şi iată ceva şi mai convingător : noaptea, după cum afirmau servitorii palatului, „care, adaugă Procopius, erau oameni perfect sănătoşi la cap“, împăratul se scula deseori şi rătăcea multă vreme prin apartamente ; dar atunci nu mai era Justinian pe care poporul avea obiceiul să-l vadă şi să-l aclame în alaiurile oficiale, ci era un trup fără cap, străbătând

sălile goale în plimbări interminabile, până în clipa

în care capul, revenind nu se ştie de unde, se unea din nou cu trupul, pe care**-1** părăsise în mod aşa de ciudat. în prefaţa sa, Procopius a avut grijă să ne spună că va povesti întâmplări „care ar putea părea posterităţii de necrezut“. Mi-e tare teamă că acest avertisment este o precauţie inutilă.

Nu este deloc momentul acum să explicăm motivele pentru care Procopius, după ce se făcuse panigiristul înfocat al lui Justinian, a crezut de cuviinţă să devină cel mai înverşunat dintre detractorii săi, nici să cercetăm dacă această *Istorie secretă,* care tace puţină onoare inteligenţei ca şi valorii morale a celui care a scris-o, este în adevăr opera lui Procopius. Rămâne ■un lucru grav pentru noi : între aceste portrete aşa de perfect contradictorii, unde trebuie să căutăm adevărul ? Fără îndoială, nici de o parte, nici de cealaltă, nici în linguşitoarea exagerare din cartea *Despre Edificii,* nici în adunătura neroadă a *Anecdotelor;* dar pentru a zugrăvi omul aşa cum a fost, ce trăsături trebuie să reţinem din aceste mărturii ? Şi dacă adevărul este între acestea două, cum c de altfel probabil, cum să reuşim să-l desprindem ?

O altă greutate complică problema. Când îţi propui să studiezi această mare figură a lui Justinian, două fapte nu trebuie uitate : unul, că în momentul în care el se urca pe tron, avea patruzeci şi patru de ani; celălalt este că a domnit treizeci şi opt de ani, adică a murit la optzeci şi doi de ani. Ori, cum se întâmplă de obicei, la sfârşitul unei domnii prea lungi, o lâncezeală adâncă se introdusese în ultimii ani în toate domeniile administraţiei publice. împăratul îmbătrânca : el nu se mai interesa, spune un istoric al epocii, de nobilele griji care**-1** preocupaseră în tinereţea şi maturitatea sa; pierduse acea vioiciune şi acel orgoliu imperial care-i inspirau odinioară hotărârile.

Lăsa armata să decadă, fortăreţele să se ruineze | asista neputincios la hoţiile funcţionarilor săi, petre-

cându-şi vremea în sterile discuţii teologice, mărginindu-şi activitatea politică la a semăna vrajbă printre barbari şi cumpărând, atunci cind primejdia ameninţa, retragerea lor cu bani.

Se cunoaşte împărţirea faimoasă — şi medicală — pe care Michelet o introducea în domnia lui Ludovic al XlV-lea : la fel s-a încercat să se deosebească Justinian de dinainte şi de după ciumă şi este sigur, în adevăr, că în anul 542 împăratul a fost atins grav de această boală şi că nu s-a vindecat decât greu. De asemenea, s-a încercat să se împartă domnia lui Justinian după cum a domnit împreună cu Teodora sau fără ea : şi este incontestabil că şi moartea împărătesei, care a survenit în anul 548, marchează un început de slăbiciune şi de decadenţă. în orice caz, oricare ar li cauzele, efectul rămâne : ca Justinian îmbătrânind, a simţit profund greutatea vârstei. Ori, dacă pentru a-**1** zugrăvi se vor căuta de preferinţă trăsăturile portretului în această perioadă de decădere, în care se pare câteodată că împăratul îşi supravieţuieşte sieşi, nu riscăm să falsificăm în mod ciudat înfăţişarea personajului şi caracterul lui propriu ?

Cum va trebui să procedeze oare istoricul, pentru a schiţa această impozantă figură, care incontestabil merită să fie desenată prin locul important pe care acest om l-a ocupat în lume ? Mai întii şi din fericire, s-au păstrat câteva mărturii risipite asupra lui Justinian ale unor scriitori mai independenţi şi mai puţin porniţi decât Procopius : Agathias, Evagrius, Malalas, Ioan din Nikion, care ne permit să controlăm şi să corectăm afirmaţiile acestui scriitor. Şi apoi, nici din *Istoria secretă* nu trebuie aruncat tot, fără alegere. Dacă trebuie să o folosim cu extremă prudenţă, cel puţin rarele calităţi bune pe care acest pamflet le

acorda împăratului nu vor risca să ni sc pară suspecte. Dar mai ales trebuie să examinăm marile evenimente ale domniei, să cercetăm cauzele care le-au inspirat, să vedem personajul pe care l-a jucat Justinian :

pentru aceasta, istoria războaielor lui Justinian, pe care Procopius le-a scris de data aceasta cu mai multă imparţialitate, ne va furniza indicaţii infinit mai utile ; şi când aceste indicaţii se vor potrivi cu gândurile pe care le exprimă actele legislative ale lui Justinian, nu vom avea oare dreptul să reţinem trăsăturile descoperite, pentru a încerca să zugrăvim cu mai mult adevăr portretul împăratului ?

III

Ca înfăţişare, ne spune Procopius, Justinian era de talie mijlocie, bine făcut, fără să fie gras : avea faţa rotundă, tenul colorat, capul frumos. Un alt cronicar, loan Malalas, adaugă că avea nasul drept, tenul deschis şi colorat, părul ondulat, un început de chelie şi capul şi barba încărunţite, înainte de vreme. Este interesant să comparăm cu aceste două mărturii portretele în mozaic care se văd la Ravena, unul în San- Vitale, celălalt în Sânt Appolinare Nuovo : amândouă sunt operele unor artişti contemporani cu Justinian şi cunoaştem şi data precisă : cel dinţii este din anul 547, celalalt posterior cu cel puţin zece ani ; de altfel, presupunând că sunt exacte, se vede că sunt puţin întinerite. în absida de la San Vitale, capul este uşor alungit, bărbia hotărâtă şi voluntară ; fruntea puţin înălţată este umbrită de bucle de păr ondulat ; nasul e drept, subţire şi energic ; o mustaţă se vede deasupra unei guri mici şi fine, cu buzele destul de pronunţate ; ochii mari deschişi, cu pupilele foarte dilatate, privesc fix înaintea lor. Portretul de la Sânt Appolinare na

arată un Justinian puţin greoi şi gras : partea de jos a feţei s-a îngroşat, o bărbie dublă îngreunează obrazul, ochii, mai încercănaţi, au o expresie mai molatică şi mai indiferentă; mustaţa a dispărut şi această mască grasă şi imberbă, cu înfăţişare blajină şi ipocrită, nu mai are expresia energică şi pdţin îngrijorată a figurii din San Vitale. Este un Justinian îm- bătrânit, aşa cum apare la sfârşitul domniei ; nu mai este gloriosul învingător al

vandalilor şi al ostrogoţilor.

Aceasta este înfăţişarea exterioară ; trebuie să încercăm acum, şi acest lucru este cu mult mai greu, să descriem persoana morală. Aici aparenţele exterioare sunt mai degrabă seducătoare şi măgulitoare : în această curte în care eticheta ţine un loc aşa de mare, împăratul afectează o reală simplitate. Mai întâi, este uşor de ajuns la el, e amabil; primeşte pe oricine, nu se supără de loc de micile lipsuri în atitudine sau în limbaj, care ar putea să ofenseze protocolul ; are vorba dulce, amabilă ; după manierele sale, declară autorul *Istoriei secrete,* s-ar fi spus că acest om are sufletul unui miel.

Trebuie să adăugăm că această bunătate exterioară era poate mai mult decât o simplă aparenţă. Se citează trăsături de reală generozitate la Justinian, de bunătate adevărată. A avut într-un grad înalt grijă de operele de milostenie, milă de nefericiţi. Acesta era, desigur, rolul său- administrativ şi datoria sa de creştin ; era de asemenea elanul inimii sale. Malalas ne dă exemple despre dărnicia lui, care contrastează cu lăcomia nesăţioasă pe care i-o atribuie Procopius; dă dovezi de recunoştinţa pe care a arătat-o servitorilor săi credincioşi şi care îl înfăţişează mai puţin ingrat decât afirmă *Istoria secretă.* în sfârşit, lucru mai rar, acest împărat a ştiut să ierte. Nu vorbesc aici despre blândeţea — foarte relativă — care a

urinat represiunii rebeliunii Nika : aceasta însemna oboseală de a ucide, de asemenea prudenţă mai curând decât adevărată îndurare. Nu vorbesc de indulgenţa — de altfel excesivă — pe care a avut-o pentru unii din favoriţi : aceasta era slăbiciune şi nimic mai mult. Dar el a ştiut să ierte pe unii conspiratori dovediţi, cum era acel Artaban, un condotier armean, multă vreme copleşit cu bunăvoinţa sa şi care cu toată trădarea, a iost, numai după câteva luni de disgraţie, avansat la un comandament însemnat, sau ca Probus, condamnat la moarte de Senatul imperiului, şi pe care el l-a liberat cu

aceste vorbe dispreţuitoare, care nu sunt lipsite de frumuseţe : „Cât despre mine, eu îţi iert crima ; să te ierte şi Dumnezeu !“

lată şi o altă calitate. Justinian are multă grijă de demnitatea sa şi de calmul care se potriveşte cu rangul său. în împrejurările cele mai grave el ştie — cel puţin în general — să rămână stăpân pe el însuşi, să dea ordine cu singe rece. „Niciodată, spune un istoric, n-a manifestat minie sau violenţă împotriva celor care l-au jignit.“ Se va zice poare că la un asemenea grad stăpânirea de sine e vecină cu prefăcătoria : este drept de asemenea să adăugăm că de multe ori împăratul a ştiut să asculte sfaturi neplăcute, dar loiale şi credincioase, fără să se supere şi, ceea ce este şi mai remarcabil, a ştiut să le urmeze.

Se mai pot nota şi alte virtuţi. Acest stăpân al lumii are o viaţă de o simplitate uimitoare ; masa sa ar părea modestă celor mai modeşti burghezi din vremea noastră. Nu bea niciodată vin, abia mănâncă câteva alimente, mai ales legume ; consideră ca lucru josnic şi vulgar satisfacerea acestor plăceri materiale şi câte- odată se scoală de la masă după ce abia a gustat din bucatele aduse. Deseori stă câte două zile întregi fără să ia hrană solidă şi când religia porunceşte, primeşte fără greutate să postească o zi şi două nopţi. De ase-

menea nu doarme mult. Nu ştiu care din curtezanii săi îl numeau frumos „împăratul care nu doarme niciodată“ *(basileus akoimetos):* şi, în adevăr, se scoală o dată cu zorile, se culcă foarte târziu noaptea, se scoală chiar, ca să se aşeze la lucru, în mijlocul nopţii : acesta este secretul acelor plimbări nocturne care tulburau aşa de ciudat imaginaţia lui Procopius. Dacă este o calitate care nu i se poate contesta lui Justinian, este aceea de a fi fost foarte harnic : cerea să fie la curent cu toate detaliile problemelor imperiului şi nu i se părea prea obositor să examineze totul el însuşi. Pentru a se informa, înmulţea audienţele, primind pe oamenii cei mai

obscuri, chiar şi
pe necunoscuţi, şi vorbea mult cu ci ; se substituia
fără încetare secretarilor săi pentru a rezolva direct chestiunile grele ; îi plăcea să scrie şi trebuie să-i
recunoaştem o capacitate de lucru neobişnuită, o
extremă dragoste de ordine, o grijă atentă pentru mersul regulat al administraţiei. Se poate ca în această direcţie să i se li întâmplat lui Justinian ceea ce i s-a întâmplat lui Filip al II-lea, căruia ii seamănă de altfel prin multe trăsături de caracter : că voind să examineze conştiincios detaliile lucrurilor, s-a lăsat copleşit şi înecat de ele şi că, sub aparenţa unui control sever, multe dezordini se vor fi produs fără voia împăratului. Acest fapt este verosimil, sigur chiar : dar intenţia nu era mai puţin lăudabilă. Justinian înţelegea să-şi facă bine meseria de rege.

De altfel îl îndemna la aceasta în mod natural un caracter absolut. „El nu permitea nimănui, spune Procopius, pe toată întinderea imperiului, să ia vreo hotărâre singur.“ La distanţă de mii de leghe, el hotăra pentru generalii săi detaliile unui plan de luptă sau ale unui sistem de fortificaţii şi nu admitea să i se calce voinţa. în imperialul său orgoliu, el îşi atribuia o capacitate universală în materie de legislaţie sau de
justiţie ca şi în ce priveşte operaţiile militare ; judeca singur cu plăcere şi pretindea să decidă cu ultimul cu- vânt în toate lucrurile. El a scris undeva aceste cuvinte caracteristice : „Dacă vreo problemă pare îndoielnică, să se adreseze împăratului şi el să hotărască cu autoritatea sa suverană, care singură are dreptul de a lace şi a interpreta legea“. Astfel, el nu avea încredere în oricine părea destul de mare sau destul de independent pentru a-i discuta ordinele : servitorii cei mai credincioşi, generalii cei mai devotaţi erau fără încetare expuşi să-i jignească susceptibilitatea despotică ; ei au fost totdeauna în voia oricărei denunţări calomnioase. Niciodată favoriţii săi cei mai adevăraţi n-au putut să se

laude că se bucură de adevărata prietenie a împăratului : pentru un demers care-i neliniştea gelozia, justinian uita cele mai remarcabile servicii. Belizarie cu deosebire a făcut cea mai crudă experienţă. Toată viaţa lui a fost bănuit: împăratul a fost gelos pe gloria lui militară, pe averea lui, gelos pe popularitatea lui; a fost gata să primească toate denunţurile împotriva lui, să încurajeze toate intrigile **5** în ajunul morţii sale chiar, marele şi credinciosul general a fost acuzat de a fi conspirat şi *a* fost dis- graţiat pentru moment. Abia dacă . mai trebuie să adaug că legenda şi cânteccle au înfrumuseţat în mod ciudat această istorie. E un tablou foarte înduioşător carc-1 arată pe Belizarie orb, silit să întindă mina trecătorilor ca un cerşetor: din nenorocire pentru sufletele sensibile, acest tablou n-are nicio realitate istorică. Istoria adevărată este totuşi de ajuns pentru a dovedi că lui Justinian nu-i păsa de recunoştinţă. Este locul să arătăm totuşi că grija lui Justinian era câteodată justificată. S-a complotat de mai multe ori împotriva vieţii sale ; şi de altfel modul însuşi în care unchiul său şi el însuşi ajunseseră împăraţi, explica

24

şi justifica neîncrederea pe care i-o inspira gloria prea strălucită a generalilor săi victorioşi.

Iată încă o trăsătură : acest prinţ absolut, despotic, are o vanitate adeseori puerilă. Acest parvenit duce la un aşa de înalt grad orgoliul situaţiei lui imperiale, îneât ar vrea să dateze de la domnia lui şi să marcheze cu numele lui o restaurare completă a întregului imperiu. Desigur, ar fi prea mult să spunem împreună cu Procopius că a avut o dragoste dezordonată pentru inovaţii inutile : în general, reformele lui au avut serioase motivări ; dar trebuie să mărturisim că i-a plăcut să sublinieze, cu oarecare exces, meritul şi noutatea şi că este puţin ridicol felul sau de a decora toate lucrurile, oraşe, instituţii şi regimente, cu epitetul cam personal de „justiniane“. Nu cred totuşi că a fost atât de prost ca să-

şi plece urechea la toate linguşirile josnice cu care era copleşit. Când curtezanii săi îi spuneau că ar putea, după voinţă, să se înalţe in aer ca o fiinţă supranaturală ; când ministrul Tribonian îi declara că asistind la consiliu avea mereu teamă să nu vadă pe stăpânul său ridicat la cer, ca proletifl Ilie, „pentru credinţa sa4', mi-e greu să cred, să presupun că aceste bârfeli sunt exacte şi că lui Justinian i-au făcut plăcere. Dar ce este sigur, este că sub aceste aparenţe de absolutism se ascundea un suflet nehotărât şi slab. în împrejurări grave, Justinian a fost văzut ezitând în mod ciudat şi riscând să compromită totul prin tărăgăncala sa. Dispoziţia lui mobilă şi schimbătoare cunoştea variaţii bruşte : când calmul său se schimba în mânâi fulgerătoare, când hotărârca i se topea in descurajări neaşteptate. Aceasta s-a văzut în acea vestită răscoală din anul 532, care a furnizat lui Sardou una din scenele cele mai caracteristice din *Teodora :* în ziua aceea, el a apărut în adevăr aşa cum îl zugrăveşte drama, reducând la umiliri nedemne orgoliul său im-

perial, fără curaj şi fără tărie de suflet, gata să fugă ruşinos în faţa răscoalei, dacă Teodora, care în acel moment critic s-a arătat în adevăr demnă de a fi împărătească, n-ar fi insuflat în acest suflet tulbure ceva din arzătoarea pasiune care o însufleţea. Acest lucru s-a văzut şi mai bine spre sfârşitul vieţii, atunci and, ezitând în faţa oricărei hotărâri ferme, regreta orice hotărâre luată, schimbând, după capricii, politica şi pe generali, incapabil de orice voinţă energică, de orice părere durabilă, lăsind în voia valurilor problemele cele mai grave ale Statului, cu o neglijenţă de neînţeles. Şi iată o altă slăbiciune. Acest stăpân al lumii care vrea să lie absolut, a fost foarte adesea jucăria anturajului şi a linguşitorilor. Toată viaţa ei, Teodora a exercitat o influenţă suverană asupra lui Justinian, aşa de puternică, de netăgăduit, incit poporul capitalei nu putea să şi-o explice decit prin larmece. El suferi tot atât de puternic influenţa ministrului loan din Capadocia, financiar abil,

suflet venal şi corupt. Şi se înţelege atunci că multe intenţii bune ale lui Justinian au rămas fără urmări, oprite în drum sau desfigurate de sfaturile favoriţilor săi.

Ar fi o naivitate să încercăm să ascundem alte defecte ale acestui caracter : o risipă nebună care aruncă banii fără să-i numere, de altfel mai puţin pentru propriile lui nevoi, cât pentru ridicarea prestigiului şi gloriei monarhiei; oarecare tendinţă spre prefăcătorie, falsitate, perfidie — sunt defecte obişnuite în această curte a Bizanţului plină de şiretenii şi de intrigi ••câte-odată, în sfârşit — mai rareori decât s-a spus — o cruzime, născută mai ales din frică, şi asprime inutilă împotriva unor nevinovaţi, — numai pentru că îngrijoraseră pe prinţ sau îndrăzniseră să reziste voinţei lui.

în general şi .pentru a rezuma trăsăturile acestui studiu psihologic, un suflet dezechilibrat, plin de contraste, şi, făcând socoteală, pe lingă incontestabile cali-

taţi, do valoare mai t u rinei mediocră : sentimente adesea meschine, o voinţă câteodată nesigură şi slabă, o vanitate puerilă, un despotism gelos, o activitate reală, dar frământată şi nesigură. Acesta este omul în general? Dacă n-ar fi decât acestea în Justinian, în adevăr s-ar înţelege greşit gloria care-i înconjoară numele : aceasta pentru că în adevăr mai este şi altceva : dacă lirea lui a fost mediocră, spiritul i-a fost mare şi înalţă personajul. Acest ţăran macedonean ridicat pe tronul Bizanţului a fost continuatorul şi moştenitorul împăraţilor romani ; a fost reprezentantul eminent a două mari idei : ideea imperială şi ideea creştină şi acestea sunt de ajuns pentru a-i asigura renumele.

IV

Printre împăraţii de rasă, puţini sunt aceia care au avut, mai mult ca acest parvenit, sentimentul demnităţii imperiale şi cultul respectuos al tradiţiei romane. Citiţi

ordonanţele sale : Justinian face fără încetare apel şi-şi caută inspiraţia în amintirile romane, admirabil cunoscute şi reţinute. Omul, cum am văzut, este simplu, aproape modest : pentru înalta funcţiune pe care o ocupă, el are toate orgoliile şi toate ambiţiile. Prin faptul că s-a aşezat pe tronul lui Constantin, el a devenit moştenitorul direct şi legitim al Cezarilor ; fără să tremure, el revendică toată întinderea moştenirii sale. îndată după urcarea pe tron, Justinian a visat imperiul universal. Această antică unitate romană, în care aventurierii germani şi-au tăiat suveranităţi, el aspira s-o reconstituie în întregimea ei ; pretindea să ridice şi să facă din nou o realitate din aceste drepturi istorice imprescriptibile, pe care predecesorii săi le păstraseră cu grijă; şi când se gândea că insem-

nele imperiului, simbolul autorităţii supreme, furate odinioară de Genseric când jefuise Roma, erau de atunci prizoniere la barbari, orgoliul său suferea ca de o rană intolerabilă. Să recucerească Africa de la vandali, Italia de la ostrogoţi, Spania de la vizigoţi, Galia do la franci, acesta era visul său. „Năzuia, spune Proco- pius, să cucerească lumea întreagă“ ; şi el însuşi scria, îndată după ocuparea Africii şi Siciliei : „Avem speranţă că Dumnezeu ne va ajuta să cucerim şi celelalte ţări pe care le stăpâneau vechii romani, până la marginile celor două oceane“. Desigur că în expresia solemnă a acestor vaste speranţe, era o parte de iluzie ; dar înşişi detractorii lui Justinian sunt obligaţi să admită că ambiţia pe care el o avea de a reconstitui unitatea romană era o datorie esenţială a funcţiei sale imperiale şi dacă ne gândim că din acest vis Justinian a făcut aproape o realitate, că Italia, Corsica, Sardinia, Balearele, o parte din Africa s-au întors la imperiu sub domnia sa, trebuie să mărturisim că era multă grandoare în omul care a ştiut să conceapă şi să execute un astfel de gând.

împăratul roman, al cărui moştenitor se proclama Justinian, nu era numai un glorios conducător de mari

din istorie. Această legislaţie justiniană a puterii absolute. Justinian a voit să fie şi aceasta. El a scris undeva aceste cuvinte caracteristice : „Ce există mai mare, mai sfânt decât majestatea imperială ? Cine ar putea avea impertinenţa să dispreţuiască judecata prinţului, când înşişi întemeietorii dreptului au declarat limpede, lămurit, că hotărârile imperiale au valoare de lege ?“ De asemenea, aşa cum pretinde să stăpânească în afară, ca odinioară poporul roman, asupra tuturor naţiunilor din univers, la fel şi înlă- untru revendică pentru coroană toată puterea pe

caro *lex regia* o conferea odinioară vechilor împăraţi; şi, în adevăr, după cuvântul unui istoric al epocii, ,,el

a fost cel dinţii dintre suveranii Bizanţului care, cu numele şi cu fapta s-a arătat stăpânul absolut al romanilor“. Totul a trebuit să fie centralizat în mâinile unui prinţ despotic ; toate lucrurile au trebuit să atârne de voinţa sa suverană : Statul, legea, religia. Odinioară, Roma unise gloria armelor cu strălucirea dreptului ; ea îşi luase din acest dublu izvor puterea care i-a asigurat măreţia ; pe această dublă bază îşi întemeiase dominaţia universală. Justinian voia să facă întocmai ca înaintaşii săi. El era cuceritor, dacă nu personal, cel puţin prin braţul generalilor, pe care-i alegea şi-i îndruma ; voia să fie legislator. El a fost, cu absolutismul pe care**-1** aducea peste tot, atribuind fără să ezite funcţiunii imperiale o adevărată infailibilitate, reclamând pentru ea dreptul şi capacitatea de a schimba, de a îndrepta, de a interpreta legea. ,,Maiestatea noastră, scrie el, examinând proiectele care i-au fost supuse, îndrepta prin inspiraţie divină toate ncsiguranţele şi confuziile şi dădea lucrurilor forma lor definitivă“. Şi în alt loc, ironizând ,,scrupulele zadarnice şi ridicole“ ale celor care pun la îndoială infailibilitatea suverană : „Cine ar fi deci capabil, spune el, sa rezolve enigmele legii şi să le reveleze oamenilor, dacă nu acela care singur are

dreptul de a face legea ?“ Desigur, în astfel de cuvinte se jţăseşte o infatuare cam puerilă ; dar opera care a luat naştere din aceste idei este una din cele mai mari din istorie. Această legislaţie justiniană a dominat tot Evul Mediu şi a furnizat Europei moderne bazele înseşi ale dreptului.

Aceasta nu este încă totul. Este de demnitatea funcţiei imperiale să domnească pentru marele bine

al imperiului. Nu ştiu dacă grija lui Justiniarr a avut totdeauna urmările fericite pe care el le dorea ; dar este, desigur, multă nobleţe şi sinceritate în aceste declaraţii în care împăratul afirmă „că-şi petrece /ilele şi nopţile în grijă şi veghe, pentru a crea pentru supuşii săi ceva folositor şi plăcut lui Dumnezeu“. Acestea nu sunt cuvinte fără rost, când îi cunoaştem conştiinciozitatea, dragostea de ordine, capacitatea de muncă; şi de asemenea, mulţimea de *Novele* atestă cu prisosinţă varietatea preocupărilor sale. „Dintre toţi împăraţii care au domnit în Bizanţ, a spus cu bună dreptate Ranke, nu este niciunul a cărui activitate administrativă să se fi oprit asupra atâtor probleme ca aceea a lui Justinian“. Este drept să adăugăm că mai multe reforme foarte însemnate datează din timpul acestei domnii şi că dacă lui Justinian i-a plăcut $ă-şi lege numele de multe lucruri, unele fac onoare numelui care nu se mai poate separa de ele.

Iată o ultimă trăsătură : acest împărat posedă într-o aşa de mare măsură orgoliul rangului său imperial, încât ar vrea să-l înconjoare cu tot luxul, să-l împodobească cu toate strălucirile. El însuşi, după cum am văzut, ţine puţin la etichetă : dar Palatul Sacru va fi de o măreţie extraordinară. Este modest şi simplu : dar vrea ca numele imperial să fie întovărăşit de cele mai răsunătoare epitete, ca titlurile sonore de alama- nic, gotic, franc, germanic, vandalic, alanic, calificativele măgulitoare de credincios, fericit, glorios, victorios şi triumfal împărat, să egaleze pe cei mai iluştri clin

înaintaşii săi. Mai ales vrea ca înfăţişarea monarhiei să fie strălucitoare şi măreaţă. Pentru a ridica şi mai mult splendoarea capitalei sale, nimic nu**-1** va costa prea scump, pentru că această capitală

este intr-un fel simbolul vizibil al imperiului. El strânge aici comorile artei antice, înmulţeşte capodoperele ; şi gândul care l-a inspirat apare în plină lumina în acest strigăt orgolios pe care ÎL scoase în ziua solemnă a inaugurării Sfintei Sofii : „Slavă lui Dumnezeu care m-a găsit demn de a săvârşi o astfel de operă ! Te-am învins, o, Solomoane !“ Şi aici ideea imperială a inspirat bine pe Justinian, Căci prin Sfinta Sofia ca şi prin *Cod*, acest împărat, care a avut sentimentul şi dragostea pentru grandoare, rămâne în adevăr mare.

Dar, alături de tradiţia romană, iată şi influenţa creştină. în adevăr, împăratul bizantin nu purcede numai din *imperator*-ul roman ; el este de asemenea, cum se spune, *lsapostolos,* prinţul asemănător apostolilor, şeful suprem şi campionul religiei, pe care Biserica îl înconjoară cu un adevărat cult. Şi de aici apare la Justinian un nou aspect al personajului.

Justinian era foarte credincios. Astfel, râvna sa religioasă lua naştere în mod natural din ideea pe care şi-o făcuse despre maiestatea imperială. Pentru el, împăratul este neapărat alesul lui Dumnezeu, pe care Domnul printr-o alegere deosebită l-a însărcinat cu conducerea treburilor omeneşti, peste care îşi întinde în orice împrejurare mâna sa protectoare, căruia îi vine în ajutor în toate nevoile şi în toate primejdiile. Este vorba de a duce la bun sfârşit opera legislativă : „Lucrul, scrie prinţul, pare greu, imposibil ; dar ridicând mâinile către cer şi invocând sprijinul Său, ne-arn regăsit siguranţa, cu încredere în Dumnezeu care prin puterea sa poate duce la bun sfârşit sarcinile cele mai grele", liste vorba de a duce un război : „Nu în arme, spune încă împăratul, avem

încredere, nici în soldaţi, nici în generali, nici în

geniul nostru ; ci ne punem toată speranţa în aiu- torul Sfintei Treimi“. Şi aşa de adâncă este credinţa sa în protecţia cerească, aşa de sigură încrederea îtr înţelegerea care**-1** leagă de divinitate, că-şi aplică fără să stea la îndoială cuvintele profeţilor şi versetele psalmistului : pe soclul statuii ecvestre, ridicată în cinstea sa în centrul Forului Augusteon, Justinian pusese să se graveze aceste inscripţii umil orgolioase, care**-1** arată ca pe reprezentantul adevărat al lui Dumnezeu pe pământ : „El va încăleca pe caii Domnului şi cavalcada lui va fi mântuirea. Regele îşi pune nădejdea în Dumnezeu şi duşmanul nu-1 va putea învinge“.

Astfel, penţru acest Dumnezeu care îl inspiră şi-l ajută, care pentru el înmulţeşte minunile şi mila, Justinian va fi cel mai recunoscător şi cel mai devotat dintre servitori. Dacă face război, nu o face numai pentru a readuce în unitatea imperiului provinciile luate de barbari : prinţ catolic, el suferă poate şi mai mult să vadă pe creştinii ortodocşi supuşi ereticilor arieni, „prigonitori ai trupurilor şi sufletelor“ ; şi pe lingă restauratorul drepturilor istorice ale imperiului, este în el şi un campion al lui Dumnezeu. Astfel, acţiunile lui militare au în ele ceva din entuziasmul unei cruciade : şi de asemenea, în guvernarea sa internă, religia este nedespărţită de politică. Dacă cineva doreşte să înţeleagă în tot adevărul această îmbinare de sentimente diferite, care constituie fondul însuşi al sufletului imperial, trebuie să citească cu deosebire prefaţa marei ordonanţe pe care Justinian a publicat-o a doua zi după cucerirea Africei. Totul se găseşte acolo, credinţa creştinului care se răspândeşte in acţiuni de mulţumire în faţa acestui Dumnezeu care i-a dat o nouă şi strălucită dovadă de mila lui, şi orgoliul suveranului care se făleşte de a fi recucerit provinciile pierdute şi de a fi luat de la barbari odăjdiile şi insignele imperiului. Aici este prinţul respectând religia, care mulţumeşte cu modestie cerului că a binevoit să-l aleagă spre a răzbuna

suferinţele Bisericii ; dincolo, împăratul superb care aminteşte cu mândrie că gloria dobândită de el a fost refuzată înaintaşilor săi şi care declară că o epocă de fericire va începe pentru Africa, o dată cu domnia lui. Orgoliu imperial, umilinţă creştină, poate şi mai orgolioasă, acesta este Justinian întreg care se revelează şi se rezumă în acest monument caracteristic şi autentic al gândirii sale.

Desigur că pasiunea religioasă care l-a însufleţit pe Justinian cuprinde excese şi primejdii. Ea duce repede la intoleranţă religioasă, dă naştere la persecuţii împotriva oricui crede altfel decât prinţul şi această persecuţie, oricât de aspră ar fi, devine atunci legitimă şi sfântă. „El nu considera o crimă, spune Procopius — şi aici ne gândim tot la Filip al II-lea — moartea dată oamenilor care nu-i împărtăşeau credinţa.“ El însuşi a scris undeva : „Urâm pe eretici“ ; şi toată viaţa sa o dovedeşte, persecutând fără milă pe toţi dizidenţii, evrei, arieni, donatişti, monotiziţi şi păgâni. Şi iată altă primejdie a acestei concepţii religioase : un împărat absolut, care se interesează de Biserică, riscă loarte mult să o tiranizeze. Lui Justinian i-a făcut totdeauna plăcere să se amestece direct în controversele religioase : vorbea frumos, îşi dădea seama de aceasta şi lămurea cu plăcere pe episcopi prin predicile lui pline de dulceaţă şi de blândeţe, de care auditorii săi erau îneântaţi. „Dacă n-aş fi auzit cu urechile mele, scrie un prelat, cuvintele care cu mila lui Dumnezeu ieşeau din gura prinţului, le-aşi crede cu greu, aşa de

bine se aflau unite in ele blândeţea lui David, răbdarea lui Moise şi mila apostolilor.“ Te îmbeţi repede cu astfel de succese oratorice : Justinian, pe măsură ca înainta în vârstă, cădea din ce în ce mai mult în mania teologică. Se complăcea în fiecare zi tot mai mult în cercetări subtile, în discuţii zadarnice asupra naturii lui Dumnezeu ; îşi petrecea nopţile, odinioară consacrate problemelor de stat, discutând cu episcopii textele

Scripturilor ; pretindea să dogmatizeze, aşa cum reformase şi legiferase ; şi dorind, poate cu bună intenţie, să aducă pacea în Biserică şi ordinea în Stat, do fapt el aprinse războiul civil. Acestea sunt neajunsurile ideii creştine, când ea germinează în capul unui împărat : dar, pe de altă parte, nu este ea un puternic resort de acţiune ? Şi atunci când, pe lângă războaie şi anateme, grija pentru religie inspiră acele misiuni creştine, care au dus, în timpul lui Justinian, ortodoxia şi civilizaţia din oazele Saharei până în munţii Caucaz, din fundul Abisiniei până pe malurile Dunării, opera săvârşită merită să fie cinstită şi preamărită.

Şi desigur poţi să râzi de Justinian reglementând cu ajutorul unei mari cantităţi de texte ecleziastice postul Paştelui, sau certându-se, cu multe injurii, cu călugării obscuri care gândesc altfel decât el. Trebuie să ta îndurerezi văzându-1 cum uită, în certuri sterile, Italia în agonie, sau vărsând sânge pentru zadarnica satisfacţie de a impune un articol de lege. Dar când se complăcea să fie naşul regilor barbari care veneau la Constantinopol ca să se boteze, când copleşea cu atenţii şi cu daruri pe aceşti neofiţi ciudaţi : huni din Gri- meea, heruli, iberi din Caucaz, când trimitea în lumea întreagă misionari să evanghelizeze pe eretici şi pa păgâni, el făcea operă politică tot atât cât făcea operă de creştin i şi prin aceasta ideea creştină a cărei vie

încarnare **1** a devenit mai târziu Justinian în credinţa popoarelor, se întâlneşte cu ideea imperială, al cărei ilustru reprezentant răinâne.

V

Nu afirm de loc că pentru a fi avut aceste două mari idei, trebuie să acordăm lui Justinian o inteligenţă de primul ordin : în ochii contemporanilor chiar, cum am văzut, aceste idei păreau aproape nedespărţite de funcţiunea imperială. Dar dacă ne gândim că omul care le-a primit şi le-a înţeles aşa de admirabil nu era decât un simplu ţăran iliric, vom recunoaşte că spiritul acestui

om avea forţă şi măreţie. Istoricul are dreptul să se întrebe dacă Justinian n-ar fi fost mai înţelept adoptându-le cu mai multă

1 Un istoric egiptean din secolul al Vll-lea, episcopul Ioan din Nikion, povesteşte în legătură cu aceasta o frumoasă legendă, „împăratul Justinian, spune el, iubea pe Dumnezeu din toată inima şi din tot sufletul său.“ Ori, se afla în acea vreme la Constantinopol un vrăjitor renumit prin faimoasele sale farmece ; credincioşii ocoleau cu grijă pe acest complice al iadului ; dar unele mari personaje de la curte, care se ocupau mai mult de teatru şi de curse decât de lucrurile spirituale, sfătuiau pe împărat să-i întrebuinţeze serviciile. „Acest om, ziceau ei, după ce a dus la ruină pe perşi, va aduce victorie romanilor ; prin procedeele sale va fi folositor imperiului, va ţine în frâu poporul şi va face să se adune uşor birurile ; el va trimite perşilor demoni, va stoarce puterea din soldaţi prin plăgi de toate felurile şi va face pe romani să triumfe fără luptă.“ Cu toate aceste promisiuni seducătoare, împăratul rămânea neclintit ; totuşi, până la urmă aduse pe om, dar pentru a-i ţine acest discurs : „Eu, Justinian, împărat creştin, nu voi învinge cu ajutorul demonilor ! Nu ! Ajutorul meu vine de la Dumnezeu şi de la Domnul meu Isus Hristos, creatorul cerurilor şi al pământului.“ Şi vorbind astfel, el alungă din faţa sa pe vrăjitor şi mai târziu, aşa cum se cuvenea, puse să fie ars.

judecata şi în adevăr am putea crede aceasta. Dar vedeţi care a fost asupra lui puterea acestor idei importante: oridecâteori acestea îl inspiră puternic, se pare că el se transformă şi se ridică deasupra lui însuşi. Atunci apare un nou Justinian, mai sigur, mai hotărât, ştiind, cu toată opoziţia anturajului său, să ia iniţiativa hotă- rârilor îndrăzneţe şi să le susţină ; de asemenea, un Justinian mai binevoitor şi prin unele laturi în adevăr mare. fără îndoială că aceste mari idei poartă în ele defecte. Realizarea lor dezvoltă în cel care le-a conceput

o înfumurare orgolioasă de necrezut. „Niciodată până acum, scrie undeva împăratul, decât sub domnia noastră, Dumnezeu nu acordase romanilor astfel de cuceriri.“ în altă parte, el strigă, în entuziasmul triumfului : „Locuitori ai lumii, aduceţi mulţumire cerului, care. a rezervat secolului vostru împlinirea unei opere aşa de mari. Ceea ce antichitatea nu păruse demnă, în judecata lui Dumnezeu, să realizeze, s-a înfăptuit în vremea voastră“. Iată ce fac aceste idei din om : consecinţele lor au fost poate şi mai grave pentru imperiu. Idcea creştină realizată a produs acea adâncă intoleranţă care nemulţumi pe supuşi şi aproape desfăcu din monarhie Egiptul şi Siria monofizită. Realizarea ideii imperiale a fost şi mai dezastruoasă, dacă se poate spune. Marile ambiţii costă scump pe oamenii care sunt instrumentele lor obscure. Pentru a avea bani, toate mijloacele i s-au părut bune lui Justinian : a înmulţit impozitele, le-a mărit cu o cruzime cumplită, „cea dintâi datorie a supuşilor, spune precis împăratul, şi cel mai bun mijloc pe care-**1** au de a recunoaşte solicitudinea imperială, fiind acela de a plăti cu un absolut devotament impozitele publice în întregime“. Pentru ca banii să intre drept în tezaur, împăratul lăsă toată libertatea lăcomiei şi hoţiilor funcţionarilor şi pentru a face faţă nevoilor războaielor, el însuşi nu s-a dat înapoi în faţa practicilor celor mai necinstite.

Acesta este preţul obişnuit al gloriei: mizeria profundă, completa sărăcire a monarhiei.

Se cunoaşte această anecdotă celebră :

— Când voi muri, întreba Napoleon I pe unul din curteni, ce-o să zică lumea ?

— Sire, răspunse cel întrebat, lumea va zice ba una, ba alta !

— Nu, întrerupse brusc împăratul, va zice: uf !

Popoarele au zis uf ! a doua zi după moartea lui

Justinian. Poeuil Coripps povesteşte că, atunci când pentru întâia oară succesorul suveranului defunct apăru

în Hipodrom, el fu primit de o mulţime rugătoare şi disperată : „Fie-ţi milă de noi, strigau bărbaţii, căci pierim. Vino în ajutorul sclavilor tăi.“ „Tu eşti credincios, gemeau alţii, eşti atotputernic. Vezi lacrimile noastre, uşurează-ne mizeria.“ Erau toţi aceia cărora Justinian le storsese bani, familiile debitorilor insolvabili, soţiile şi mamele prizonierilor, toate victimele regimului trecut implorând mila noului împărat. Şi aşa de adâncă era peste tot impresia de descătuşare, încât şi Avagrius cel grav scrie, sfâr- şind povestirea acestei domnii: „Astfel muri Justinian, după ce umpluse lumea cu zgomot şi tulburări; şi îndată după sfârşitul vieţii primind plata pentru faptele lui rele, se duse să afle înaintea tribunalului din infern dreptatea pe care o merita“. Ce are a face ! Această impresie pe care a lăsat-o domnia lui Justinian este aceea pe care o Iasă toate domniile mari, Justinian ca şi Ludovic al XIV-lea, Ludovic al XIV-lea ca şi Napoleon ; şi totuşi, cu toate slăbiciunile, rămân ei oare mai puţin mari ?

în sfârşit, fără îndoială că realizarea a trădat adeseori gândirea împăratului. O parte din opera lui a rămas neterminată ; altele au fost efemere. Dar concepţia era nobilă şi înaltă şi orice s-ar putea spune, domnia n-a fost de loc sterilă. Africa, Italia, Spania recuce-

rite de Justinian au putut fi pierdute de succesorii săi j efortul acestei prodigioase activităţi administrative **a** putut cădea în uitare ; sistemul sau ecleziastic a putut sa se schimbe. Până astăzi au rămas însă două lucruri : *Codul lui Justinian* şi Sfânta Sofia pledează veşnic în laţa posterităţii cauza marelui împărat.

Posteritatea bizantină nu i-a precupeţit numele de Justinian cel Mare : şi în adevăr, cu toate defectele şi viciile sale, împăratul a meritat acest titlu. Dar mai ales legenda populară, mai îndurătoare deck istoria, i-a consacrat definitiv gloria. Lumea întreagă a păstrat şi a înfrumuseţat amintirea acestei puternice şi gigantice

figuri. In Egiptul secolului al VI 1-lea, ca şi în Italia secolului al IX-lea, se vorbea cu admiraţie despre minunatele măsuri prin care Justinian restabilise ordinea în provincii, despre construcţiile caritabile şi despre splendidele biserici pe care le zidise, despre generozitatea superioară aceleia a tuturor înaintaşilor săi ; şi în jurul numelui şi monumentelor domniei sale, imaginaţia poporului ţesea un întreg ciclu de povestiri minunate şi pitoreşti. în Bizanţul secolului al XI-lea şi al XH-lea, legenda înconjura cu prestigiu şi minuni marca operă care dintre toate păstra numele lui Justinian, această admirabilă Sfânta Sofia, ale cărei proporţii colosale uluiau o posteritate degenerată ; şi dacă unele povestiri, preamărind gloria şi nenorocirile lui Beliz.arie, aminteau mai ales ingratitudinea imperială, în orientul secolului al XII-lea şi al

XIII- lea, la sârbi, la bulgari, tradiţii romanţioase, cărora li s-a acordat prea multă vreme o valoare istorică, revendicau pentru rasa slavă onoarea de a ti dat naştere marelui împărat.[24]

Astfel, cu trecerea secolelor amintirea sa se păstra, adeseori şi mai vie prin episoade surprinzătoare : ca în acea zi tragică din anul 1204, când cruciaţii latini, prădând în lăcomia lor nelegiuită mormintele imperiale clin biserica SI iuţilor Apostoli, găsiră în mor- mântul său violat cadavrul lui Justinian încă intact, după mai mult de şase secole şi se traseră înapoi muţi de uimire înaintea acestui împărat, care părea că iese din mormânt in toată strălucirea veştmintelor sale de paradă şi a pietrelor scumpe care-1 împodobeau. Si în sfârşit, când Evul Mediu occidental învăţă din nou din cărţile sale dreptul roman uitat, prestigiul său crescu şi mai mult. Dante l-a aşezat pe Justinian în *Paradisul* său şi a pus în gura sa aceste cuvinte semnificative, care-i rezumă gândirea şi

---

24 Aceste tradiţii spun că Justinian s-a născut dintr-o familie de coloni slavi stabiliţi în imperiu în apropiere de Prîzrend sau de Ohrida ; părinţii lui purtau numele de Istok şi Viglcnitza,

gloria : „Am fost Cezar şi sunt Justinian... I-a plăcut lui Dumnezeu să mă inspire în marea mea operă.“

Cesare fui, e son Giustiniano...

A Dio per grazia piacque di spirarmi Li alto lavoro.

încarnaţia ideii imperiale, completându-se cu ideea creştină, acesta a fost în adevăr, acesta a voit să lie Justinian, şi prin aceasta a fost mare.

d însuşi sc numea la început Upravda. Dar pretinsa ***Viaţă a lui Justinian,*** din care Alemamic împrumută cel dinţii aceste informaţii, cu toate că manuscrisul din Barberina **îl** atribuie unui oarecare călugăr Teofil, fost perceptor al împăratului, nu e în realitate decât un rezumat făcut în secolul al XVlI-lea, de tradiţii romanţioase de dată destul de recentă. Bryce a demonstrat că aceste povestiri îşi au originea în ciclul de legende care s-a format la sârbi şi bulgari în jurul numelui lui Justinian şi al bisericilor întemeiate de el la Prizrend şi la Serdica (Sofia) ; şi prin aceasta cartea este curioasă. Dar nu are absolut nicio valoare istorică (n.a.).

în istoria imperiului bizantin, secolul al VlI-lca este, fără îndoială, una din epocile cele mai tragice şi mai întunecoase. La toate frontierele ameninţă invazia, slavi şi bulgari în nord, perşi şi arabi în sud ; barbarii se ivesc până sub zidurile Tessalonicu- lui şi ale Constantinopolului : ei se stabilesc ca învingători în peninsula Balcanică ; şi înaintea valului care se rostogoleşte, civilizaţia antica se retrage şi e gata să dispară. Monarhia se transformă, în instituţiile, în ideile, în moravurile sale : luminii strălucitoare a vremurilor clasice ii urmează noaptea Evului Mediu care începe. O religie cu forme strimte, cu practici superstiţioase, absoarbe şi domină sufletele. Gândirea bizantină slăbeşte : orientată aproape exclusiv către problemele ecleziastice, ea nu găseşte alt mijloc de a se exprima decât lucrările câtorva teologi sau’ ale câtorva hagiografi : niciun scriitor de rasă, istoric, filosof, orator sau poet nu ilustrează acest secol dezmoştenit. Moravurile devin

sălbatice şi crude, cum n-au mai fost poate niciodată în Bizanţ, în această societate brutală, care nu-şi poate găsi echilibrul, viaţa este cumplită şi aspră, plină

* Revue de Paris, 1 ianuarie 1923.

de violenţă, de anarhie şi de sânge vărsat. Din această criză redutabilă, criză de creştere şi de transformare, pe care occidentul o cunoscuse de asemenea în timpul marilor invazii barbare, lumea bizantină trebuia desigur să iasă reînnoită, în secolul al VlII-lea. Dar secolul al VlI-lea înseamnă pentru orientul grec sfârşitul lumii antice ; şi, din această cauză, poate că merită osteneala să arătăm prin câteva exemple cum au fost sufletele, dezechilibrate şi tulburi, ale oamenilor care au văzut săvârşindu-se această mare evoluţie.

I

Prin anul 685 domnea la Constantinopol împăratul Justinian al Il-lea. Istoria i-a dat porecla de *Rbinotmet,* ceea ce înseamnă „omul cu nasul tăiat“ ; şi numai această denumire este de ajuns spre a ne face să presimţim ceea ce a avut extraordinar şi ciudat destinul acestui prinţ. Puţine romane de aventuri sunt mai frământate şi mai pitoreşti ca viaţa acestui suveran ; şi dacă Justinian al II-lea a fost unul din monştrii cei mai autentici care s-au aşezat pe tronul Bizanţului, el este în acelaşi timp interesant şi destul de reprezentativ pentru vremea în care a trăit.

Descindea din acel împărat Heraclius, ale cărui victorii glorioase salvaseră ca prin miracol monarhia de atacul furios al perşilor la începutul secolului al VlI-lea, şi care prin râvna entuziastă a credinţei sale a meritat să fie numit „cel dinţii dintre cruciaţi“ ; din acel împărat Heraclius — şi de aceea se cuvine să insistăm asupra acestei ascendenţe — ai cărui ultimi ani au fost tulburaţi de o ciudată boală mintală, un fel de neurastenie care se manifesta prin fobii în-

grijorătoare şi care ajungeau câteodată până la

nebunie. Aproape niciunul din urmaşii lui Heraclius nu avea să scape de această tară originară. Justinian al Il-lea, ultimul din neamul sau, avea să dea un exemplu celebru de dezastrele pe care le adusese dinastiei.

Bunicul prinţului, împăratul Constant al Il-lea. fusese pe de altă parte un suveran energic, sângeros şi aspru. El nu şovăise mai mult atunci când pusese să fie arestat, judecat şi condamnat un papă — lucru de puţină însemnătate în ochii unui basileu bizantin —- decât atunci când pusese să fie ucis propriul sau frate, ceea ce nu avea de altfel mare importanţă în timpul acela. Apoi, tulburat de remuşcările crimei, obsedat de halucinaţii răzbunătoare, în care-şi vedea victima apărându-i şi ducându-i la buze o cupă plină cu sânge, el părăsise în cele din urmă Constantinopolul, pentru a fugi de viziunea înspăimântătoare şi-şi mutase reşedinţa în occident. Nici acest strămoş nu putea garanta despre ce avea să fie Justinian al Il-lea. Şi cu toate că tatăl său, Constantin al IV-lea Pogonatui, „omul cu barba mare“, pare să ii avut o minte mai rece şi un spirit politic mai bine echilibrat, tânărul împărat, care se urca în anul 685 pe tron, găsea în familia sa moşteniri destul de îngrijorătoare şi cu atât mai tulburătoare, cu cât cel care devenea stăpânul puterii absolute avea abia şaisprezece ani.

Noul suveran era desigur inteligent, curajos, energic. Dar el era de asemenea cu totul lipsit de experienţă şi aceasta avea să facă din el de la început instrumentul şi jucăria favoriţilor săi. Dar mai ales avea să suporte cu greu beţia puterii supreme. Fără îndoială, nu dintr-o simplă întâmplare tatăl său îi dăduse la naştere numele glorios de Justinian. Se pare că, în orice caz, acest nume a avut o puternică influenţă asupra imaginaţiei tânărului împărat. în tot timpul domniei, el a dorit să imite pe acest ilustru model. A avut, ca şi marele său omonim, o extraordinară dorinţă de glorie, o ciudată înfumurare din cauza autorităţii supreme, şi, ca şi el, dragoste pentru construcţii şi fast. S-a străduit fără

încetare să amintească de el şi prin faptele de arme, şi prin politica sa religioasă şi prin orientarea diplomaţiei sale. Până în cele mai mici lucruri s-a silit să-i semene : ca şi lui, -i-a plăcut să întemeieze oraşe, cărora le-a dat numele imperial de Justinianopolis şi când s-a căsătorit a dorit ca soţia sa să ia numele aceleia care, alături de Justinian cei Mare, domnise peste imperiu : el voi ca ea să se numească Teodora.

Nici chiar un cap mai solid n-ar fi putut rezista poate influenţei şi prestigiului unor astfel de amintiri. Şi Justinian al 11-lea, cum am văzut, nu avea un cap prea solid. învestit, aproape la ieşirea din copilărie, cu autoritatea cea mai absolută care a existat vreodată, el avea să guverneze, în afară ca şi înlă- untru, fără prudenţă, nebuneşte. El compromise astfel repede rezultatele obţinute de politica înţeleaptă a tatălui său — pâiţji ce îşi pierdu capul şi se dovedi sângeros, fioros şi aproape nebun.

••

în momentul când, în anul 685, Justinian al II-lea punea stăpânire pe tron, două primejdii de temut ameninţau din afară imperiul. în Europa, încă din 679 se întemeiase regatul bulgar, între Dunăre şi Balcani ; şi aceşti noi veniţi, păgâni şi barbari, îşi duceau dincolo de frontiere şi până pe ţărmurile Bosforului lăcomia şi ambiţiile. în Asia, arabii erau aproape. Fără îndoială, în acest sfârşit al secolului al VII-lea, Bizanţul era în pace cu ei.

în ultimii ani, musulmanii eşuaseră jalnic în marea lor întreprindere încercată asupra Constantinopolu-

lui, şi acest dezastru neprevăzut însemnase o primă oprire în cursul neîntrerupt până atunci al succeselor Islamului. Pe de alta parte, slăbiţi de luptele interne care tulburau lumea arabă, necredincioşii trebuiseră să accepte o pace destul de umilitoare : califul din Damasc se obliga sa plătească tribut împăratului şi să-i ofere în fiecare an, în semn de vasalitate, un oarecare număr de

sclavi şi de cai de preţ. Se parc deci că Justinian al Il-lea nu avea decât de cules fructele politicii pricepute a tatălui său : aceasta şi făcu mai întâi. Tratatul arab În reînnoit în anul 688 şi cuprindea chiar unele avantaje noi pentru Bizanţ : un fel de condominiu[25] financiar fu stabilit între cele două puteri contractante, în Cipru, în Ibe- rta şî în Armenia. Dar în schimb, împăratul grec se lăsa înşelat să facă o concesie imprudentă. în cursul secolului al Vli-lea, munteni din Taurus trecuseră în Siria şi se aşezaseră în Liban ; întăriţi cu ajutorul populaţiilor indigene rămase creştine, ci duseseră împotriva arabilor un război aşa de aspru, încât în puţina vreme ajunseseră să stăpânească toată ţara „de la muntele negai până la Ierusalim“ şi din Cilicia până in a patra Armenie făcuseră prin atacurile lor ca regiunea să nu poată li luată de musulmani. Aceşti partizani erau numţi mardaiţi, ceea ce înseamnă „rebeli“, şi formau, după expresia unui cronicar, „un zid de oţel“ ridicat la frontiera imperiului bizantin. La cererea califului, pe care mardaiţii îl stinghereau, foarte tare, Justinian al II-lea îi rechemă pe teritoriul roman. Li fură cantonaţi în Asia Mică, în Armenia, în Tracia : şi aceasta a constituit o mare greşeală. „Din acel moment, scrie Teofan, Romania a avut de suferit din partea arabilor nenorociri de tot felul, şi suferă încă şi astăzi.“

Dar în curând tânărul împărat dori şi mai multă glorie. Rupând tratatele pc care tatăl său le încheiase cu bulgarii, el le declară război şi, în fruntea trupelor, făcu peste Balcani o plimbare triumfală, care de altfel era cât pe ce să se sfârşească rău. Apoi, îndrep- târfdu-se împotriva triburilor slave stabilite în Macedonia, le sili sa se supună imperiului şi apăru ca învingător în Tessalontc, unde însemnă trecerea sa prin daruri pioase făcute cerescului patron al cetăţii, Sfân- tul Dumitru. Se certă apoi cu arabii, sub un pretext neserios şi ciudat, pe

25 Exercitarea puterii de stat asupra unui teritoriu, de către două sau mai multe ţări.

care istoricii bizantini ¡1 consideră o „curată nebunie“. Tributul pe care arabii îl plăteau Bizanţului tusese pină atunci achitat în piese de aur bizantine ; califul Abd el Melik îl înlocui cu o monedă nouă, bătută in numele său şi marcată cu caractere arabe. A văzut împăratul grec în acest act un fel de uzurpare? Nu se ştie. în orice caz, el refuză sa primească plata făcută în astfel de piese şi cu toate dovezile de pace ale suveranului din Damasc, ,,luând, spune un cronicar, rugăminţile drept teamă“, declară război musulmanilor. Războiul fu dezastruos. în cursul campaniei din Macedonia, Justinian al II-lca, după un obicei al timpului, poruncise să se mute din turopa in Asia o parte din triburile slave pe care le supusese de curând. Printre aceşti slavi, cantonaţi în regiunea Opsikion, el înrolase, la începutul războiului cu arabii, vreo treizeci de mii de soldaţi. Pe câmpul de luptă de la Sebastopoâis, aceşti auxiliari, puţin credincioşi unui suveran pe care-1 serveau fără voia lor, trădară. Două treimi din ei, atraşi de promisiunile arabilor, trecură de partea duşmanului şi armata imperială suferi o înfrângcre răsunătoare. în acelaşi timp — era în anul 692 — Armenia se răscula şi se alia cu musulmanii ; „de atunci, adaugă cronicarul, deveniţi din ce în ce mai îndrăzneţi, arabii pustitră Rotnania“.

Şi tot din acel moment apare caracterul răzbunător, violent şi sângeros al lui Justinian al II-îea. El făcu pe slavi să plătească crunt trădarea de la Sebas- topolis. A fost o execuţie în masă. Din ordinul împăratului, tot ce mai răminea din triburile s ave, bărbaţi, femei, copii, fără deosebire, au fost adunaţi pe promontoriul de la Leucate, lingă golful Nicomedia şi, fără milă, nenorociţii au fost masacraţi şi aruncaţi în mare, fiind consideraţi responsabili de trădarea compatrioţilor lor.

★

Ea aceste eşecuri ale politicii externe se adăugau imprudenţele politicii religioase. Conciliul ecumenic ţinut la Constantinopol în anul 680, condamnând erezia

monotelită, adusese pacea în Biserică şi restabilise buna înţelegere între imperiu şi papalitate. Dar, preocupată mai cu seamă de a stabili dogma, această mare adunare ecleziastică neglijase să pună la punct un oarecare număr de probleme, destul de urgente totuşi, privitoare la disciplină şi morală. Justinian al Il-lea, care, ca orice împărat bizantin, era foarte credincios şi foarte preocupat de problemele religioase, crezu de cuviinţă că era de datoria lui să umple această lipsă şi, în anul 692, convocă în palatul imperial conciliu! care se numi *Quinisexte,* pentru că avea drept scop să completeze deciziile conciliului al cincilea şi al şaselea. Canoanele promulgate de această adunare sunt foarte curioase prin tot ce ne dezvăluie despre moravurile acelei vremi. Se vede din ele cit era de plină încă de rămăşiţe păgâne această societate creştină. Se ţinea încă, întocmai ca şi altădată, sărbătoarea Calendelor şi Brumalia în cânstea lui Bachus şi Vota în cinstea lui Pan. In fiecare lună, când era lună plină, în faţa caselor se aprindeau focuri mari, în jurul cărora lumea .dansa veselă. în epoca culesului viilor, se invoca Bachus ; oamenii se deghizau şi cu faţa acoperită cu măşti comice, satirice sau tragice, reprezentau mimi, balete, tablouri vivante, în care femeile îşi amestecau, cu multă libertate, dansurile lor. Foarte alterată de asemenea obiceiuri, puritatea credinţei creştine mai suferea şi de alte vicii. Superstiţia era mare în lumea secolului al YII-lea. Vrăjitori şi ghicitori, vânzători de amulete, astrologi, găseau în naivitatea populară o clientelă mereu nouă ; cei mai vulgari şarlatani întâlneau admiratori, ca acei indivizi care, „pentru a înşela sufletele simple“, spun canoanele conciliului, plimbau pe străzile Constanti- nopolului urşi sau alte animale şi le vindeau părul ca pe un leac sigur împotriva tuturor bolilor sau ca pe un talismán miraculos împotriva tuturor primejdii! or. Moralitatea acestei societăţi nu valora ir>M mult decât religia ei. Chiar şi la oamenii Bisericii jocul, camăta. simonía, legăturile

nepermisc, erau lucruri obişnuite. Călugării, despărţiţi de mănăstire, trăiau în lume, se duceau la teatru, asistau la curse, participau la serbările cele mai vesele. Femeile cate intrau îri călugărie mergeau în faţa altarului gătite cu aur şi pietre scumpe, „părând, spune conciliul, că părăsesc cu regret frivolităţile lumii“. Viaţa de mînăstire devenise ceva iluzoriu ; femeile frecventau fără rşzervă mânăstirile de călugări şi atracţia lor pentru toalete, grija de a place, preocupau serios pe părinţi. „Oricine, declară canonul 96, îşi coafează sau îşi piaptănă părul într-un mod afectat şi în scopul de a seduce pe aproapele său, va fi excomunicat.“ Se pare că nimeni nu se temea de aceste ameninţări grave ; şi sacrilegiul mergea până la a vinde cărţile sfinte droghiştilor, care-şi înfăşurau în ele fardurile sau făceau papiote.

împăratul avea deci dreptate când „pentru a salva poporul său de păcat şi de ruină“, convoca conciliul şi nu întâmpinasc greutăţi pentru a obţine de la delegaţii romani aprobarea canoanelor promulgate de. părinţi. Dar papa Sergiu, supărat de a nu fi fost consultat mai înainte şi observând de altfel în hotărî- rile conciliului oarecare ostilitate faţă de Roma, refuză hotărât să le accepte. Justinian al II-lea nu era omul care să tolereze o astfel de jignire ; el acţionă ca un împărat bizantin. Puse să fie ridicaţi de la Roma doi din consilierii ponţii ului şi dădu ordin să fie arestat papa însuşi şi adus la Constantinopol. Tot aşa procedase odinioară împotriva papei Vigiliu, Justinian cel Mare şi, mai de curând, împotriva papei Martin, împăratul Constant al Il-lea, bunicul basi- lcului. Dar Italia era acum mai puţin supusă în faţa unor asemenea lovituri. Când s-a aflat cu ce fel de misiune era însărcinat trimisul imperial, protospăta- rul Zaharia, miliţiile din Ravena şi din Pentapolc porniră spre Roma ca să apere pe papă. Ofiţerul bizantin porunci zadarnic miliţiilor romane să reziste, ele refuzară să asculte. Când ravcnezfi ajunseră în faţa oraşului, ei

găsiră porţile deschise şi, sunând din trompete, ajunseră până în piaţa Lateranului, cerând în gura mare să vadă pe papă. Protospătarul Zaharia, înnebunit, se ascunsese sub patul pontifului, şi acesta numai cu mare greutate izbuti să-i salveze viaţa. Cu patruzeci de ani mai înainte, chiar în aceeaşi piaţă a Lateranului, au fost văzuţi soldaţii exarcului, cu arcul întins, cu spada în mână, năvălind în bazilică pentru a pune mâna pe Martin I, şi fusese auzit viceregele Italiei anunţând poporul că papa era arestat, ca nedemn şi pe nedrept ales şi că avea să fie dus la Constantinopol pentru a fi judecat acolo. Papalitatea se răzbuna astăzi strălucit pentru această umilinţă.

Sunau încă de pe acum în Italia clopotele de înmormântare a autorităţii imperiale.'

Justinian al II-lca nu avu timp să răzbune jignirea adusă acestei autorităţi. Nemulţumirea generală ridicată împotriva lui, avea să deslănţuie revoluţia chiar în Orient.

în interior, tânărul împărat lăsase aproape toata puterea în mâinile miniştrilor săi. Cel mai puternic era logofătul Teodot, un călugăr răspopit, sever şi aspru, dar căruia Justinian al 11-lea ii era recunoscător că îi procura, la orice rechiziţie, banii de care avea nevoie plăcerea lui de a cheltui, dragostea de lux şi de construcţii. în adevăr, pentru a-şi sa isface stăpânul, ministrul nu se dădea îndărăt de la nicio violenţă, de la nicio jignire. El se înverşuna cu deosebire împotriva nobililor şi a marilor proprietari', pe care-i atârna bucuros, în frânghii, deasupra unui foc de paie şi-i al urna încet, până ce aceştia îşi cum-

f

iărau iertarea cu mulţi bani. El găsea un colaborator olositor în prefectul oraşului, care arunca în închisorile sale o mulţime de oameni şi-i ţinea acolo, adeseori ani de zile, până ce-şi plăteau răscumpărarea. Fără niciun motiv, chiar fără pretext, cei doi oameni

puneau impozite, confiscau, torturau. DaV încă mai îngrozitor decât ei era primul eunuc, Ştefan Persanul, care ocupa înalta slujbă de secelar. Crud, sângeros, totdeauna cu înjurătura în gură şi cu biciul în mână, el era, după cuvântul lui Teofan, un adevărat „animal sălbatic“. Investit cu încrederea împăratului, care în mod special îi atribuise grija de a conduce noile construcţii ale palatului, el credea că totul ii este permis. într-o zi chiar îndrăzni, în lipsa împăratului, să pună să biciuiască pe împărăteasa-mamă.

Anastasia, „cum se procedează cu copiii mici“, spune cronica lui Teofan.

Justinian al JI-lea nu se împotrivea, fără să observe răul pe care consilierii săi îl făceau Statului, fără să bănuiască ura care, încet, urca de la miniştri până la împărat. Prin felul său de a acţiona, el mărea încă această ură. Bănuitor şi aspru, nu se mulţumea să tolereze actele servitorilor săi ; poruncea arestările, violenţele, abuzurile, pentru că avea nebunia construcţiilor şi clădirile costau scump. Pentru a lega sala tronului, tricliniul de aur, clădit în secolul al VI-lea, de palatul Daphne şi de circ, el pusese să se construiască două săli somptuoase, Lausiacos şi aceea pe care o numi cu numele său, Justinianos, strălucind de mozaicuri de aur. Dar când era apucat de plăcerea lui de a clădi, nimic nu-1 oprea, nici respect, nici scrupul. Pentru a construi o *phială* — o piaţă împodobită cu o fântână -— care trebuia să servească pentru recepţiile facţiunii albastre, el nu stătu pe gân- duri, cu toată rezistenţa patriarhului, să pună să dă- râme o biserică, ce-î stingherea. Ori, in Bizanţ era ceva deosebit de periculos să nu respecţi lucrurile slinte. în popor, ca şi în aristocraţie, nemulţumirea cieştea din zi în zi. Revoluţia era inevitabilă.

Ea izbucni în anul 695. Unul din generalii lui Justinian al II-lea, Leontius, strateg al anatolicilor, care se remarcase foarte mult în războaiele din Armenia şi din

Caucaz, fusese disgraţiat în 692 şi de trei ani se afla în închisoare. în 695, el fu deodată pus în libertate, şi împăratul îl numi chiar guvernator al themei Helada, cu ordinul să-şi ia imediat postul în primire. Ori, în timp ce Leontius era în închisoare, doi dintre prietenii săi, călugări, dintre care unul era astrolog, veneau adeseori să-l viziteze şi-l asiguraseră că într-o zi va fi împărat. Se ştie ce des se întâlneau astfel de preziceri în istoria Bizanţului, ce ambiţii au aprins,

cc revoluţii au dezlănţuit[26]. Evident, Leontius fusese foarte impresionat de înştiinţarea care i se făcuse, şi de asemenea foarte îngrijorat de primejdiile pe care le atrăgea asupra capului său. Astfel, în seara în care trebuia să părăsească Constantinopolul, pe când îşi lua rămas bun de la prietenii săi pe cheiul portului, el nu se putu împiedeca să le spună : „în închisoare m-aţi asigurat că voi fi împărat. Şi iată că viaţa mea se va petrece în nelinişte : căci în orice clipă voi simţi în spatele meu moartea gata să mă lovească". Prietenii săi îi răspunseră : „Nu-ţi fie teamă : în cu- rând prezicerea se va împlini. Ascultă-nc numai şi ur- mcază-ne." Leontius era prea compromis pentru a şovăi să încerce această aventură ; el ştia ce ură avea poporul faţă de împărat ; şi apoi, avea încredere în norocul său. Se hotărî. Urmat de oamenii săi, în linişte, el se duse în pretorium, unde locuia prefectul oraşului. Bătură în porţi, spunând că împăratul în persoană vine spre a hotărî soarta câtorva prizonieri. Prefectul aleargă în grabă să-l primească pe suveran ; ei îl doboară, îi leagă picioarele şi mâinile ; ap ti liberează pe captivi, printre fare mulţi erau foşti soldaţi, îi înarmează, şi în fruntea lor Leontius aleargă în Forul Augusteon, strigând şi punând să se strige in oraş : „Toţi creştinii la Sfânta Sofia !" La această chemare, mulţimea se înfurie, se adună împrejurul bazilicei. în acest timp, Leontius împreună cu

---

26 A se vedea, asupra acestui punct, frumoasa carte a lui Ram- baud, *Imperiul grec în secolul al X-lea,* pp. 25—29.

câţiva dintre partizanii săi se duc la patriarh. Acesta era destul de pornit împotriva lui Justinian al II-lea : în adevăr, se răspândise zvonul — şi caracterul prinţului făcea să fie posibil — că împăratul ordonase pentru noaptea următoare un masacru general, a cărui primă victimă trebuia să fie prelatul. Foarte tulburat de această veste, patriarhul se pronunţă hotărât de

partea uzurpatorului, al cărui triumf îi salva viaţa. El coborî în piaţă şi proclamă în faţa poporului : „Iată ziua pe care a voit-o Domnul“. Ii răspunseră aclamaţii unanime : „Jos Justinian !“ Când se făcu ziuă, revoluţia era sfârşită. Poporul întreg, adunat în Hipodrom, nu mai aştepta decât sfirşitul dramei. împăratul detronat fu adus, plimbat sub huiduieli de-a lungul pistei ; apoi i se tăie nasul, i se mutila limba şi se hotărî că o corabie îl va duce, pentru un exil veşnic, în îndepărtatul Cherson. Răii consilieri ai lui Justinian al II-lea fură trataţi încă şi mai aspru. Li se legară picioarele cu frânghii, fură târâţi de-a lungul marii străzi Mese şi când ajunseră în piaţa Boului, trupurile lor fură arse. Şi în mijlocul aclamaţiilor, Leontius îşi inaugura domnia.

II

Pe coasta Crimeci, nu departe de locul unde se afla astăzi Sevastopolul, imperiul bizantin avea prin secolul al VII-lea câteva posesiuni. Cea mai însemnată era Cherson, pe care o înconjurau şi o apărau câteva mici fortăreţe ridicate în apropierea sa. Aceasta era mai mult o cetate vasală decât o posesiune directă a monarhiei. în adevăr, Cherson datorase depărtării sale faptul de a fi scăpat de regúlele comune ale administraţiei bizantine. Ea păstrase vechile tradiţii cle- nice de independenţă ; îşi apărase vechile libertăţi municipale ; se guvernat singură, prin grija primului său magistrat, proteuon, şi a senatului. împăratul nu avea aici niciun reprezentant oficial al autorităţii sale; el întreţinea acolo numai o garnizoană care ajuta la apărarea oraşului. Şi mica republică, foarte mândră de autonomia ci, aşezase, în

sala de şedinţe

a senatului, statuia de aur a împăratului Constantin, căruia îi datora privilegiile. Prin aşezarea sa geografică, Cherson avea în acelaşi timp o reaâă importanţă pentru monarhie. Plasat la marginile lumii civilizate, era un post de observaţie deschis asupra barbariei. în marile timpii ale Rusiei meridionale, de la Caucaz la Dunăre, trăiau atunci o mulţime de popoare nomade, bulgari, alani, avari, uzi, pecenegi, slavi, kazari, cu care chersonezienii întreţineau în acelaşi timp legături de comerţ care îi îmbogăţeau şi relaţii diplomatice, foarte instructive pentru cancelaria imperială. Printre aceste popoare, kazarii, aşezaţi pe Don, erau, mulţumită convertirii lor la iudaism, mulţumită legăturilor pe care'de aveau cu Bizanţul, ca şi cu lumea arabă, cu mult cei mai civilizaţi. Ei părăsiseră viaţa nomadă ; aveau oraşe ; Itil, capitala lor, aşezată la gurile Volgăi, era o cetate mare şi un antrepozit comercial prosper. O descoperire recentă lasă să se întrevadă oarecum care putea fi luxul acestor curţi barbare din Sciţia îndepărtată. Un tezaur, descoperit la Poltava în Ucraina, şi care pare a li aparţinut unui prinţ de la jumătatea secolului al VII-iea, arată un curios amestec de aurărie barbară şi de obiecte preţioase provenind din prada adunată pe teritoriul bizantin, de bijuterii şi de veselă cumpărată din Persia sassanidă. Cea mai remarcabilă piesă este un frumos serviciu de masă, compus din pahare de argint şi de aur, din vase de aur şi o cupă pe care o decorează imaginea cizelată a unui rege persan călare. Brăţări de aur, un corn de băut, o sabie, harnaşamente bogate pentru cai completează descoperirea. în faţa măreţilor şi asprilor suverani, a căror splendoare barbară o evocă tezaurul de la Poltava, Cherson rămânea ultimul azil al elenismului şi al civilizaţiei. Celelalte colonii greceşti de altădată, Bosporos, antica Pantecapea, Phanagoria, la intrarea

Mării de Azov, căzuseră în mâinile kazarilor. Cher-

son rămânea bizantin. Hi era pentru imperiu, spune A. Rambaud, „steaua sa înaintată către nord, ochiul mereu deschis asupra mişcărilor barbariei“. El era de asemenea un ioc de exil. Papa Martin 1 fusese surghiunit acolo după condamnare. Acum Justinian al 11-lea era deportat şi se părea că trebuia să-şi sfir- şească viaţa aici.

împăratul detronat avea atunci douăzeci şi şase de ani. Nenorocirea care îl lovea părea să-l fi maturizat, dar fără să-i sfarme orgoliul şi să-i zdrobească încrederea. în timpul celor şapte sau opt ani pe care îi. petrecu la Cherson, el dădu dovadă de un curaj, de o energie neînfrântă, declarând sus şi tare că se „va urca din nou pe tron şi neîncetând de a intriga împreună cu mica sa curte de proscrişi rămaşi credincioşi soartei sale. Oamenii din Cherson sfârşiră prin a se îngrijora de âceste uneltiri, care riscau să dăuneze intereselor lor comerciale şi să compromită siguranţa oraşului ; ei se hotărâră să pună să ucidă sau să predea împăratului pe agitatorul de temut care tulbura siguranţa micului lor oraş. Justinian, vestit la timp, putu să scape — era prin anul 702 sau 703 — şi se duse la hanul kazarilor să-i ceară ajutor şi protecţie. El fu primit ca un împărat de suveranul barbar ; i. se aduseră cele mai mari onoruri şi alianţa încheiată fu pecetluită printr-o căsătorie ; Justinian se căsători cu propria soră a hanului. Evident, legătură cu totul politică, dar în care trebuie să notăm acest detaliu caracteristic, că tânăra barbară, devenind împărătească, primi numele de Teodora. Sub protecţia regelui kazar, perechea imperială se duse să trăiască la Phanagoria şi fără îndoială Justinian reîncepu să-şi pregătească viitorul. Dar toate aceste uneltiri începeau să îngrijoreze guvernul din Constantinopol. împăratul Tiberiu, care în anul 698 răstumase pe Leon-

tius, trimise emisari la han, pentru a-1 determina să predea viu sau mort pe periculosul său cumnat. Barbarul, ademenit de generozitatea promisiunilor bizantine, nu sc lăsă de loc rugat şi foarte abil, sub

cuvânt că sc îngrijeşte de siguranţa lui Justinian, el trimise la Phanagoria o gardă, însărcinată mai puţin să apere, cât să supravegheze pe exilat : în acelaşi timp, el poruncea la doi dintre credincioşii săi să pregătească asasinatul. Dar un servitor al regelui kaz.ar denunţă complotul prinţesei Teodora şi Justinian, vestit de soţia sa, acţionă cu hotărâre. El chemă pc unul dintre asociaţii hanului pentru o conversaţie confidenţială şi, primindu-l, îi sugrumă pur şi simplu. Sc debarasă de celalalt prin acelaşi procedeu. După care, simţind că^. situaţia sa la Phanagoria era de acum înainte foarte grea, se aruncă în avejnură cu o îndrăzneală nemaiauzită. începu prin a trimite pe Teodora la fratele ei, fără îndoială pentru a o pune la adăpost ; apoi părăsi oraşul în mare taină şi găsind pe malul mării o barcă de pescari pe care o echipă, ajunse in apropiere de Cherson. Era în anul 704. Printr-un mesaj secret, el chemă pe cei câţiva credincioşi pe care-i avea în cetate şi, dc-a lungul coastei întreprinse, pe şubreda sa ambarcaţiune, o navigaţie înceată şi grea. între gurile Niprului şi ale Nistrului, o furtună cumplită, cum se întâmplă adeseori în Marea Neogră, asaltă micul vas. Pieirea părea sigură şi unul din intimii prinţului, îngrozit, îndrăzni să-i spună : „Sire, suntem pierduţi. Pentru a încerca să asiguraţi salvarea noastră, ar trebui să făgăduiţi lui Dumnezeu ca dacă vă dă din nou coroana nu veţi face rău niciunuia dintre duşmani“. Dar împăratul exclamă cu o energie sălbatică : „Dacă voi cruţa pe unul singur dintre ei, vreau ca Dumnezeu să mă înece în clipa asta.“ Dumnezeu nu-1 îneca de loc. Şi Justinian ştiu să-şi ţină promisiunea într-un mod îngrozitor.

Corabia care purta soarta prinţului reuşi să ajungă la gurile Dunării. Acolo se aflau pe teritoriul regatului bulgar, pe care-1 stăpânea atunci hanul Terbel. Justinian îi ceru să-l ajute să recucerească tronul strămoşilor săi ; în schimbul sprijinului, el îi promitea bani, titlul tie Cezar şi mina liicci sale, înrudindu-1 astfel cu lamilia imperială.

Lucru ciudat şi care arată prestigiul extraordinar pe care-1 exercita asupra tuturor barbarilor un împărat roman, Terbel nu ezită să primească. Ll îl cinsti pe Justinian cu toate onorurile datorate unui basileu ; spre a-l ajuta, ridică o mare armată de bulgari şi de slavi şi merse împreună cu cl asupra Constantinopolului. Asediatorii se aşezară în laţa zidurilor, de la poarta lui Charisius până în cartierul Blacherne şi la început întreprinderea părea a avea puţin succes. Timp de trei zile, la toate somaţiile, asediaţii din înălţimea zidurilor nu răspundeau deck cu insulte. Dar Justinian, curajos, reuşi numai cu câţiva oameni să pătrundă în oraş prin apeductul lui Valens şi să pună stăpânirc pe o parte din cetate. El se instală chiar în palatul Blacherne : şi capitala, înspăimântată, se supuse, spre a evita grozăviile luptelor do stradă şi ale masacrelor. împăratul Tiberiu fugi în Birinia ; fratele său, Heraclius, cel mai bun general al monarhiei, fu prins în Tracia cu tot statul său major. Şi Justinian învingător putu să-şi satisfacă în voie răzbunarea.

Aceasta a fost îngrozitoare. Heraclius, fratele împăratului detronat şi principalii săi ofiţeri fură spânzuraţi în ştreanguri de-a lungul Marelui Zid. Partizanii şi soldaţii lui Tiberiu fură căutaţi pretutindeni şi cu toţii executaţi fără milă. Dar pentru Tiberiu însuşi, căzut repede în mâinile învingătorului şi pentru Leontius predecesorul său — amândoi oamenii a căror uzurpare succesivă jignise aşa de crunt maiestatea imperială — trebuia o răzbunare mai rafinată şi mai răsunătoare. Mai întâi îi plimbă, încărcaţi de lanţuri, prin tot oraşul, într-un fel de cortegiu triumlal grotesc — aceasta se numea la Bizanţ *pompe* — pe care îl salutau huiduielile şi înjurăturile populaţiei. Apoi ii duse în Hipodrom. Justinian îi aştepta, aşezat pe tron, în mare ţinută imperială. Sub ochii poporului adunat, puse pe învinşi să facă înconjurul circului sub strigăte şi insulte ; apoi fură aduşi în faţa împăratului şi aruncaţi brural la picioarele

lui. Şi Justinian ridieându-se, puse pe ceata lor călcâiul său încălţat cu purpură şi îl ţinu aşa multă vreme, în timp ce poporul în delir cânta : „Tu ai mers pe viperă şi iguan, ai călcat în picioare pe leu şi pe dragon“. Apoi conduseră la Cynegion pe cei doi prinţi căzuţi şi li se tăie capul. Patriarhul Cal- linicos, care participase la lovitura de stat din 695, fu arestat, orbit, exilat la Roma ; în locul lui, Justinian instală pe un călugăr din Amastris, care avusese marele merit de a-i prezice reluarea domniei. Şi teroarea începu. [27]

îndrăznind totuşi să scape de ei pe ţaţă, ii trimitea în misiuni primejdioase, din care spera să nu se mai întoarcă. Şi altădată, brusc, printr-o schimbare de spirit neaşteptată, el le reda încrederea şi protecţia. Pe de altă parte, foarte mindru de a-şi ti recucerit tronul, el aducea din ţara kazarilor pe Teodora şi pe fiul care i se născuse între timp. O măreaţă flotă porni să-i caute, pentru a-i aduce la Constantinopol ; ei iură încoronaţi cu mare pompă în Sfânta Sofia, şi copilul Tiberiu asociat la tron. Şi spre a mări splendoarea acestor serbări, Justinian, spune legenda, puse să i se facă un nas de aur, pentru a masca rana care-1 desfigura. ’

în acelaşi timp, imprudent, se certa cu bulgarii şi cu arabii. îndată după restauraţie el copleşise cu daruri şi onoruri pe hanul Terbel, aliatul său ; îi pusese pe cap coroana de Cezar, îl îmbrăcase cu mantia de purpură ţesută cu aur, după care îl trimisese în Bulgaria. După mai puţin de doi ani, îi declara război şi intra în

27
Ea ţinu şase ani, din 705 pînă în 711. Justinian al Il-lea se întorsese din lungul său exil însetat de răzbunare şi nebunia sa, care acum creştea, îl îndemna Ia cele mai rele cruzimi. La Constantinopol, execuţiile erau zilnice şi nenumărate. Unii dintre condamnaţi erau cusuţi în saci şi aruncaţi în Bosfor ; alţii, printr-un rafinament atroce, erau invitaţi să cineze la palat şi la ieşirea de la masă erau arestaţi şi îndată spînzuraţi sau decapitaţi. împăratul vedea peste tot fantome şi trădători; bănuia pe cei mai buni prieteni, pe cei mai credincioşi servitori, temîndu-se mereu să nu se atle printre ei vreun ambiţios care să viseze tronul ; şi ne-

campanie cu o flotă mare şi cu o armată puternică. Dar trupele bizantine erau foarte dezorganizate ; disciplina slăbise ; înfrângerea era inevitabilă, în câmpia Anchialos, actuala Varna, cavaleria imperială, care se apăra rău, se lăsă surprinsă. începu debandada şi însuşi împăratul nu scăpă decât cu mare greutate de urmărirea duşmană. împotriva arabilor, regimentele ridicate în grabă nu se purtară mai bine ; ele fură învinse şi Tyan căzu în mâinile necredincioşilor. De altfel, împăratul se interesa prea puţin de aceste înfrângeri. El nu avea decât un gând în cap, să se răzbune împotriva duşmanilor, să ardă tot, să masacreze tot, să distrugă tot. Şi eând auzea de vreo execuţie nouă, arăta o bucurie feroce, care izbucnea în puternice strigăte sălbatice şi în ameninţări îngrozitoare de violenţe încă mai mari. Justinian al II-lea nu mai era decât un nebun nenorocit.

începu mai întâi cu Ravena. El avea o ură deosebită împotriva capitalei Italiei bizantine. Se ştie că aceasta se revoltase în anul 692 şi Justinian nu avusese timp să pedepsească revolta. O nouă mişcare izbucnise în anul 701 şi de atunci persista o surdă opoziţie în cetate. Pe de altă parte, oameni din Ravena participaseră la revoluţia din Constantinopol care detronase pe împărat în 695. Toate acestea cercau o pedeapsă. Guvernatorul Sicilici fu însărcinat de împărat în anul 709 cu executarea. El procedă — aşa cum tăcea câtc- odată stăpânul său — cu o abilitate care semăna cu o cursă. Invită la un mare dineu, care trebuia să aibă loc la Classis, portul Ravenei. pe arhiepiscopul Fclix şi pc şefii nobilimii raveneze. Pe pajişte fuseseră ridicate corturi, şi serbarea se anunţa veselă, cind deodată mesenii fură arestaţi, şi, cu căluşe la gură, aruncaţi pe corăbii şi transportaţi la Constantinopol, unde Justi- nian puse să-i ucidă cu rafinamente nemaiauzite de cruzime. Mulţi ani mai târziu, încă se mai păstra la Ravena amintirea acestor execuţii sângeroase şi a curajului cu care victimele înfruntaseră pe călău. Ioan secretarul era unul din

oamenii cei mai distinşi din Ravena. Era un literat ; scria bine în latineşte ; cunoştea chiar şi greaca — destul pentru a fi făcut o frumoasă carieră în administraţia bizantină. Petrecuse ciţiva ani la Constantinopol, intr-unui din birourile cancelariei imperiale ; era cunoscut în capitală. împăratul se pare că a voit să-l pedepsească cu o cruzime deosebită. El porunci să i se înfigă sub unghii trestii ascuţite şi, ca o aluzie ironică la ocupaţiile,sale obişnuite, să i se pună o pană în mina însângerată. Atunci, cu sângele său, Ravenezul scrisese : „Dumnezeul meu, vino în ajutorul meu. Doamne, iii sprijinul meu. Doamne, scapă-mă de duşmani şi smulge-mă din mâinile acestui împărat nedrept.“ Apoi, aruneând hârtia în obrazul lui Justinian: „Iată, scelcratule,. strigă el,

şi satură-te cu sângcle meu“. Fu condamnat să fie strivit încet între ciouă pietre de moară şi, înainte de a muri, el strigă, parcă cuprins de o viziune profetică : „Mâine, la aceeaşi oră, veţi ucide pc împăratul vostru şi va fi cu mine în faţa tribunalului lui Dumnezeu“. Dintre rebeli, numai arhiepiscopul Felix scăpă de moarte; împăratul, tulburat de o viziune care-i poruncea să cruţe pe prelat, se mulţumi să-i scoată ochii şi să-l .exileze la Cherson. Mai târziu, după căderea lui Justinian al 11-lea, el trebuia să se întoarcă la Ra- venea şi epitaful gravat pe sarcofagul său, la Sânt Apolinare in Classc, amintea „nenorocirile nenumărate pe care le-a îndurat pentru patria sa“ şi proclama că „onoarea supremă pentru un prelat este de a li, ca şi Hristos, luat în râs de duşmanii săi" *(sânmnusque pontificii sttbferre ludibria, h mor).*

Guvernatorul Siciliei nu se mulţumi numai să predea împăratului pe oamenii însemnaţi din cetate ; Ravena fu trecută prin loc şi sânge Italia n-a uitat niciodată aceste violenţe nemiloase. Când, la sfârşitul anului 710, sosi ur. nou exarc in occident, el În primit la Ravena cu o revoltă in care-şi găsi moartea. A fost şi mai rău când sosiră ştirile despre execuţiile din Con- stantinopol ; fiul uneia din victime ridică toată provincia împotriva

guvernului imperial. Şi de data aceasta, ca şi în 692, revolta rămase nepedepsită ; revoluţia din 711 care detrenă pe Justinian scăpă pe italieni de urmările îndrăznelii lor.

După Ravena, fu rândul Chersonului. Oraşul din Crimeea care, cunoscând sufletul răzbunător al împăratului, prevedea primejdiile care ¡1 ameninţau, crezuse înţelept să se dea de partea kazarilor şi hanul instalase acolo pe unul din oamenii săi, Tudun, ca guvernator. Chersonezienii aveau dreptate. Justinian nu uitase nimic din zilele exilului său şi înţelegea să se răzbune împotriva acelora care îl trataseră fără respect. în anul 710 o flotă puternică fu expediată în Crimeea ; şefii săi aveau ordinul să treacă prin tăişul săbiei pe toţi locuitorii Chersonului fără excepţie şi să suprime libertăţile de care se bucura cetatea. Ofiţerii imperiali se pare că au fost ei înşişi înspăimântaţi de grozăvia sarcinii care le era impusă, şi cu atât mai mult cu cit oraşul nici nu încercă să reziste. Ei cruţară o parte din populaţie, pe tineri, pe copii, pe care se mulţumiră să-i Iacă sclavi. Totuşi, pentru a da o satisfacţie împăratului, ei expediară la Constantinopol pe guvernatorul kazar, pe protetion-ul din Cherson şi vreo şaizeci de nobili. Prinţul se distră torturându-i : unii, traşi în ţeapă, în Irigări de lemn. fură arşi la foc mic ; îngrămădi pe alţii cu picioarele şi mâinile legate, pe bărci pline cu pietre, pe care le înecă în Bosfor. Dar împăratul voia alte victime. El dădu ordin să i se aducă la Constantinopol toţi cei care supravieţuiau din populaţia din Cherson. Era în octombrie ; Marea Neagră era de pe acum primejdioasă ; in timpul călătoriei de întoarcere, liota fu prinsă de o mare lur- tună şi distrusă aproape in întregime. Se spune, cu oarecare exagerare, fără îndoială, că mai mult de 70.000 de oameni pieriră in acest naufragiu.

Justinian, din ce în ce mai nebun, găsi că nu era destul. El puse să se pregătească o nouă expediţie, ai cărei şeii primiră ordinul de a distruge până în temelii

Chersonul şi de a trece cu plugul pe locul unde fusese ridicat. Dar de data aceasta oamenii din Crimeea îşi veniră în fire. Deoarece fără voia lor erau siliţi să facă revoluţie, ei se hotărî ră să reziste. Făcură apel la hanul kazarilor, cerându-i să le trimită trupe care să-i apere ; şi găsiră sprijin chiar şi printre ofiţerii garnizoanei bizantine, care ocupa oraşul. Spătarul fiic, pe care Justinian al 11-lea îl însărcinase să organizeze noul guvern la Cherson, luă partea revoltaţilor şi împreună cu el un ofiţer armean care se numea Bardan.

Acest Bardan întâlnise şi el în drumul lui pe omul care-i spusese : „Tu vei fi rege“. Un călugăr, care trecea drept unul care avea darul profeţiei, îi promisese de mulţi ani imperiul. Fără îndoială, de atunci multe revoluţii se succedaseră în Bizanţ. Justinian al 11-lea fusese detronat, Leontius răsturnat de Tiberiu ; ora lui Bardan nu părea să fie aproape să sune. Dar de fiecare dată, cu insistenţă, călugărul îşi reînnoise prezicerea, spunând armeanului că imperiul nu putea să-i scape. Şi Bardan păstra încrederea în steaua sa. De altfel, nu văzuse el în vis un vultur planând deasupra capului său ? Acesta era un semn sigur al viitoarei sale înălţări. F.l vorbea deci bucuros de aceste speranţe’, ba chiar vorbea cam prea mult împăratul Tiberiu arestase pe Bardan care fusese tuns şi surghiunit în Celalon’ia. După restauraţie, Justinian al 11-lea, considerindu-1 fără îndoială o victimă a domniei precedente, îl rechemase din exil şi-i dăduse o comandă în liota trimisă la Cherson. Armeanul îşi zise că ocazia era potrivită pentru a-şi realiza în sfârşit visul aşa de mult dorit şi cu hotărâre îşi oferr serviciile kazarilor şi chersonezilor.

Vestea acestei insurecţii pricinui oarecare emoţie la Constantinopol şi împăratul crezu înţelept să încerce cu diplomaţia. El expedie în Crimeea, împreună cu o mică excortă, trei înalţi funcţionari din administraţia imperială, însărcinaţi să ducă scuze hanului şi să-l facă să revină la alianţa imperială şi să restaureze pe de altă

parte la Cherson constituţia municipală distrusă ; în schimb, Justinian cerea numai să i se predea cei doi ofiţeri rebeli. Tudun. fostul guvernator kaz.ar al Chersonului şi proteuon-ul destituit în 710, întovărăşea misiunea ; punând in libertate pe aceste personaje importante, se credea că se vor potoli spiritele în Crimeea. Dar Chersonul refuză să primească pe trimişii imperiali ; şi când, a doua zi, se hotărî să lie pri-

miţi în oraş, aceasta numai pentru a-i face să cadă în capcană. Doi dintre ambasadori fură masacraţi pe loc ; restul misiunii lu predat kazarilor ca să-i ducă la han. Prizonierii nu ajunseră la el. Tudun murind în timpul călătoriei, compatrioţii lui kazari, pentru a-i face funeralii frumoase, sugrumară pe mormântul lui pc ultimul ambasador imperial şi pe cei trei sute de soldaţi din escortă. Şi lumea din Chcrson, înţelegând că de acum înainte nu mai avea nimic de pierdut, declară pe Justinian detronat şi proclamă împărat pe Bardan, care luă numele de Philippicus.

La aceste veşti, Justinian deveni nebun de furie. Pentru a se răzbuna împotriva spătarului Ilic, el puse să fie ucişi copii lui pe genunchii mamei lor şi sili pe aceasta sa se căsătorească cu un bucătar negru din palat. Pentru a răsturna pe uzurpator, el înarmă o nouă flotă, care fu prevăzută din belşug cu maşini de război destinate să cotropească Chersonul şi al cărei comandant primi ordinul să distrugă oraşul din temelie şi să nu mai lase pe nimeni în viaţă ; împă- păratul recomanda între altele generalului său să-i trimită dese mesaje, ca el să poată urmări şi savura progresele răzbunării sale. Dar kazarii, la oare se refugiase Bardan, interveniră pentru a – salva oraşul şi comandantul flotei, neîndrăznind, după acest eşec, să se mai prezinte în faţa lui Justinian, crezu că e mai prudent să treacă de partea uzurpatorului. Soldaţii săi, cărora li se promise o bună răsplată, urmară bucuroşi exemplul său. Philippicus avea astfel o armată, vase, tot ceea ce trebuia pentru a cuceri

Constantinopolul şi tronul.

în acest timp, în capitala sa, Justinian al II-lea neprimind nicio veste din Marea Neagră, se enerva şi începea să se îngrijoreze. Adunând citeva trupe, el trecu Bosforul şi cle-a lungul coastei Mării Negre ajunse până la Sinope, în speranţa de a afla mai re- pecie ce se petrecea în Crimeea. Şi într-o zi, pe cinci supraveghea de acolo marca, văzu la orizont pânzele flotei rebele care se îndrepta spre Constantinopol. Atunci, „răcnind ca un leu“, după expresia lui Teo- fan, el luă în grabă drumul spre capitală. Ajunse prea târziu. Philippicus reuşise mai înainte să o ocupe. Şi Justinian, împreună cu trupele care-i rămâneau credincioase, se opri în câmpia Damatrys, aştcptând evenimentele.

Dar cauza sa era pierdută. Venise ceasul pedepsei pentru ticălosul împărat : răzbunarea învingătorilor fu îngrozitoare. Justinian al Il-lea lăsase la Constantinopol pe ti nărui său fiu Tibcriu, atunci în vârstă de vreo şase ani. In momentul ocupării oraşului, bunica copilului, împărăteasa Anastasia, se refugiase cu el în sanctuarul venerat al Fecioarei de la Blacherne. Acolo îl găsiră trimişii noului împărat, însărcinaţi să-l aresteze. Scena care se petrecu atunci în biserică fu atroce. Copilul Tibcriu, înspăimântat, se agăţa cu o mână de coloanele altarului, cu cealaltă strângea o cutie conţinând un fragment din adevărata Cruce, şi la gât, pentru a-1 apăra, îi fuseseră agăţate alte relicve preţioase. In faţa sanctuarului era aşezată împărăteasa Anastasia. Când văzu pe soldaţi intrând şi înţelese ce veneau să facă, ea se târî plângând la picioarele ofiţerului care comanda, îmbrăţişându-i genunchii, rugân- du-1 să nu facă rău unui copil nevinovat. Soldatul o înlătură cu brutalitate şi se duse spre altar. Micuţul se crampona de masa sfântă : îl smulse cu forţa, îi rupseră relicvele de la gât, îi luară din mâinile crispate relicvarul, apoi îl duseră într-o sală vecină, ,,şi acolo, spune cronica lui Teofan, desbrăcându-1, îl culcară pe prag şi îi tăiară gâtul ca unei oi“. Apoi fu

rândul lui Justinian. Fusese însărcinat cu această execuţie spătarul Ilie, care, precum se ştie, avea de răzbunat asupra împăratului jigniri personale şi despre

care erau siguri că va fi necruţător. Printr-o promisiune de amnistie, nu mai avu nicio greutate să determine pe cei câţiva soldaţi care înconjurau pe prinţ să-şi părăsească stăpânul. Şi atunci, când se găsi în faţa lui Justinian, nebun de furie, se aruncă asupra lui, şi luându-1 de gât, îi tăie capul cu o lovitură de iatagan. Apoi, ca pe un trofeu de victorie, el trimise acest cap tăiat noului împărat.

Capul însângerat al tiranului fu plimbat pe străzile Constantinopolului în vârful unei suliţi. Apoi îl trimiseră în Italia, îl expuseră la Roma, la Ravena, pentru ca toţi cei care suferiseră din cauza lui Justinian al II-lea să ia cunoştinţă de ruina lui şi să se bucure de tragica sa soartă. La Ravena s-a întâmplat cu această ocazie un incident destul de dramatic. Sora lui loan secretarul, din ziua în care aflase de moartea fratelui său, nu încetase de a ruga pe Dumnezeu să-i acorde o favoare : aceea de a vedea capul tăiat âl lui Justinian, după care, spunea ea, poate să moară fericită. Când sinistrul trofeu ajunse la Ravena şi fu plimbat prin pieţele cetăţii, cineva înştiinţa în grabă pe bătrâna doamnă. Atunci ea alergă la fereastră, rugă pe purtător să se oprească un moment şi privi lung, savurându-şi răzbunarea şi adu- când mulţumiri lui Dumnezeu care-i realizase dorinţa. Apoi, deodată căzu pe spate şi-şi dădu sufletul.

Astfel sfârşea, în grozăvie şi în sânge, asupra acestei viziuni tragice a unui cap tăiat, plimbat prin tot imperiul, domnia nebunului cumplit şi îngrozitor care fusese Justinian cu nasul tăiat. Toţi istoricii sunt de acord asupra oribilului suveran. Unul singur printre contemporani a făcut excepţie. în *Liber pontifica- lis* al Bisericii romane, Justinian al II-lea apare, în- tr-un fel destul de neaşteptat, ca un împărat foarte creştin şi foarte ortodox, foarte credincios, foarte umil şi foarte

bun şi moartea lui reprezintă o calami- **1** tate publică „a cărei veste, spune biograful, răsună lugubru în lume“. Cineva se va putea întreba, fără îndoială, asupra motivelor acestei bunăvoinţi ciudate, cu atit mai neprevăzută cu cât papa Sergiu în anul 692 n-avusese de loc, cum s-a văzut, de ce se lăuda cu împăratul. Dar, de la restaurarea lui, Jus- tinian al 11-lea, simţind probabil din ce în ce mai mult cum Italia se depărta de imperiu, arătase Bisericii romane, cu un simţ politic destul de fin, sentimente mai buhe. în 710 ii înnoise toate privilegiile. El pedepsise Ravena, rebelă autorităţii pontificale, cum era şi faţă de autoritatea imperială, şi ruina cetăţii nesupuse fusese celebrată la Roma ca o urmare a judecăţii lui Dumnezeu. în sfirşit, după cum făcuse Justinian cel Mare cu papa Agapit, Justinian al II-lea făcuse papei Constantin cea mai măreaţă primire la Constantinopol. Trebuie să citim în *Liber pontificalii* povestirea acestei recepţii solemne. în octombrie 710, când Justinian al II-lea primi la Constantinopol pe pontiful roman, pentru a-i arăta tot respectul, el recomandase tuturor guvernatorilor din provincii să aducă papei onorurile care erau datorate persoanei imperiale însăşi, şi conform voinţei împăratului, exarhul Italiei venise să salute pe Constantin la Neapole, strategul Siciliei îi prezentase omagii la Palermo, strategul mării Egee pusese la ordinele sale vasele flotei. La şapte mile de Constantinopol, fiul împăratului şi patriarhul Cyrus, întovărăşiţi de un lung cortegiu de prelaţi, de patricii şi de senatori, veniseră să primească pe pontif şi suita sa ; caii din grajdurile imperiale înhămaţi strălucit cu şei şi hăţuri aurite, fuseseră puşi la dispoziţia prelaţilor romani ; şi în mijlocul acestui pompos echipaj, Constantin, cu mitra pontificală pe cap, îşi făcu intrarea solemnă în capitala grecească. A doua zi, papa şi împăratul se întâlniră la Nicomedia. Justinian, cu coroana pe cap, se prosternă la picioarele pontifului; apoi cei doi suverani se îmbrăţişară. Şi toţi, spune

cronicarul, se bucurau văzând sentimentele de umilinţă ale excelentului prinţ *(tantam humilitatem horii principis).* Duminica următoare, papa celebră slujba şi se împărtăşi împreună cu împăratul şi Justinian puse pe pontif să se roage pentru iertarea păcatelor sale. Nu se ştie cu ce preţ a plătii Constantin prestigioasele onoruri al căror obiect a fost. Dar se înţelege că la Roma lumea a fost de asemenea mirată şi recunoscătoare de o purtare cu care de multă vreme împăraţii nu-i mai obişnuiseră pe papi.

Totuşi, când, după câteva luni de la întoarcerea sa în Italia, papa află, într-o zi de ianuarie 712, despre tragedia de la Constantinopol, când văzu plimbân- du-se la Roma, în vârful unei suliţi, capul palid pe care odinioară îl îmbrăţişase, l-a regretat el oare pe teribilul împărat ? Ne este permis să ne îndoim. Necesităţile politice, grija de intresele omeneşti pot, pentru moment, să inspire contemporanilor judecăţi ca acelea din *Liber pontificalis.* Istoria, explicându-le, nu are de ce să ţină seamă de ele. Ceea ce ea reţine din această vreme îndepărtată, aşa de barbară încă, este o viziune de oroare inexprimabilă, şi în palatul imperial, în sălile tapisate în întregime cu marmoră şi mozaicuri de aur, în Justinianos sau Lausiacos, imaginea tragică a împăratului cu nasul tăiat, a împăratului nebun care, prin cruzimea sa sângeroasă, grăbi anarhia şi demoralizarea monarhiei.

Un precursor al lui La Rochefoucauld în Bizanţ. [28]

Sint mulţi ani de atunci, în a doua jumătate a secolului al Xl-iea, trăia, într-o provincie destul de îndepărtată a imperiului bizantin, un marc senior feudal. El se numea Cecaumenos, ceea ce înseamnă „pârlit“, şi fără îndoială că datora acest nume vreunui strămoş asiatic, cu laţa foarte oacheşă. în orice ca/, era de origine

28 Lectură făcută la şedinţa publică anuală a celor cinci Academii, la 25 octombrie 1912.

bună, cu neamuri însemnate şi făcea o figură bună în aristocraţia monarhiei. înainte de a se retrage în Tesalia lui natală, acest personaj trăise în lume ; servise în armată, frecventase curtea şi, în timpul lungii sale existenţe, avusese multe experienţe, care-1 făcuseră destul de mizantrop şi mei ales misoghin. Dar toată viaţa el fusese mai cu scamă cu desăvârşire, şi incurabil, provincial. Plăcerile lumii, eleganţa artificială a capitalei, intrigile cie curte şi de dragoste care erau distracţia obişhuită a palatului imperial, toate acestea mai mult îl înfricoşaseră decit il atrăseseră ; şi acum, când întors în scumpa sa provincie îşi reamintea, lucrându-şi moşiile, aventurile şi amintirile de altădată, provincialismul congenital îi ieşea prin toţi porii. învăţăturile

pe care i le dăduse viaţa se condensau în principii sentenţioase, în maxime de purtare de o înţelepciune cam vulgară, în sfaturi familiare, bazate pe anecdote, pe care le împărţea cu dărnicie celor dimprejur : şi-mi închipui că în viaţa zilnică, şi pentru cei care aveau fericirea să fie alături de el în fiecare zi, acest om excelent, cu un bun simţ puţin cam greoi, cu o cultură intelectuală mijlocie, povestitor elocvent şi sfătuitor neobosit, şi pe deasupra lipsit cu totul de ideal, trebuie să fi părut câteo/lată niţel cam insuportabil.

Nouă, care-1 cunoaştem mai de departe, ne oferă mai multă distracţie. în adevăr, el a compus, pentru copiii săi, o carte curioasă, care a ajuns pină la noi **şi** în care a rezumat toate principiile înţelepciunii sale, toate învăţăturile experienţei. întâlnim aici staturi pentru toate împrejurările vieţii, sfaturi morale **şi** sfaturi asupra vieţii, instrucţiuni pentru administrarea averii şi pentru îndrumarea carierei, maxime de economie casnică şi maxime pentru relaţiile mondene. Şi cum acest mare senior dezamăgit, neîncrezător şi sceptic, nu este câteodată lipsit de umor şi de vervă comică, se întâmplă ca această carte a sa să arunce, într-un mod destul de interesant, o lumină neprevăzută asupra unui colţ dintr-o

societate dispărută. Şi cu toate că nu se dădea în vânt după literatură, cu toate că afectează chiar dispreţ pentru frazele frumoase bine pieptănate, în care, spune el „nu-i nimic bun“, cu toate că se laudă cu rusticitatea şi ignoranţa sa, autorul acestei cărţulii veridice şi sincere („n-am pus în aceste pagini, scrie el undeva, decât ceea ce ana făcut, am văzut şi am învăţat din lucrurile adevărate“) are oarecare asemănare cu La Rochefoucauld. Maximele lui sunt, dacă îndrăznesc să

spun, în felul lui Ia Rochefoucaukl, numai că un La Rochefoucauld mai puţin r’final. un La Rochefou- cauld din orient, bizantin şi feudal.

I

„Nu refuza funcţiunile publice : căci o slujbă este o binefacere a lui Dumnezeu. Dar nu uita ca te aşteaptă casa când ieşi de la serviciu şi că numai acolo îţi vei găsi liniştea.“ După cum se vede, omul nostru nu are un respect prea mare pentru frumuseţile administraţiei : dacă admite că trebuie să serveşti Statul, o face din datorie şi fără exces de entuziasm. Şi încă mai face un *distinguo* subtil. Cariera financiară nu-i spune mare lucru : te alegi cu neplăceri şi nu găseşti decât prilejuri de ruină. Funcţiile justiţiei şi cele civile nu sunt mai puţin primejdioase, căci pentru cei ce le ocupă se pune fără încetare o problemă grea : de la cine şi până la ce sumă se pot accepta bani ? *(bacşişul,* vedeţi, este în orient tot aşa de vechi ca şi lumea). Prudenţa personajului nostru stabileşte aici distincţii curioase. Dacă banii vin de la un advesar, poţi să-i primeşti fără scrupule : el nu-i oferă din simpatie pentru beneficiar. Dar dacă ai obligat pe cineva şi cel obligat îţi aduce în mod spontan vreun cadou, aceasta este altceva. „Primeşte, spune Cecaumenos, căci refuzând l-ai întrista. Dar dacă darul este prea mare, nu-1 lua tot, păstrează numai jumătate.“ în definitiv, pentru un funcţionar este şi mai înţelept să nu primească nimic, mai întâi pentru că este imoral şi mai ales pentru că e primejdios. Şi, în general, pentru personajul nostru nu

există decât o carieră în care un om cinstit poate să se aventureze fără neajunsuri : este armata.

Dar mai mult decât orice, curtea îl înspăimântă pe acest nobil de provincie. Apartamentele palatului imperial sunt un teren ciudat de alunecos. „Dacă slujeşti pe împărat, spune textul nostru, ia bine seama : să ai totdeauna înaintea ochilor imaginea căderii tale ; nu ştii tot ce se unelteşte în spatele tău.“ Astfel, prudenţa cea mai chibzuită trebuie să conducă aici orice pas. îţi vei ţine limba cu grija, mai ales dacă conversaţia alunecă asupra împăratului sau împărătesei ; se va evita cât mai mult posibil să cinezi în oraş, chiar dacă ai trece drept un om nesociabil ; în afară de faptul că în întâlnirile mondene se debitează multe frivolităţi şi bârfeli inutile, rişti totdeauna, în fierbinţeala comunicativă a banchetelor, să-ţi com- promiţi situaţia printr-un cuvânt de prisos. Pe scurt, trebuie să-ţi supraveghezi liecare pas, să-ţi spui că lucrurile cele mai neînsemnate în aparenţă pot ti izvorul unor neplăceri grave ; mai ales trebuie să fii prudent faţă de înaltele doamne şi să nu te laşi prins în avansurile lor viclene. „în ceea ce priveşte pe împărătească, spune textul, respect-o ca pe suverana ta, ca pe o mamă, ca pe o soră ; şi dacă ea vrea... să-ţi iacă ochi dulci, îndepărtează-te, retrage-te; nu-i vorbi niciodată decât cu ochii plecaţi.“ Se vede că omul nostru cunoscuse vrema când Zoe Porfiroge- neta, de zgomotoasă amintire, umplea oraşul şi curtea cu zarva aventurilor sale şi se pricepea, prin farmecul cu care te întâmpina, să facă să se ridice spre farmecele ei ochii cei mai îndărătnic plecaţi.

în fond, în materie de politică, înţelepciunea lui Cecaumenos se reduce la câteva maxime toarte simple : trebuie să slujeşti cu credinţă pe împărat, ca un bun vasal ; în caz de răscoală, să ţii cu împăratul legitim, din prudenţă cel puţin tot atât cât şi din loialitate : „Căci acela care domneşte la Constanti- nopol, zice omul nostru, va câştiga totdeauna vic-

toria.“ Astfel, sunt oameni care sunt totdeauna de partea guvernului. Dar acestea fiind zise, hotărârea cea mai înţeleaptă este să trăieşti cit se poate mai departe de capitală şi de curte. „Dacă simţi dorinţa, spune textul, de a adora maiestatea imperială, de a îngenunchia în sfintele biserici, de a admira frumuseţea oraşului şi a palatului, fă-o o dată, dar nu te întoarce acolo.“ E mai bine să trăieşti pe moşiile tale, independent, respectat, dccât să te expui, printre ser- vitorimea imperială, la umilinţe şi calomnii. Şi autorul nostru povesteşte cu această ocazie o întâmplare destul de nostimă.

Un emir arab din mărcile Siriei venise să facă o vizită împăratului roman. Foarte bine primit prima oară, copleşit cu onoruri şi cadouri, el făcu greşeala să mai vină o dată. De data aceasta fu tratat foarte rău şi timp de doi ani întregi fu ţinut pe jumătate prizonier la Constantinopol. în sfârşit fu liberat. Şi după ce trecu frontiera, el îşi adună oamenii şi lu- îndu-şi capul în mâini, îi întrebă : „Ce-i asta ? — Capul dumneavoastră, seniore“, îi răspunseră ei rî- zând. „— Dumnezeu fie deci lăudat, zise iar emirul, că am trecut strâmtorile cu capul pe umeri şi că mi-am regăsit buna mea ţară, Arabia.“

Să trăieşti pe moşiile tale, unde îţi păstrezi capul pe umeri, să trăieşti în provincia ta şi să-ţi cultivi grădina, cum spune Candide, e mai de preţ decit să frecventezi lumea curtenilor intriganţi, a frumoaselor doamne ispititoare, a prelaţilor orgolioşi, a filosofilor infatuaţi de ştiinţa lor, care se întâlneau in acest Bizanţ de curte, prea civilizat, prea rafinat, prea cult, prea pervers. Şi principiile pe care Cecau- menos le-a formulat pentru administrarea acestei vieţi provinciale şi rustice pe care el o adoră, nu sunt partea cea mai puţin savuroasă din cărţulia sa.

27 — Figuri bizantine, voi. II

„Nu există, spune omul nostru, un fel mai bun de a trăi dccât lucrând pământul. Cultivă grâu, fă vin, cultivă plante, creşte vite, şi vei fi fericit“. Unii poate că vor

judeca cum că aceasta este o formă de fericire cam elementară. Cecaumenos o credea suficientă, şi o aprecia cu atât mai mult cu cit îi aducea bune venituri.

Căci aici, poate chiar mai mult decit în viaţa publică, problema banilor are în ochii acestui nobil de ţară o importanţă esenţială. Fără îndoială, e bine, e recomandabil să fii credincios, să fii milos, să nu laşi să fie maltrataţi oamenii din vecinătatea ta ; se citeşte undeva la autorul nostru această maximă energică : „Acela care vede săvârşindu-se nedreptatea şi nu protestează, este un adevărat demon“. Dar aceste elanuri sunt rare la omul nostru. Prudenţa sa chibzuită îl îndeamnă să nu-şi facă complicaţii, să menajeze pe vecinii puternici, să-şi atragă bunăvoinţa lor prin daruri trimise la vreme. Meseria de cavaler medieval nu ispiteşte decât puţin inima sa puţin cavalerească ; el are sufletul lui Sancho mai mult decât pe cel al lui Don Quichote.

Dar mai ales bunul său simţ practic îl îndeamnă să fie econom şi bun gospodar al averii sale. A împrumuta bani i se pare lucru supărător, penibil prin intervenţiile pe care le comportă şi refuzul la care se expune ; dar a împrumuta cu bani pe alţii i se pare lucru şi mai supărător şi el a avertizat pe ai săi împotriva indiscreţiilor întreprinse de solicitatori : „Nu te încrede, scrie el, în indivizii abili care vor (îmi cer iertare de a întrebuinţa aici un cuvânt poate prea familiar, dar care redă minunat cuvântul grecesc) să te. *tapeze.* Ascultă-mă bine. Acela care vrea să se împrumute nu-ţi va cere banii îndată. îţi va trimite cî-

teva dulciuri, iepuri, potârnichi, peşte şi alte lucruri bune ; apoi te va invita la cină de două sau de trei ori, spunându-ţi că te iubeşte mult ; pe urmă, într-o bună zi, îţi va arăta o sumă mare de bani, pe care de altfel a împrumutat-o din altă parte, şi-ţi va spune : «Banii aceştia îi destinam pentru o afacere sau alta ; dar nimeni nu vrea să primească această sumă, îmi cere mai mult

(natural, atâta cât presupune că ai tu). Dacă mă iubeşti, împrumută-mi aceşti bani, ca să nu scap afacerea. Am să ţi-i înapoiez mâine sau la sfirşitul săptămânii, împreună cu un dar frumos**.1** Sau are să fie o altă poveste: «Aveam banii necesari, dar am rătăcit cheia casei de bani», sau încă : «A venit un prieten care mi-a cerut ceva bani şi iată-mă eu însumi în încurcătură». Şi când, prin aceste frumoase discursuri te va dispyne, el îţi va cere împrumut o sumă mare. Şi în timp ce tu nu te vei gândi decât la bunătăţile pe care le-ai primit, la cinele pe care ţi le-a oferit şi la cele la care te aştepţi, el, profitând se va bucura pe ascuns şi va zice : «Fie binecuvântaţi iepurii şi celelalte cadouri pe care i le-ani trimis şi acele mese bune care mi-au adus atâta aur». Şi în curând va începe să se depărteze de tine, va evita să-ţi răspundă, va căuta pretexte ca să fugă de tine, şi dacă tu nu**-1** slăbeşti, va sfârşi prin a-ţi spune : «Cum de nu-ţi este ruşine să mă hărţu- ieşti atâta pentru acele piese false şi de proastă calitate ? Dacă aş fi ştiut că eşti un om de felul acesta, n-aş fi primit nimic de la tine.»“ Morala : bunăvoinţa este o virtute primejdioasă, încrederea o sinceritate fără folos ; şi omul înţelept, care vrea să aibă pace la el acasă, trebuie să fie necontenit lipsit de încredere şi mai ales faţă de prietenii săi.

„Ceea ce oamenii au numit prietenie, spune La Rochefoucauld, nu este decât o tovărăşie, o apărare reciprocă a intereselor, un schimb de bune servicii.“

Şi în altă parte : „Cea mai mare parte dintre prieteni te desgustă de prietenie“. Cccaumenos gândeşte aproape la fel : „Apără-te de prietenii tăi, scrie el, mult mai mult decât de duşmani“. în altă parte se citeşte această maximă : „Mulţi oameni s-au ruinat din dragoste pentru prietenii lor, şi şi-au pierdut pentru ei nu numai corpul şi bunurile, dar adeseori chiar şi sufletul.“Urmarea : omul înţelept nu va avea de loc prieteni. „Sunt de acord, spune autorul, să iubeşti pe toţi oamenii, dar nu povesti nimănui secretele tale, căci e un

lucru foarte primejdios. Din ziua în care ai spus secretele tale cuiva, tu devii sclavul lui şi poate să-ţi facă tot răul din lume, fără ca tu să îndrăzneşti să protestezi. Atunci, de ce ţi-ai pierde singur libertatea ?“ Mai ales, că nu ai niciodată prieteni intimi — căci ei nu sunt niciodată siguri, ci prea adeseori supărători sau indiscreţi — şi mai cu seamă nu-i introduce niciodată acasă la tine. „Dacă îţi cade un prieten în trecere, găzduicşte**-1** unde vrei, dar nu în casa ta. Dacă el este în casă, soţia, fiicele, nurorile tale nu vor mai putea să iasă în voie din apartamentul lor şi să-şi vadă de treburile lor casnice. Sau, dacă trebuie ca ele să se arate, prietenul tău le va privi cu coada ochiului şi, prefăcându-se că-şi pleacă ochii, el va examina amănunţit mersul, costumul, faţa lor, pe scurt, le va cerceta din cap până în picioare. Ce să-ţi mai spun ? Dacă găseşte prilej, va plănui să aibă o legătură amoroasă cu nevasta ta, o va urmări cu priviri neruşinate, va încerca să o seducă sau cal puţin se va lăuda că a făcut-o.“

Atingem aici un punct cu deosebire delicat. Sceptic în ce priveşte prietenia, omul nostru este încă şi mai mult în ce priveşte virtutea femeilor. Nu ştiu dacă, întocmai ca La Rochefoucauld, el a întâlnit în calea lui vreo doamnă Longueville : în orice caz,

avea păreri fixe despre femei, despre dragoste, despre căsătorie. Femeia îi apare ca o fiinţă cu totul de temut. ,,E primejdios, a scris el, să iii în raporturi rele cu femeile şi încă şi mai primejdios să iii prietenul lor : şi una şi alta din aceste situaţii aduc multe supărări.“ în altă parte citim : ,,Ja seama, când vorbeşti cu o lemeie, mai ales dacă e frumoasă. Nu fi prea intim cu ea, căci nu vei scăpa de loc de şiretlicurile ei. îndată ochii tăi se vor aprinde, inima îţi va bate, şi nu vei mai fi stăpin pe tine însuţi. Şi astfel vei avea de luptat împotriva a trei duşmani : diavolul, graţia şi cuvintele celei cu care vorbeşti şi în sfârşit natura. Şi e un lucru foarte greu să învingi natura.“

Iată ce gândeşte în general despre femei: judecaţi ce devine încrederea lui Cecaumenos când e vorba în special de a lui. Fără îndoială a spus el undeva : „Acela care-şi pierde soţia pierde în acelaşi timp jumătate din viaţă şi chiar mai mult, dacă soţia lui era bună“. Dar el se gândea, fără îndoială, ca şi Fa Ro- chefoucauld, că, dacă există căsătorii bune, nu există deloc căsătorii fermecătoare şi el nu recomanda, după o experienţă a vieţii conjugale, să încerci din nou această aventură. El considera că nu eşti niciodată cu totul liniştit în privinţa unei femei şi că trebuie s-o supraveghezi fără încetare. Este imprudent s-o arăţi prietenilor şi nu eşti sigur chiar s-o laşi să fie văzută de servitorii tăi, şi încheia : „Ţine-ţi femeia şi fetele sub cheie, ca pe nişte condamnate, ca să nu fii victima şarpelui“. Şi în comoara experienţei sale, Ce- caumenos găsea foarte potrivită o poveste, pentru a-şi susţine spusele.

Un mare personaj din Constantinopol avea o femeie frumoasă, cu o faţă îneântătoare, cu un suflet încă şi mai îneântător, pe lingă acestea cultă şi virtuoasă. împăratul îi iăcu curte ; cum nu ajungea la

nimic, el îşi puse în gând să trimită pe soţ ca funcţionar într-o provincie îndepărtată ; doamna continua să reziste. Când, după trei ani de lipsă, soţul se întoarse în capitală, ca tot nu cedase. Dar în acel moment intră în scenă un tânăr ; prezentându-se ca ruda soţiei, el deveni repede prietenul soţului şi intimul casei... „Şi, adaugă sentenţios autorul nostru, ceea ce împăratul nu putuse obţine prin toate făgăduielile sale de bani şi de slujbe înalte, a reuşit prietenia“. Fără îndoială, asemenea aventuri erau rare în provincia liniştită unde trăia Cecaumenos, şi moravurile destul de libere ale Constantinopolului nu pătrunseseră în aceste case austere, în care gineceul creştin are înfăţişarea de harem musulman. Totuşi, un om cu experienţă găsea că prea multe precauţiuni nu sunt niciodată inutile. Şi-mi închipui că alături de domnul şi stăpânul lor, care le

claustra aşa de strâns şi nu le părăsea de loc, întrândăvia destul de lipsită de distracţii a vieţii lor provinciale, soţia şi fiicele lui Cecaumenos se distrau puţin: cu atât mai mult cu cât judecind după câte ştim despre cultura femeilor bizantine, ele nu găseau multe resurse în'ele înşile pentru a-şi umple timpul.

Ca un bun provincial ce era, Cecaumenos avea multe alte prejudecăţi. Nu-i plăceau doctorii, pe care i-a zeflimisit într-un mod destul de nostim şi, ca şi bătrânul Caton, pe care îl aminteşte prin multe trăsături, cunoştea o întreagă colecţie de leacuri care vindecau mai sigur şi mai ieftin. Nu-i plăceau deloc comedianţii, linguşitorii, leneşii, pe scurt toţi oamenii pe care-i considera inutili : şi spiritul său, plin de o neîncredere universală, se rezuma bine în această axiomă pesimistă : „Natura orrţului este schimbătoare şi nestatornică şi alunecă uşor de la bine la rău."

înţelepciunea acestui bizantin de altădată nu este, cum vedeţi, prea atrăgătoare şi acest mare proprietar

provincial econom, prudent, experimentat şi sceptic, n>-are nimic dintr-un erou de roman sau dintr-un pa- ladin de epopee. Aşa cum este, el e totuşi instructiv, prin ceea ce ne spune despre lumea dispărută în care a trăit, prin cunoaşterea mai completă pe care ne-o dă despre caracterul oamenilor din vremea sa.

Când pronunţăm astăzi numele de Bizanţ, acest nume evocă fără voie în faţa ochilor noştri imagini de lux strălucitor, de rafinament minunat şi, într-un decor de feerie, cruzimi nemaiauzite, vicii extraordinare, o corupţie şi o josnicie cumplită ; el evocă îm- intea ochilor noştri intrigi de palat, mişcări de stradă, revoluţii de cazarmă şi. pe lingă acestea, dispute teologice, erezii subtile, de neînţeles pentru spiritul nostru limpede de latini. O revoluţie, un conciliu, aceştia sunt cei doi pili între care oscilează veşnic în faţa noastră un Bizanţ măreţ şi pervers şi acestei civilizaţii moarte i-am da bucuros ca deviză titlul unei frumoase cărţi a lui Maurice

Barres : *Sî?7ge, voluptate şi moarte.*

Dar, alături de acest Bizanţ, mai există şi altul, pe care**-1** bănuim mai puţin, şi pe care trebuie totuşi să-l cunoaştem, dacă vrem să înţelegem de ce acest imperiu a trăit multe secole, pline de glorie. în faţa capitalei, se află provincia. în faţa corupţiei curţii, se află virtuţile solide şi aspre ale acestei lumi provinciale, mai puţin rafinate, mai puţin elegante poate, şi de asemenea mai puţin pervertite. în faţa sufletelor mediocre şi josnice ale curtezanilor şi trădătorilor, se găsesc burghezii serioşi şi gravi, vechile familii ale nobilimii provinciale, rustice, viteze şi războinice, ţărani robuşti şi puternici. De acolo se recrutează administraţia, ale cărei cadre formează armătura care susţine organismul monarhiei. De aco'o se recrutează armata, care de atâtea ori a plimbat victorioase steagurile imperiului prin tot orientul. Fără

îndoială, noi abia întrezărim acest Bizanţ deosebit j existenţa mai obscură a acelor care l-au format nu apare decât din când în când în marea lumină a istoriei. Ea a existat totuşi ; şi a adăugat strălucirii Constantinopolului elemente de forţă reînnoite fără încetare, pentru durata şi gloria Bizanţului. Epopeea bizantină a slăvit pe bună dreptate pe aceşti mari baroni feudali care, fără oboseală şi fără slăbiciune, au dus un război aspru împotriva necredincioşilor, la frontierele îndepărtate, în munţii Taurus sau pe ţărmurile Eufratului. Prozaica înţelepciune a lui C.ecau- menos ni-i arată sub o lumină diferită, aşa cum au'lost în realitate, mai puţin cavalereşti poate, dar nu mai puţin interesanţi şi mai adevăraţi. Şi de aceea, această cărţulie uitată este un document unic pentru istoria vieţii şi societăţii bizantine şi unul din monumentele cele mai remarcabile, care ne-a fost păstrat, pentru istoria literaturii greceşti din Evul Mediu.

Un episod din politica germană in orientul Evului Mediu

Pe vremea când sfântul imperiu romano-germanic era marea putere a 'occidentului creştin, de numeroase

ori stăpânii săi îşi întinseseră până la Con stantinopol vastul câmp al ambiţiilor lor.

Cel mai însemnat dintre Hohenstaufeni, Fredcric Barbă Roşie, dădu exemplul. In visul său măreţ de dominaţie universală, pentru a conduce creştinătatea el nu concepea alţi îndrumători şi alţi stăpâni decit „aceste două jumătăţi de Dumnezeu“, papa şi împăratul. El cerea cu hotărâre supunerea a ceea ce el numea cu dispreţ „regatul Greciei“ ; şi o clipă se gândi să cucerească Constantinopolul cu armele. Apoi, spre a-şi atinge scopul pe alte căi, cugetă fie să se căsătorească el, fie să căsătorească pe fiul său cu o prinţesă bizantină. îi lipsi timpul pentru a duce la bun sfârşit aceste planuri cam nesigure şi adeseori himerice. Dar ideea pe care o avusese nu muri o dată cu el. Fiul său Fienric al Vl-lea se însărcină să facă din ea o realitate.

Din ziua în care acest nou împărat domni peste regatul normand din Sicilia, şi el îşi întinse până în Bizanţ visul său de supremaţie mondială. Cu o aroganţă nemaipomenită, el trata ca pe vasali pe suve-

rănii slabi care porunceau pe malurile Bosforului, „ca şi cum ar fi fost, spune un contemporan, seniorul seniorilor şi regele regilor“. Ambasadorii pe care-i trimitea la Constantinopol nu găseau pretenţii destul de trufaşe şi dispreţ destul de impertinent, pentru a -arăta supremaţia stăpânului şi ţării lor. Luau în bătaie de joc pompele învechite ale etichetei bizantine, splendoarea ofilită a costumelor şi a ceremoniilor prin care basileul îşi închipuia că uimeşte, ca altădată, pe „barbarii din occident“. „Acestea nu sunt, spuneau ei, spectacole care să placă germanilor. Pentru a-i uimi, este nevoie de altceva decât de lux şi de podoabe zadarnice, bune cel mult pentru femei, care, prin bijuterii şi fard se silesc să placă bărbaţilor.“ Şi cu o milă aspră şi insultătoare, ei adăugau : „Este timpul să schimbaţi astea, să vă îmbrăcaţi în fier şi nu în aur. Căci dacă nu voiţi să vă supuneţi de bunăvoie stăpânului şi seniorului nostru, va

trebui să vă bateţi împotriva unor oameni care nu se acoperă cu pietre scumpe, care nu simt plăcere la strălucirea perlelor, care nu se îmbată de loc cu splendoarea ametistelor montate în purpură şi aur, ci care, adevăraţi Iii ai lui Marte, au în ochi flăcări mai strălucitoare decit lumina pietrelor voastre preţioase şi pentru care picăturile de sudoare sunt o podoabă mai frumoasă decât picăturile transparente ale perlelor voastre din orient.“ Câteodată o diplomaţie mai puţin simplă, dar nu mai puţin periculoasă, înlocuia aceste ameninţătoare vorbe de bădărani prost educaţi. împăratul german visa să creeze familiei sale, printr-o căsătorie, titluri legitime şi sigure la succesiunea bizantină. De aceea, în anul 1195 el logodi pe fratele său **1** ilip de Suabia cu o prinţesă greacă, Irina Anghelos.

în Constantinopol domnea din 1185 împăratul Isac Anghelos. Mândru de a fi uzurpat tronul Com- nenilor, noul suveran privea cu veselie viaţa şi puterea. îi plăcea mâncarea bună şi masa sa somptuoasă era servită cu un lux „solomonian“. Se vedeau pe ea, spune istoricul Nicetas, „munţi de pâine, păduri de vânat, o mare de peşti, un ocean de vin“. Basileul îmbrăca în fiecare zi un costum nou ; la tiecare două zile, făcea o baie ; şi parfumat, gătit şi împodobit, el se umfla în pene „ca un păun mândru, ca un tânar mire ieşind din camera nupţială, ca soarele care răsare în toată splendoarea sa“, în mijlocul curţii sale de minţi, de bufoni şi de cântăreţe. îi plăceau vinul şi femeile „tot ceea ce, spune istoricul, corupe o guvernare bună şi înţeleaptă“.

Acest împărat petrecăreţ avea o fată, Irina. Căsătorită în 1193 cu Roger, fiul ultimului rege normand din Sicilia, această femeie tânără devenită în curând văduvă, căzuse, ca o pradă de război, în mâinile iui Henric al YJ-lea, când acesta, în 1194, pusese stăpânire pe palatul regal din Palermo. împăratul german văzu îndată ce profit putea să tragă din această împrejurare. A căsători pe Irina cu un Hohenstaufen, nu era acesta cel

mai sigur mijloc de a crea dinastiei germanice drepturi eventuale la tronul bizantin ? Revoluţia care puţin după aceea răsturnă pe Isac Anghelos, făcu pe Cezarul german să vadă în legătura proiectată un avantaj în ^nlus pentru a cuceri Bizanţul ; el ar putea, de acum înainte, să se prezinte in acelaşi timp ca un pretendent înzestrat cu titluri incontestabile şi ca răzbunătorul familiei Anghelos deposedată pe nedrept. Prin căsătoria politică pe care aşa de potrivit o contracta fratele său, Henric al Vl-lea

putea să se laude că a realizat cea mai îndrăzneaţă ambiţie a Hohenstaufenilor.

întâmplarea a făcut ca din această unire politică să se nască, între cei doi soţi, cea mai duioasă şi mai neaşteptată dintre căsătoriile de dragoste.

Prin 1195, 1 ¡lip de Suabia era un tânăr de cincisprezece sau şaisprezece ani. De talie mijlocie, cu părul său blond şi figura frumoasă, el era cu totul elegant şi seducător. Avea spirit şi graţie ; prin bunăvoinţa şi amabilitatea sa, câştiga toate simpatiile. Prin toate acestea, „blândul tânăr“, cum îl numea Walter von der Vogehve’de, n-avu nicio greutate să câştige inima tinerei prinţese părăsite.

Din partea sa, Irina, inteligentă şi frumoasă, era cu totul îneântătoare în floarea celor şaisprezece ani ai săi ; şi se înţelege uşor că atunci când in mai 1197 căsătoria sa fu sărbătorită cu mare pompă la Augsburg, toată Germania a primit cu entuziasm pe noua prinţesă pe care i-o dădea soarta. „li un trandafir fără spini, spunea despre ea Walter von der Vogelweide, o porumbiţă fără fiere.“ Astfel apăru ea tuturor când, în anul următor, Henric al \ **1**-lea murind în septembrie 1197, Filip fu încoronat rege al romanilor la Mayenţa şi când ea luă împreună cu soţul său coroana regală. Astfel, şi chiar şi mai, populară apăru ea în cursul serbărilor prin care se celebra Crăciunul la Magdeburg în 1199. Mai ales, astfel rămase ea mereu în ochii soţului sau. A fost o unire

perlectă, fără tulburări. fără nori, a cărei graţie se nuanţează de o melancolic pe care trebuia s-o aducă nenorocirea.

Totuşi, în această căsătorie de dragoste, politica nu-şi pierdea de loc drepturile. Venind în occident, tînăra regină a romanilor îşi schimbase, după obicei, prenumele său grec dc Irina în Mana : dar rămânea bună bizantină, foarte legală de ţara sa natală şi de îndepărtata sa familie. Ea nu avu nicio greutate să facă pe soţul său să se intereseze de ea.

Şeful casei de Hohenstaufen de la moartea lui Henric al Vl-Iea, moştenitor ales al imperiului, Filip de Suabia, rege al romanilor, găsea în occident Un orizont ciudat de furtunos şi de tulbure. Dimpotrivă, spre orient totul părea limpede şi uşor. Irina avea drepturi sigure la tronul ocupat de un uzurpator ; mai mult încă, tânăra femeie, foarte la curent cu ceea ce se întâmpla la Constantinopol, îndemna cu tărie pe soţul său să răzbune injuriile ale căror victime erau ai săi. Şi Filip, văzând pe socrul său în închisoare, pe tânărul său cumnat pe jumătate captiv, îşi spunea că era bună ocazia pentru a relua în orient politica tradiţională a familiei sale, şi în mod natural aluneca în ispita de a-şi valorifica drepturile împotriva mizerabilului suveran care guverna la Constantinopol. „Dispreţuind uzanţele care se impuneau împărăteselor de altădată, scrie Nicetas, ea poruncea cu propria sa autoritate tot ce i se părea bun şi adeseori chiar, după capricii, modifica hotărârile împăratului. Când trebuia să fie primită o importantă ambasadă străină, se aşezau alături două tronuri la fel de splendide şi ea şedea lingă soţul său, strălucitor împodobită, pe cap cu o diademă sclipind de pietre scumpe şi de perle, la gât cu coliere preţioase.“ Când primea în audienţă, curtenii se prosternau in lata ei mai respectuoşi decât înaintea împăratului. „Şi chiar membrii familiei imperiale şi cei învestiţi cu cele mai înalte demnităţi, erau iericiţi să pună umărul spre a purta înalta şi strălucita litieră a

suveranei.“

îmbătată de atâtea omagii, orgolioasă de la natură, Eufrosina nu era în stare să-şi refuze nicio fantezie, îi plăceau toaletele, luxul, distracţiile ; se străduia să schimbe vechile obiceiuri şi să le înlocuiască cu invenţii noi şi pentru toate aceste cheltuieli nechibzuite avea o neîncetată şi imensă nevoie de bani. în continuă agitaţie, ea scandaliza Constantinopolul prin strălucirea zgomotoasă a echipajelor de vânătoare, dar mai ales contraria pe toată lumea prin felul neruşinat în care-şi înşela bărbatul. Ca de obicei, împăratul era singurul care nu ştia nimic despre aventurile ei ; şi această orbire părea contemporanilor aşa de necrezut, încât multă vreme ei se întrebară dacă nu-i decât o prefăcătorie.

Totuşi, pină la urmă, deoarece Alexe continua să nu vadă nimic, câteva din însăşi rudele împărătesei se hotărârâ să-l lămurească pe prinţ. Trebuie să adăugăm că acest lucru nu însemna din partea for o preocupare morală ; era pură gelozie împotriva favoriţilor pe care Eufrosina îi prefera şi a căror influenţă ei sperau s-o spulbere. Orice ar fi, ei veniră într-o zi să vadă pe Alexe şi-i ţinură acest discurs lipsit de artificii : „Cu toate că natura a lăsat ca legăturile de rudenie să fie mai puternice şi mai scumpe decât orice, noi înţelegem să fim mai mult prietenii basileului decât prietenii Eufrosinei. Şi iată pentru ce. Atâta vreme cât tu n-ai nimic de temut din partea oamenilor, salvarea tuturor este asigurată şi dacă imperiul este teafăr, şi noi particularii tragem foloase. Dar dacă dimpotrivă vreo nenorocire neaşteptată te-ar lovi, în catastrofa comună noi am suferi o pagubă personală, deoarece am vedea dispărând o dată cu tine tot qe avem de la generozitatea majestăţii tale ! Ori, adăugară ei, soţia ta, o, stăpâne, săvârşeşte laptele cele mai ruşinoase ; şi când vedem cum această curtezană dezonorează paiul soţului ei, ne temem să nu încerce în curând vreo revoluţie. Ea va dori fără îndoială să facă din amantul ei un împărat şi spre

acest scop îşi va îndrepta toată energia. Este necesar deci să i se ia orice putere şi bogăţiile de care dispune. Cât despre amantul ei, pe care tu îl tratai ca pe un fiu, şi care îndrăzneşte să ridice ochii către femeia ta, trebuie să scapi de el fără şovăială şi întârziere, pentru ca această nelegiuire să nu mai dureze multă vreme.“ împăratul Alexe al III-lea a fost fără îndoială foarte supărat de trădarea conjugală care-i fusese dezvăluită. După cum era sfătuit, el puse să execute îndată pe favoritul împărătesei : clar iubea prea mult pe Eufrosina, pentru a se hotărî s-o pedepsească. El şovăia deci, consulta pe prieteni. Unii, rigoriştii, îl îndemnau să meargă până la capăt şi acum, când dezonoarea era publică, să taie în carne vie, să condamne ia moarte pe femeia adulteră, pentru a înlătura astfel orice ispită ulterioară de a o ierta. Alţii, mai abili, sfătuiau pe prinţ să dispreţuiască denunţările şi tratau drept intriganţi, calomniatori şi mincinoşi pe cei care le făcuseră. Foarte încurcat, până la urmă Alexe îşi înăbuşi mânia ; el se abţinu doar de a mai vorbi cu împărăteasa şi de a lua masa cu ea. însă atunci ea ceru judecători : fu ordonată o anchetă ; şi ca urmare a acestor informaţii, prinţesa, lipsită de onorurile imperiale, fu alungată din palat şi surghiunită într-o mânăstire. Ea nu rămase acolo multă vreme. Şase luni mai târziu, lu rechemată de Alcxe şi împăcarea era aşa de completă, incit puterea ei deveni şi mai mare ca înainte.

Aventura nu mări, desigur, consideraţia de care ea se bucura în Constantinopol. Poporul capitalei o insulta şi-i ciuta cântece neruşinate ; şi unii gură-ească dresaseră papagali care strigau la toate răspântiile : „Dreptatea nu mai este decât o chestiune de politică“. Dar Eufrosina habar n-avea despre astea şi guverna imperiul după fantezia ei.

III

în faţa acestei suverane corupte şi a soţului ei imbecil, Filip de Suabia şi Irina se aflau în condiţii

favorabile. Astfel, când în iunie 1201, tânărul Alexe, fratele reginei Germaniei, evada din Constantinopol prin complicitatea Pisanilor şi veni în occident să ceară sprijin, Filip făcu cumnatului său cea mai cordială primire şi puse totul în mişcare pentru a pregăti o restaurare din care socotea să profite. Se pare că în acest scop el intră în tratative cu Bonifaciu de Montferrat, spre a abate către Grecia cruciada care se organiza şi de a pune pe tânărul Alexe pe tronul tatălui său. Dar ajutând pe cumnatul său, el nu pierdea din vedere propriile sale drepturi.

în scrisoarea plină de promisiuni pe care o scria lui Inocenţiu al IlI-lea, către sfârşitul anului **1202**, spre a determina pe papă să susţină întreprinderea, şi în

care vorbea despre eventuala restabilire a unirii dintre Biserica greacă şi Roma, el prevedea deschis cazul în care el însuşi ar îmbrăca purpura bizantină : „Dacă Dumnezeu, spunea el, îmi supune mie sau cumnatului meu imperiul grecesc...“ Tot Filip este acela care în anii **1202** şi 1203 sfătui pe tânărul Alcxe, ii impuse voinţa sa şi-i dictă toate acţiunile ; el negocie cu cruciaţii, propuse termenii înţelegerii încheiată cu ei şi îşi puse semnătura ; în sfârşit, tot el este acela care, neputând obţine consimţământul lui Inocenţiu al IlI-îea pentru expediţia proiectată, determină mai întâi pe veneţieni, apoi pe baronii latini, să susţină cauza tânărului pretendent. Şi dacă până la urmă cruciada pregătită să elibereze Sfântul Mormânt ajunse la Constantinopol şi aduse ruina imperiului grec, aceasta a fost în mare parte, se ştie astăzi, din cauza politicii secrete a lui Filip de Suabia, sfătuit şi încurajat de soţia sa Irina.

Evenimentele din Constantinopol aveau să decepţioneze fără întârziere strălucitele speranţe ale tinerei femei. Tatăl şi fratele său, reîntronaţi cu ajutorul cruciaţilor, nu întârziară de a pieri mizerabil, victime ale unei revoluţii populare ; puţin timp după aceea, un împărat latin se urca pe tronul Cezarilor bizantini. Dar

dacă aceste evenimente erau de natură a întrista inima Irinei, ele nu puteau să descurajeze de loc pretenţiile lui Filip. Prin dispariţia tuturor rudelor sale, regina Germaniei devenea în adevăr unica moştenitoare legitimă a tronului bizantin şi, departe de a renunţa la drepturile sale, Suabul se credea, prin urmare, în drept să insiste mai mult ca orieând. Este ceea ce dovedeşte o anecdotă destul de semnificativă. Prin anul 1207, împăratul latin Henric de Flandra trimise să ceară lui Filip mâna uneia din fiicele sale. Prinţul german răspunse : „Cum ! acest aventurier, care nu e clecât cu numele împărat, pretinde să se căsătorească cu liica mea, care e de două ori născută

din rasă imperială, şi care prin drept ereditar stăpîneşte imperiul de orient şi imperiul de occident ?“ Şi zâmbind, adăuga, nu fără oarecare ironie : „Să mă recunoască mai întâi ca împărat roman şi ca suzeranul său, şi atunci voi putea să-i dau ca soţie pe moştenitoarea legitimă a imperiului“.

Lui Filip de Suabia i-a lipsit timpul pentru a-şi susţine pretenţiile şi a-şi realiza visurile. Prea multe probleme îl preocupau în Germania, pentru a avea răgazul să se gândească cu folos la chestiunile din orient, în luna ianuarie 1205, sub domul din Aix-la-Chapelle, regele romanilor îşi punea solemn pe cap coroana imperială ; şi cii această ocazie poetul Walter von der Vogelweide, admirând diadema antică făcută parcă pe măsura acestui cap tânăr, invita pe prinţii germani, într-un elan de entuziasm patriotic, să ia drept îndrumător piatra preţioasă care scânteia pe coroană, faimosul rubin, a cărui strălucire era aşa de minunată încât l-au numit „orfelinul“, această bijuterie unică în lume. în acea zi, Irina, încoronată în acelaşi timp cu soţul său, luă parte la aclamaţiile care salutau din toate părţile pe prinţ. Se părea că soarta voia să-i olere un ultim triumf în ajunul apropiatei catastrofe. adversarii lui Filip luară parte la tristeţea comună şi spuneau ca Ieremia :

„Bucuria inimii noastre s-a sfâr- şit, mulţumirea noastră s-a schimbat în gemete de doliu. Nenorocire nouă! prinţul nostru a căzut !“ Dar mai ales pentru Irina, lovitura era îngrozitoare. Ea pierdea un soţ adorat, şi acum, izolată, fără sprijin, într-o ţară străină, pierdea o dată cu el totul.

Prin testament, Filip o lăsase moştenitoare a tuturor bunurilor sale patrimoniale. Dar cum putea o femeie singură să-şi apere domeniile ? „Forţa triumfă, scria Walter von der Vogelweide, dreptul dispare.“ Era adevărat. Cu sprijinul lui Filip-August al Franţei, prinţesa încercă zadarnic un moment să lupte împotriva lui Otto de Brunswick ; ea trebui destul de repede să se refugieze în castelul Staufen. Acolo nu rămase multă vreme. Moartea soţului său o lovise în inimă ; mai mult, era însărcinată : în curând căzu bolnavă, pentru a nu se mai ridica. Simţindu-şi sfârşi- tul apropiat. îşi făcu testamentul. Ea dăruia domului din Speyer vestmintele sale regale şi bijuteriile, pentru ca să întemeieze un serviciu veşnic în memoria soţului său. Făcu asemenea donaţii mai multor mănăstiri pentru odihna sufletului lui Filip. Şi plină de amintirea fericirii pierdute, nereuşind să-şi înţeleagă nenorocirea, ea scria : „Judecata lui Dumnezeu este de neînţeles şi căile sale de nepătruns".

Opt zile mai târziu, la 27 august 1208, două luni ‘după Filip, ea murea în urma unei naşteri premature. Nici nu avea treizeci de ani.

Ce soartă neobişnuit de melancolică aceea a prinţesei Irina ! Din ziua în care foarte tânără părăsise ţărmurile Bosforului, viaţa fusese ciudat de aspră pentru ea. Rând pe rând, ea văzuse pe primul soţ murind ; îşi văzuse familia înlăturată de la tron ; văzuse dispă- rindu-i toate rudele. Transportată din ţara sa de naştere în Germania îndepărtată, străina nu găsise mân- gâiere decit în ’dragostea Iul Filip. Când aceasta **i-a** lipsit, ea n-a mai putut trăi.

Destinul său tragic pare a fi trezit o milă universală

printre asprii săi contemporani. Un poet al epocii, mişcat de atâtea nenorociri, puse în gura prinţesei exilate o tânguire mişcătoare, care ne-a fost păstrată : „De la facerea lumii, punea el pe Irina să spună, nu există durere asemănătoare cu durerea mea. Tatăl meu Isac, serenisimul împărat al Constantinopolului, a fost lipsit de propriul său frate, de vedere şi de imperiu. Eu am avut doi soţi purtători de coroană : cel dinţii a murit jalnic ; celălalt, Filip, fiul neînvinsului împărat Frederic, a fost asasinat în odaia sa, de prinţii germani. Fratele meu, după ce cu ajutorul latinilor şi-a recăpătat imperiul Bizanţului, a fost masacrat de prietenii şi servitorii lui şi Constantinopolul a fost lăsat pradă distrugerii şi ruinei. El a căzut într-o veşnică asuprire şi sufletul meu nu poate fi mângâiat de toate aceste nenorociri. Şi de aceea corpul meu tânjeşte, strivit ele durere. Şi pling pentru că nu pot găsi pentru dureri neobişnuite tânguiri neobişnuite. Nenorocire mie, de o mie de ori nenorocire ! Nu mai pot nici să pling tristele mele nefericiri. Izvorul lacrimilor mi-a secat ; din pleoapele mele înroşite nu mai cade câteodată decit câte o picătură de sânge. Doresc — aceasta este suprema mea dorinţă — ca pe mor- mântul meu să se sape acest epitaf : «Aici zace aceea care a purtat cinci coroane şi care a fost cea mai nefericită dintre regine. în plină tinereţe, ea a devenit bătrină şi viaţa n-a fost mai crudă decit moartea. Să-şi găsească buciţria veşnică !»“

Irina a fost înmormântată în mânăstirea din Lorch. Acolo se odihneşte şi astăzi.

Istorie orientală

în romanele din Evul Mediu italian, ca şi în poveştile orientului musulman, este vorba adeseori despre un oraş minunat şi îndepărtat, în care femeile sunt frumoase, în care viaţa este fermecătoare, unde, în grădinile mereu verzi, domneşte o primăvară veşnică. Atunci când, la începutul secolului al XlII-lea, vijelia cruciadei a patra puse stăpânirc pe imperiul de la

Constantinopol, naţionalitatea greacă şi-a găsit acolo unul din refugiile sale, timp de doua secoie şi jumătate ; şi în aceste două secole şi jumătate, reşedinţă a unor împăraţi iluştri, capitală bogată şi luxoasă, această cetate a întreţinut în fundul Pontului- Euxin un reflex al gloriei Bizanţului. Astăzi, din renumele de altădată, rămâne abia o amintire ; şi cea mai mare parte din oamenii din vremea noastră ai ignora până şi numele ei, dacă acum vreo patruzeci de ani, Oifenbach n-ar li pus-o în scenă, intr-o operetă care a lost atunci vestită, *Prinţesa din Trebizonda.*

Scriitorii din secolul al XV-lea, care au văzut ultimii ani ai Trebizondei creştine, i-au cântat cu plăcere

* ***Revue de Paris*** din 1 octombrie 1912.

farmecul şi frumuseţea. Atunci, ca şi astăz.i, deasupra valurilor mişcătoare ale Mării Negre oraşul îşi suprapunea pe panta dealurilor casele, bisericile şi turnurile, aşa incit, după spusele unui contemporan, el părea „minunat clădit în cer“. Dar atunci, deasupra cartierului negustoresc, care-şi alinia rândurile de case înalte, mărginite de portice, în vecinătatea mării, palatul imperial îşi ridica pitoreasca şi măreaţa construcţie. Era o clădire somptuoasă, la care se ajungea prin- tr-o scară largă şi monumentală, şi ale cărei laţade se deschideau prin galerii largi spre orizontul infinit al câmpiei şi al valurilor. Sălile, pardosite cu marmoră albă, erau tapisate cu mozaicuri de aur şi de jur împrejurul marelui salon de recepţie se aliniau pe pereţi portretele împăraţilor Comneni, ale căror fapte vite- jeş;i şi a căror glorie erau amintite printr-o serie de inscripţii. în altă parte se afla cabinetul prinţului, deasupra căruia se ridica un acoperiş în formă de piramida, susţinut de patru coloane de marmoră albă ; apoi sala de mâncare, biblioteca, tezaurul, arhivele. Şi în jurul locuinţei

imperiale, se aflau clădirile oraşului oticial şi mulţimea de biserici, şi încă mai sus, vechea Acropole, dominând cu masa sa puternică zidurile care coborau către mare şi prăpăstiile adinei care mărgineau Trebizonda şi o făceau de nebiruit.

O cântpie roditoare şi verde, care înconjura cetatea, adăuga un cadru minunat acestor clădiri. Nu erau decât pajişti presărate cu flori, înveselite de murmurul apelor curgătoare, păduri mari de stejari deşi, tufişuri de măslini, de mirt, de lămâi, care, după anotimp, dădeau peisajului albeaţa florilor lor parfumate sau strălucirea fructelor de aur seânteind în verdele întunecat al frunzişului. Peste tot via „acoperea dealurile cu umbra sa“ ; pomii roditori formau peste tor livezi înfloritoare ; cântecul păsărilor punea pretutindeni o veselie armonioasă. Ţară idilică şi îneântătoare, „adevărată ţară promisă“ în care farmecul naturii prietenoase, în plăcerea unui climat delicios, totul contribuia pentru a face viaţa mai uşoară şi mai blândă.

Natura dăduse acestui imperiu îndepărtat, pierdut în fundul orientului, dinspre uscat un meterez formidabil de munţi înalţi acoperiţi cu zăpadă, tăiat de văgăuni adinei şi de chei abrupte, ţinut aspru şi sălbatic, acoperit cu cetăţi feudale, care asigurau liniştea capitalei. Pe de altă parte, marea îi aducea bogăţia. Trebizonda era unul din centrele comerţului asiatic, unul din marile târguri ale lumii. Stolele ţesute cu aur din Bagdad şi din Cairo, mătăsurile şi pânzeturile de bumbac din China şi din India, perlele şi pietrele scumpe din Ceylon şi din Golconda, pânzeturile din Cilicia, cânepa şi mierea din Caucaz, griul din Crimeea se schimbau în bazaruri cu mărfurile pe care le aduceau marinarii din occident, pânzeturi din Italia şi din Flandra, arme şi sticlărie din Germania, produse ale industriei din Genova, Florenţa, Veneţia. Ca într-un Babilon, toate limbile, toate religiile, toate costumele se întâlneau la Trebizonda ; şi în această cetate „împodobită cu toate farmecele“, contemporanii

vedeau cu bună dreptate „capul şi ochiul Asiei întregi“.

Prin bogăţia, prosperitatea, tarmecul său, Trebizonda avea in toata lumea orientală un renume incomparabil, de care chiar şi Constantinopolul era gelos. Cruciaţii din occident auziseră până în Siria îndepărtată vorbindu-se despre seniorul puternic şi bogat care, după cum spune Joinville, domnea în „Grecia cea îndepărtată“. Se vorbea despre el încă şi mai mult în casele de negoţ şi pe cheiurile Veneţiei şi ale Genovei. Şi despre această ţară îndepărtată, învăluită parcă într-o ceaţă de legendă, despre această ţară fermecată de aventuri şi romane, toţi cei care fuseseră acolo povesteau lucruri minunate. Erau pov eşti extraordinare despre vrăjitori care înviau morţii, despre

castele feerice în caic prinţese frumoase te învăţau secretul fericirii ; erau poveşti despre spirite şi vrăji, despre sfinţi şi minuni, despre cavaleri rătăcitori şi despre lupte strălucite, o întreagă viziune de lux, de splendoare, de vitejie desfăşurându-se într-un ţinut plin de miracole. Dar mai mult decât orice un lucru aprindea închipuirile occidentale : frumuseţea fără seamăn, celebră in orientul întreg, a prinţeselor din Trebizonda.

i,a curtea elegantă, lastuoasă şi coruptă a împăraţilor Comneni, lemeile au ocupat totdeauna un loc însemnat. Istoria Trebizondei este plină de aventuri de dragoste şi de moarte şi sub acel cer voluptos al orientului, intrigile sângeroase şi tragice înfloreau ca într-un loc predestinat. Dar mai ales fiicele familiei imperiale merită să reţină atenţia istoricului. Dacă timp de mulţi ani, imperiul din Trebizonda a scăpat de ruină, el şi-a datorat salvarea mai ales acestor tinere femei.

Intr-adevăr, regatul slab ăl împăraţilor Comneni se afla intr-o situaţie foarte grea, între ameninţarea turcilor seldciucizi, a turcomanilor, a mongolilor, a otomanilor. Prinţesele dinastiei au venit la vreme ca să-l scape din încurcătură. Ele erau numeroase, erau frumoase, vestea despre iarmecul lor era răspândită prin tot orientul.

Pretendenţii se îngrămădeau din toate părţile să le ceară mâna, prinţi din Caucaz şi din Armenia, împăraţi din Constantinopol şi emiri musulmani, dinaşti latini din insulele Arhipelagului şi suverani din Serbia îndepărtată. Ca nişte politicieni pricepuţi, prinţii din Trebizonda profitară de această curtenie şi cum nu aveau prea mult scrupul să-şi mărite fiicele cu musulmani sau cu creştini, diplomaţia lor matrimonială a ştiut cum nu se poate mai bine fie să-şi câştige aliaţi, fié să îndepărteze adversari. Aşa incit împăratul din Trdbtizonda ar fi putut să adauge, fără să mintă, la lista protocolară a titlurilor cu care se mândrea, pe acela de socru al tuturor prinţilor din orient.

Printre aceste prinţese din care soarta a făcut jucăria jalnică a politicii, una din cele mai interesante, şţi de asemenea din cele mai triste, este ultima, Teodora Comncna. [29]

Ea era fiica acelui împărat Ioan care, pe la mijlocul .secolului al XV-lea, jucase la Trebizonda, cu unele variante, personajul lui Hamlet. Ca toate prinţesele din familia imperială, ea era extrem de frumoasă. „Părerea generală era, scrie un călător veneţian din acea vreme, că nu exista în acea epocă doamnă cu o mai mare frumuseţe şi în tot orientul se răspândise vestea farmecului şi graţiei sale.“ Ultimul împărat al Bizanţului, Constantin Paleologul se gândise un moment să-i ceară mina ; câţiva ani mai târziu ea trebuia să facă o căsătorie şi mai surprinzătoare.

Era în 1457. De patru ani, Mahomed al II-lea luase Constantinopolul, şi formidabila lui ambiţie ameninţa tot

---

29 înccpînd cu Ducange, toţi istoricii care s-au ocupat de Trebizonda, Fallmcrayer, Finlay, Hertzbcrg, au dat acestei prinţese numele de Catcrina, desigur pentru că au interpretat greşit numirea de *Dcspina-Katoiw,* cum o numeau contemporanii şi care înseamnă simplu „doamna prinţesă". Nici un text din secolul a! XV-lea nu îpenţioncază prenumele aceste tinere femei, în afară de un document veneţian din 27 februarie 1466, decizie oficială a Senatului Republicii, în care este vorba despre scrisorile de adresat ca răspuns la cele primite de la ea, „prea ilustrei Teodora, fiica seniorului împărat din Trebizonda, şi soţia marelui Fiassan-Bcy“. Nu s-ar putea deci să existe îndoială asupra adevăratului nume al eroinei noastre.

ce mai rămăsese din micile state crfeştine din orient. împotriva primejdiei gata să cadă peste capul lor, slabii suverani care domneau peste resturile imperiului bizantin căutau sprijin în toate părţile. Unii solicitau pe papă şi pe regii din occident, alţii nădăj- duiau alianţe împotriva Marelui Turc chiar din orientul musulman. în acel timp, în adevăr, apărea în Me- sopotamia un prinţ turcoman, al cărui noroc uimitor părea în stare să pună în cumpănă pe cel al sultanului. Stăpân în Diarbekir, în curând în Tauris şi în Persia întreagă, el se numea Uzun Hassan, adică Hassan cel lung şi era numit astfel pentru că, după mărturia unui ambasador veneţian care l-a văzut, era „înalt, slab şi la urma-urmelor un om frumos“. Avea o armată bună, evaluată la nu mai puţin de 60.000 de oameni şi acest „Turc Mic“ — aşa i se spunea în occident — părea a fi în stare să înfrunte pe Marele Turc.

Suveranul din Trebizonda îşi întoarse privirea în această parte : el trimise lui Hassan ambasadori, spre a-i solicita alianţa. Tradiţia povesteşte că turco'manul, care era tânăr şi nu era însurat, se îndrăgostise din depărtare, după cele ce i se povestiseră despre frumuseţea sa incomparabilă, de prinţesa Teodora, fiica împăratului : el răspunse deci trimişilor că, dacă i-o dădea de soţie, el se obliga bucuros să-i pună la dispoziţie armata, tezaurul şi persoana sa în luptă împotriva otomanilor. Se pare că această legendă romantică a fost imaginată mai tirziu, pentru a ascunde ceea ce adevărata istorie avea prea puţin glorios pentru orgoliul prinţilor din Trebizonda. în momentul în care cerea rnâna frumoasei Teodora, Hassan în realitate, ca un bun musulman, avea mai multe neveste şi copii destul de numeroşi, pe de altă parte, trecuse de cincizeci de ani şi cu toate că era, după spusele ambasadorilor veneţieni, o fire veselă şi în general „un senior foarte plăcut“, totuşi, cu laţa sa puţin tătărească, cu figura colorată, faţă de mâncăcios şi de băutor, cu firea lui câteodată incomodă şi iritabilă, acest pretendent nu era un soţ de dorit pentru o fată tânără.

Dar când e vorba de a realiza o căsătorie politică, acestea sunt consideraţii cu totul secundare şi perfect neglijabile. Astfel că împăratul nu-şi făcu nicio grijă. Totuşi un lucru îl stingherea oarecum. Cu toate că multe prinţese din familia Comnenilor se căsătoriseră cu musulmani, Ioan îşi făcea oarecare scrupule să-şi dea fata unui necredincios şi astfel s-o determine poate să părăsească şi credinţa ortodoxă. Dar raţiunea de stat are cerinţele ei şi, după cum spune cu mai multă brutalitate despre aceasta, papa Pius al II-lea, „teama şi dorinţa de a domni fac să se comită multe josnicii“. împăratul se gândi la un aranjament. Puse condiţia ca Teodora să continue a practica religia creştină, să aibă capela şi preotul său care să iacă slujba după riturile adevăratei religii. Hassan consimţi. Şi, după cuvintele lui Pius al II-lea, cu toate că acest aranjament nu dădu prinţului grec o încredere deplină, împăratul Ioan, logodind astfel pe liica sa pentru cel mai mare folos al monarhiei, adormi în mormânt, cu conştiinţa împăcată.

Fratele său, David, care-i urmă, se însărcina să execute tratatul. în anul 1458, prinţesa Teodora porni la drum, cu o frumoasă escortă de domnişoare nobile, de preoţi şi de călugări, care trebuiau să-i ţină tovărăşie în exilul său îndepărtat. La graniţă, ea fu primită de un cortegiu de seniori străluciţi, pe care viitorul său soţ îi trimisese înaintea ei ; şi ea se îndreptă spre palatul somptuos pe care Hassan îl construise lingă porţile Tauris-ului şi unde avea să trăiască de acum înainte.

în mijlocul unor grădini frumoase, străbătute de un râu, se afla un ansamblu de clădiri minunate. Un mare palat de marmoră atrăgea mai întâi privirile, a cărui faţadă decorată cu faianţe strălucea t’j departe ca o oglindă. în faţă, pe o lungă terasă de marmoră, dra-

goni c!e bronz de o înălţime colosală ascundeau fân- tâni arteziene ; înlăuntru, sub cupola înaltă, toată pictată cu aur, argint şi alabastru de dincolo de mare, care forma centrul palatului, covoare de mătase

strălucitoare acopereau podeaua şi pe pereţi picturi reprezentau în culori scânteietoare scene de vânătoare şi de război şi recepţii solemne de ambasadori. „Şi când erau deschise uşile — spune călătorul din secolul al XV-lea, de la care împrumut această descriere — palatul şi cupola cu frumoasele figuri care o împodobeau, străluceau cu o asemenea splendoare, că era ceva minunat.“ La oarecare distanţă de acolo, un alt palat adăpostea haremul, aşa de întins că o mie de femei puteau locui în voie în el. Şi acolo totul strălucea de aur şi de azur şi splendoarea emailurilor se amesteca cu strălucirea dulce a sidefului, în sala cea mare, pârâiaşe de apă limpede întreţineau o răcoare permanentă ; într-o parte a clădirii, o loggia elegantă, susţinută de coloane de marmore preţioase, se deschidea spre grădini de iasomie şi trandafiri. Acolo, spune călătorul nostru, ii plăcea reginei şi domnişoarelor sale să-şi petreacă timpul. Mai departe, se afla un mare palat alb, de o albeaţă strălucitoare, clădit între grădini şi vasta piaţă Meidan care se afla în faţa locuinţei sultanului. Haesan venea cu plăcere aici ca să privească din înălţimea loggiei serbările care aveau loc în Meidan şi de asemenea, adeseori, pentru frumuseţea vederii pe care o oferea, erau găzduiţi în acest palat ambasadorii străini. In sfârşit, o moschee completa acest ansamblu şi un mare spital, în care mai mult de o mie de săraci puteau să-şi găsească adăpost. Şi pentru a fi construit aceste minunăţii, măreţia lui Hassan-Bey era celebră în toată Persia şi niciun prinţ nu părea demn de a fi comparat cu el.

în acest paradis oriental avea să trăiască tânăra prinţesă din Trebizonda. Dar, în mijlocul tuturor acestor frumuseţi noi pentru ca, în această lume necunoscută şi seducătoare care se deschidea înainte ci, Teodora nu-şi uită de loc trecutul. Ea rămase cu hotă- râre greacă şi creştină : şi cum, după cit se pare, frumoasa prinţesă cuceri repede pe prinţul turcoman, şi fiind şi inteligentă

pe cât era de frumoasă, ea exercită fără întârziere asupra lui o influenţă durabilă, şi puse cu dârzenie toată trecerea de care se bucura în serviciul ţării sale dc naştere : cu o energie neobosită, din fundul palatului său din orient, această prinţesă bizantină, căsătorită cu un sultan musulman, se sili să ;aprindă încă o dată marele entuziasm al cruciadei.

îndată după căsătorie, la cererea soţiei sale, Hassan intervenise la Constantinopol pentru a obţine de la . Mahomed al II-lea reducerea tributului pe carc-1 plătea împăratul din Trebizonda sultanului. Acesta nu era decât un început. în anul 1460, Roma putu să vadă un spectacol ciudat. Sub conducerea unui franciscan, fratele Ludovic de Bologna, celebru mai dinainte prin marile călătorii pe care le făcuse în orient, s-a văzut defilând pe străzile Cetăţii Eterne un întreg cortegiu de ambasadori în costume exotice. Era un cavaler cu o înfăţişare frumoasă, reprezentantul împăratului din Trebizonda; un bătrân senior, cu tonsură monahică, delegat al regelui din Imere- thia. Regele Iberiei trimisese un ambasador şi mai ciudat, un fel de colos cu barba mare, cu capul ras din care ieşea un singur smoc de păr : acest barbar purta cercei şi pofta lui era aşa de mare, înêât înghiţea, după cum se spunea, până la douăzeci de livre de carne pe zi. în sfârşit, un reprezentant al lui Hassan-bey întovărăşea ambasada, pe care o completau câţiva seniori de mai mică importanţă. Şi toţi, musulmani şi creştini, veneau să vestească marea

coaliţie pe care o formaseră împotriva lui Mahomed al II-lea, armatele formidabile pe care erau gata să le trimită la luptă şi pentru această întreprindere solicitau concursul occidentului. Papa Pius al II-lea, care ocupa arunci scaunul Sfântului Petru, urmărea cu înflăcărare, cum se ştie, visul cruciadei; de curând, la congresul de la Mantova, el se trudise să unească pe prinţii din Europa într-o acţiune comună împotriva turcului ; el primi deci cu bunăvoinţă pe ambasadorii orientali, îi recomandă

ducelui de Burgundia Filip-cel-Bun, care-i primi strălucit la Saint-Omer . şi, în fraze răsunătoare, trimişii declarară marelu duce din occident că, întocmai ca şi magii de odini oară, -ei veniseră după steaua care strălucea în occident... Lumea sfârşi totuşi prin a avea oarecare îndoială asupra autenticităţii scrisorilor pe care le aduceau aceşti ambasadori ciudaţi şi merse piuă acolo încât să bănuiască pe călugărul, cam aventuros, care era fratele Ludovic de Bologna, de a fi inventat în întregime această mascaradă diplomatică. Fără îndoială, e un exces de scepticism. Alianţa prinţilor din orient împotriva lui Mahomed al II-lea pare a fi fost mai reală. Dar efectul n-a fost de loc eficace. în anul 1461, sultanul apărea în Anatolia; el strivea fără greutate forţele lui Uzun Hassan şi nu-i acorda pacea decât cu condiţia să părăsească pe aliatul său din Trebizonda. Apoi se îndrepta împotriva cetăţii creştine, care cădea fără să reziste în mâinile lui.

Astfel, Teodora nu putuse să salveze imperiul muribund din Trebizonda. Toţi ai săi, unchiul său împăratul David, tânărul său frate împăratul Alexe, verii, rudele sale, toţi fuseseră duşi departe de ţara natală şi, prizonieri ai sultanului, trăiau internaţi ir apropiere de Serres, în Macedonia. Prinţesa nu si descurajă. Ea se sili să intre în legătură cu captivii obţinu să fie trimis la curtea lui Uzun Hassan unu

din fiii împăratului detronat sau oricare alt membru al familiei imperiale, care, în mâinile sultanului turcornan, tot mai puternic, ar putea să joace rolul de pretendent. Din nefericire, Teodora îşi luase drept confident al planurilor sale pe unul din marii seniori ai vechii curţi din Trebizonda, protovestiarul Gheorghe, personaj puţin sigur, şi pe care zvonurile publice îl acuzau de a fi trădat, în folosul sultanului, pe stăpânul său împăratul. De teamă să nu se compromită, Gheorghe predă lui Mahomed scrisorile prinţesei. Aceasta a fost cauza unei tragedii îngrozitoare. îngrijorat în acelaşi timp şi obosit de aceste intrigi, sultanul arestă şi aduse

la Constantinopol pe împăratul David. pe cei şapte fii, pe nepotul său ; el puse să fie ucişi fără milă şi, culme a grăzăvici, Mahomed porunci să fie părăsite cadavrele lor fără în- mormântare. Numai femeile familiei imperiale fură cruţate ; dar fiica lui David fu silită să se căsătorească cu un musulman, cumnata sa intra în haremul sultanului. Cât despre împărăteasa Elena, ea muri de durere, puţin după catastrofa alor săi. Printr-o soartă în adevăr tragică, prinţesa Teodora, voind să-i salveze, nu reuşise decât să desăvârşească dezastrul rudelor sale.

*

în palatul său strălucit din Tauris, Teodora supravieţuia acum, urmaş aproape unic al familiei imperiale a Comnenilor. Dar nenorocirea n-o abătuse. Credincioasă originilor sale, ea creştea în credinţa creştină pe fiicele pe care le avusese de la Hassan, şi le învăţa cu pietate limba patriei, dialectul grecesc din Trebizonda. întreţinea legături active cu sora ei, măritată cu unul din dinaştii veneţieni din Marea Egee, Nicolae Crespo, senior de Santorin şi duce de Arhipe-

lag, şl cu fiicele acesteia, pe care căsătoriile le făcuseră să inrre în unele clin cele mai ilustre familii clin Veneţia, Cornaro, Priuli, Zeno, Loredan. Dar mai ales ura sa sălbatică împotriva lui Mahomed nu dezarma de loc. Ea îndemna fără încetare pe Hassan să reîn- ceapă campania împotriva otomanilor, îl silea să caute alianţa Veneţiei şi hotărâtă, scria cu mâna ei Senatului Republicii, pentru a-i încredinţa acţiunea împotriva Turcului şi a-i cere sprijinul.

Ori, romanţioasa căsătorie a prinţesei Teodora o făcuse tot aşa de celebră ca şi frumuseţea ei. Nu se vorbea în occident decât despre influenţa atotputernică pe care o exercita asupra soţului său şi despre, „foarte marea dragoste“ pe care i-o inspira. Se povestea ca, aşa cum făcuse odinioară Clotilda pentru Clovis, ea se silea să-l aducă la credinţa creştină şi că Hassan, ca să-i facă

plăcere, primise să poarte la gât, ca pe un ajutor în zâlele de lupta, o cruce atâr- nată de un lănţişor de aur şi că în fiecare zi, din dragoste pentru soţia sa, el o apăsa pe frunte şi o săruta cu pietate. Si mulţi oameni credeau chiar că prinţul turcoman sc convertise în secret la ortodoxie. Se cunoştea, pe de altă parte, ura neîmpăcată pe care Teodora o întreţinea împotriva lui Mahomed al Illea, dorinţa de răzbunare care ardea în inima sa. Diplomaţia veneţiană se sili să tragă folos din toate acestea.

Când în anul 1471, Senatul Republicii se hotărî să trimită un ambasador la Tauris, alegerea sa se opri foarte ingenios asupra soţului unei nepoate a prinţesei, Caterino Zeno, şi, in instrucţiunile care fură în- mânate trimisului Senioriei, i se recomanda să nu cruţe nimic pentru a câştiga bunele favoruri ale Teodorei. Povestirea foarte curioasa, care a ajuns până la noi, despre misiunea lui Caterino Zeno, arată cum

a ştiut acesta să se achite de sarcina sa. într-o curte orientală, era cu deosebire greu să fie cineva admis în prezenţa unei femei, ,,perşii, spune relatarea, considerând că a fi văzută de un bărbat este un lucru tot atât de supărător cum e la noi a comite adulterul". Printr-o favoare specială, veneţianul fu autorizat să viziteze pe prinţesă şi ei îi făcu plăcere să arate o deosebită simpatie acestei iude care-i venea din occident. Ea dori să fie găzduit în propriul său palat, să primească în tiecare zi la masă — ceea ce era considerat în Persia ca o atenţie foarte deosebită — aceleaşi mâncăruri care se serveau la masa regală. ,,Şi feeno, spune povestirea noastră, ajunse la un astfel ile grad de favoare şi de intimitate, că în orice oră, şi când îi plăcea, intra în apartamentele particulare ale regelui şi reginei şi aceasta, lucru încă şi. mai neobişnuit, chiar când majestăţile lor erau în pat : privilegiu pe care cred că niciodată suveranii, musulmani sau creştini, nu l-au acordat nici chiar celor mai apropiate rude.“

Ambasadorul profită de aceste împrejurări. în conversaţiile pe care le avu cu Teodora, el îi vorhi despre trecut, de vechea şi credincioasa prietenie pe care Republica o întreţinuse cu împăratul, tatăl său ; ei îi vorbi şi mai mult de frumoasele speranţe pe care le oferea viitorul, despre bucuria răzbunării, despre recucerirea imperiului de la Trebizonda; el făcu apel la sentimentele ei de creştină, la simpatia naturala pe care o simţea pentru veneţieni ; lăudă mai ales ura neînduplecată pe care o purta lui Maho- med al II-lea şi nu avu nicio greutate s-o convingă. De aici înainte, la curtea din Tauris prinţesa fu cel mai puternic sprijin a! serenissimei Republici ; şi tuturor ambasadorilor succesivi pe care Senatul îi tri- Ttise în Persia, lui Barbara, lui Contarini li s-a po- ■unett anume să arate cea mai mare atenţie Teodorei,

9 — Figuri bizantine, voi. II

să-i declare, cum spun instrucţiunile, „dragostea noastră şi speranţa pe care o punem în sublimitatea sa“ şi prin toate mijloacele s-o facă favorabilă acţiunii proiectate.

Timp de patru sau cinci ani nu este vorba, în corespondenţa diplomatică a Veneţiei, decât despre marele rege Uzun Hassan şi despre prinţesa, soţia lui. Prin intermediul lui Zeno, Teodora intrase în relaţii directe cu Senatul ; cu concursul ambasadorului, ea convinsese pe sultan de’necesitatea luptei împotriv’ turcului. Pentru a susţine eforturile prinţului turco-- man, se tormase în Europa o ligă. în care intra Veneţia, papa, regele Ferdinand al Neapolului, în care se străduiau să atragă pe unguri şi pe împărat. Republica trimitea lui Hassan artileria de care avea nevoie ; şi acesta se pregătea să intre în luptă, recruta aliaţi în Anatolia şi soma cu îndrăzneală pe Maho- med al 11-lea să-i restituie Trebizonda uzurpată. Sătul de aceste intrigi, sultanul îşi pierdu răbdarea. în anul 1472, el trecea personal în Asia Mică. După câteva succese efemere,

Hassan fu strivit în Armenia, în ziua de Eerdshan. Şi cu toate că Veneţia, care conta mereu pe sprijinul şi influenţa Teodorei, se silea să determine pe prinţul turcoman să reia lupta, şi deşi acesta de loc descurajat de eşecul său se arăta destul de dispus, împrejurările îl siliră să ceară pace. Era sfârşitul speranţelor prinţesei Teodora. încă o dată visurile sale se risipiseră.

Atunci, se pare că ea se resemnă. Obţinuse de la soţul ei să se separe de el, spre a trăi de acum înainte retrasă ; Hassan, mereu generos, consimţise la cererea ei şi-i dăduse ca locuinţă oraşul Kharpout, cu o casă somptuoasă. Acolo petrecu ea, împreună cu două din liiceâe sale (cea mai mare se căsătorise cu Sheik-Haider, prinţ din Ardebil), ultimii săi **ani.** trăind cu sfinţenie în credinţa părinţilor săi. Cânc muri, ea dori să fie înmormântată în bisericuţa Sfân- tul Ghcorghe, care exista în Diarbekir, şi multă vreme s-a putut vedea, aproape de uşă, sub un portic, mormântul modest şi sărac în care prinţesa îşi găsise în sfârşit odihna şi pacea.

Ducând-o în mormânt înaintea soţului ei Hassan, moartea a fost miloasa cu Teodora Comnena ; a cruţat-o de o supremă durere. în adevăr, când în anul 1478, sultanul muri la rândul său, în noaptea următoare fiul pe care îl avusese de la bizantina fu gituit de copiii unei rivale. Temându-se pentru viaţa lor, fiicele Teodorei fugiră în grabă din Kharpout şi se duseră să trăiască la Alep şi apoi la Damasc. Acolo le-a văzut, la începutul secolului al XVl-lea, nepotul acelui Caterino Zeno care, odinioară, l-a Tauris, fusese în aut de mare trecere pc lângă mama lor ; ele rămăseseră creştine şi vorbeau cu plăcere grecească de la Trebizonda, învăţată odinioară, în palatul din Tauris, de la Teodora Comnena.

*

Ce soartă ciudată a avut această prinţesă, născută creştină, şi pe care o căsătorie politică a unit-o cu un suveran musulman, greacă de origine, care-şi petrecu

viaţa în fundul Mesopotamiei sau al Persiei, frumoasă şi seducătoare între toate şi pe care o fatalitate tragică a destinat-o să aducă nenorocire tuturor acelora cărora le-a purtat interes. Ea a văzut pe rând ruina patriei sale, masacrul rudelor, înfrângerea soţului său, spulberarea tuturor speranţelor ; toată energia ei a fost inutilă, toată inteligenţa nefolositoare, toate eforturile neputincioase.

Şi totuşi, frumuseţea ei luminează cu un reflex de strălucire şi glorie ultimele zile ale imperiului muribund din Trebizonda. Când, la începutul secolului

al XVII-lea, genovezul Gio vanni- Ambrogio Marini compunea romanul de aventuri care a fost atunci celebru, şi care se intitulează *Caloandro fedele,* nu-i de loo întâmplător că plasa la Trebizonda scena şi episoadele principale. Amintiri obscure din istorie, plutind în faţa ochilor săi, îl atrăgeau spre această ţară îndepărtată, al cărei prestigiu şi glorie le lăudaseră atâta odinioară compatrioţii săi, marinarii îndrăzneţi din Genova. El auzise vorbindu-se despre acele privelişti minunate, „adevărat paradis terestru“, unde le plăcea să trăiască în bucurie împăraţilor de altădată ; el auzise vorbindu-se despre acea curte luxoasă, al cărei renume atrăgea pe cei mai strălucitori cavaleri ai lumii orientale; auzise mai ales vorbindu-se despre acele prinţese seducătoare, a căror graţie captiva toate inimile ; şi când, vorbind de una dintre ele, punea pe unul din personajele sale să spună : „Dacă. soarele

ajunge în ţara voastră, este imposibil să nu se vorbească despre ea ; cel puţin Asia întreagă este unanimă lăudând frumuseţea ei şi nu eşti demn să fii prinţ, dacă nu devii bucuros supusul ei“ **5** când scria acestea, Marini, fără nicio îndoială, îşi amintea de prinţesa Teodora Comnena, de aceea pe care toţi contemporanii săi o numeau simplu „prinţesa“.

Scrisori ale autorului către traducătoarea ediţiei româneşti a „Figurilor bizantine“

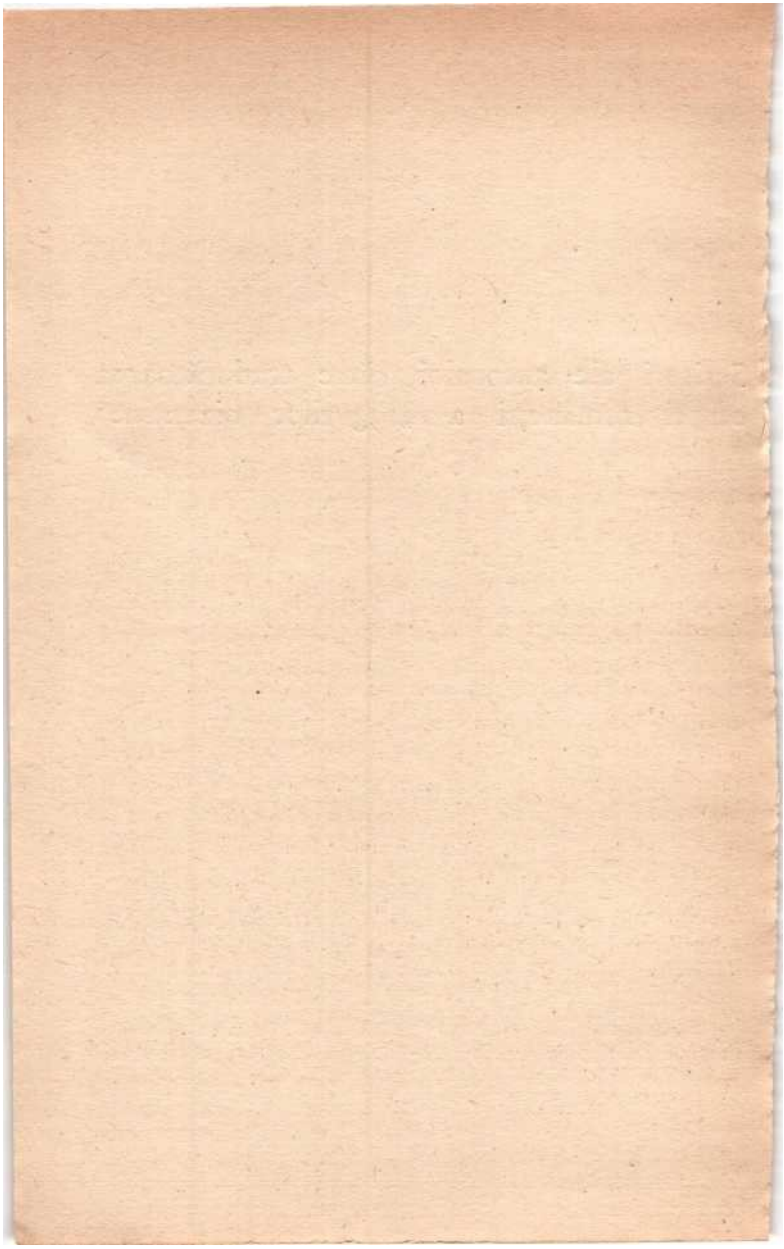

Domnişoara ’,
Am primit amabila dumneavoastră scrisoare din 24

octombrie şi mi-ar face mare plăcere să traduceţi in româneşte cele două volume ale mele de Figuri bizantine. *Deci, in ceea ce mă priveşte, vă acord cu mare bucurie autorizaţia de a face această traducere ; dar, după cum ştiţi, este necesar ca editorul dumneavoastră să se înţeleagă cu editura „Armând Colin“ spre* .1 *obţine autorizaţia, care e tot aşa de indispensabilă ca şi a mea, şi pentru a fixa condiţiile in care, dacă este cazul, Editura Colin îşi va da autorizaţia.*

Astfel, totul va fi în regulă; îmi spuneţi că lucrarea mea asupra Veneţiei a fost tradusă in româneşte. Nu ştiam şi n-am primit niciodată vreun exemplar din această traducere; v-aş ţi foarte recunoscător, dacă cunoaşteţi pe editorul care a publicat-o, să-l rugaţi să-mi trimită unul sau două exemplare ; cind se traduce un autor, acesta este un minimum care n-ar ttebui uitat.

Nu-i nevoie să vă spun ce durere mi-a pricinuit tragicul asasinat al prietenului meu lorga. Mi s-a spus că doamna lorga a murit acum citeva săptămâni. Aţi fi foarte amabilă dacă mi-aţi da citeva informaţii despre aceasta.

1 Scrisorile sunt adresate tov. Ileana Zara, autoarea tălmăcirii de faţă, cu prilejul traducerii ediţiei I-a a *Figurilor bizantine,* apărută in 1944.

Primiţi, domnişoară, o dată cu mulţumirile ¡i urările mele

pentru traducerea dumneavoastră, asigurarea celor mai bune sentimente,

CH. DIEHL

72, Avenue de Wagram Paris XVII

14 februarie 1942

Domnifoară,

Librăria „Armând Colin mă anunţa că a primit scrisoarea Editurii ‚Socec‘ ţi răspunsul pe care l-a dat cererii sale Librăria „Armând Colin“ a propus condiţii foarte moderate ; deci, sper că nu vor fi dificultăţi la Bucureşti. Şt vă sunt foarte recunoscător de a fi*

întreprins această traducere ; şi sper, deoarece aceste două volume au avut oarecare succes in Franţa, că traducerea dumneavoastră nu va găsi o primire mai puţin bună Aflasem despre moartea doamnei ¡orga, care m-a îndurerat foarte mult ; şi am fost foaste necăjit ca n-am putut transmite fiicelor sale toată partea pe care o luam la marea lor durere ; dar nu ştiam adresa lor. Vă mulţumesc că mi-aţi dat-o. Mulţumesc de asemenea pentru celelalte informaţii pe care mi le aduce scrisoarea dumneavoastră ; aţi fi foarte amabilă daca mi-aţi indica adresa exactă a lui George Brătianu, pe care am rătăcit-o şi aş dori foarte mult să-i scriu. Dacă înţeleg bine, el este acela care conduce acum Institutul de Istorie Universală, a cărui existenţă nu o cunoşteam şi că Bănescu este in fruntea Institutului de Istorie Bizantină. Ambele Institute sunt reunite în aceeaşi casă şi care este, în realitate, activitatea celui dinţii! Cred ca amândouă au fost întemeiate de scumpul meu prieten lorga, a cirtsi moarte tragică a fost pentru mine un adevărat

doliu. La Academia de Inscripţii, preşedintele nostru, Roques, a ţinut, despre lorga, un lung şi admirabil discurs, arătându-ne cum era omul şi ce activitate prodigioasă a desfăşurat în toată viaţa sa, în cele mai diferite domenii. România a suferit o mare pierdere, el fiind una din gloriile sale şi sper că intr-o zi se va . irăta mai puţină discreţie în a se spune aceasta.

Vă rog să credeţi, domnişoară, în toată recunoştinţa mea pentru opera pe care o întreprindeţi şi în sentimentele mele distinse,

CH. DIE11L

72 Avenue Wagram Paris XVII

Paris, 5 septembrie 1942

Scumpă domnişoară,

Am primit scrisoarea dumneavoastră din ÎS august şi ţin să vă mulţumesc mai întâi pentru rapiditatea cu care aţi lucrat la această traducere. Ar fi în adevăr un

lucru minunat dacă ar fi tipărită până la Crăciun. Cred că editura „Socec“ a primit de la librăria „Armând Colin“ proiectele de contrict şi indicaţiile care le însoţeau. Armând Colin, care a scris de două ori editurii „Socec“, se miră că n-a primit de loc răspuns şi nici plata convenită. Ar fi de dorit ca toate acestea să fie o dată puse la punct.

Vă trimit totodată fotografia pe care o doriţi', desigur e veche de câţiva ani, dar arată destul de bine şi eu am oarecare simpatie pentru această imagine. Cât despre indicaţiile biografice, le găsiţi uşor în unul sau altul din dicţionarele contemporanilor, de exemplu în englezescul „Wo's who“, *sau într-un dicţionar*

1 Reprodusă de noi pe coperta a IV-a a volumului I din *Figurile bizantine* (nota red. B.P.T.).

:0 — Figuri bizantine, voi. II

publicat la Bruxelles, al cărui titlu exact îmi scapă. Notele conţinute în aceste două dicţionare sunt exacte şi recente şi găsiţi acolo esenţialul. Pe de altă parte, există o notă în marele dicţionar Larousse, dar c ceva mai veche şi nu ştiu dacă a fost pusă la punct. In afară de citeva cărţi publicate mai recent, ea conţine aproape tot ceea ce poate să vă intereseze. De altfel, dacă aveţi nevoie de vreo informaţie suplimentară, cercţi-mi-o, şi zroi fi foarte fericit să vi-o trimit.

Vă felicit încă o dată, scumpă domnişoară, pentru frumoasa idee cc aţi avut de a traduce cele două volume ale mele şi vă trimit o dată cu mulţumiri, asigurarea sentimentelor mele deosebite,

CH. DIEHl

72 Aventte Wagram, Paris 1/

Paris, 16 octombrie 1942

Scumpă domnişoară,

V-am trimis in primele zile ale lui septembrie o scrisoare recomandată conţinind fotografia pe care o doreaţi şi indicaţiile cerute. Sper că v-a sosit; dar scrisorile pentru România au un mic inconvenient: nu

eşti niciodată sigur că ajung la destinaţie sau dacă răspunsul nu s-a rătăcit. De aceea trimit recomandată această scrisoare, cu speranţa că o veţi primi şi mi-ar plăcea mult să ştiu dacă aţi primit fotografia, căci mi s-au făcut aici. în momentul trimiterii, oarecare greutăţi în această privinţă AI-aş bucura să aflu de asemenea dacă editura „Socec" a trimi. înapoi lui Armând Colin contractele care i-au fost expediatt de multă vreme; căci şi aici se poate să se fi pierdut unei scrisori.

Cred, scumpa domnişoară, că traducerea dumneavoastră ***e*** *terminată sau aproape şi că poate că e şi dată la tipărit. Mă bucur şi vă rog să primiţi o dată cu omagiile mele, cele mai bune sentimente,*

CH. D1EHL

Paris, 2*2* februarie 1943

Domnişoară,

Mulţumesc pentru urările dumneavoastră şi-mi cer iertare că răspund aşa de târziu. Dar am fost destul de suferind Tn urma unei căzături care s-a întâmplat acasă la mine şi care m-a imobilizat timp de şase săptâmâni.

Sper că îmi veţi da în curând veşti bune despre traducere. Va fi un volum sau două ? Ştiţi dacă ,£ocec" s-a înţeles în sfârşit cu >yArmand Colin asupra contractului? Ar fi trebuit să facă aceasta de mult. Sper că sunteţi sănătoasă şi aştept cu nerăbdare traducerea, care-mi face multă plăcere.*

Vă rog să credeţi, domnişoară, în cele mai bune sentimente,

CH. D1EHL

Nu-i nevoie să vă spun că vă trimit cele nai bune urări pentru dumneavoastră şi pentru România.

72 *A tenue* **'Wagram Paris, 24** labe **1944**

Dommşoară,

Am avut mare plăcere să primesc scrisoarea dumneavoastră im 20 iulie şi veştile pe care mi le aduce despre punerea sub

tipar a traducerii dumneavoastră. Este o

întreprindere curajoase!, care sper să se continue fără greutăţi şi voi fi fericit să primesc volumul şi vizita dumneavoastră dacă veniţi la Paris. Cit despre mine, am trecut fără necazuri prin momentele penibile pe care le-am avut aici, dar de câteva săptămâni sint foarte suferind, sânl intr-o stare de mare slăbiciune şi nu ştiu cum se vor sfârşi toate acestea. Voi încerca, dacă o să am putere, să petrec lunile următoare la ţară, aceasta m-ar remonta poate, dar nu e sigur că voi fi în stare să-mi realizez dorinţa. Vă scriu deci foarte pe scurt, cel mai mic efort mă oboseşte şi poate că aceasta este anunţarea sfârşitului apropiat. Mi-ar face totuşi plăcere să vad traducerea dumneavoastră înainte de a picta şi sperind că aceasta se va întâmpla poate, vă adresez, domnişoară, cele mai bune amintiri,

CH. DlEHL

(Cronologic)

#

* După Louis Bréhier, *Les Empereurs byzantins* în *Le monde byzantin.* I. *Vie et mort de Byzance,* Paris, 1948, pp. 561—563. Prescurtările indică sursa puterii : *p.a.* = prin adopţiune ; *p.c.* — prin căsătorie ; *p.uz.* = prin uzurpare ; *f.l.d.* = fără legătură dinastică, prin alegere.

Teodosie ccl Marc, 379—395 Arcadius, 395—408 Teodosie II, 408—450 Aelia Pulcheria, căsătorită cu Marcian, 450 p.c. Marcian, 450—457 f.I.d. Leon I, 457—474

Leon II, nepotul său, asociat Ia tron, 473—474 Ariadna, fiica lui Leon, căsătorită cu Zcnon, 459, Anastasie, 491

p.c. Zenon, 474—475, exilat, 476—491 p.uz. Basiliscus, <»75—476 p.c. Anastasie I, 491—518

li. Dinastia Justiniană (518—578)

f.I.d. Justin 1, 518—527

Justinian I cel Mare, 527—565 Justin II, 565—578, adoptează pe Tiberiu, 574 p.a. Tiberiu II, 578—583, adoptează pe Mauriciu, 582 p.a. Mauriciu, 582—602 p.uz. Locaş, 602—610.

III. **Dinastia Ileraclizilor (610—705)**

p.uz. Heraclius I, 610—641

Coastaatia III şi Hcradeonas, 641

Constant II, 641—668

Constantin IV Pogonatul, 668—685 Justinian II Rhinotmetul („Cu nasul tăiat"), 685—695, exilat, 695—711 p.uz. Leonţiu, 695—698 p.uz. Tiberiu III (Apsimar), 698—705 p.uz. Filippikos (Bardanes), 711—713 p.uz. Anastase II (Artemios), 713—715 p.'uz. Teodosie III, 715—717

IV. **Dinastia Isauriană**

p.uz. León III Isaurianul, 717—741

Constantin V Copronimul, Caballinos, 741—775 León IV Hazarul, 775—780 Constantin VI, 780—797 p.uz. Irina, 797—802 p.uz. Nichifor I Logofătul, 802—811 Stavrakios, fiul său, 811

Procopia, fiica sa, căsătorită cu Mihail Rhangabé p.m. Mihail I Rhangabé, 811—813 p.uz. León V Armeanul, 813—820

V. **Dinastia Amoriană (820—867)**

p.uz. Mihail II, 820—829 Teofil, 829—842 Mihail III,

842—867

VI. Dinastia Macedoneană (£67—1057)

p.uz. Vasile I, Macedoneanul, 867—886

León VI Filosoful şi Alexandru, asociaţi, 886—912 Alexandru şi Constantin VII, 912—913 Constantin VII-Porfirogenetul, 912—959 (de drept) p.uz. Roman I Lecapene, 920—944

Constantin VII Porfirogenetul, 944—959 (exercită efectiv

puterea)

Roman II, 959—963

Vasile II Bulgaroctonul şi Constantin VIII, 959—1025 (de drept)

p.uz. Nichifor II Focas, 963—969 p.uz. Ioan I Ţimisces, 969—976.

Vasile II şi Constantin VIII, 976—1025

Constantin VIII singur, 1025—1028

Zoe, căsătorită cu Roman Arghiros, 1028 (de drept, 1028—1050)

p.c. Roman III Arghiros, 1028—1034

p.c. Mihail IV din Paflagonia, al doilea soţ al Zoiei, 1034—* 1041

p.ad. Mihail V, adoptat de Zoe, 1041—1042 Zoe şi Teodora, 1042

p.c. Constantin IX Monomahul, al 3-lea soţ al Zoiei, 1042— 1055

Teodora, 1055—1056, adoptează pe Mihail VI p.a. Mihail VI ’Stratiotul, 1056—1057 p.uz. Isaac I Comnenul, 1057—1059 Constantin X Ducas, 1059—1067 Mihail VII, fiul său, 1067—1078 (de drept) p.c. Roman Diogene, căsătorit cu Eudoxia, văduva lui Constantin X, 1068—1071

Mihail VII Parapinakes, 1071—1078 (puterea efectivă) p.uz. Nichifor IV Botaniatul, 1078—1081

VII. Dinastia Comnenilor (1081—1185)

p.uz. Alexis I, 1081—1118

Ioan II, 1118—1143 şi Alexis, asociaţi (1122—1142)

Manuel I, 1143—1180 ,

Alexis II, 1180—1183 p.uz. Andronic I, 1180—1185

p.uz. Isaac II, 1185—1195 p.uz. Alexios III, 1195—1202 Isaac II, 1203—1204 Alexios IV, 1203—1204 p.uz. Alexios V, Murţuflc, 1204

IX. Dinastia Lascaris de la Niceea <1204—1261)

f.l.d. Teodor I Lascaris, 1204—1222 p.c. Ioan III Vatatzes, ginerele său, 1222-^1254 Teodor II Lascaris, 1254—1258 Ioan IV, Lascaris, 1258—1261

X. Dinastia Paleoiogilor (1261—1453)

p.uz. Mihail VIII, 1261—1282

Andronic II, 1282—1328 şi Mihail IX, asociat, 1295 1320

Andronic III, 1328—1341 Ioan V, 1341—1391 (de drept) p.uz. Ioan VI Cantacuzino, 1347—1355 p.uz. Matei Cantacuzino, asociat, 1354—1357

Ioan V, 1355—1391 (exercit!! puterea efectiv) p.uz. Andronic IV, fiul său, 1376—1379- p.uz. Ioan VII, nepotul său, 1390 Manuel II, 1391—1425 p.uz. Ioan VII, asociat, 1400—1402 Ioan VIII, 1425—1448 Constantin XI Dragascs, 1449—1453

CUPRINS

Figuri bizantine Partea I (Continuare)

’apitolul XI

O *familie de burghezi în Bizanţul secolului al Xl-lea 1*

1 **apitolul XII**

A na Dalassena r 2*8

\ IPartea a II-s

PREFAŢA

lapitolul I

Bizanţul fi Occidentul în epoca cruciadelor .ta 66

2 a p i t o 1 u 1 II

Ana Comnena …… „ au o 18

Capitolul III
Împărăteasa Irina Dukas 101
'apitolul IV
Aventurile romanţioase ale lui Andronic Comnenul 128 'apitolul V , .
Un poet de curte în secolul Comnemlor . » » * 168
1 a p i t o 1 u 1 VI
Prinţese din Occident la curtea Comnenilor . „ a 193
Capitolul VII
Constanţa de Hohenstaufen, împărătească a Niceet Q 230 apitolul VIII
Prinţese din Occident la curtea Puleolegilor . . . ?A6
Căsătoriile celor clin urmă Paleologi . 4 t » ••83
Capitolul X
Romanul lui Digbenis Akritis . . 4 •• •• ••00
Capitolul XI
Două romane cavalerefti . . . •• •• •• •• ••26
Addenda
împăratul Justinian . ... t •• m * * 66
Împăratul cu tuşul tăiat .... * ••66
înţelepciunea lui Kecaumenos . . . « • e ••13
Irina Anghelos regina romanilor . , » 5 1 25
Prinfcsa din Trebizonda .... •• > 37
Scrisori ale autorului către traducătoare' •• •• ••63
împăraţii bizantini (cronologie) . •• » •• « 53

In textul romanului *Fabrica de absolut* de Karei Capek („Biblioteca pentru toţi“, nr. 511), s-a strecurat o regretabilă eroare de tipar. La pag. 117, rânduriie 1 şi 2 de sus au fost inversate între ele. Textul corect trebuie citit astfel : *~„de groază, celor prezenţi li s-a făcut părul măciucă ; de bună seamă, efortul datorită căreia s-au petrecut toate acestea...“* etc.

fi rugăm pe cititorii noştri să facă îndreptarea cuvenită.

..Biblioteca pentru foţi“

Redactor : TFODORA POPA
Tehnoredactor : TRAI AN ARGETOIANU

Dat ta *cules 12.04.1969. Bun* de *tipar 23.06.19S9. Apărut 1969. Tiraj 100* 175 e.T. broşate. *Hârtle ziar de* 50 *g m!. Format 700 X 920132. Coli ecU. 20,77. Coli tipar 14,*75. *A.* nr. 3567/1969. C.Z. pentru bibliotectte mori şi mici S-t—*09 59.*

Tiparul executat sub comanda nr. 90 318 la Combinatul Poligrafic „Casa Seânteii“, Piaţa Scântell nr. 1. Bucureşti — Republica Socialista România